

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

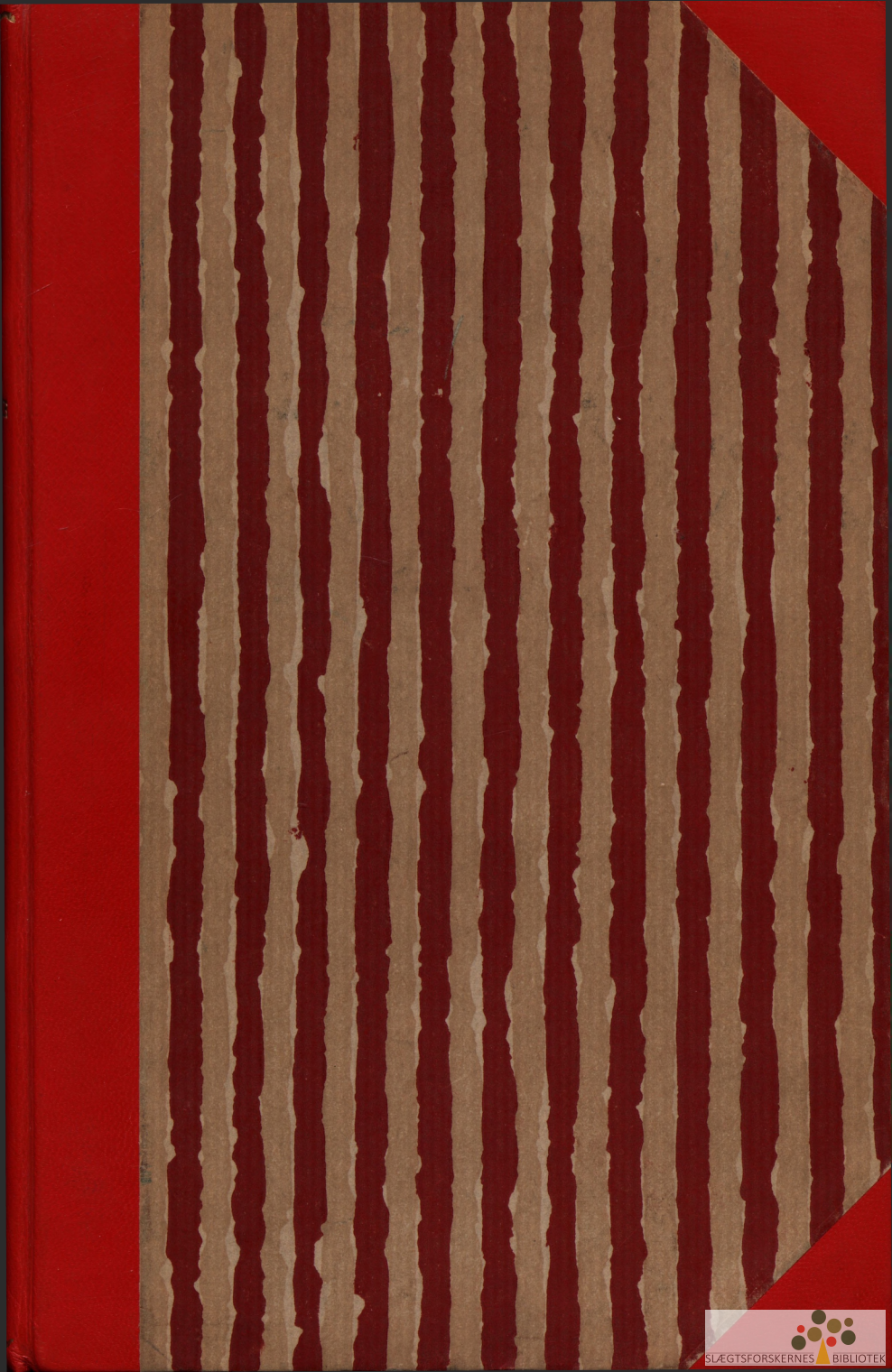
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**BROGEDE
ERINDRINGER**

BROGEDE ERINDRINGER

Af

JOHS. FOG-PETERSEN

BORGENS FORLAG
KØBENHAVN

1955

JOHS. FOG-PETERSEN

PRINTED IN DENMARK
A. RASMUSSENS BOGTRYKKERI
RINGKJØBING

Til min hustru

*Solvejg Fog-Petersen, f. Høgsbro,
min medhjælper, også ved udarbejdelsen
af disse erindringer.*

Den 3. november fejrer højskolen for handelsstanden »Købmandshvile« sit 50 års jubilæum. I den anledning udsender *Louis Petersens Legat* denne bog af højskolens første forstander, stiftsprovst *Johs. Fog-Petersen*, der nu som medlem af legatbestyrelsen har genoptaget sin ungdoms gerning for »Købmandshvile«s udvikling.

København, i september 1955.

Louis Petersens Legat.

FRA MIN BARNDOM OG UNGDOM

»Se, skal jeg alt fortælle
fra mine ungdomsår,
hvad skæbne og tilfælde
mig da for hånden var,
jeg kan dog andet ej
end i forundring falde
ved Guds husholdnings vej.«

(Petter Dass).

I Alslev præstegård blev jeg født den 23. november 1879. Landsbyen Alslev ligger syv kilometer syd for Varde ad landevejen til Hjerting. Midt i byen, som i firserne i forrige århundrede havde en ret spredt bebyggelse, skæres landevejen af den vej, som mod øst fører til Alslev mølle, mod vest til Vibeke og de store enge ved Vardeå. Et kort stykke ned ad den vestlige vej syd for Alslev kirke lå bred og majestætisk den gamle præstegård, som 1887 blev nedrevet og gav plads for den nuværende. Gaardens længer omsluttede en meget stor gårdsplads. I den nordre længe, som gik langs vejen, var lo og lade, ko- og hestestald; i længen mod vest: vognport, redskabsrum og »udenomsbekvemmelighederne«, de berømte rummelige, lyse »locum'er« med to hvidskurede siddepladser, som gav mulighed for en ejendommelig selskabelighed. Mod syd lå stuehuset, efter datidens forhold en statelig bygning med sine fire hvide skorstene og den pyntelige hvide gesims som murens afslutning under tagskægget. Ved hovedindgangsdøren hvælvede gesimsen sig over et stort halvrundt loftsvindue, som gav stuehuset sit præg. Mod vest var der kun en kort bindingsværkslænge. Her var vaskehus, huggehus og brændselsrum med rigelig

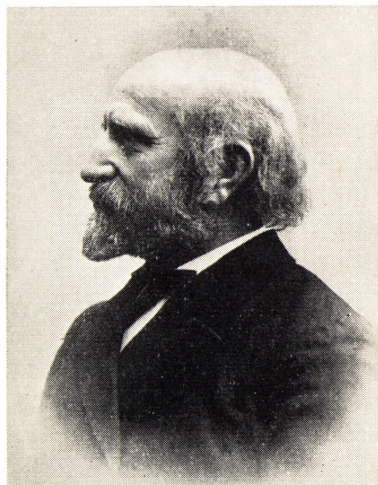
plads til klyner, lyngtørv, og til de kostbare »Waleskul«, som altid omtaltes med en vis ærefrygt, som det udmærkede brændsel, de var. Den korte, lave bindingsværkslænge gav godt ly for vestenvinden. Fra længens nordgavl og ud til vejen var der et højt græsklædt dige med buske og lave træer, som gav læ for nordveststorme. Indenfor diget lå en græsklædt plads, hvor de kirkesøgendes vogne holdt om søndagen. Midt på gårdspladsen foran stuehusdøren fandtes en rund træplantning med ret høje træer, birk og gran. Træplantningen pyntede i gården, dannede skel mellem stuehuset og avlsgården, skjulte navnlig den store mødding, som også fandtes i gården udenfor stalddørene. Gårdspladsen var kun brolagt foran stuehuset og staldbygningerne, ellers gruset. Hele gården havde naturligvis stråtag. Højt på ladebygningen knejsede vindfløjen, som et stort tal dage viste stiv vestenvind og på østlængen fandtes storkereden.

Du gamle Alslev præstegård! Mens jeg nu i erindringen har søgt at forme et rids af dig, bliver mange minder levende og fylder mit sind med tak. Det er nu kun få, der som jeg i dit ly har levet livets mest sorgfri glade dage: barneårene hjemme hos far og mor!

Sognene var typisk vestjyske med megen hede. De omfattede landet mellem Varde og Hobugten (Hjertingbugten). Mod vest begrænsedes de af den brede vandrige Vardeå. Det var Hostrup sogn, som nåede ned til Hobugten, og præsten i Alslev kunne spøgende sige, at han var nabopræst til ærkebiskoppen af Canterbury. De vidtstrakte hedestrækninger dominerede på den tid, her er tale om, ikke blot sognene, men hele egnen på en helt anden måde end nu. Og en født vestjyde, som tilbragte sin første barndom i »hedelandet« med de mørke hedebakker, de grønne enge og det udsyn milevidt omkring, hvor de hvide kirker lå som sikre vejvisere for den, der vilde orientere sig, kan føle som Aakjær, når han klager over de mange plantager, som spærrer den vide udsigt. Men sådan må man jo ikke tænke.

Min fader, sønderjyden Peter Nielsen Petersen, var søn af gård-ejer og sognefoged Peter Nielsen Petersen og hustru Anna Nielsen i Jejsing ved Tønder. På grund af sit virke for danskhedens sag under treårskrigen var sognefogeden bleven hædret med danne-

brogskorset. P. N. Petersen var født 11. oktober 1846, blev teologisk kandidat 1872, havde derefter i fem år været manueltør i København og vandt sig som sådan et anset navn. Som få var han hjemme i Ny Testamente, og han nævntes i datiden som en af de tre, der særligt *kendte* deres Ny Testamente. De to andre var de senere biskopper Thomas Skat Rørdam og P. Madsen. Den 17. september 1877 udnævntes han til sognepræst for Alslev og Hustrup. Overgangen fra teologtilværelsen i København til præstegerningen i Vestjylland var for ham ikke ubetydelig. Men han fortsatte som præst sine studier, og når hans værelse i præstegården kaldtes for studerekammeret, var det med rette. Der dreves vel den gang studier i præstegårdene i højere grad end nu, da præsternes »studerekammer« ofte er bleven til »et kontor«, hvad ikke altid har været til både for præstegerningen. Fra sin tidlige ungdom havde han sluttet sig til »den kirkelige an-

Min fader, sognepræst P. N. Petersen.

skuelse«, som den grundtvigske bevægelse den gang kaldtes, og blandt anden generation af grundtvigske præster indtog han en fremtrædende plads på grund af sine grundige studier og indgående kendskab til lærefaderens skrifter og tankegang. Han hørte til den kreds af grundtvigske præster, der kunne betegnes som bevægelsens højre fløj, hvor vi møder mænd som J. H. Monrad, Laurids Nye-gaard, Harald Engberg, P. Riemann, og stod navnlig de tre først-nævnte nær. De havde alle tre embeder i Vestjylland — Monrad i Lem ved Skive — og han fulgte altså deres eksempel. Efteråret 1878 holdt han bryllup med den 20-årige Anna Susanne Cathrine Fog, datter af sognepræsten i Medolden, Tønder amt, Caspar David Wilhelm Munthe Fog og Anna Cathrine Bondo, og han fik i hende, uanset hendes ungdom, en ypperlig medhjælp i præsteger-

ningen. Hun var velegnet til at være præstekone, »oplært« til det af sin moder, der var en meget betydelig kvinde, som gennem sin vordende svigersøn havde lært den grundtvigske bevægelse at kende og hjertelig sluttet sig til den. Det blev nu opgaven for de nye præstefolk i Alslev-Hostrup ved siden af den egentlige præstegering at tage et arbejde op for dansk kirkelig og folkelig oplysning.

Hvorledes var sognenes befolkning? Typisk vestjysk. Der var i sognene i almindelighed en velvillig, forstående holdning overfor kirken og præstens gerning, en gammeldags kirkelighed, der kan betegnes som folkekirkelig kristendom og naturligvis gik mere eller mindre dybt. Ofte er den i senere tider bleven ringeagtet og undervurderet af vækkelsesbevægelser med høj drivhusvarme, men ligeså ofte med urette, fordi den netop er det jævne, stilfærdige udtryk for, at kirkens budskab er bleven hørt og modtaget og lever i menneskers sind og bestemmer over dem indefra. Kirken og dens søndagsgudstjeneste var midtpunktet for denne kristendom.

Præstens arbejde med besøg i hjemmene hos gamle og syge og ved festlige lejligheder må ikke glemmes. For at forstå en præsts arbejdsår i de tider, må det erindres, hvor vidt forskellig tiden da var fra vor tid. Elektriciteten havde endnu ikke »omformet verden«. Der var ingen telefon eller biler, cykler var noget helt nyt og ilde set. De skræmte hestene og voldte mange ulykker. Ved et selskab i præstegården fortalte en af gæsterne, en frue, hvorledes man på vejen fra Varde havde været så uheldig at møde en ufor-skammet cyklist, som ikke ville standse, skønt kusken med pishen havde signaliseret, at hestene var bange. Men så havde fruen selv taget affære, hun var stået af vognen og havde tvunget cyklisten til at lægge cyklen ned på grøftkant og dække alle de blanke dele med græs, for at man uden fare kunne komme forbi. Når præsten derfor skulle rundt i de vidtstrakte sogne, gik det ofte til fods.

Det var store krav, der stillede til den 20-årige præstekone, som efteråret 1878 kom til Alslev præstegård. Der var hjemmet med folkehusholdningen. På gården var to karle, om sommeren en »vogterdreng«, lejlighedsvis en daglejer, og to piger. »Folkene« spiste i folkestuen, som lå bag køkkenet ud til haven. Alle langede til samme grødfad med de brogede hornskeer. Det faldt naturligt for

den sønderjyske gårdmandssøn, at han selv overtog præstegården. Det var også almindelig skik den gang. Præsten havde stor interesse for landbruget og lagde megen omtanke og energi i gårdens drift. I Sønderjylland var to af hans brødre, tre af hans svogre gårdmænd. Og navnlig fra sin broder Nis Petersen i Haved ved Rejsby og svogeren Anders Lassen Nielsen Okholm, Sønder Farup ved Ribe fik han god hjælp ved indkøb af kreaturer og gårdens to heste, og ved den fornyelse af besætningen, der i årenes løb blev nødvendig. Præsten lagde vægt på, at gårdens drift var i orden, så han også på dette område kunne blive respekteret af sine sognefolk. Og det var almindeligt anerkendt, at han ved salg af kvier og kalve af sin gode besætning ydede et ikke uvæsentligt bidrag til at forbedre kvægbestanden i sognet. Der var kun een slem hage ved det. Han begyndte som landmand uden driftskapital og måtte låne sig frem. Og da embedets

Min moder, Anna Susanne Cathrine, f. Fog.

indtægter ikke var store, kunne det ikke undgås, at han kom til at mærke, hvad det ville sige at sidde hårdt i det som landmand. Også i den henseende kom han til at dele kår med adskillige af sognefolkene. Noget af en katastrofe var det, da en af gårdens heste døde. Der var i de dage ikke noget, der hed hesteforsikring, så det var et stort tab. Men trods det, var det af megen betydning, at han som landmand delte kår med dem, han havde sin gerning blandt i gode og dårlige tider. Det bidrog til, at de så ham som en af deres egne. Ved efterårstide, når det i dagevis havde blæst fra sydvest, kunne blæsten gå over til storm, og stormfloden fra Hobugten ad Vardeå oversvømme marskengene langs åen, hvor ungkreaturer og får gik på efterårsgræsning. Hurtigt og voldsomt

kunne Vesterhavet rejse sig, og da stod store værdier på spil. Omgående hjælp var nødvendig for at redde de kostbare dyr, hvad ikke altid lykkedes. En sådan stormdag sad præsten ikke i studerkammeret. Også hans interesser stod på spil, og da var han ude i stormen for at tale med dem, der ilede deres nødstedte besætninger til hjælp og følge begivenhedernes gang. Og præstegårdens folk var med i redningsarbejdet.

Voksende krav stillede til præstens kone. Hun fulgte sin mand i arbejdet i sognene. Og så kom børnene. De indfandt sig efter god, gammel præstegårdsskik i hurtig rækkefølge. Den ældste søn, som i dyb taknemmelighed mod sine forældre skriver dette, blev født den 23.-11.-1879, nr. 2 Gunnar den 5.-1.-1881 (gårdejer, landstingsmand), nr. 3 Poul 6.-10.-1882 (direktør), nr. 4 Svend 18.-1.-1884 (politimester) og nr. 5 Frode 24.-9.-1885 (sognepræst). Den unge præstekone holdt tappert ud.

I firserne gik stærke politiske kampe over vort land. Kampen om provisorierne kulminerede 1885, da der udstedtes en provisorisk finanslov, som indeholdt bevillinger, folketingets flertal var imod. Modsætningen »Højre« og »Venstre« var så skarp, at det gnistrede. Det var uundgåeligt, at denne deling af folket ikke mærkedes i forholdet mellem en præst og sognefolkene. Meget uheldigt var det, hvis præsten tog aktivt del i politik og gik mod dem, han skulle være præst for. Beboerne i Alslev og Hostrup var for det overvældende flertals vedkommende venstremænd. P. N. Petersen var som sønderjyde dybt interesseret i en ordning af forsvarsvæsenet, men billigede ikke de midler, højre-regeringen anvendte. Som grundtvigianer var han folkelig sindet, stod den grundtvigske del af »Venstre« nærmest, men hørte ikke til noget politisk parti. Kun ganske enkelte gange udtalte han sig om politik. Han ville ikke ved at deltage i den volde vanskeligheder for sin præstegerning. I Vestjylland gik bølgerne højt. Jeg husker en søndagmorgen i de bevægede år, noget før kirketid, at familiens gode ven, lærer Oldag, kom ind i præstegården efter salmenumrene. Oldag, der var venstremand, kom i en politisk samtale med den unge præstekone og udtalte bl. a.: »Om kort tid står hele Nørrejylland i lys lue.« Så galt gik det ikke, men det var slemt nok. Og det dæmpede ikke på sindene, at regeringen provisorisk oprettede

et korps af gendarmere, som fordelt ud over landet skulle holde befolkningens tilbøjelighed til »oprør« nede og nu sås ridende i lyseblå uniformer med store ryttersabler ad sognenes veje. Jeg husker det ganske tydeligt. Hvor skarpe de politiske modsætninger end var, sprængtes dog ikke — i det store og hele — fællesskabet om kirken og om det danske. Fra alle sider enedes man i Vestjylland sommeren 1884 om at indbyde danske sønderjyder til et besøg på Ringkøbing-Vardeegnen. Indbydelsen fik en over al forventning stor tilslutning. I dagene fra 7.—10. juni var sønderjyderne vestjydernes gæster og indkvarteredes rundt i sognene. Også i Alslev sogn fandt indkvartering sted. Og naturligvis var »den sønderjyske« præstefamilie i Alslev levende med i festlighederne, som bortset fra enkelte mindre mislyde, der skyldtes den politiske spænding, fik et meget vellykket forløb. Ved festen i Hjerting talte bl. a. P. N. Petersen, og han fik her lejlighed til at føre sit folkelige og kristelige synspunkt frem.

Og årene gik med vinter og vår, sommer — den uforlignelige vestjyske sommer — og høst henover den gamle præstegård og livet, som levedes der. Strenge vintre, som den gang Alslevpræsten var oppe at prædike hos sin ven pastor Riemann i Nr. Nebel, og det satte ind med et så voldsomt snevejr og hård frost, at al forbindelse i dagevis var afbrudt. Da vejret stilnede af, så man en frostklar søndagmorgen kirkefolk komme kørende i kane fra alle sider over markerne og de fyldte grøfter, direkte mod Nr. Nebel kirke.

Og så kom den tid, præsten begyndte at søge bort. Vanskelige økonomiske forhold gjorde det nødvendigt. Som de fleste søgte han til øerne. I Fredericia mødtes — sagde man den gang — de unge præster og de gamle jernbanevogne, som skulde til Vestjylland. — En dag i foråret 1886 kom »Dansk Kirketidende« for 15. marts til præstegården, og der så præstefolkene, at han 5. marts var udnævnt til sogneprest for Aagerup og Kirkerup på Sjælland. Sådan fik man meddelelserne om forflyttelse i de dage. Alslevtiden var forbi.

Da min far blev kaldet til Aagerup og Kirkerup var jeg til stede, 6 år gammel, i hans kontor, mens han fortalte min mor derom. Hun var nær ved at få ondt. Jeg blev hurtig sendt af sted efter et

glas vand. Selv om forflyttelsen i flere år havde været et ønske, viste det sig dog, hvor stærkt familien var knyttet til Alslev og befolkningen der. De tre ældste sønner, Johannes, Gunnar og Poul havde fået alle deres grundindtryk af natur og mennesker i Vestjylland. Det blev ved at præge dem hele deres liv. De havde færdedes med gårdens folk, fik også lov at spise til middag ude i folkenes stue, hvor de varme kartofler kom upillede ind på bordet. De havde fået erindringer om stærke kuldevintre, som da den lille rødkælk hakkede i vindueskittet for at mætte sin sult og så fik lov at komme ind i stuen, hvor den nok så fornøjet hoppede rundt på bordet, hvor vi spiste. De havde oplevet voldsomme vestjyske tordenvejr med lynnedslag i byen, hvor lufttrykket var så stærkt, at man inde i stuen faldt over mod bordene. De havde oplevet uhyret: havgusen, et stort, gulgråt væsen, som kom fra vest; så gjaldt det om at komme ind i en fart for ikke at blive forkølet. Sommerens herligheder var turene til engene ved Varde å, hvor vinden uhyggeligt susede i de høje sivskove, indtil man pludselig stod over for den dybe og rivende strøm. På turene til Hjerting prøvede vi at gå i vandet, men den ældste viste sig ikke som nogen helt. —

Den optagne og lærde præst fik tid til at give sig af med sine drenge. Mere end een gang så byens indbyggere præsten og hans tre ældste drenge og to hunde, Ajax, den uforglemmelige hønsehund, og Snap, grævlingehunden — på vej op forbi kirken ned til Toftnæs å, hvor Ajax til drengenes store glæde skulle vise sit kunststykke: at springe i vandet og hente præstens stok, som var smidt derud. De fik deres første indtryk af livets alvor, f. eks. den dag herregården Hvisselbjerg brændte, og der kom løbende en karl fra hver gård med en tom spand — datidens brandvæsen. Heller ikke glemmer den ældste nogensinde det tunge tryk, der lå over dagen, da det forlød, at den gamle møller i Alslev mølle var blevet borte, og sognets mænd var ude at lede efter ham, og det øjeblik, da præsten kom og bankede på ruden ud til haven og sagde: »Nu er han fundet i Mølleedammen; han stod op.« Han havde været på jagt og var gået for langt ud.

I præstehjemmet i Alslev grundlagdes og fæstnedes hjemmets tone. Der var en sjælden forståelse mellem præsten og hans kone.

Den ældste søn har ingen erindring om uoverensstemmelser angående børnenes opdragelse. Der var et fællesskab i hjemmet, så børnene droges ind i »Hjemmets rene luft«.

Det var en opdragelse, der kan karakteriseres som ordets og åndens. Når far havde sagt noget, så stod det fast. Det var en autoritet, og kun en fuldkommen vanvittig kunne finde på at sætte sig imod den. Det var en børneopdragelse langt fra nutidens højtpriste, ofte pjattede tale om kammeratskab mellem forældre og børn. Her var far og mor —: Far og mor, og børnene var —: Børnene. Og de kendte deres plads.

Når børnene var kommet ind i noget, som de vidste var forældrene imod, når de med andre ord havde gjort noget galt, så skulle de blot komme og sige det, ikke for at få straf, men for at få forældrenes hjælp til i fællesskab at bekæmpe det onde. Hovedgrundlaget for hele forholdet mellem forældre og børn var sandhed. Fra den tåltes ingen afvigelse. Om korporlig straf var der så godt som aldrig tale, da børnene blev større.

Det var en stor fryd for os som børn at finde lærkereder og tie om, hvor de var, for at ingen skulle røre dem. Nu var der en lærkerede på marken vest for præstegården. På en eller anden måde, der selv for mig som gammel mand er ubegribelig, havde vores tjenestedreng fra Varde fået os til at pille ved denne rede, så et æg var gået i stykker og dermed var, som man vil vide, det hele ødelagt. I sommeren 86 var mors eneste søster, moster Christiane, blevet gift med sagfører Christensen i Roskilde, en gammel ven af familien. Han gik nu en tur med os drenge uden for præstegården og som de jyder, vi var, skulle vi, navnlig den ældste, selvfølgelig fortælle om alle de mærkværdigheder, der fandtes på egnen. Der blev også fortalt ham om lærkereden; i samme øjeblik opdagede vi, at det var en gal historie, og gav naboens hund skyld for, at den var ødelagt. Da skete det pinlige, at han ved middagsbordet fortalte om alt, hvad vi havde vist ham og fortalt ham om. Aldrig glemmer jeg det øjeblik, da han fortalte, at det var naboens hund, der havde ødelagt reden, en åbenlys usandhed. Det blev siddende og nagede i mine brødræs og mit sind, så at vi ikke fik ro, før vi havde sagt det til far. Jeg har altid beundret ham for den måde, han tog det på. Han nærmest takkede os, fordi vi

kom og sagde det. Og vi forstod, at han gik ind i kampen med os, for at vi ikke i fremtiden skulle tale usandhed. Han forstod, hvor det havde pint os.

Så gik sommeren 86. Spændende var det hver dag kl. 12, når den kørende post fra Varde til Hjerting holdt ind hos Ingeborg Postkone, at løbe om og se, om der var brev fra far, som i »nådens-året« allerede var flyttet til Aagerup. Da kappedes de store drenge om, hvem der kunne komme først hjem med brev til mor. Hen på efteråret kom afrejsens dag. I professorens lukkede vogn kørte vi til Varde. (Professor Sthyr var den tidligere præst, som havde købt sig en gård i sognet og boede der i sommerferien). Folk stod og vinkede ved hushjørner og døre, selv gamle Ingeborg Postkone kom hen til vejen for at sige farvel. Vant til at køre med tog var vi jo ikke. Vi havde nok været enkelte ture med toget syd på, f. eks. til Ribe. Det stærkeste indtryk på rejsen var, da vi gik ombord i færgen i Nyborg havn en mørk aften i dårlig belysning. Mor bar selv på sin arm den lille ét-årige Frode, og så lagde vi ud på det store vand og sejlede til Korsør. Vor rejses mål var Roskilde, hvor vi foreløbig skulle bo hos onkel Christensen og moster Christiane. En mægtig oplevelse var det at bo om natten i en købstad. Drengene var vant til uden for deres sovekammervindu at have præstegårdens nattestille have, og nu hørte de folk gå og snakke udenfor, ja oven i købet vogne køre og som accompagnement et fløjt fra rangerlokomotivet på banegården. Præstefamilien fik, alle drengene indbefattet, den hjerteligste modtagelse i moster Christianes hjem af hende og onkel Christensen. Hurtig lærte vi at respektere, at han ikke skulle forstyrres i kontortiden, have ro til sin middagssøvn og »Aftenberlingen«. I Roskilde blev hjemmet, så længe det eksisterede, Adelgade 25, et kærkomment og fast tilholdssted for børneflokken fra Aagerup. Instinktivt vidste vi, at vi aldrig nogensinde gik fejl af mosters kærlighed. Under hendes rolige og varme blik følte vi os glade og trygge.

I Adelgade, skråt over for sagførerens bolig, boede der en skomagermester, som om aftenen på gammel provinsiel vis, når den travle arbejdsdag var endt, stod i døren og røg sin pibe og fulgte livet på gaden. Det var skomagermester Zahle, C. Th. Zahles far, og da senere de to ældste sønner og C. Th. Zahle mødtes i det

politiske liv, morede de sig over at tale om dette forhold. Mosters havemands søn blev senere lærling hos skomagermester Zahle, ham legede vi med i sagførerens gård og have. Det blev den senere i Odense kendte skomagermester O. H. Poulsen, der i Sct. Knuds sogns menighedsråd skulle blive en af mine gode medarbejdere. Drengene fik i mosters hjem en ny fætter, Valdemar, som var en søn af onkel Christensen i første ægteskab. Han tog imod dem med den største venlighed og førte de undrende vestjyder ind i bylivets mysterier.

Endelig i løbet af efteråret var »nådensåret« endt. Den afgåede præst flyttede til København, og præstegården fik en fornøden istandsættelse. Den 25. oktober flyttede vestjyderne ud til Aagerup. Drengene havde under Roskildeopholdet besøgt det nye hjem og var betaget af alt det, de der så. For første gang så de en virkelig dansk landsby. I Jylland er afstanden mellem huse og gårde stor, men i Aagerup boede man tæt sammen.

Aagerup, du skønne, grønne sjællandske landsby! — du ligger i dag som for 70 år siden. Lykkelig har du undgået civilisationens »velsignelser«. Ingen jernbane har forstyrret din uberørthed og bragt med sig stationsbyernes rædselsfulde bebyggelse. Nej, her lå og ligger huse og gårde, som de er venner til.

Den vestlige del af byen udgjordes af kirkegården, præstegården og den 1½ td. land store have, der omgav præstegården mod syd, øst og nord. Denne var stor og rummelig med en åben veranda, der vendte mod syd til en græsplæne, hvor der stod 4 mægtige lindetræer. I det sydvestlige hjørne af haven lå udsigtshøjen, hvorfra man så Roskilde, hvor domkirken løftede sine to tårne mod sky. Fra denne høj blev der holdt udvig, når kære gæster fra Roskilde ventedes. Sædvanlig kunne deres vogne ikke køre ad den »bedre« markvej, der førte direkte til præstegården fra Roskildevæjen, men måtte køre omvejen om igennem byen. I det nordvestlige hjørne af haven lå den høje Bukketorns udsigtshøj, hvorfra der var udsigt mod vest til Roskilde fjord. I den sydøstlige del af forhaven var der et lysthus, bygget op af kampesten og overskygget af 2 mægtige lindetræer. Her kunne man sidde og læse J. P. Jacobsens indledning til »Marie Grubbe«: »Den luft, som lå under lindetræernes kroner — o. s. v. —«. Den smalle østlige del af haven

mundede ud i en æblehave, og fortsatte i den store nye køkkenhave, der udfyldte arealet mellem kirkegården og præstegårdens store dam, som far omhyggeligt lod sætte et stakit foran.

Præstegården var en firelænget gård med indkørsel gennem en port mod vest. Staldbygningerne var mod nord, af nyere dato end de andre udbygninger, der rummede en legio af rotter. Gården var på ikke mindre end 113 td. land. Forpagterfamilien boede i den vestre længe. En grøn sti gik fra begyndelsen af køkkenhaven mod vest hen til stenten, som førte ned i byen. I huset til venstre boede en mand, der havde været med i slaget ved Isted og til fars og drengenes begejstring fortalte om den afgørende vending i kampen ved Øvre Stolk, da tyskerne troede de havde vundet slaget, men oberst Henckel kom med sine folk, hvortil manden hørte, og opmandede soldaterne til at stå fast. Som sønderjyde havde præsten nøje sat sine drenge ind i kampen om »det elskede, omstridte land« og foræret dem oberst Vaupells bøger om 3-årskrigen. Nede i den anden ende af byen boede en gammel ringer, husmand, som havde en kugle fra Bov i en af sine skuldre. Gik man ned gennem byen, lå gårde og huse side om side, to store gårde midt i byen havde deres møddingspladser vendt mod gaden og blandede uden smålighed deres ajle med hinanden, så det om vinteren kunne blive til et helt isdække på vejen.

Det var en lykkelig familie, der flyttede ind i den sjællandske præstegård. Præstekonen kunne glæde sig over den store have med mulighed for mange blomster og for vores mormors yndlingsblomst: »de små gule blomster« om foråret, Eranthis. Selv kan jeg tydelig huske, hvordan det en dag slog mig, da jeg gik ude i haven: »Hvor er vi egentlig lykkelige, og hvor må vi være taknemmelige, vi har far og mor og hele søskendeflokken.« Så kom den første jul på Sjælland, juletræet fik plads i den runde havestue, mor pyntede træet, og far tændte det. Vi sang nogle julesalmer, inden gaverne blev uddelt.

Juleaften havde for mig som barn et ganske særligt skær over sig. Ventetiden inden pigerne fik vasket op, så de kunne være med, var utrolig lang. Endelig kom øjeblikket, da vi fra den mørke stue kom ind i den runde havestue, hvor det strålende træ beherskede det hele.

Det skete nogle år senere, da festen ved træet var forbi, at jeg gik uden for og så den grå decemberhimmel med de våde, fugtige skyer, der harmonerede så lidt med lyset og feststemningen derinde, at jeg forstod modsætningen mellem julens budskab og virkeligheden her nede på jorden. Den var større end jeg hidtil havde forstået. Det blev mig ikke straks, men efter nogen tids forløb, klart, at julens budskab må modtages i tro.

Juletræet tændtes næstsidste gang den 5. januar. Gunnars fødselsdag og sidste gang 18. januar, Svends fødselsdag. Men da var det næsten nåleløst.

Den 3. februar 87 måtte mor til Roskilde for at hjælpe moster Christiane, som havde fået en lille pige. Mor var jo den erfarne.

I løbet af foråret blev det klart, at præstekonen ventede sig, og en dejlig solstrålende morgen, 19. august 87, kom far og fortalte, at vi havde fået en lille bror. Vi tog sagen med nogenlunde sindsro, vi var ikke fremmede for det budskab, dette var den 6. søn, som den 29-årige præstekone skænkede sin mand. Fødselen gik godt.

Katastrofen.

Under barsellojet fik præstekonen en meget smertefuld byld i det ene bryst, og en søndag eftermiddag, da præsten var i annekset Kirkerup, kunne hendes mor ikke udholde længere at se på datte-rens lidelser. Hun fik hentet to dygtige læger fra Roskilde, sygehusets kirurg, Schiøtz (farfar til den kendte sanger), og læge Hertel, der senere blev præstegårdens huslæge. Kirurgen foretog en operation. Nu begyndte det at gå fremad med præstekonens helbred. Hun var oppe og en mild efterårsdag ude i haven, hvor hun glædede sig over sin yndlingsplante, en Spiræa. Men så, først i oktober, begyndte hun at føle sig ilde tilpas. Præstens fødselsdag, den 11. oktober, var hun dog ikke dårligere, end at han kunne tage til præstekonvent i et nabosogn. Det var hende en glæde at give ham lov til det. Men derefter gik det hurtigt tilbage. Hvad fejlede hun? Jeg tror, man kaldte det gastrisk feber — det var simpelthen blindtarmsbetændelse, som lægerne stod hjælpeløse over for. Man overvejede som et æventyrforslag at bygge en seng i en lukket vogn med træhjul og jernringe og køre hende de 4 mil til Kø-

benhavn til professor Howitz. Det blev opgivet. Sygdommen bredte sig nu dag og nat, det blev til en smertefuld bughindebetændelse. Det blev hurtigt klart, hvad udgangen måtte blive af det. To udmærkede piger, Kristine Kristensen og Mariane Madsen og hendes mor, fru Fog, passede præstekonen sammen med hendes mand. Han har i talen, han holdt ved hendes jordefærd, givet en stærkt gribende skildring af dødslejet. Det var rigtig efterårsvejr med regn og storm i de dage og nætter, medens den unge præst passede sin syge hustru og kæmpede et bønnens liv for at bevare hende. Han vågede selv hos hende den sidste nat, og da det blev klart, at det nu gik mod afslutningen, ønskede hun at se alle sine børn, som hun havde ønsket det hver dag. Jeg var den første, der kom hen til hende. Jeg ser endnu det hele for mig som hun lå i sengen iført en sortbrun strikket trøje. Jeg var en høj, tynd dreng. Hun slog armen om mig og sagde, hvad jeg nøje kan huske: »Vil du love mor, at du altid vil være en god dreng, så du kan komme op til mor i himlen.« Derpå kyssede hun mig til farvel, så gik jeg til side og de andre drenge kom derhen. Jeg kan tydeligt se for mig, hvordan pigerne holdt den lille nyfødte dreng hen imod hende og hun rakte armene op imod ham og sagde: »Farvel, du dejlige dreng.« Derefter tog min far hende og hendes mor til alters, og da altergangen var forbi, så jeg hun strakte begge sine arme ud og råbte: »Kom, Herre Jesus.« Så gik vi op i dagligstuen, og et par timer derefter kom min far op og sagde til os: »Ja, små drenge, nu har I ingen mor hernede mere.« Det var 21. oktober 1887. Aldrig kan jeg glemme det øjeblik, og jeg glemmer aldrig, da aftenen kom og far skulle være ene med os. Da fik han hjælp af den unge kapellan Hassing i nabosognet Hvedstrup. Han kom og blev hos min far hele den nat. Det udviklede sig til et livsvarigt venskab. Hver jul kom der kort fra Hassing. Han glemte vist aldrig, hvad han havde oplevet i de dage. J. H. Monrad kom og besøgte far dagen efter mors død på opfordring af moster Christiane. Kisten blev købt hos den grundtvigianske snedker i Roskilde. Jeg kan huske, jeg tænkte ved mig selv: »Hvor er alt nu forandret.« Jeg mindedes den dag, da jeg havde været taknemmelig for, at vi var samlet allesammen. — Fra havens vestlige parti listede jeg mig hen og kiggede ind ad porten. Der var ingen

tvivl: på forpagterens store rejsevogn, datidens lastbiler, som holdt inde i gården, stod mors kiste. Den var kommet. Når far i disse aftener bad aftenbøn med os, havde vi naturligtvis mor i tankerne. Før havde vi bedt om, at hun måtte komme sig, nu bad han: »Glæd lille mor i Himmerig, og løn hende for al hendes kærlighed imod os.« —

Mors begravelse blev fastsat til den 27. oktober. Nogle dage i forvejen kom lærer Olsen, der var kirkeværge, ind i præstegården, for sammen med far at udfinde gravstedet. Jeg gik med. Far havde åbenbart sagt til mig: »Vil du ikke med, Johannes?« Jeg hørte ham på vejen op til kirkegården sige til lærer Olsen: »Det er den tungeste gang, jeg nogensinde har gået.« Den 25. oktober blev min mors bære bragt fra præstegården op i kirken, nøjagtig et år efter, at hun var flyttet ind i sit nye hjem. Der blev holdt en kort højtidelighed i dødsværelset. Vi sang »Sov sødt, barnlille —«, hvorefter fader sagde: »Der fortælles i Apostlenes Gerninger om den fromme Tabitha, som var død, at da Peter kom tilstede, viste hendes veninder under tårer apostlen de klæder, hun havde virket i i levende live, da hun var midt iblandt dem. Så tør jeg da tro, at Vorherre ej heller vil synes ilde om, at jeg, inden vi udbærer min hustrus stov fra hendes hjem, mindes med tak og med tårer, hvad hun har gjort og virket i dette hjem, midt i sin kreds — og »kvinden er livet i huset«, og det var hun i velsignet mål. Også hun var fuld af gode gerninger, og hun gav gerne af det lidet, hun havde at holde tilråde med. Det var en af hendes sidste sorger, at en fattig, gammel mand ikke fik, før han døde, den vederkvægelse, hun havde tiltænkt ham. Så siger jeg i Jesu navn tak for dette legeme! Jeg ved nok, at det var ikke legemet i sig selv, som var til rig velsignelse. Det var den stille, stærke, klare ånd, det dybe, kærlige hjerte, den varme, rige sjæl; men alt dette kom mig i møde igennem dette legeme. Så tak da, kære himmelske fader, i Jesu, vor Herres navn! for denne fod, som aldrig gik ufredens ærinde, men altid gik fredens veje og kærlighedens ærinde fra morgen til aften, fra den ene ende af huset til den anden. Tak for denne hånd, som virkede flittig, så lang dagen var, og som Du gav kræfter til, for mig og de små, at brede orden, hygge og skønhed over det elskede hjem!

— Tak for alt godt, vor Fader og vor Skaber, som du gav mig og mine små igennem denne fagre skikkelse! Hun gjorde mig godt og intet ondt alle hendes dage! Amen!«

Derpå knælede far ned ved hovedgærdet af hendes ligseng, bekendte dåbspagten og bad fadervor og sagde: »Kære Herre Jesus! Du ved, at jeg bad og sagde til Dig: Du, som selv havde den bedste jordiske moder og ved, hvad en moder er for de små, o, lad mig beholde børnenes moder for mig og disse vore små! Når hun da nu er kaldt fra os, da vær Du, Jesus, dobbelt kærlig imod Dine småbrødre, at Din kærlighed må alle skilsmissegange trøste over tabet og læge hjertesåret! Og Du, kære himmelske Fader, som har sagt, at selv om en moder kunne glemme sit livs søn, Du glemmer ingenlunde Dine små, vær Du da dobbelt god imod disse moderløse små! Og trøst og styrk mig i lige måde ved Helligånden i Jesu navn, at jeg må få nåde til at være meget for mine børn, også noget for dem i deres moders sted! Men lad også hende — o, hun ville det og vil det så såre gerne, og Du vil det, store gode børnene! — fremdeles være meget for sine små og for mig, ad Dine lønlige veje, i helligåndens samfund, o, om muligt mere end hidtil, at vi også således engang må kunne takke Dig for tårerne, for sukkenene, for sorgen og for savnet! Amen!« Derefter rejste han sig og sagde:

»Så bærer vi da hendes støv-legeme fra hjemmet. Hendes sidste mad her var Herrens eget legeme. Vi bærer det til kirken at stå på det sted, hvor hun sidste gang, hun var deroppe, gik glad ved min side ned fra Herrens bord, hvor hun havde smagt til megen trøst livets mad og drikke: Herrens legeme og blod og deri den »kærlighed, som driver frygten ud«, hvad — Gud ske lov! — nu også skete sidste gang! Vi bærer det ud i den tro, vi nu bekendte, hvorpå hun levede og virkede i sit kald og i sit hjem, hvorpå hun døde og hvori hun er salig hensovet. Vi bærer det ad graven til i det Guds herligheds håb: at hvo som æder Herrens kød og drikker Hans blod skal, alt som Jesus har sagt, leve til evig tid, ind i evigheden, og: Jeg — siger Vor Herre Jesus Kristus — vil oprejse ham på den yderste dag! Herrens eget legeme har næret hendes legeme, der også er genfødt ved Jesu Kristi opstandelse fra de døde, med opstandelsens kræfter. Det sås i forkrænkelighed, oprejses i ufor-

krænkelighed, sås i vanære, oprejses i herlighed, sås i svaghed, oprejses i kraft, sås som et sanselig-sjæleligt legeme, oprejses som et åndeligt legeme! I Jesu navn: Amen, amen!« — (Vi sang så: Hil Dig, Frelser og Forsoner —).

Om aftenen gik far op i kirken og holdt aftenandagt, hvor kisten stod. Jeg var med alene. Han bekendte Troen og bad Fadervor. Da vi en aften kom ud fra kirken, gik der en mand på kirkegården. Det var fars nærmeste barndomsven, pastor Kruse Vinding fra Haved. Da de to mænd så hinanden, styrtede de sig i hinandens arme. Om begravelsesdagen har far udsendt et hefte. De salmer vi sang, var mors særlige yndlingssalmer, og har altid for mig haft den betegnelse. Det var: »På Gud alene«, — »At sige verden ret farvel«, — »Er livet alt lifligt herved«, — »Frelseren er mig en hyrde god«.

Den trofaste Kristine Kristensen fra Vestjylland blev i vort hjem og sørgede for husholdningen og børnene, hjulpet af Mariane Madsen. Vinteren 87—88 var usædvanlig kold. Alle børnene med undtagelse af den ældste fik mæslinger, og den yngste, den lille, nyfødte dreng fik slim på lungerne. Skønt man med datidens hjælpemidler gjorde, hvad man kunne — der var ingen sygeplejersker, ingen at få råd hos — man forsøgte med dampfelt, døde han 15. april 1888 og blev begravet ved siden af sin mor. Han var blevet døbt ved hendes kiste den 27. oktober, og kom til at hedde Johannes Aage Fog-Petersen. Hans død betød for mig personligt, at jeg første gang kom i gang med at bede til Gud alene. Jeg forstod, hvor alvorligt det var.

Præstens fem drenge.
Bageste række fra venstre: Gunnar, Poul.
Forreste række fra v.: Svend, Frode, Johannes.

Det var uundgåeligt andet, end at den unge præstekones død i sognene skabte en levende sympati og medfølelse med præsten, der nu sad alene i den store præstegård med sine 5 drenge. Og det bidrog til at skabe et hjerteligt og forstående forhold mellem præstegården og folkene i sognene.

Efter mors død.

En skildring af livet i Aagerup præstegård efter mors død ville være meget ufuldstændig, hvis ikke det menneske blev nævnt, som efter far var mest for os børn, min mormor.

Hun var en købmandsdatter fra Svendborg. Hendes far hed Gumme Christian Bondo. For få år siden lykkedes det mig ved landinspektør Hvenegaards hjælp at finde udbygningerne til hans store købmandsgård. De ligger ud til Kyseborgstræde. I nybygningen ud til Gerritsgade har man været så pietetsfuld at anbringe portoverliggeren fra den gamle købmandsgård, en egeplanke med en indskrift min oldefar har ladet indhugge i den:

»Så stå i Herrens navn
til du er træt af alder,
Velsignelse og freed udi din gjemme boe,
Gid guds frygt blive det
hvtill de hjerter falder,
som under dette tag får bolig, skjul og roe.«

Hendes mor var en datter af byskriver Jantzen i Svendborg og hed Anna Susanne. Familien blev hårdt ramt af tuberkulose. I juni 1826 døde min mormors mor, i september 1826 hendes far. Der var 8 børn. De blev anbragt hos forskellige familier. Min mormor, der var født 13. oktober 1821, kom i huset hos møller Jørgensen i Pjentedamsmøllen eller Pindemøllen, som den dengang hed. Hun var 5 år og blev siden aldrig træt af at udtrykke sin taknemmelighed mod ham. 17 år gammel kom hun til Krogenlund ved Stenstrup, som lærerinde. Der blev hun i 15 år. I sommerferien 46 blev hun forlovet med cand. theol. Kaspar David Wilhelm Munthe Fog. De blev viet i Stenstrup kirke og brylluppet stod i præstegården. Efter at han i 6 år havde været præst og lærer på Venø, hvor børnene fødtes (Christiane Fog 8. marts 55, og 10. juni 1858 tvillingerne Anna Susanne Cathrine Fog og Gumme

Christian Wilhelm Fog) — blev han forflyttet til Mjolden syd for Ribe, hvor han døde 1867, 27. marts, »stille og rolig i troen på sin Herre og Frelser«. »Jesus han er synderes ven«, gentog han 5 gange lige før han døde. Og hans ældste datter, som fortæller dette, siger om ham, at som han havde begyndt sin præstegerning med at sige »han agtede sig intet andet til salighed end Jesus Kristus og ham korsfæstet«, — således levede han og døde i samme tro.

Kort efter min mors død flyttede mormor fra København til Roskilde for at være hjemmet i Aagerup nærmere. I Roskilde var hendes ældste datter jo gift. Der kan ikke bruges stærke ord nok om, hvad hun kom til at betyde for hjemmet og de moderløse børn i præstegården, hvor hun aflagde hyppige og langvarige besøg. Fra min far var ung, kunne han så udmærket tale med hende. De var jo begge præget af det grundtvigske kristendomssyn. Hun måtte i den anledning døje en del godmodige drillerier af sin mand og sin svoger biskop Bruun Juul Fog. Men hun var en betydelig og selvstændig personlighed. I min fars arkiv i rigsarkivet ligger en pakke breve, hun har skrevet til ham. Disse breve giver ikke blot indtryk af hende, men de indeholder bidrag til oplysning om de kirkelige forhold i tiden fra 1870 og de følgende årtier. Hun gav os børn al sin kærlighed og vi kunne ikke undvære den. Det står for mig som en frygtelig oplevelse, at hun engang var blevet vred på mig. Jeg husker ikke hvorfor, men jeg kunne ikke være til, før forholdet mellem os var godt igen. Gennem forholdet til hende lærte jeg at forstå Luthers ord i forklaringen til de 10 bud: »I skal frygte og elske Gud.« Jeg frygtede hendes vrede og dom, men levede op under hendes kærlighed. Sådan er det, vort forhold til Gud skal være. Hun var en dybt greben alvorlig kristen, som elskede Kingos salmer. Min far havde som ung kandidat foræret hende dem; ikke mindre levede hun med Grundtvigs salmer. Som få var hun hjemme i sit Nye Testamente. Min bror Frode, præst i Århus, har arvet hendes Rørdams oversættelse af Ny Testamente med noter. Det var en bog, der blev brugt. Hun havde i troen fundet, hvad der bar hende gennem hendes lange enkestand. Aldrig kan jeg glemme hendes medliden med Paulus i al hans modgang. Hendes N. T. er fra blad til blad forsynet med små blyantsnotitser, der giver udtryk for hendes sindelag, tak og tro. Hun var ved

siden af dette så langt fra at være et hængehoved som et menneske kunne være, for hun var i besiddelse af den store humor, og jeg, som mine brødre, takker hende for, hvad hun af den har givet os som arvelod. Desuden havde hun en skarp dømmekraft og klar tænkeevne.

Hvad der holdt far oppe i denne strenge tid, da han var ene, var hans trosforhold til Gud og hans fordybelse i biblen, han var hjemme i som få. Jeg er som lille dreng vågnet om natten og har hørt ham bede højt. Jeg husker navnlig en nat, da han fremsagde indstiftelsesordene ved nadveren, og jeg forstod, at det gjaldt for ham at leve i de ord, hvori Jesus Kristus var nærværende. Det manglede ikke på opfordringer til ham om at skrive og delagtiggøre andre i sin store viden. Jeg husker, hvordan navnlig professor Fredrik Nielsen i små kraftige breve søgte at kalde ham frem. Men det lå ikke for ham, og jeg forstår ham godt. Jeg har haft det på samme måde: altid fuld af overvejelser, det skrevne kunne ikke blive godt nok. Men når han så skrev noget, var det meget vægtigt. Jeg nævner hans artikel mod professor Henrik Scharling om Grundtvigs salmer og hans artikel om Luthers lille Katekismus, om Brorsons salme »Her vil ties, her vil bies«, og om biskop P. Chr. Kierkegaard. Han skrev i »Dansk Kirketidende« og i »Vægteren«, et blad, lærer Christian Balling udgav. Pastor John Hansen kunne få ham til at skrive i »Nordslesvigsk Søndagsblad«. Han havde et klart øje for sprogets velklang og skrev med velberåd hu et rent dansk, brugte få fremmede udtryk. Han kan godt betegnes som en modersmålets elsker, sønderjyde som han var. Det var ham en stor glæde søndag aften at læse højt for os børn af den store sprogmand Svend Grundtvigs eventyr. Han havde kendt ham og stået ham nær.

I forbindelse med mormor må jeg omtale vores elskelige morbroder, Vilhelm Fog, min moders tvillingbroder. Han var præst i Jorløse på Vestsjælland. Det hørte til vor barndoms store oplevelse, når vi drenge fra Aagerup rejste ned for at besøge ham og tante Betty, hvor vi blev modtaget med åbne arme. Vi oplevede meget nyt på en sådan tur. Vi kom jo fra den flade, skovløse egn nord for Roskilde, »Heden«, til det stærkt bakkede, skovrige Vestsjælland. Køreturen fra Swebølle station var meget spændende.

Vi havde to små russere for, som i stærk fart løb ned ad de stejle bakker. I nærheden af Jorløse lå den store sø, Tissø, mod øst randet af Selchausdals skove. På spadsereture til søen og lange køreture gennem skovene op til Skarritsø lærte vi den skønne egn at kende. Vi var meget optaget af at se den store fugl, glenten, som endnu fandtes i landet — med sine brede vinger langsomt kredse over sø og land. Morbror var desværre svag. Han søgte senere Majbølle på Lolland, hvor jeg som større dreng sammen med mormor besøgte ham. Vi kørte fra Nr. Alslev i gul diligence tværs over Falster og blev færgen over til Guldborg Lolland, hvor de midlertidigt havde deres hjem, mens den nye præstegård blev bygget. Det var vort håb, at det mildere klima på Lolland ville have været godt for morbrors sygdom, brystsyge, som det den gang blev kaldt. Det var tuberkulose, som man ikke tog så forsigtigt på som nu. Jeg har tit med forbavselse tænkt på, at vi drenge, når vi var på besøg, gik og legede og imens suttede på hans piber. Sygdommen tog til. Sanatorier fandtes ikke i Danmark på den tid. Jeg husker, hvordan jeg en dag fulgtes med ham til Majbølle kirkegård, hvor han havde en begravelse. Da sagde han til mig ganske stille, som han langsomt og dødtræt gik hen ad vejen: »Nu har du snart ingen morbror hernede, lille Johannes.« Han holdt ud i sit embede til det sidste og holdt sin sidste prædiken 1. påskedag 1895. Få dage efter lukkede han stille sine øjne, kun 37 år gammel. Tante Betty tog Gunnar og mig med ind til den åbne kiste i studereværelset, hvor han lå i sin præstekjole. Hun sagde: »Hvor er det godt at vide, at han er gået lige hjem til Gud.« — Med stor ro og fatning tog hun det hårde slag. De havde een søn, Reinhold, den senere stabslæge R. Munthe Fog.

Blandt dem, der tog sig af de moderløse drenge i Aagerup, må også nævnes moster Camilla Bondo, mors kusine og plejesøster, datter af malermester Simon Bondo, Odense. Hun var tidlig kommet i huset hos morfar og mormor, fordi hendes egen mor var svag. Hun viste os en rørende omhu.

Mormor søgte at holde forbindelsen vedlige mellem mit hjem og morfaders familie. Jeg var ikke gammel, da hun tog mig med på besøg i Københavns bispegård, hvor jeg fik en hjertelig modtagelse af biskop Bruun Juul Fog, min moders farbroder, min

grandonkel. Han var børneven, og havde holdt meget af sin tidlige afdøde broderdatter, og viste hendes børn en rørende kærlighed. Det mærkede vi også, da min fader en dag aflagde besøg i bispegården med os alle fem. Vi traf biskoppen, onkel Juul, i den store bibliotekssal, hvor bøger ikke blot dækkede væggene, men der var bygget reoler tværs over gulvet. Onkel Juul, som jo havde stor viden og omfattende interesse for alt menneskeligt, hvilede sig ved at læse i en tyk bog om »Napoleon og kvinderne«, vistnok skrevet af en Mason. Min fader og han var snart fordybet i samtale, så de nær havde glemt os 5. Bispinden, »Tante Fanny«, som forståeligt nok var bleven overrasket ved denne uventede invasion fra Aagerup, lod tjeneren servere mjød for os. — Mormor tog mig en søndag med til Holmens kirke, hvor provst Skat Rørdam prædikede. Jeg husker, han i sin prædiken nævnte Bismarck, hvad forundrede mig. 1886 var jeg med mormor og min moder i Vartov. Jeg ser endnu for mig Grundtvigs efterfølger, C. J. Brandt, på prædikestolen, en patriark at se med det hvide hår og skæg. Til min store forbavselse var kirkestolene låsede. De blev lejede ud til faste kirkegængere. De måtte ikke låses op, før gudstjenesten var begyndt. Jeg var meget taknemlig mod den mand, som skaffede min trætte mormor og moder siddeplads.

Forholdet til befolkningen i Aagerup.

Først må det bemærkes, at vi ikke gik i skole. Far underviste os. Det blev naturligvis noget uregelmæssigt, men de fem drenge har dog senere klaret sig rigtig godt.

Midt nede i byen, omtrent hvor vejen fra vest til øst skærer hovedvejen gennem byen fra nord til syd, boede Ludvig Villumsen. Han var noget af en alt-muligmand, oprindelig træskomand. Da hans gamle mor ophørte med sin lille høkerhandel, fortsatte Ludvig og hans kone, Birthe, denne handel og udvidede den til en lille købmandsforretning. Ludvig var også havemand, udførte forårsarbejdet i præstegårdens have. Ludvig og Birthe var først blevet gift som ældre og havde i ægteskabet een søn, Jens Peter. Han havde arvet sin fars hurtige hoved og levende interesserethed. Ludvigs og Birthes hjem blev for drengene fra præstegården et fast

tilholdssted. Der lærte de befolkningen at kende og kom ind i tidens politik. Det var den store kamptid mellem Venstre og Højre. Befolkningen i Aagerup var udpræget venstre, bortset fra skolelærer Olsen, der var stiv højremand. Venstre var på den tid, som desværre næsten altid delte i to afskygninger, de moderate og de mere radikale. De to Roskildeblade »Roskilde Dagblad«, der med stor dygtighed redigeredes af fru Marie Jensen, og »Roskilde Tidende« var nogenlunde ligeligt udbredt på egnen. De fleste af gårdmændene var nærmest moderate, Ludvig Villumsen radikal. Når de ældste drenge fra præstegården var på besøg i hjemmet og fik en bid »midavten«, gik diskussionens bølger højt. Navnlig morede det os at høre om, når Ludvig Villumsen havde sat sin store nabo politisk til vægs. Det var en gårdejer, hos hvem han var høstemand. Den gang var høsten på landet et spørgsmål om mandskab. Der skulle en hel hær til, for på antagelig tid at bjerge en gårds høst. Man må huske, det er næsten 60 år siden, og glem ikke, hvor forskellig tiden var den gang fra nu! Der var ingen telefon, ikke elektrisk lys, cykler, biler, endsige sådan noget fantasivæsen som radio og flyvning. Vi sagde med god grund til hinanden »Det er dog underligt, at menneskene ikke kan forstå, at de ikke kan flyve som fugle i luften.« Men vi klarede os godt foruden disse kulturens velsignelser. Angående cyklen blot den bemærkning, at landsbyens malermester Søren Jensen havde konstrueret sig en cykle med træringe, der almindeligt benævntes: »Væltepeter«. I slutningen af 90'erne begyndte cyklerne med de tynde Cushionsringe at komme frem. Men da den første cykle med luftpumpede ringe viste sig, vakte den kæmpemæssig opsigt. Tiden var ikke tom, det var en levende tid. Politiske spørgsmål om menigmands ret drøftedes, og den ældste søn mærkede sig med stor glæde, at gårdejer Anders Nielsen, som sammen med sin hustru, Maren, stod præstegården nær, og hvis børn hørte til deres legekammerater — en dag med vægt sagde: »Det varede jo ikke længe, før vi mærkede, din far var frihedsmand.« I denne stærkt bevægede politiske atmosfære voksede drengene op, og deres politiske interesse blev vakt for hele livet for de to førstes vedkommende.

Der fandtes i sognet to foreninger, den moderate diskussionsforening, hvis hovedmand var sognefoged Rasmus Larsen, og den

radikale fremskridtsforening, blandt hvis ledende mænd må nævnes den begavede sadelmager Lars Knudsen. Rasmus Larsen, sognefogeden, var på en måde sognets Tietgen. Han var gårdejer, ølbrygger, oprettede et opkøbsmejeri. Præsten havde naturligvis meget at gøre med ham. Det gjorde betydeligt indtryk, i hvert fald på den ældste søn, at sognefogeden en gang, han var meget syg, lod sende bud op i præstegården med anmodning om, at præsten ville bede for ham i kirken om søndagen, et betegnende udtryk for befolkningens forhold til kirken. Præsten havde vel nok ventet, påvirket som han var af den grundtvigske vækkelsesbevægelse, at komme til sogne med, hvad man kalder »åndeligt liv«. Det var i de år en hemske for mange præster, som gjorde et godt folkekirkeligt arbejde, at de i al hemmelighed nærrede en romantisk længsel efter de såkaldte frie, kirkelige kredse. Først i vore dage er den romantik forduftet til kirkens lykke. Der var i Aagerup og Kirkerup jævn kirkegang. Der sad under prædikestolen så godt som hver søndag gamle gårdejer Anders Hansen med det snehvide hår, så kom også Niels Olsen, der spyttede så frygteligt. Man har kaldt den tid for »Klunketiden«, man kunne lige så godt kalde den for »Spytte-tiden«. Folk harkede og spyttede overalt, hvor det passede dem. Kom man ind i en 3. kl. kupé, måtte man vade mellem spytklatter, og trængte man til at spytte, så gjorde man det naturligvis også i kirken.

Der kom en del mænd i kirken, og så var der desuden kvinderne på deres kirkeside, som var jævnt godt besat, og unge mennesker, konfirmander og konfirmerede. Kirken og gudstjenesten hørte naturligt ind i sognets liv. Det var på egnen skik om efteråret, når der var indhøstet, at slippe dyrene løse over markerne. Når efterårsstormene satte ind fra nordvest var der god læ ved præstegårdens store have. Her holdt naboens vogterdreng A. C. Andersen til, og han blev præstedrengenes meget gode ven for hele livet. Man kappedes om at lave nogle mægtige vogterpiske, som dog ikke blev brugt mod dyrene, men hvis hovedformål var at frembringe et mægtigt knald, som skulle advare de løsgående dyr mod at gå uden for deres beskikkede grænser eller i roemarkerne. Når vi havde fri og ved festlige lejligheder som en fødselsdag, kom vi sammen og legede med vores kammerater. Desuden mødtes vi i

vinterhalvåret til gymnastik og i sommerhalvåret til skydning på skydebanerne, først ved Store Valby og senere ved Vejlegård ved Roskilde fjord. Inden jeg kan fortælle nærmere om gymnastikken, må jeg berette om forsamlingshusets bygning i Gundsølille, hvor vi havde en af vore bedste legekammerater, Hans Henriksen, det senere amtsrådsmedlem, som lever endnu, mens disse linjer skrives. Han havde som dreng haft en veritabel vindmølle, en miniature; da han var kommen i konfirmationsalderen, forærede han den til drengene i præstegården, hvor den blev modtaget med jubel, og i årenes løb gik al kødets gang. Men tilbage til forsamlingshuset! I sognene fik man lyst til at spille diletantkomedie. Planen blev gennemført, men da man ikke havde noget forsamlingshus, fandt forestillingen sted i gårdejer Jens Petersens lade og lo, og her oplevede drengene for første gang at være med til et skuespil. En af hovedmændene i foretagendet var den tidligere omtalte Lars Knudsen. Han spillede med i »Den lille datter« og Erik Bøghs »Fastelavns-gildet«. Replikker og omkvæd fra disse skuespil blev hængende i drengenes øren, så de stadig kan huske dem: »Og så er Anders Jørgensen den, som straks gør gildet om igen, og det så tit I vil, og det så tit I vil.« Manglen af forsamlingshus blev stadig mere føleligt og endelig rejstes det i Gundsølille. Ved indvielsen talte præsten og sognefoged Niels Hansen, Gundsølille, den senere justitsråd og medlem af landstinget. Under sin tale fremhævede sognefogeden stærkt, at her kunne vi samles frit »uden at spørge kultusministeren og regeringen ad.« Udtalelsen vakte levende tilslutning og gjorde et stærkt indtryk på den ældste søn fra præstegården, som derved fik en levende forståelse af, hvor skarpe de politiske modsætninger var mellem befolkningen og regeringen. Det havde drengene fået et uudsletteligt indtryk af den 15. november 1888 på Chr. d. IX's 25-års jubilæumsdag. Da havde de fået lov at komme til Roskilde og besøge mormor, som på det tidspunkt boede i Roskilde Avis's bygning skrås over for moster. Hele Roskilde bys befolkning var, på ganske enkelte undtagelser nær, højresindet og benyttede lejligheden til at lægge sit sindelag for dagen ved en vældig hyldest til kongen. Aldrig havde de vestjyske drenge set noget lignende som den illumination, der vistes den aften. Der var gasbelysning i alle butiksvinduer. Vi gik en tur gennem Adelgade

og Skomagergade og dernede stod vi pludselig foran et helt mørkt hus. Der var ingen lys noget sted, for der boede en venstremænd. Roskildekredsen, hvortil Aagerup hørte, var i folketinget repræsenteret af grev Scheel, Rygård. Valgdagene og valgkampen var de store begivenheders dage. Jeg husker tydeligt, hvor jeg sørgede over, at jeg ikke måtte få lov at komme til Roskilde 1890, da Estrup havde vist folketinget den hensynsløshed at opløse det midt i den hårdeste vinter. Jeg var den gang 11 år og gik og så op mod Roskilde. Himlen farvedes rød af den nedgående sol, og jeg tænkte, at der foregik det.

1892 havde jeg fået lov at komme med til valghandlingen i Roskilde. Venstre havde nu fået en ny kandidat, mejeriejer Rosleff fra Lille Karleby. Aldrig skal jeg glemme den spænding, hvormed man ventede på, at resultatet skulle blive bekendtgjort, da optællingen i Borgerskolens lokaler var forbi. Grev Scheel havde sejret med 2 stemmers majoritet. En voldsom harme greb venstremændene over, at de ikke havde fået alle mand ud. Da grev Scheel kom frem for at takke, sagde han med en vis forsigtighed, at han ville håbe, resultatet ikke var udtryk for Højres tilbagegang i kredsen, skønt det vidste han jo godt, det var. Lige foran tribunen stod en Venstremænd og råbte: »Ned med grev Scheel«. Det gav os indtryk af den voldsomme lidenskab, som beherskede befolkningen. Det var ved den valgkamp Alberti stillede sig mod Hørup i Køgekredsen, og dønninger fra kampen der mærkedes i nabokredsene, derfor også i sognene Aagerup og Kirkerup. Sognefoged Niels Hansen, Gundsøllille, samlede en kreds radikale venstremænd og kørte dem over til vælgermøde i Køgekredsen for at støtte Hørup. Så kom forliget 1894. Det er den eneste lejlighed, jeg erindrer, at far deltog i en politisk debat. Vi havde i de dage besøg i præstegården af den grundtvigske lægprædikant Søren Olesen fra Mors. Han talte over ordene fra Davids salmer: »I min Gud springer jeg over mure«, for en forsamling i præstegården. Søren Olesen var radikal venstremænd, Bergianer og ivrig forligsmodstander, hvorimod far nærmest stod på Frede Bojsens side og forsvarede forliget. De havde i al venskabelighed en temmelig heftig diskussion om det under en spadseretur i haven. 9. april 1895 kom så næste valg, hvor Rosleff erobrede Roskildekredsen. Der var stor jubel

på valgdagen. Den fornemme valgbestyrelse, hvis formand var den fine manufakturhandler Carl Müller, havde deres møje med at tæmme gemytterne. Hr. Carl Müller ville gøre alting helt korrekt, og vi morede os over, hvordan han hver gang, han skulle give Venstres kandidat ordet, højtideligt sagde: »Hr. gårdejer og mejerier-ejer Rosleff har bedt om ordet for at svare på de til ham rettede interpellationer« — idet han samtidig lettede på den høje hat. Der blev festet rundt omkring i alle lokaler den dag, Venstre havde erobret byen, og inden vi kørte hjem, havde præstens ældste søn lejlighed til at kigge ind i et overfyldt lokale, hvor han så sadelmageren fra Aagerup, Lars Knudsen, stå midt oppe på et bord og holde tale for friheden og sejren.

Far selv talte så godt som aldrig med os om politik, men han tog mig meget tidlig med til mange skolemøder og kirkelige møder, fra jeg var ca. 9—10 år. Jeg var således med ved »Dansk Skoleforening«s møde i Roskilde, hvor far skulle indlede en forhandling om den allerede den gang påbegyndte gammeltestamentlige kritik. Aftenen før mødet og hele natten forud fik han desværre en voldsom tandpine, der i høj grad hindrede ham i hans forberedelse. Jeg husker, hvordan pastor Holbek, Snoldelev, komplimenterede ham for hans tandpinearbejde. Blandt fars modstandere i forhandlingen var daværende højskoleforstander Morten Pontoppidan, Hjørlunde. Da far stod på de gammeldags troendes yderste højre fløj, var de unægtelig ikke enige. Men forhandlingerne blev ført i en rolig tone. Jeg var også med til det store Santalmissionsmøde i Roskilde, hvor domprovst Gude indledte i domkirken og viste, hvorledes folkenes liv var i Guds hånd og måtte følge hans planer. Det romerske riges organisation og vældige vejanlæg over hele Europa så han som en direkte forberedelse til evangeliets udbredelse. Ved samme lejlighed prædikede pastor Krag, Jakobskirken, en af datidens bekendteste prædikanter. Om eftermiddagen skulle der have været møde i Klostermarken, hvor selve missionens stifter, Hans Peter Børresen, skulle tale sammen med Vilhelm Birkedal. Det trak imidlertid op med truende regnskyer, hvorfor mødet i 0,5 blev forlagt til Hotel Prinsen's store sal. Børresen var meget utilfreds hermed. Der var ikke truffet spor af foranstaltninger i Hotel »Prinsen«s sal. Jeg så til min forbavselse J. H. Monrad

sætte sig pladask ned på gulvet, men jeg fik lejlighed til både at se og høre Børresen og hørte ham synge: »Kærlighed fra Gud« på Santalsproget. Jeg var meget optaget af ved samme lejlighed at se og høre Vilh. Birkedal.

En dag tog far mig med til et møde i Roskilde domkirke, hvor jeg hørte den berømte kunsthistoriker, dr. Julius Lange, Georg Brandes' ven, tale om Roskilde domkirkes arkitektur, om de forbillerede i Nordfrankrig, arkitekterne havde haft. Der var en by, som hed Tournais, hvis domkirke man mente særlig havde været forbillede for Roskildes.

Et andet år tog han mig med til Dansk Skoieforenings møde i Sorø. Han viste mig i kirken Hvidernes våben og Absalons grav. Hvad der under skolemødet særlig gjorde indtryk på mig var en tale af højskoleforstander Hans Rosendal, Vinding Højskole. Han fortalte om sine oplevelser, da tyskerne var her i landet i 64, hvordan man narrede dem, bildte dem noget ind, ja, løj for dem. Jeg blev stillet overfor spørgsmålet, om det var tilladt under visse forhold at lyve? Dernæst fortalte han med stor livfuldhed om en tur han havde været i Sydslesvig, om hvor godt han var blevet modtaget som dansk ung mand. Han havde en hue på med røde og hvide farver, det syntes de godt om i Sydslesvig.

Forandring i præstegårdens liv.

I midten af 90'erne skete der store forandringer i præstegårdens indre liv. Den 8. april 94 var den ældste søn blevet konfirmeret i Kirkerup kirke. Det var en stor højtidsdag for mig. St. Bededag var jeg første gang til alters. Det satte mange tanker i bevægelse i mit ungdommelige sind og var ikke let for mig. Far tog det fornuftige parti ikke at tale særlig med mig om altergangen og derved vække diskussion. Han lod kendsgerningen tale, og den talte højt og tydeligt. Jeg havde eftermiddagen før løbet op og ned ad vejen mellem Aagerup og St. Valby og tumlet med tanker, jeg ikke magtede. Vor udmærkede hushjælp, Kristine Kristensen, hjalp mig praktisk til rette. Hun forklarede mig bl. a. også, at om morgenen før man skulde til alters, skulle man ikke spise noget. Jeg gik efter gammel dansk kirkeskik fastende til alters. På konfirmationsdagen

fik jeg mange store gaver, først og fremmest et udmærket ur, jeg har endnu, af min grandonkel, biskop Bruun Juul Fog, ledsaget af et brev, som jeg hele mit liv har gemt som en stor helligdom.

Det blev efterhånden klart for præsten, at han måtte have hjælp til sine børns undervisning. Efter sin ven J. H. Monrads råd henvendte han sig til frk. Nathalie Zahle, som svarede, at hun netop havde dimitteret et hold lærerinder, hvoraf hun mente een ville egne sig, nemlig en datter af selve folketingets formand, Sofus Høgsbro, frk. Ædele Høgsbro. Hun gik med godt mod ind til den ikke lette opgave, at være lærerinde for de 5 drenge, hvoraf den ældste nu var konfirmeret. Med det råd, frk. Zahle havde givet min far, kom hun til afgørende at gribe ind i mit liv, idet hun førte mig i forbindelse med den store høgsbroske familiekreds, inden for hvilken jeg senere skulle finde min tilkommende hustru.

Den nye herredsfogedfamilie i Lejre herred, Hans Dahlerup og frue, kom fra Amager birk og havde i København tilhørt den grundtvigske kreds, nærmere bestemt: P. A. Fengers menighed i Vor Frelsers kirke. Der kom hurtig en forbindelse i stand mellem præsten i Agerup og denne ny-tilflyttede familie. Mellem den næstældste datter og præsten udviklede der sig en stærk sympati, så den gamle herredsfoged med et smil kunne sige: »Jeg glædede mig over i Ageruppræsten at have fået en ny ven, og så viser det sig, at det slet ikke er for min skyld, han kommer her, men for min datter Nannas.« Besøgene fra herredsfogedhjemmet i Roskilde — herredsfogeden havde bygget sig en dejlig villa med kontorer på Olsghades bakke — blev hyppigere og hyppigere. I løbet af sommeren 94 klaredes det, at præsten havde besluttet at indgå ægteskab med Nanna Dahlerup. Familien Dahlerup havde været ude til møde i Agerup præstegård en dejlig sommerdag, og jeg glemmer aldrig, hvordan Gunnar og jeg blev sendt af sted efter brandhagen, for at vi ved dens hjælp skulle få den smukkeste gren af vor blomstrende rødtjørn ned, så frk. Dahlerup kunne få den med hjem. Da de var kørt den aften, kaldte far os sammen og fortalte, hvad han havde i sinde. Efter min erindring gjorde det ikke noget større indtryk på mine brødre, men så meget mere på mig. Jeg forstod med eet, at nu havde jeg på en måde mistet min far. Forholdet, som det havde været op igennem årene, blev nu helt forandret. Jeg

har måske aldrig følt mig så ulykkelig. Da de andre var gået i seng, gik jeg op til min mors grav, — hvor skulle jeg gå hen? Der græd jeg ud. Så tog jeg mig sammen, ingen skulle mærke noget. Jeg var fast besluttet på, at intet på jorden skulle fordunkle hendes minde. Hvis man ville prøve på at tvinge mig ind i nye forhold, ville man møde den mest sammenbidte modstand. Hele min kærlighed til mor og mit savn af hende levede op på ny. Jeg skrev i min dagbog: »Tvungen kærlighed bliver til had.« Der var lykkeligt ingen, der tvang mig. Om man havde forstået noget af, hvordan jeg havde det, ved jeg ikke, men man kom os børn, og særlig mig, i møde med den største venlighed fra den dahlerupske families side. Brylluppet stod 4. september i Roskilde domkirke, hvor Monrad viede dem. Vi 5 drenge var »maked up« hos moster og blev derfra hentet i en vogn til domkirken, hvor jeg førte hele flokken op ad kirkegulvet. Bryllupsmiddagen stod på jernbanehotellets store sal. Aldrig havde vi været med til en lignende fest. Jeg gik gladelig med til at kalde herredsfogeden for bedstefar. Jeg havde ingen af den slags i forvejen. Vi brugte betegnelsen: Mormor og morfar. Min stedmoders søskende kaldte jeg onkel og tante. Men klogest af dem alle var min fars nye hustru. Da de havde været gift i nogen tid, kom hun en aften, da vi var kommet i seng, ind i vort soveværelse og sagde: »Jeg vil gerne takke jer for den gode måde, I har taget imod mig på.« Sådan vandt hun os. Jeg kunne i sandhed, da jeg talte ved hendes begravelse, sige om hende: »Hun kom uden tynde, hun kom med fred, hun kom goden bonde til lise.« —

Den gamle herredsfoged tog sig ikke mindst af mig. Han har nok syntes, at Aagerup-kulturen trængte til lidt politur. Han søgte gennem sine samtaler at hjælpe mig til at se, hvad der var ret og skik og brug. Han forklarede mig, at man aldrig måtte spise med kniv, fordi kniven kom over i smørkrukken, hvor de andres knive også kom. På den elskværdigste måde polerede han mig af. Jeg kom til at holde meget af ham. Utrættelig var han med at vise mig blomsterne i sin have, som han elskede. Da han blev syg og døde efter få års forløb, var det mig en sorg. Jeg skrev et par verslinjer:

»Nu sørger vinranken i det gamle drivhus,
og havens blomster i dugvåde nætter

begræder din død,
thi de var dine børn, disse duftende blomster
i villaens have.
Hvor tit har du ikke i haven ført mig,
nævnt deres navne, prist deres dyder,
mens uindviet jeg undrende fulgte.
Nu sørger vinranken i det gamle drivhus
og havens blomster i dugvåde nætter
begræder din død.«

Han var et fint og ædelt menneske. —

Min stedmoders yngste søster, »Tante Helga«, tog Gunnar og mig med til København i Det kgl. Teater, hvor vi så »Der var engang —«, og havde vi end været betaget af dilettantforestillingerne i Gundsølille forsamlingshus — »Slægtingene« og »Den tredje« — så var dette dog noget helt andet. Aldrig glemmer jeg Emil Poulsen som prins af Danmark. Jeg gik hjemme og deklamerede efter ham: »Prinsesse, jeg er fra et land, hvor sproget på tungen lægger let en melodi, såsnart som øjets sekraft løfter låget —«. Anden gang jeg så Emil Poulsen, var i »Købmanden i Venedig«. Det er mig en virkelig glæde, at jeg har nået at se denne store skuespiller, som far havde fortalt mig så meget om.

Da en mormonprædikant forsøgte at gøre propaganda i fars sogne, sendte han mig til København, for at jeg på Det kgl. Bibliotek gennem onkel Verner, min stedmoders broder, den senere grundlægger af den store danske ordbog — kunne låne Mormons bog. Onkel Verner, som den gang var assistent på det store kgl. bibliotek, viste mig hele biblioteket og en af dets største sjældenheder »Den ældre Edda«, som jeg har stået med i min hånd. Den, som vi endnu ikke har bekvemmet os til at give islænderne.

Det var forøvrigt onkel Verner, der en sommerdag på en køretur fra Aagerup til Roskilde fjord for mig nævnte idéen om, at vi skulle søge at få bindestreg mellem Fog og Petersen, hvad jeg er ham dybt taknemlig for. Han var en fin og ædel mand, der havde stået sin mor meget nær. Han hørte helhjertet med til genembruddets mænd, Brandesianerne. Hans og fars fælles interesse var dansk sprog og historie. Han sagde til mig efter fars død: »Det var det sjældne ved din far, at han havde så store interesser, at man altid kunne få noget at tale med ham om.« Han satte begge

sine forældre meget højt, og jeg husker en bemærkning af ham, da der var tale om, hvorvidt der skulle sættes en eller to gravstene på deres grav: »De skal have hver sin, de var hver for sig betydelige og ejendommelige mennesker.«

Iøvrigt gik livet i Aagerup sin vante gang. I vor fritid levede vi sammen med byens og egnens ungdom. Søndag eftermiddag på skydebanerne. Om vinteren ved gymnastikken i Gundsølilles forsamlingshus. Vi var med til fester og baller i forsamlingshuset, f. eks. efter den årlige gymnastikopvisning. Vi kan aldrig være far taknemmelig nok for, at han ikke stillede sig hindrende i vejen. Han viste her sit virkeligt folkelige sindelag. Desuden havde vi hver vore sværmerier, som forskønnede og festliggjorde tilværelsen. Diskussionerne med Ludvig Villumsen holdt den politiske interesse vågen. Når landposten ved middagstid var kommet til Aagerup, tog han gerne ind til Jens Sørensens kone, Trine, som havde en lille høkerforretning. Her lagde han de postsager, som ikke vedkom Aagerup by, for ikke at slæbe dem rundt, mens han delte breve og aviser ud. Blandt postsagerne, som midlertidig hvilede sig hos Trine Jens Sørens, var også »Politiken«. Den ældste søn fra præstegården, hvis journalistiske interesse var brændende og krævende, listede sig op til Trine Jens Sørens og læste »Politiken« for bedre at kunne følge med. Navnlig læste jeg Hørups ledere, og jeg husker en, hvori han ironisk henstillede til den daværende konsejlspræsident Reedtz-Thott, at han i lighed med de engelske førsteministre skulle holde en vejledende orienterende politisk tale. Artiklen hed »Baron Reedtz-Thott burde gøre en sommertale«, at »gøre en tale« var baronen mindre egnet til, hvad enten det var sommer eller vinter.

I overgangsårene var jeg vist nok i mange henseender lidt vanskelig at have med at gøre. Min fars andet giftermål havde bidraget til at gøre mig lukket. Jeg var dybt taknemmelig for, at jeg ikke kom i alvorlig konflikt med min far. Det skyldes ikke mindst hans klogskab. Kun een gang gik jeg ind til ham og udøste min fortvivlelse over, at jeg syntes, jeg lærte for lidt. Han bemærkede tørt, at jeg kunne lade være med at skrive så mange digte og læse noget mere. Den sad. Jeg gik omgående ud og ødelagde alt, hvad jeg havde skrevet. Da frk. Høgsbro rejste, efterfulgtes hun af

cand. theol. Fridlev Aage Andersen, den senere bekendte præst og leder af »Blaa Kors«. Da han rejste, efterfulgtes han af stud. mag. Sigurd Larsen. Af disse lærere og far blev jeg forberedt til at kunne indstille mig som privatist til 4. kl. hovedeksamen. Jeg havde enkelte private timer med adjunkterne i Roskilde. Sommeren 97 bestod jeg denne eksamen og blev således optaget i latinskolens 5. klasse. Da jeg havde været oppe til den nævnte eksamen i historie, kom overlærer Hauch ud og sagde til mig: »Det er ug«, og han så på mig. Fra det øjeblik var vi venner. Hvor var far glad, da jeg kom hjem med den karakter. Jeg havde derefter 2 år i 5. og 6. klasse at gennemgå, inden jeg blev student. De to år på latinskolen fik meget stor betydning for mig. Først fik jeg en række udmærkede kammerater. Jeg nævner Ludvig Flensborg, Cai Hegermann-Lindencrone, Peter Griff, August Hertel. Om de lærere, som fik særlig betydning for mig, har jeg skrevet i Roskildenser-samfundets årsskrift ved mit 40-års studenterjubilæum. Jeg nævner her rektor Krarup, »den gamle mand«, som han kaldtes, overlærer Petersen og sidst men ikke mindst overlærer Hauch, gennem hvis undervisning i engelsk og historie jeg modtog indtryk, som har præget mig hele mit liv. Hauch var jo søn af digteren Carsten Hauch. Jeg var i latin forberedt efter hans lærebøger. Han var en enestående begavelse, en flammende sjæl, der forstod at få sine elever med, når de havde nogen historisk forståelse. Hans gennemgang af verdenshistorien var overordentlig værdifuld. Han lærte os at forstå, at det var levet liv, han fortalte om. Hauchs mor var en kusine til min morfar, og jeg beklager meget, at jeg ikke har haft tid og det fornødne materiale til, at jeg kunne skrive udførligt om denne mærkelige mand. Han ikke blot fortalte os historie. Han fremstillede de personer, han skildrede, så levende at hans undervisning fik et helt dramatisk præg. Han samlede os privat i sit hjem og gennemgik med os Shakespeares »Othello«. Han levede i den grad med i datidens begivenheder, at han fik os interesseret i dem på en helt ny måde. Det, som optog alle mennesker den gang sidst i 90'erne, var den uret, man øvede mod et enkelt menneske, major Dreyfus i Frankrig. Hauch lod os følge begivenhederne i den affære meget nøje. Den dag Dreyfus' store modstander, Esterhazy, havde skåret halsen over på sig selv i fængslet og derved til-

stået sin løgnagtighed og falskhed, var Hauch så optaget deraf, at vi fik ikke megen anden undervisning end oplysning om affæren.

Det var den gammeldags latinskole vi gik i. Vi havde 8 timer latin om ugen, foruden hjemmearbejde, og i rektors timer beskæftigede vi os ikke med andet end latin. Jeg har altid været dybt taknemmelig for, at jeg har hørt til de »gamle klassikere«, som denne linjes elever er bleven kaldt. I græsk havde vi overlærer Mikelsen, en kundskabsrig, særdeles livlig og stærkt interesseret filolog. Om søndagen gik jeg som regel hjem, der var ikke noget der hed cykle. Når jeg ikke var hjemme, hørte jeg domprovst Poulsen i domkirken med stort udbytte. Jeg boede den meste tid midt i »Latinerkvarteret« i det lille grønklædte bindingsværkshus, som ligger der endnu på hjørnet af Domkirkepladsen og Maglekildestrædet hos søstrene frkn. Asmussen. Jeg havde med andre ord 2 minutters gang til skole, og har en enkelt gang præsteret at komme tidligt nok, skønt jeg først vågnede, da det ringede til skole. Når jeg stak hovedet ud af mit vindue og de store vestdøre var åbne til domkirken, kunne jeg se lige ind til højalteret. Vi havde et usædvanligt fornøjeligt samliv i klubben »Roar«, hvor disciplene fra 5. og 6. klasse holdt klubmøde på skolen. Blandt mine skolekammerater var journalisten og forfatteren Andreas Vinding. Han gik i 5., mens jeg gik i 6. klasse, og der var temmelig livligt, hvor han var. I de mest bevægede dage i Dreyfus-affæren, listede jeg op til konditor Schmidt i Adelgade og læste dør »Politiken«s referater fra Paris. Vi var dybt betaget af Zola's indgriben til fordel for Dreyfus og citerede Drachmanns Digt: »Bravo, Zola, det var trumf i bordet. Din kraftige næve den kendte vi længe — men du var begyndt, du tilgiver ordet, at tjene de farlige mange penge — men det vi kræver af store poeter er hjertets mod og personlighed.«

I halvfemserne var brandesianismen den herskende åndsretning, og vi var alle påvirket af dens digtere. I Drachmanns lyrik og i J. P. Jacobsens digte og romaner fandt vi udtryk for vore følelser og stemninger. I Roskilde boede Gustav Wied, og det interesserede os at se ham som en satyr med opsmøget krave vandre rundt i gaderne og gøre sine studier. En dag var Holger Drachmann i besøg hos ham, og jeg ser endnu for mig den kæmpehøje Holger med slængkappen og den bløde hat ved siden af den lille Gustav Wied

og hans endnu mindre kone, de så helt pudsige ud. En mægtig begivenhed for mig var det, da Bjørnstjerne Bjørnson kom til Roskilde for at holde oplæsning på hotel »Prinsen«, og hans datter Bergljot sang. Hans kone var med. Jeg var så optaget af det, at da han rejste til København efter oplæsningen, løb jeg op til banegården for at se ham endnu en gang på nært hold. Bjørnson deklamerede Hugo's digte. Jeg glemmer ikke Hauchs forbitrelse, da han kom i klassen et par dage efter og havde læst i Roskilde avis en kritik af Bjørnsons optræden, hvor en højre-journalist havde tilfaldt sig at skrive: »Hr. Bjørnson er jo ikke deklamator.« »Tænke sig,« råbte Hauch, »og så tillader en sådan journalist sig at skrive, at han ikke er deklamator!!« For at forstå det uudtømmelige fond af oplysninger, Hauch havde at øse af, må man huske, at han gennem sin far havde direkte forbindelse med guldalderlitteraturen. Han var opkaldt efter selve Oehlenschläger. Hauch blev ivrig optaget af Brandes-bevægelsen og nu på sine ældre år blev han — bl. a. påvirket af domprovst Poulsen — en personlig kristen. Og han lagde aldrig skjul på, hvad der boede i ham. Havde han tidligere i sit liv mere stået på sin mor's, — den berømte Rennas standpunkt, så endte han nu ovre på sin fars standpunkt. Han levede i den grad med i folkenes liv, at da krigen udbrød i 1914, følte han sig med sin levende interesse personlig engageret i den. Jeg nævner Hauchs navn med den dybeste taknemmelighed. Få mennesker har betydet så meget for mig som han.

Studentertiden.

Sommeren 1899 blev jeg student. Jeg mindes ikke mange dage i mit liv, jeg har været så glad og taknemmelig, som da jeg, efter at den sidste karakter var faldet, med studenterhuen på gik ned ad Adelgade for at hilse på mormor, onkel Christensen og moster Christiane. Jeg blev nogle dage i Roskilde og deltog i de sædvanlige fester hos mine kammerater. I de dage jeg blev student, brød min barndomsven, Jens Peter Villumsens tuberkulose ud med fuld kraft. Han var begyndt på latinskolen i Roskilde og alle ventede sig meget af ham, men han måtte holde op. Man havde ikke på den tid begreb om at behandle tuberkulose. Jens Peter Villumsen

blev ligesom min mors tvillingbror, præsten Vilhelm Fog i Majbølle, sendt til en kuranstalt i Silkeborg, hvor man trættede og plagede de stakkels syge mennesker med mærkværdige former for bade. Modsætningen mellem min tilværelse i efteråret 99, da jeg som student rejste til København og Jens Peters hjemme i Aagerup, som lå for døden, magtede jeg ikke at udjævne. Når jeg besøgte ham, var jeg ikke nok for ham, opfyldt som jeg var af alt det nye, jeg nu var kommet ind i. Han tæredes hen og døde efteråret 99, noget før jul. Forbindelsen mellem os brødre og hans forældre vedblev dog at bestå.

Som student boede jeg en tid i Colbjørnsensgade, men jeg var, ligervis som studenter i vore dage, ikke rigelig udstyret med penge-midler, da jeg kom til København. Derfor havde jeg ikke råd til at fyre den første vinter. Jeg gik ofte ned i studenterforeningen for at sidde og læse. Der var jo varme. Jeg nød rusårets frihed og glæder i fulde drag og blev som nævnt medlem af studenterforeningen. Efter forskellige mindre heldige logier fandt jeg endelig et værelse i Vendersgade 24, IV sal, hvor min skolekammerat August Hertel også boede.

I København blev jeg modtaget med største gæstevenlighed hos min familie, viceinspektør Linvald, min farbror, hvis søn er rigsarkivar Linvald, og hos tante Betty samt hos min fars ungdomsvenner: J. H. Monrad, min gudfar, og hos professor Wilkens. Jeg gik til hans filosofiske forelæsninger sammen med mine skolekammerater og var optaget af at komme ind i filosofiens historie og verden. Wilkens var en stærkt idealistisk tænker og begejstret for sit emne. Jeg tror, han havde megen glæde af dette, sit første hold, som han skulle føre op til filosofikum. Blandt andre, der deltog i hans forelæsninger, var frk. Regitze Jungersen, Adam og Johs. Poulsen. I den første tid gik jeg om søndagen i Marmorkirken, hvor der samledes en stor menighed. Efter gudstjenesten blev jeg som oftest inviteret hjem til Monrads for at spise til middag — inviteret af sønnen Johs. Monrad. Her traf jeg Anders Vedel, søn af fars ungdomsven, pastor Vedel i Korup på Fyn, og Chr. Ludwigs, den senere biskop, søn af hotelejereren i Køge. De blev mine venner for livet og førte mig ind i studenterkredsen. Den gang en mindre forening, som ikke havde egne lokaler, men holdt sine

møder i Københavns højskoleforening. Diskussionerne i den store studenterforening optog mig mest i den første tid. Det var møderne lørdag aften, der efterfulgtes af timelange spadsereture, hvor diskussionen fortsattes på gaderne til ud på de små timer. I senioratet Lehmann var der et medlem, som særlig interesserede mig på grund af min politiske interesse, det var cand. mag. P. Munch, der i de år blev dr. i filosofien på et værk om dansk kommunalstyrelse, som Sofus Høgsbro omtalte som en særdeles udmærket bog. At Munch var en fremtidens mand, blev hurtigt klart for alle, der kunne se og høre. Han var fra et udpræget højre-hjem, havde derfor fået mellemnavnet Rochegune, efter en fransk general, var udgået fra Viborg latinskole, elev af rektor Lefolii. En af hans skolekammerater, professor Aage Friis, fortalte mig senere om ham, at han som ung i skoletiden udmærkede sig ved en sjælden uselvished, en levende retfærdighedssans, hvorfor man i skolen gav ham tilnavnet: Aristides. Da han kom til København, blev han grebet af den radikale politiske bevægelse og blev ivrig discipel af Hørup. Han var som taler vindende og charmerende, klar og let forståelig. Munch var meget eensidig, hans interessesfære var det politiske, sociale og historiske, ikke det litterære. Da man engang i en diskussion opfordrede ham til at læse »Gösta Berlings Saga« af Selma Lagerlöf, svarede han med et stort smil: »Hvorfor skulle jeg dog gøre det?«. Menneskenes levevis og tænkemåde optog ham derimod meget.

I studenterforeningen samledes alle slags mennesker, både brandesianere og dem, der var ved at komme under påvirkning af den internationale kristelige studenterbevægelse. I den i de år standende strid om livsanskuelse, der førte til heftige sammenstød mellem kristendommens tilhængere og modstandere, tog Munch ikke meget del. Jeg har aldrig hørt ham angribe kristendommen eller tale nedsættende om den. Angribere var der ellers nok af, navnlig stud. mag. P. F. Lange, om hvem man fortalte, at han var Georg Brandes' sekretær. En begavet og kundskabsrig mand der endte sine dage i Amerika uden at blive til noget rigtigt. 99-studerterne så hen til ham med en vis beundring.

Så var det en aften, der var ungdomsdiskussion i den gamle »Slavekirke«, der var studenterforeningens oprindelige navn, —

hvorfor den hed således, ved jeg ikke. Diskussionen holdtes i spise-stuen i stueetagen og blandt talerne i diskussionen var pastor Thomsen (senere provst Nordentoft og cand. theol. Eduard Geis-mar, hvis stærke, følelsesbetonede tale fremkaldte nogen opsigt. Pastor H. T. Aastrup fra Nathanaelskirken vakte opmærksomhed ved i sit indlæg at berøre det sociale spørgsmål.

Så lød det fra dirigenten: »Stud. med. & chir. Chr. Frimodt-Møl-ler har ordet,« og midt i salen i nærheden af een af de piller, som nu kun gamle studenter husker, rejste sig en mand. Han var bleg, havde en særpræget profil, smukt, sort, meget sirligt friseret hår. Da han gav sig til at tale med sin noget sprøde stemme, der stundom kunne virke noget skærende, vakte han straks opmærksomhed, også fordi han var en mediciner, der åbenbart ville udtale sig for den kristne livsanskuelse. Han gik lige til sagen. Han talte om menne-skelivet og menneskenes kår. Som jeg skriver dette, ser jeg ham stå lyslevende midt i salen. Han havde i høj grad fanget min op-mærksomhed. Og min interesse for ham blev ikke mindre, da han med stor virkning citerede J. P. Jacobsens »Niels Lyhne«, ordene om, at »i almindelighed lever vi mennesker ikke, vi er til.«

Da vi gik fra diskussionen den aften, var hans indlæg et af dem, man huskede. Jeg fik snart opspurgt, at han var søn af den kendte højrepolitiker, sognepræst H. C. D. Müller, ganske særlig Sofus Høgsbros ivrige modstander.

Der kom en anden aften i studenterforeningen, jeg må omtale. Det var en aften, jeg var så ene, som en ung student kan være det i København. Jeg gik op i læsestuen, og der fandt jeg liggende blandt de ny-indkøbte bøger, Jakob Knudsens »Gæring«. Jeg gav mig til at læse i den og glemte både tid og sted. Jeg husker, som det var i går, skildringen af kaneturen på isen i tågen, da de inde på stranden stod og sang: »Alt står i Guds faderhånd.« Ved læs-ningen af »Gæring« forstod jeg: »Nu har Danmark fået en ny stor forfatter.« Det har i sandhed bekræftet sig i de følgende årtier.

Der var på den tid inden for den grundtvigske lejr en heftig strid, som skyldtes personlige forhold. Jakob Knudsen havde ladet sig skille fra sin kone. Han var valgmenighedspræst i Mellerup. Menigheden brød med ham. Fra Brückers og Jakob Knudsens side

hævdede man, at det, som det kom an på, var »at stå i nåden«, så kunne man godt have sine egne meninger om moral.

Jakob Knudsens første betydelige værk var: »Den gamle præst«, hvori han skildrede, hvorledes en mand af kærlighed til sin hustru efter at være bleven taget til alters, med præstens velsignelse, begik selvmord. Bogen var i mange henseender opsigtsvækkende og skildrede en række ikke blot karakteristiske, men humoristiske personer og situationer inden for den grundtvigske lejr. Den vakte et røre i »andedammen«, som man i vore dage knap vil kunne forestille sig.

I »Dansk Kirketidende« blev bogen meget skarpt anmeldt af andenpræsten ved Marmorkirken, Oluf Madsen. (Dansk Kirketidende 1899, side 754). Der blev holdt et stærkt protestmøde mod bogen i studenterkredsen, pastor Oluf Madsen indledte. I diskussionen deltog J. H. Monrad, folketingsmand Harald Holm og valgmenighedspræst Jungersen, der

Chr. Frimodt-Møller.

på det stærkeste advarede os unge mod at begå selvmord: »Det er Satans værk,« sagde han. Advarslen var for så vidt overflødig, for der var intet, vi mindre tænkte på. Men mødet fik et yderst dramatisk forløb. Medens Harald Holm talte, løb det ivrige medlem af Københavns valgmenighed, fru Jessen-Hansen, op mod talerstolen, idet hun gentagne gange råbte: »Det har De ikke lov at sige, Holm, det har De ikke lov at sige.« Nede fra salen rettede den senere kendte historiker P. L. Müller, søn af rektoren i Kolding, Sigurd Müller, et voldsomt angreb på J. H. Monrad, mens han talte.

Efter mødet fortsatte diskussionen i Harald Holms dagligstue, hvor den høgsbroske familie samledes. Jeg var ikke den gang så kendt med familien, at jeg var med derinde — højskoleforeningens lokaler, hvori studenterkredsen holdt sine møder, lå i en rummelig

lejlighed, Helgolandsgade 14, som var blevet forenet med den tilstødende lejlighed, hvori Harald Holm og hustru havde hjem og pensionat, — jeg opholdt mig et øjeblik i den nærliggende avisstue, da jeg pludselig hørte døren til dagligstuen gå op og så husets vært løbe efter sin svoger, råbende: »Du skal høre.« Svogeren havde åbenbart forsøgt et forsvar for Jakob Knudsen og Brücker, men ikke kunnet klare sig over for den diskussionsdygtige Harald Holm. De var begge gift med døtre af Sofus Høgsbro. Jeg tog min studentehue og forsvandt ned ad trapperne.

Hvorledes jeg blev præsenteret for Frimodt-Møller erindrer jeg ikke, men jeg var kommet på talefod med ham. Så var det en aften i studenteforeningen, jeg stod oppe på 1. sal ved siden af det store, sorte bord midt i stuen, da han pludselig kom hen til mig og uden nærmere motivering sagde: »Hør, Fog-Petersen, hvornår kommer De ned til os i Studenterhjemmet og hjælper os. Vi har brug for Dem.« (Studenterhjemmet var en studenteforening, der var påvirket af den kristelige studenterbevægelse). Jeg svarede sådan noget som: »Jeg har tænkt på det,« og kort tid efter var jeg indmeldt i foreningen, Pustervig 8.

Jeg slap for at blive slettet for gæld i Studenteforeningen, takket være den senere udenrigsminister, dr. theol. og phil. Laust Moltesen, der kortvarigt var ledende senior. Han fik mig til at skrive en ansøgning om at få gælden eftergivet og sørgede for, at denne blev bevilget. Jeg havde selvfølgelig ikke råd til at være medlem af 4 studenterforeninger. Jeg havde nogle måneder været medlem af Studentersamfundet — for at vide besked med, hvad der foregik også der.

Gennem frk. Ædele Høgsbro, min gamle lærerinde, havde jeg fået forbindelse med den høgsbroske familie. Jeg kendte Harald Holms familie og blev inviteret derhen. I Studenterhjemmet traf jeg skolebestyrerinde frk. Ragnhild Høgsbro, der var medlem af bestyrelsen. Hun var den gang, som nu, da hun er over de 80, et væld af sprudlende liv. Jeg blev inviteret ud til hendes hjem, H. C. Ørstedesvej 68, og lærte der hendes ældste søster Ingeborg og selve Sofus Høgsbro at kende. Ingeborg Høgsbro er det mest uselviske menneske, jeg har mødt på min vej.

Sofus Høgsbro opdagede snart min interesse for politik og gav

mig lov til at komme ind til hans særlige kontor i folketinget; han var jo dets formand. Når jeg dør afleverede mit kort, skaffede hans tjener mig et adgangskort til den bedste tilhørerplads i folketingets loge. Den chance for fra 1. plads at kunne følge forhandlingerne i folketinget lod jeg ikke ubenyttet. Så måtte teologien og filosofien vente til bedre lejligheder.

Jeg vil aldrig glemme finanslovsbehandlingerne under det sidste højreministerium. Formanden ringede med klokken og sagde: »Det ærede medlem fra Ringkøbing amts første valgkreds har ordet« — og så rejste Christensen Stadil, sig, som han kaldtes den gang. Han var finansudvalgets mægtige formand. Højrestrengene lignede en flok, der var oppe til eksamen.

Min tilknytning til den høgsbroske familie forstærkedes yderligere, da følgende hændte: Det var en aften i højskoleforeningen. Jeg tror der havde været oplæsning af P. A. Rosenberg, som var meget brugt der. Den ganske enkle talerstol, der stod i en dør mellem to stuer, var ham erstatning for den scene, han kropsligt havde været for lille til. Han var en førsterangs oplæser. Efter oplæsningen skulle der være en lille dans. Stolene blev ryddet til side. Jeg stod midt i salen og talte med nogle unge piger, hvis selskab jeg yndede, da jeg pludselig vendte mig om og kom til at stå ansigt til ansigt med højesteretssagfører Svend Høgsbros ældste datter, Solvejg. Mærkværdigt nok anede jeg ikke hendes eksistens. I samme øjeblik jeg så hende, slog det ned i mig: »Hende skal det være, og ingen anden!« Og hende blev det. Og hende har det, Gud være lovet, været snart i 50 år. Naturligvis var sagen ikke i orden lige med det samme. Jeg måtte holde øje med forskellige, der også havde lyst til at indlægge billet. Det lykkedes mig at få de andre ekspederet til side. Mere om, hvordan det endelig blev i orden, senere.

Begivenhederne på 1. sal i Højskoleforeningen, Helgolandsgade 14, bevirkede, at jeg gled noget bort fra den monradske kreds, der samledes i Marmorkirken. J. H. Monrad var død 1903. Jeg opdagede nemlig, at den unge dame fulgtes med sine forældre søndag formiddag til Immanuelskirken, hvor Fred. Jungersen prædikede, hvad jeg anså for en god og prisværdig skik. Jeg søgte at mæge det så, at der kunne komme et lille kirkestævne ud af det. Efter

gudstjenesten blev jeg ofte sammen med andre unge inviteret til middag hos Harald Holms i Helgolandsgade. Hvad fru Harald Holm kunne få ud af en oksesteg og et fad rødgrød, det er historien om de 5 brød og de 2 fisk om igen. Hun var i det hele et mageløst menneske, som straks vandt mit hjerte, og jeg kom med årene til at sætte mere og mere pris på hende. Jeg befandt mig vel i hjemmet i Helgolandsgade, f. eks. når Guldborg Holm spillede. Sommetider var vi en flok, som tog i skoven søndag eftermiddag og havde det meget fornøjeligt. Deriblandt var Valdemar Kelstrup (senere sognepræst på Fyn) og Svend Holme (senere direktør). Også Harald Holm satte jeg meget højt og beundrede hans brændende iver, ikke blot som politiker, men som højskolemand i København. Han var i sandhed en banebryder for højskolen på stenbroen gennem sit arbejde i Københavns højskoleforening. Søndag efter søndag har jeg, mens vi unge hyggede os i hans hjem, set ham gå hen til asylet i Istedgade for at holde foredrag for københavnske arbejdere. Den gang tænkte jeg ikke på det, men senere har jeg mange gange følt det som en beskæmmelse, at ingen af os kunne finde på at gå med ham, høre hans tale og hjælpe ham med sangen. Han stod ofte ene i et arbejde, der ikke var let, men vanskeligheder kuede ikke hans mod. Betegnende for ham er de linjer, han skrev under sit billede: »Hvor vigtige de ydre samfundsformer end er, hovedsagen er dog folkelivets indre sundhed« (citeret efter hukommelsen). De ord gjorde indtryk på mig. Jeg forstod, at han egentlig først var højskolemand og derefter politiker. I modsætning til adskillige af de ældre grundtvigske, som med årene var blevet ensidige og noget lukkede over for nytidens rørelser, var Harald Holm op under de grå hår åben og levende interesseret i, hvad der optog ungdommen, selv om det forekom ham fremmed. Gennem sin nye svoger, Chr. Frimodt-Møller, mødte han den kristne studenterbevægelse, der jo ikke var grundtvigsk. Da studenterhjemmet havde besøg af en flok studenter, som var medlemmer af denne bevægelse i Lund, boede et par af dem hos Harald Holms. Jeg var så at sige »attacheret« dem. Da de skulle rejse, fulgte Harald Holm og jeg dem til færgen i Frihavnen. På vejen hjem fik jeg en længere samtale med ham, hvori han udtalte sig om det nye, han havde mødt her, på en sådan måde, at jeg fik et stærkt indtryk af hans

åndelige frisind og hans vilje til at prøve at forstå anden tankegang end sin egen. Hans tidlige død var et stort tab for den grundtvigske bevægelse i København.

Systemskiftet 1901.

Imidlertid var der inden for det politiske liv i Danmark sket store ting omkring århundredskiftet. De skal ikke skildres her. Der ligger stof til en interessant politisk historie, som ikke er skrevet. Her skal kun omtales, hvad der griber ind i mit liv. Efter valget 1895 lå hele den politiske magt under venstrereformpartiets — i virkeligheden under J. C. Christensens ledelse. I de sidste uparlamentariske højreministerier sad der, ved siden af i og for sig dygtige mænd, enkelte mindre heldige, som f. eks. baron Juul Rysensteen, der tvangsforflyttede assistent Ohlsson, som straf fordi han havde fremsat en politisk udtalelse, til en lille station på den jyd-ske hede. Flere og flere inden for Højres kredse indså, at det ikke gik at holde Venstre fra magten. Det samme gjaldt hoffet. Prinsesse Marie arbejdede for et systemskifte, efter sigende. Så kom valgdagen 1901, d. 3. april. Da rejste oppositionen sig i sin hele vælde. Nu rystede folket Højres åg af sig. Jeg deltog i forskellige vælgermøder, f. eks. det sidste store møde i København i Lørups ridehus, hvor jeg for første og sidste gang hørte Hørup tale. Den aften mærkede man ikke noget til, at sygdommen havde begyndt at angribe ham. Ridehuset var stuvende fuldt. Hans røst klang klart igennem. Talen var et agitatorisk indlæg af rang. Det var som om han, der mod den overmodige nationalliberale retning i København havde rejst en opposition, nu drog konsekvensen af sit arbejde, nu skulle Højres magt styrtes. Og det blev den i sandhed også ved valget dagen efter.

Valgets følger måtte betyde en forandring af forholdene og gjorde det også. I løbet af sommeren afskedigede kongen ministeriet Sehested, og det første venstreministerium Deuntzer blev dannet. I virkeligheden skulle det have været J. C. Christensen, der dannede ministeriet, men man gik forsigtigt frem. Systemskiftet, som det blev kaldt, vakte stor jubel over hele landet. I ministeriet sad J. C. Christensen, Hage, Hørup og Alberti. J. C. Christensen

blev kultusminister og tog med stor ro den kritik, afmægtige højrekredse rettede mod ham, fordi han ikke talte fransk. Fakkeltøget som tak til Kongen faldt temmelig mat ud. Der var dog god stemning over mødet i Kongens have, hvor venstrereformpartiets agitatoriske kraft fra Nordjylland, Vilh. Lassen, var hovedtaleren. Jeg husker en sætning fra hans tale, da han skildrede den almindelige glæde over systemskiftet: »Husmanden, der nu arbejder ude på de gule stubmarker, han ranker i dag sin ryg, thi dette ministerium, det er hans.« For min broder Gunnar og mig var det store dage, som vi aldrig glemte. Men desværre varede det jo ikke længe, før det begyndte at knage i ministeriet. Hørups sygdom tog til og han døde.

I årenes løb viste det sig nu, som det har vist sig så mange gange før, at der i Venstre er to strømninger, en moderat og en radikal. En del af venstrereformpartiet nærmede sig resterne af de gammelmoderate. Oppositionen mod den moderate bevægelse samlede sig om C. Th. Zahle og bladet »Politiken« og Politikerne støttedes af en kreds af yngre politisk interesserede radikale venstremænd uden for tinget, som P. Munch og Ove Rode.

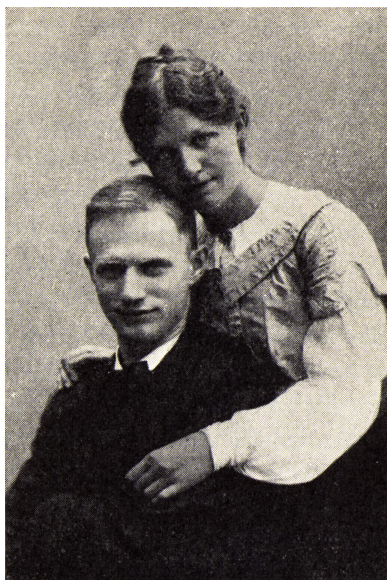
Disse bevægelser vakte stort røre blandt de yngre, og mange var de forhandlinger og diskussioner, vi førte om fremtidens politik. Gennem min broder Gunnar havde jeg lært en ung mand at kende, som blev min meget gode ven, Valdemar Frederiksen. Han led af en uhelbredelig tuberkuløs sygdom og gennemgik svære operationer på Lukasstiftelsen, hvor man behandlede ham mageløst godt. Mellem operationerne, når han var nogenlunde rask, politiserede vi. Han holdt på Ove Rode som den kommende mand. Jeg på P. Munch. Lykkeligvis kom der ikke nogen modsætning mellem de to, men et samarbejde, som fik den største betydning for landet. P. Munch søgte gennem sit tidsskrift »Det ny Aarhundrede« at radikaliserer befolkningen.

Personlige forhold.

I højesteretssagfører Svend Høgsbros hjem, Klareboderne 3, blev der holdt »åbent hus« en gang om måneden. Jeg var med allerede i december 1900 og glemmer ikke sammenkomsten. Der hørte jeg for første gang Hostrups »Julebudet« blive sunget, og så lyset falde

på Solvejgs hår. Det så så smukt ud, at jeg var klar over »nu måtte der snart ske noget«, og dog varede det 4 måneder, før sagen gik i orden. Til »åbent hus« tog jeg med mig min studenterkammerat Alfred Kjærgaard, den bekendte provst i Esbjerg. Blandt andre unge traf jeg Erik Appel, min senere svoger og Fred. Nørgaard, den kendte forstander for Antvorskov højskole.

I løbet af foråret 1901 klaredes lykkeligt forholdet mellem Solvejg Høgsbro og mig. Vi blev forlovede den 4. maj. Hun gik på Zahles seminarium og jeg, der boede i Vendersgade, opøvede mig i at holde vagt, når portene blev åbnet og de unge damer blev sluppet løs; skønt jeg godt kunne lide at se, hvordan skolen og bygningerne så ud indvendig, er det gennem mit liv på 73 år aldrig lykkedes mig at betræde »de hellige haller«, blandt hvis indvånere: Frk. Zahle, Ædele Høgsbro og Solvejg Høgsbro fik stor betydning for mig. Den 4. maj var frk.

De forlovede.

Ungdomsbillede af forfatteren og hans hustru.

Solvejg Høgsbro langsomt på vej hjem. Jeg fangede hende ved et boghandlervindue i Fiolstræde, og så fulgte hun pænt med til Vendersgade 24. Derpå gik vi op i hendes hjem, hvor jeg fik en venlig, men forbeholden modtagelse. Hendes far foreslog ligefrem, at vi skulle vente lidt med det foretagende, men mødte fra mig et »nej«, der var så klart og afgjort, at han forstod, her var ikke noget at gøre. Jeg var 21 år og hun var kun 18. Min svigermor havde gjort, hvad hun kunne for at hindre, at jeg fik fat i datteren. Jeg husker navnlig en søndag, jeg var til gudstjeneste i Immanuelskirken, hvor jeg så hende efter gudstjenesten løbe ned ad kirkens gang for at hindre, at jeg mødtes med datteren. — Men den 4. maj har nu i over 50 år

været en festdag for os to, og vil være det, så længe vi lever. Da hendes forældre så, at der ikke var noget at gøre, trak de sig i ro og orden tilbage og overlod os dagligstuen til at snakke i. De fandt sig snart til rette i den nye situation, og jeg mærkede hurtigt, hvor velkommen jeg var, og fik nu i Klareboderne 3, II, et nyt hjem. Jeg fik en enestående modtagelse af Solvejgs søskende, ikke mindst de to svigerinder Herdis og Tove og de to små svogre Erik (landsretssagføreren og Halfdan (biskoppen)). Efterhånden som tiden gik, udviklede der sig et særligt godt forhold mellem mig og min svigermor, et næsten sønligt forhold.

Imidlertid var min far blevet sognepræst ved Trinitatis kirke og boede til at begynde med i den gamle præstegård i St. Kannikestræde. Jeg flyttede hjem og skulle dele værelse med Gunnar. Skønt der næppe kan tænkes to brødre, der holdt mere af hinanden end vi, så kunne vi ikke forliges. Jeg flyttede ud til frk. Ingeborg Høgsbros pensionat og fik et dejligt værelse på 5. sal. Jeg havde ikke nogen penge, så jeg flyttede selv alt mit habengut. Jeg lejede en trækvogn og kørte på den min reol og mine bøger ud på Ørstedsvvej. Jeg kan endnu huske, hvor træt jeg blev i armene af at køre på den ujævne stenbro. Jeg kom til at bo i en kreds af unge, hvoriblandt var Chr. Frimodt-Møller og Thorborg, den senere kendte overlæge i Hornsyld (der tog sig af »Firlingerne«), og samtidig blev jeg ansat som lærer ved frk. Ragnhild Høgsbros privatskole, som holdtes på 1. sal. Jeg er altid med stor frimodighed gået løs på de job, livet bød mig, men her var frimodigheden dog vist vel stor, da jeg påtog mig undervisning i naturhistorie. Lad det være skrevet i sand, hvad jeg bildte de arme børn ind. Derimod tør jeg nok sætte mit navn under min undervisning i historie. Nu måtte jeg jo til at tage fat på at læse noget mere, end jeg havde gjort tidligere. Jeg gik op efter den gamle ordning, da man skulle op i alle fagene på een dag. Jeg læste meget sammen med Alfred Kjærgaard. Vi havde som manuduktør den senere kendte præst Lomholt-Thomsen i hebraisk. I dogmatik havde vi en gårdmandssøn fra Marbjerg, nabo-byen til Aagerup, Ole Larsen, senere præst ved Helligåndskirken. Jeg havde meget ud af timerne hos ham. Navnlig glemmer jeg ikke en time, da vi lagde teologien til side, og han talte ud af sit livs erfaring om, hvordan vi kunne erkende sandheden som »kommen

fra Gud i Jesus Kristus«. Samtidig med læsningen deltog jeg med iver og lyst i studenterhjemmets liv, var medlem af foredragsudvalget, som lod afholde foredrag rundt på landets latinskoler og for lupuspatienter på Finsens lys-institut. Hegermann og jeg måtte rejse til Roskilde for at tale med rektor Krarup om tilladelse til at sende en taler derud. I de store studentermøder, hvor kampen stod for og imod kristendommen, var jeg altid med. De blev stundom holdt i Wittmaacks lokaler, hvor jeg hørte John Mott tale. Efter disse møder fulgte timelange vandringer på Københavns gader i nattetimerne. Der var Gunner Engberg også med. Hos en bager i Øster Farimagsgade kunne vi af svendene købe nybagte boller kl. 2—2¹/₂ om morgenen. Undertiden faldt vi ind i en café på Kongens nytorv, der havde en hemmelig åben bagdør.

På disse nattevandringer var det ofte Frimodt-Møller, der førte ordet. Han talte til mig om sit kald til at blive missionær. Jeg husker, hvordan han en nat sagde: »Da det først gik op for mig, at Gud var til, så var det klart for mig med det samme, at nu gjaldt det kun om hans vilje, og ikke om mine planer.«

Jeg blev forstander for den ene af søndagsskolerne i Trinitatis sogn. Samtidig fik jeg tid til ivrigere end før at belejre frk. Zahles institut ved lukketid. Foruden hjemmet i Klareboderne fik jeg også et andet hjem at komme i: Sølvgade 30, hos Solvejgs moster og mormor, et par elskelige mennesker, hos hvem jeg fra første færd følte mig hjertelig velkommen.

Studentermøder.

År 1900 deltog jeg i det første studenterkredsmøde på Askov højskole, nogle usædvanlig festlige og oplivende dage. Sommeren 1901 var jeg med til det nordiske kristelige studentermøde, som blev holdt på Leckö slot i Sverige. Det ligger på en klippehalvø i den sydlige ende af Vänern. Under rejsen derop var jeg i selskab med alle mine kammerater fra studenterhjemmet og studenterkredsen. Blandt dem var Ludwigs, Johs. Monrad, Grell Christensen, Torkild Rørdam, J. P. Bang, Frimodt-Møller og Ragnhild Høgsbro, der senere blev gift, o. m. fl.

Leckö var i mange henseender en usædvanlig oplevelse for mig. Det var først rejsen i den fremmede klippenatur. Jeg husker som

i går, da vi kørte gennem Hallandsåsen, og vi så de røde klipper. Fra Göteborg kørte vi med en sidebane til Lidköping, hvorfra vi skulle sejle til Leckö. Toget var blevet forsinket, så skibet var sejlet, og vi måtte overnatte i Lidköping, hvis borgere modtog os med største venlighed. Sammen med flere danske, bl. a. J. P. Bang, blev vi indbudt til at bo hos en læge. Der fik vi det første kursus i svensk stilighed. Skrupsultne som vi var, ville vi straks sætte os til bords og kaste os over maden. Vi glemte alle som en, at vi efter svensk bordskik skulle bede bordbøn. Det vil sige stå tavse et øjeblik bag stolen, før vi satte os. Næste morgen tog vi hjertelig afsked med vore elskværdige værtsfolk og sejlede til Leckö.

Leckö, det pragtfulde middelalderlige slot, var ubeboet. Man havde på snild måde indrettet det til sommermøde, indlagt elektrisk lys *uden på* murene. Det var ikke muligt at hugge gennem de tykke mure — for et kort mødes skyld. Lamperne lyste derfor ude fra ind i værelserne. Der var to slotsgårde. Damerne boede omkring den første lille slotsgård, som derfor af Johs. Monrad blev kaldt »Kvindernes forgård«. I hovedbygningen boede de mandlige studenter. Vi sov på gulvet, på madrasser og med tæpper, udlånt af det svenske militærvæsen.

Som ordførere ved mødet var mødt flere kendte og betydelige professorer og præster fra Nordens fire lande. Blandt de norske nævner jeg: Professor Lyder Brun, som holdt bibeltimer, og professor Fredrik Petersen. Fra Danmark pastor Hans Koch, der ved sin tale om synd gjorde stærkt indtryk på mødets deltagere. Møderne holdtes i riddersalen. Om søndagen prædikede pastor Skovgaard-Petersen. Der var stor altergang i den gamle slotskirke. Jeg husker endnu det ord, som blev henvendt til mig under altergangen. Svenskerne brugte den gang samme skik, som også har været brugt i Tyskland. Under uddelingen blev der fremsagt skriftsteder til hver enkelt. Til mig blev sagt: Johs. 6, 57.

Inden for de danske deltagere i mødet var der mange udpræget grundtvigske, som mødets noget internationale præg stundom faldt for brystet. Under ledelse af Ludwigs og Johs. Monrad samledes de i de skønne sommeraftner på et klippeparti, der lå i skoven nær slottet og som de kaldte »Udby«. De sang salmer og sange og styrkede hverandre i deres grundtvigske opfattelse under drøftelse

af mødets foredrag. Jeg var ikke med. Min nærmeste kammerat på mødet var Hegermann-Lindencrone. Iøvrigt var jeg på mødet travlt optaget af at skrive referater og breve til min kæreste. Jeg var jo nyforlovet. I fulde drag nød jeg den vidunderlige natur. Vänern er jo stor som et hav. Hver morgen vækkede en svensker os med dejlige valdhorn-toner og stundom om eftermiddagen lod han atter hornets toner lyde, så det hørtes langt over søen. Jeg sad en dag i et åbent vindue ud mod slotsgården og hørte til min glæde melodien til de kendte ord: »Fjärran han dröjer från grön-skande dalar« — jeg lavede han om til hun, og tænkte på min lille kæreste, som måtte tilbringe sommerdagene i en kedelig Helerup-villa.

Ejeren af slottet boede i nærheden og havde i mødedagene besøg af ingen ringere end »Gluntarne«s forfatter, Wennerberg. Jeg så ham en dag, — han var en meget gammel mand — aflægge besøg på slottet. En af dagene måtte han holde sengen. Om aftenen gik studenterne ned og sang uden for hans vindue. En af mødedagene var vi tidlig oppe, og da vi havde spist, lå damperen parat. Vi skulle have udflugt til Kinnekullen, der ligger ved Vänerns sydøstside. Det blev en herlig tur. Der skulle om eftermiddagen være møde på toppen af bjerget. Inden mødet skulle vi til middag under åben himmel på den store plads foran hotellet. Lange rækker af borde var dækket og suppeterrinerne sat frem, da et vældigt, men heldigvis kortvarigt regnskyl, brød løs. Vi flygtede ind i hotellet så mange som kunne være der, andre krøb ind under bordene. Da bygen stilnede af, tog vi fat på den noget fortyndede suppe. Jeg husker, hvordan professor J. C. Jacobsen fra København, der deltog i mødet, gravitetisk spadserede rundt med en paraply og en suppetallerken i venstre hånd, mens han spiste med højre. Bænkene var ikke til at sidde på, de var sjaskvåde. På hotellets balkon nød kurgæsterne, da solen brød frem, synet af den ejendommelige middag. Blandt dem var den berømte forfatterinde Selma Lagerlöf. Derefter holdtes mødet på Kinnekullens festplads. Blandt talerne var cand. theol. Mads Samuel Jørgensen, der ud fra Johs. åbenbaring 6, 1 talte om rytteren på den hvide hest, der red frem sejrende og til sejr. Han talte med sådan ild og liv, at han stillede de andre taler i skyggen. Mads Samuel Jørgensen stod Olfert

Ricard meget nær og var knyttet til arbejdet i K.F.U.M. i København. Jeg traf ham første gang på Leckö. En aften, da jeg skulle op i seng, mødte jeg ham i slottets port. Han kom gående med et uldent tæppe over armen og opfordrede mig til at følge ham og en flok unge studenter ud i skoven for at overnatte der, så de kunne opleve morgens frembrud i det fri. Jeg foretrak dog at gå op på sovesalen, i stedet for at tilbringe den kolde nat i skoven. Kort efter vor hjemkomst til Danmark blev M. S. Jørgensen syg. Han var ikke stærk. Han fik en voldsom blodstyrning og døde i løbet af få dage. Det var et stort tab for den kristne ungdomsbævelse og den danske kirke, der ventede sig meget af ham. Jeg formoder, at mødet på Kinnekullen var det sidste større møde, han talte ved.

Fra mødet på Askov havde jeg sendt referater til Roskilde Dagblad og derved tjent nogle penge. Jeg sendte ligeledes referater fra Leckö. Der blev en forbindelse mellem den kristne studenterkreds i Lund og studenterhjemmet. De besøgte gensidig hinanden. I 1902 samledes studenterkredsen til møde på Testrup højskole, hvor vi fik stærkt og levende indtryk af dr. Nørregaard, som historisk foredragsholder. Han talte om Italiens frihedskamp, om Cavour, så jeg ikke tror, at nogen af tilhørerne nogensinde vil glemme det. Desuden talte naturligvis Baagøe. Som fremmed taler kom den kendte norske tidligere højskolemand, amtmand Ullmann. Han gav en skildring af det åndelige gennembrud i Norge, da Bjørnson var ung. Helge Hostrup indledte en diskussion en aften. Da jeg, som på det tidspunkt ikke var nogen ivrig taler, vovede mig frem med indvendinger og angreb på Helge Hostrup, svarede han med at fortælle følgende historie: En mand havde en ophidset kone, der næsten hver aften modtog ham med ukvemsord. Så bestemte manden en aften, at han ville komme hende i forkøbet. Da han trådte ind ad døren, råbte han: »Hold kæft, Laura.« Uheldigvis havde konen den aften ikke sagt et ord og tænkte ikke derpå. Hostrup sammenlignede mig med manden; han påstod, at der ikke havde været grundlag for mit angreb på ham. Jeg lærte meget af den historie, nemlig, at man skal have sine papirer helt i orden, før man indlader sig i en diskussion. Studentermødet var på en udflugt til Århusbugten og de pragtfulde skove ved det blå vand.

Dr. Nørregaard var så begejstret, at jeg endnu hører ham råbe: »Her plejer selv nordmænd at give sig.« Studenterne var så betagne af Ullmanns foredrag, at de, da han skulle køre til toget, spændte dr. Nørregaards sorte heste fra, meget mod dennes vilje, og trak vognen ned til Mårslet station. Det var jeg dog ikke med til. Ved mødet var jeg meget sammen med Gunner Engberg. Jeg husker, hvordan vi gik en lang tur og overvejede, om vi kunne sammensætte et telegram, vi kunne sende til et nordisk kristeligt studentermøde, der samtidig blev holdt i Sorø. Vi enedes om at foreslå »Kredsen« at telegrafere til mødet i Sorø sidste vers af Grundtvigs salme: »Est du modfalden —« — »Vor tro, det er vor faste borg, dens spir det er vort håb, i den får vi Gud Faders ånd med Jesu barnedåb.« — Så mente vi to grundtvigske ætlinge, at vi samtidig havde givet mødet i Sorø en grundtvigsk douche.

Studenterliv.

Når der var lejlighed og penge til det, var jeg i teatret, og ikke mindst, når der var gæstespil af den store norske skuespillerinde, fru Johanne Dybwad. Hendes spil greb mig stærkt. At se hende som Hilde i »Bygmester Solness« var en enestående oplevelse. Det samme gjaldt at se hende og senere fru Betty Nansen som »Tora Parsberg« i »Poul Lange og Tora Parsberg« på Dagmar-teatret. København havde den gang 3 virkelig gode teatre: foruden Det kgl., Folketeatret og Dagmar-teatret, hvor jeg overværede brødrene Adam og Johs. Poulsens debut. Jeg deltog desuden i et gymnastikhold hos N. H. Rasmussen. I Ragnhild Høgsbros skolestuer var vi nogle unge, som om aftenen øvede os i at danse folkedans. Jeg drev det til at være med til en opvisning på Frederiksborg højskole. Jeg beklager dybt de damer, der blev mine partnere, da jeg ikke trådte let på gulvet. Jeg kunne jo fortsætte med at nævne enkeltheder, men det må være nok for at give et indtryk af, at jeg levede et livligt og mangesidet studenterliv. Imidlertid havde min kæreste taget eksamen med udmærkelse og fik ansættelse ved en realskole i Viborg, ledet af den bekendte Axel Plenge. Mine svigerforældre havde bygget en villa i Søllerød ved Holte. De kaldte den »Reden«, dér havde jeg et nyt og dejligt tilholdssted.

Der var imidlertid sket *politiske begivenheder*, som fik dybt indgribende følger for den høgsbroske familie. 1903 var der folketingsvalg. Ved det valg stemte socialdemokraterne ikke sammen med reformpartiet, som de havde gjort, da højre var modstanderne. Derfor faldt adskillige af reformpartiets kandidater. Det gik navnlig ud over den radikale fløj af dette parti. Jeg overværede et vælgermøde, som Borgbjerg holdt i 5. kreds i den store sal på Vodrofflund. Det må beklages, at der ikke er optaget et lydbillede af sådant et møde, som man i vore dage ikke gør sig begreb om. Borgbjerg var omgivet af sine trofaste vælgere fra Nørrebro. Deres livlige afbrydelser fulgte slag i slag. Desværre gik det ud over mine egne meningsfæller som Ove Rode, der ikke kunne klare sig i den forsamling. Valget blev en forberedelse til den politik, der nu fulgte, 1905 sprængtes ministeriet og venstrereformpartiet J. C. Christensen dannede en ny regering. Min svigerfar, Svend Høgsbro, blev trafikminister. Han var nu den eneste repræsentant for den høgsbroske familie på rigsdagen. Sofus Høgsbro var død 1902, Harald Holm 1903. Svigerfar blev udsat for meget ondskabfulde angreb fra modstandernes side. Under hans trafikministertid fuldførtes store offentlige arbejder. Korsør banegård byggedes færdig og grundstenen blev nedlagt til Christiansborg slot. Hans liberalitet og frisind var meget påskønnet blandt banens tjenestemænd. Desværre havde J. C. Christensen gjort Alberti til justitsminister i sit ministerium. Alberti var en mærkelig mand. Højt begavet, men ganske amoralsk. Han var meget charmerende. Efter en ministermiddag i mine svigerforældres hjem, så jeg ham gå rundt og ønske hver enkelt »velbekomme«, også mig, der som student stod i en krog. Han overså ingen. Det var et led i hans skuespilkunst. Da kaffen efter middagen var drukket kl. 9, sagde konsejlspræsidenten farvel og tak og gik hjem for at sove. Han skulle begynde tidlig på sit arbejde næste morgen. Resten af selskabet blev. Alberti og kommandør Bluhme satte sig i sofaen i min svigerfars værelse, omgivet af en kreds af middagsgæster, og holdt en ustyrlig kommers hele aftenen. De overbød hinanden i vittigheder og muntre historier. Man gik hjem fra middagen med det indtryk, at Alberti var en storartet, munter mand. Ved sådanne manøvrer befæstede han sin stilling inden for venstre.

Når jeg nu de mange år efter i erindringen gennemgår disse be-
givenheder, kan jeg slet ikke forstå, hvordan jeg fik tid til at læse
til eksamen. 1904—05 satte jeg klem på eksamenslæsningen og
sommeren 1905 indstillede jeg mig til teologisk embedseksamen.
Som de fleste havde jeg, tåbeligt nok, læst for meget i dagene lige
før eksamen. Aftenen før jeg skulle op, gik jeg ind på en kafé og
tog en bøf og drak en kop stærk kaffe, så jeg ikke lukkede mine
øjne den nat. Frimodt-Møller kunne ikke skaffe mig et sovemiddel,
der kunne hjælpe. Tilsidst sagde han, hvad jeg aldrig har glemt:
»Jeg kan kun anbefale dig Prips sovemiddel — at bede om at få
lov at sove —«. Det var den 16. juni. Det blev tidlig lyst og fug-
lene begyndte at synge og sporvognene at køre, så var der ikke
noget, der hed at sove. Jeg stod op og læste noget i en af de små
profeter — og så kom jeg netop op i det. Der var mange, der
havde ment, at jeg ikke kunne klare eksamen tilfredsstillende. Men
så skete det mærkelige, at jeg dog fik laud. Blandt de professorer,
jeg lærte mest af, må jeg nævne professor P. Madsen, hvis alvor
og grundige viden man måtte respektere og J. C. Jacobsen, profes-
soren i gl. test. Ham havde jeg mødt, før han blev professor. Han
var en god ven af pastor Clausen i Hvedstrup, min fars gode ven
og nabopræst. Professor Jacobsen besøgte os i Aagerup præste-
gård. Jeg havde en del at gøre med hans unge, meget begavede
broder, et fint menneske, der desværre døde tidligt. Jacobsen hjalp
studenter af min generation, som uundgåeligt var påvirket af det
nye historiske syn på den hellige skrift, til rette overfor Gl. Test.
Jeg mindes ham med stor taknemmelighed.

Bjørnsons besøg.

En eftermiddag under denne sidste forcerede eksamenslæsning
var jeg nede at købe avisen for at høre nyt om krigen i Østen. Det
var i dagene efter den 7. juni, den dag, Norge havde afbrudt alle
forbindelser med Sverige; da så jeg i bladet, at Bjørnson og hans
kone om aftenen ville komme til København. Han havde om nat-
ten boet hos sin ven, den store akvavitfabrikant Harald Jensen,
Ålborg. Rygtet om hans rejse bredte sig ud over landet; da han
kom til Århus blev han hyldet af en flok Århusianere med »Jyske

Morgenblad«s redaktør, Helge Hostrup, i spidsen. Jeg tænkte: »Koste, hvad det koste vil, jeg må ind og se, hvorledes han bliver modtaget i København.« Der var uden for den gamle banegård en åben plads, hvor der holdt nogle taxameterne. Så var der et ganske lille umotiveret anlæg mellem banelinjen og Vesterbro. Jeg stillede nede på banegården, da Jyllandsekspressen kom. Ude på perronen blev Bjørnson og frue modtaget af deres københavnske venner, direktørerne Peter Nansen og Jacob Hegel og deres kreds. Der kunne vi ikke komme til at se ham. Jeg blev stående i forhallen, som han måtte igennem. Pludselig hørte jeg en fløjddør blive slået op med et brag, så ruderne gik i stykker, og ind kom Bjørnson med den store brede hat, åben frakke, fulgt af Caroline. Han skyndte sig ud til en taxa. Straks var der en flok unge norgesbegeistrede mennesker, som ville spænde hestene fra og trække ham til Dagmarhotellet, hvor han skulle bo. Men taxameterkusken blev rasende, han sprang på bukken og satte køretøjet i gang, mens vi råbte hurra. Han kørte så op ad Vesterbrogade ind mod byen så stærkt den stivbenede krikke kunne løbe. Vi andre benyttede genvejen indenfor anlæget og løb efter den åbne droske, hvor Bjørnson sad og svingede sin store hat, mens vi stadig råbte hurra. Endelig nåede vi hen til Dagmarhotellet. Taxameterkusken trak sig tilbage i fred og ro. Men nu gjaldt det om at få Bjørnson frem. Han var træt og sulten efter rejsen og skulle have noget mad (det ved jeg fra en skildring, Peter Nansen har givet i dagbladet »København« af begivenhederne inde på hotellet). Vi andre nede på gaden havde kun een ting at gøre: vi gav os til at synge. Min broder Gunnar var med og vi sang: »Ja, vi elsker —«. Snart var der samlet flere hundrede, som sang med så godt de kunde. Da vi var færdige med »Ja, vi elsker —«, sang vi: »Jeg vil værge mit land«. Gunnar og jeg og enkelte andre kunne alle versene, og sandelig, om vi ikke nåede, hvad vi ville: Pludselig så jeg en tjener trække gardinet til side på 2. eller 3. sal, fløjddørene blev lukket op og frem trådte den gamle norske kæmpe, modtaget med jublende bifald. Så slog han til lyd med hånden og holdt en kort tale, hvor han takkede for den modtagelse, han havde fået og for danskernes sympati for Norge. Han sluttede med at sige: »Lad os råbe et leve for, at der må komme noget godt ud af dét, Norge nu har for.« Derefter trak

han sig tilbage og jeg skyndte mig hjem til min teologi. Næste morgen hørte jeg, at han var kaldt frem en gang til. En anden gang, da Bjørnson passerede København, havde Københavns kommunelærerforening formået ham til at tale ved et møde i Koncertpalæet. En af mine studenterkammerater, Alfred Kjærgaard, og jeg fik den dristige idé, at vi måtte med til mødet, og da strømmen gik igennem dørene til Koncertpalæet, strømmede vi med og fik en god plads i den store sal. Lige inden Bjørnson kom, bad formanden forsamlingen rejse sig op, for at modtage ham med sang. Da Bjørnson kom ind ad døren i baggrunden af scenen, slog imod ham fra den tusindtallige forsamling: »Ja, vi elsker dette landet« — uvilkårligt trådte han et skridt tilbage. Efter sangen gik han op på talerstolen og begyndte med — efter at have takket for modtagelsen — at tale om den norske nationalsang og gjorde opmærksom på, at hans fædrelandssang var den eneste i verden, hvori far og mor var nævnt. Efter mødet var der soupér i de tilstødende lokaler. Nu var vi kommet med og gik også med her. Vi søgte selvfølgelig ind i de lokaler, hvor Bjørnson opholdt sig og hørte her forfatteren, skoleinspektør Kappel Bøcker holde en hyldesttale til Bjørnson. Denne tale blev imidlertid for tung, fordi han havde så meget, han ville sige, og kom til at bruge traditionelle vendinger. Bjørnson så ud som om han havde hørt det hele før. Så gik det bedre for den kendte kvindesagsforkæmper, kommunelærerinde Anne Bruun. Hun bragte på en livlig, særpræget måde Bjørnson en hilsen. Da hun tilsidst rakte sit vinglas frem mod ham for at klinge med ham, opdagede Bjørnson — hvad hun i sin begejstring havde overset — at hendes vinglas var tomt. Med en elegance, som frapperede os i høj grad, klarede Bjørnson situationen. Af sit vinglas, som var fuldt, hældte han halvdelen over i frk. Bruuns, og så skålede de.

II

HØJSKOLEFORSTANDER OG FOLKETINGSMAND

Fremtidsplaner.

Nu var jeg altså blevet teologisk kandidat og spørgsmålet var, hvad jeg skulle være. Oprindeligt havde det været min tanke at blive kateket hos far. Ludwigs var begyndt som hjælpepræst hos Jungeren, men det gik ikke. Valgmenighedsatmosfæren passede ham ikke, og han passede ikke til den. Det førte til en mindre eksplosion inden for valgmenigheden, og han blev så kateket ved Trinitatis kirke hos far.

I løbet af 1904 viste det sig, at min kæreste, Solvejg, havde fået en hårdnakket bronchitis og det blev besluttet, at hun skulle lade sig undersøge af professor Saugmann på Vejlefjord sanatorium. Fru Høgsbro, hendes mor, tog med. Saugmann erklærede, at Solvejg burde indlægges på sanatoriet. Med den besked rejste Solvejg tilbage til Viborg for at begynde sin gerning ved skolen i små lokaler med dårlig luft. Hendes mor tog til København. Jeg hentede hende på banegården, og vi spadserede i anlægget uden for nordbanegården, inden hun skulle med toget til Holte. Her meddelte hun mig resultatet af rejsen. Det var for mig simpelt hen et tordenslag. Jeg vidste fra min familie, hvad tuberkulose betød. (Der er imidlertid aldrig konstateret tuberkulose hos hende, hvad jeg ikke den gang kunne vide ville ske). Men vi var jo ude på grænserne. Min livsbane blev den aften med eet slag forandret. Det var klart, jeg kunne ikke tage en præstegerning op i København. Der kunne hun ikke leve. Hvad der var mig ganske utåleligt var, at helbredelsen ikke skulle begynde med det samme, men at

Solvejg foreløbig skulle fortsætte hos Plenge. Dette fordrede han efter en aftale, der var truffet, inden hun kom derop. Hun skulle blive i 2 år, og hun havde kun været der i eet. Jeg rejste til Viborg for om muligt at få Solvejg med ned til sanatoriet, for at kuren kunne begynde med det samme. Det lykkedes, skønt skolebestyreren ikke stillede sig forstående og villigt. Hun var meget træt og oprevet ved ankomsten til sanatoriet, hvor den senere så kendte læge, dr. Kjer-Petersen, tog venligt imod hende. Hun vandt mange gode venner på dette sted, hvor hun havde det godt og kom sig tilfredsstillende.

»Købmandshvile«.

Der var allerede inden jeg blev kandidat sket noget, som fik afgørende betydning for os. Jeg husker det, som var det sket i går: Det var en dag i efteråret 1904. Min svigerfar kom hjem fra et besøg hos en af sine klienter, lige før middagen. Jeg stod i spise-stuen ved et af vinduerne, som vendte ud mod en af Gyldendals skumle baggårde. Han sagde til mig: »Hør, Johannes, mon det ikke skulle være noget for dig? Jeg kommer lige fra fru Ludi Petersen, der fornylig har mistet sin mand, papirhandler Louis Petersen, og nu har besluttet til næste år at virkeliggøre hans tanker om at oprette en højskole for unge handelsmedhjælpere. Hun søger ivrigt en forstander, men har ikke fundet nogen.« Jeg svarede: »Ja, det lyder meget tiltalende« og aftalen blev, at jeg skulle gå op og hilse på hende. Hun boede over forretningen »J. Chr. Petersens papirhandel« i »Hvælvingen«, som hendes mand havde kaldt bygningen ved Nikolai tårn.

Inden jeg går videre må jeg fortælle følgende om *papirhandler Louis Petersen*, ophavsmanden for højskolen for handelsstanden. Jeg har aldrig talt med ham. Men jeg har set ham. Det var en aften først i århundredet. I tilslutning til de to store studenterforeninger, »Studenterforeningen« og »Studentersamfundet« var oprettet mindre foreninger, som særligt samlede sig om det sønderjydske spørgsmål. Foreningen, der var tilknyttet studentersamfundet, kaldtes »4 S«. Det var ved et møde i denne forening, jeg var sammen med Louis Petersen, og hørte ham tale. Hvad der blev drøftet, erindrer jeg ikke, men da forhandlingen havde varet nogen tid,

rejste en høj mager mand sig, han havde et fint, karakterfuldt ansigt, dybe levende øjne, et smukt sort fuldskæg. Det var Louis Petersen. Alle i den lille sal vendte sig om mod ham, der — betegnende for ham — havde siddet noget tilbage bag kaffebordet. Og med stor opmærksomhed påhørtes hans indlæg i forhandlingen. Den aften anede jeg ikke, at det skulle blive min opgave at være med til at føre hans tanke om en højskole for handelsstanden ud i livet. Men det slog mig, som jeg lyttede til ham, at her havde en mand, der var udover det almindelige, taget ordet. Billedet af ham den aften i »4. S« blev stående i min erindring. Og står der den dag i dag. At han, den usædvanligt optagne forretningsmand, der i sine sidste leveår på grund af sit svage helbred var permanent overanstrengt, dog kom til mødet i »4. S«, er udtryk for hans stærke og levende optagethed af danskhedens sag i Sønderjylland. Den dag, Hansen-Jacobsens skønne kunstværk »*Modersmålet*« blev afsløret i Skibelund krat, var Louis Petersen og hans hustru med. Hun har selv indgående fortalt mig om den glæde, det var for dem at være med til festligheden og den følgende sammenkomst på Grønvang hos direktør Johannes Lauridsen. De befandt sig godt i askovkredsen og i samværet med sønderjyderne. Jeg skulle tage meget fejl, hvis Louis Petersen ikke tilhørte den kreds, der havde rejst monumentet for det danske sprog »den højbårne jomfru, den ædle kongebrud«, som rank og uforfærdet med sandhedens og rettens styrke så Bismarcks Tyskland, som voldelig havde ranet dansk land, ind i øjnene.

Skønt jeg altså aldrig har talt med Louis Petersen, synes jeg, at jeg kender ham godt. Hvorledes har jeg lært ham at kende? Først gennem det lille skrift »Om J. Chr. Petersen og hans papirhandel«, som han udsendte 1895 og beskedent kalder »optegnelser i anledning af forretningens 50-årige beståen«. Den lille bog er kun »trykt for venner«. I min besiddelse er et eksemplar, han i sin tid har sendt til grosserer H. C. Brandes. På en i bogen indklæbet seddel har han med sin faste, tydelige, for ham så karakteristiske håndskrift skrevet: »Hr. grosserer H. C. Brandes, ærbødigst fra forf.«. Man forstår, han selv egenhændigt har udsendt sit skrift. Louis Petersen har i dette skildret sin onkel og læremester J. Chr. Petersens liv og virke og samtidig fremstillet forretningens historie de

Papirhandler Louis Petersen og fru Ludi.

første 50 år fra starten 6. maj 1845. I virkeligheden har Louis Petersen her skrevet et lille interessant og lærerigt kapitel af Københavns handelshistorie i 19. århundrede. Og det er med fuld ret, at hele skriftet er optaget i det smukke jubilæumsskrift, der blev udsendt maj 1920, da forretningen var 75 år gammel. Ved siden af det levende billede af forretningens stifter J. Chr. Petersen, hvem han betegner som »typisk repræsentant for den fordringsløse, pligtro, retskafne og udholdende race«, der fødtes i det 19. århundredes første årtier, og »hærdedes og prægedes af den spartanske tarvelighed i sæder, som den i alle forhold indgribende nationale armod nødvendiggjorde«, har han i den lille bog givet os et rids af sit eget liv. Vi følger ham, fra han som lille dreng hver mandag fik lov at besøge sin onkel og derved fik indblik i de herligheder, en sådan butik rummer for et barn. Tidligt mødte han

livets modgang, hans faders en gang ret betydelige forretning var ved pengekrisen 1857 gået meget tilbage og han, som var den ældste af otte søskende, måtte som 10-års dreng begynde at fungere som »pladsagent i meget lille format«. Det medførte, at han ikke fik tid til at gå i skole, men måtte nøjes med 3 timers ugentlig undervisning i alle fag hos en student på Regensen. Da han var bleven konfirmeret, kom han i lære hos onkelen. Papirforretningen lå den gang i Lille Kongensgade. Fra den tid af var hans liv sammenvævet med den frodigt voksende forretning, som han gav hele sin store arbejdskraft. I den første tid tilbragte han så at sige både dag og nat i forretningen. Han fortæller: »Fra det smalle værelse bag butikken førte en glasdør til et halvmørkt værelse 4×6 alen, der vendte ud til en gård så snæver som en skorsten.« — »I det halvmørke rum stod min onkels træseng, medens jeg lå i en jernseng, der blev opstillet foran vinduet og måtte slås sammen om dagen, da den spærrede adgangen til et i væggen anbragt klædeskab, desuden vinduesskabet, der tjente som spisekammer og vindueskarmen, hvor stempelpressen stod.« Sandsynligvis har dette »sovekammer«, hvis sundhedsfarlighed man ikke den gang kunne se, bidraget til at svække den unge mands helbred. Hertil kom en heftig lungebetændelse 1865. Louis Petersen er så hensynsfuld at give badning i den kolde sommer skylden for lungebetændelse, sovekammeret har dog nok sin del af skylden. Det har man åbenbart forstået. Lungebetændelsen gav nemlig anledning til, at chef og lærling nu fik et sovekammer på 2den sal i et to-fags værelse med vinduer til gaden, mens der i »mørkekammeret« blev opstillet reoler til papirlager. Det hører med til billedet af Louis Petersen, at hans arbejdsvilje og energi ikke hæmmedes af de vanskeligheder, han måtte igennem. Chefen og hans brodersøn arbejdede enestående godt sammen, forretningen voksede støt. 1. juli 1875 optages han 27 år gl. som associé i forretningen. Året efter måtte man have assistance til bogføringen. Den blev ydet af hans den gang 18-årige broder Otto Petersen, som fra nu af — ved siden af sit andet arbejde — besørgede den om aftenen. 1878 indtrådte hans yngre broder Heinrich Petersen som lærling i forretningen. Louis Petersen betegner 70-erne som en »full steam« periode. Han fik dog tid til 1876, 28 år gammel at holde sin første ferie, en jyl-

landstur på fem dage, og to år senere var han på en første udenlandsrejse, en 13-dages tur til Schweiz. Han fik, som han selv skriver, »tid til at tilfredsstille sin af den tarvelige undervisning umættede læselyst.« 31 år gammel, ved sin onkels død 1879 blev han indehaver af forretningen. Han fortsatte med at skaffe sig kundskaber i sprog, litteratur, dreven frem af sit levende sinds åndelige trang til viden. Og dog havde han i lang tid efter at have overtaget forretningen fuldt op af arbejde fra kl. 7¹/₂ morgen til 9 aften og måtte igen spise sine måltider i forretningen. Han skriver selv: »Efterhånden fik jeg uddannet en lille stab af medhjælpere, hvilket ikke var let, da jeg var urimelig nok til at stille de samme fordringer til dem, som til mig selv. Først mange års kampe og fejlgreb lærte mig senere at se mere velvilligt på mine hjælpere, og ved mere at betragte dem som medarbejdere end som arbejdere, knyttedes efterhånden et tillidsforhold, der i mange tilfælde udviklede sig til interesse og hengivenhed.« Louis Petersen var stor nok til at se sine egne fejl og havde vilje til at rette dem. I sin hustru fru Ludi Petersen, f. Dodt, fik han en ypperlig medhjælp, som passede til ham. (1. mosebog 2, 18). Hun fulgte levende med i forretningens liv og vækst og med sin enestående begavelse og rige menneskelighed delte hun helt hans åndelige interesser. De levede et indholdsrigt og trods den modgang, der blev dem beskåret, usædvanlig lykkeligt samliv. Som alle vågne unge i 70-erne blev han ganske naturligt grebet af den stærke bevægelse, Georg Brandes satte i gang. I deres smukke hjem i »Hvælvingen«, den store bygning, han lod opføre til forretningen mellem Store og Lille Kirkestræde ud mod Nicolaj Plads, hang et lille karakteristisk billede af Georg Brandes, malet af ingen ringere end Zahrtmann. Men Brandesbevægelsen, hvis betydning ikke skal underkendes, gav ham ikke nok. Han følte sig tiltrukket af den åndelige folkelige bevægelse, Grundtvig havde vakt. Han så, hvad den grundtvigske folkehøjskole betød for landbostandens ungdom. Selv havde han som ung kendt til at lide af hunger efter åndelige goder, der kunne give hans liv rigere indhold. Og nu opstod i hans sind den tanke at oprette en højskole for vordende købmænd. Skolen skulle bringe handelsstandens ungdom den oplysning af vækkende og åndsudviklende natur, han selv møjsommeligt havde måttet

erhverve sig. Tanken om denne skole voksede i hans sind, blev hans kongstanke. 1883 bragte »Morgenbladet« en artikel af ham, hvori han slog til lyd for, at folkehøjskolen udvidedes sådan, at også unge mænd af handelsstanden kunne komme under dens påvirkning. Erfaringen havde vist ham, hvorledes trangen til oplysning vågnede hos de unge efter læretiden, når de så, at det ikke alene kom an på de faglige kundskaber, de havde tilegnet sig i læreårene og blev klare over, hvor lidt det, de havde tilegnet sig i skoletiden, strakte til. Men det var kun få som forstod og værdsatte, hvad han ville. Det var hans drøm, at skolen kunne komme igang, så han selv på den kunne komme til at tale til handelsstandens ungdom. Han og hans kone besøgte Vallekilde højskole og forhandlede med forstanderen der, Ernst Trier. De spiste sammen med eleverne, der ikke havde hver sin tallerken, men flere langede til samme grødfad. — Fru Ludi kunne fortælle morsomt derom — og de var i Askov og drøftede sagen med Ludvig Schrøder. Men det lykkedes ikke at finde den mand, der kunne hjælpe dem at virkeliggøre Louis Petersens højskoletanke. Fru Ludi Petersen, som med stigende bekymring så, hvorledes den stærkt voksende forretning lagde beslag på hendes mands kræfter, holdt igen. Hun mente ikke, hans helbred tillod ham også at arbejde med at sætte skolen igang. Og hun havde vistnok ret. Eftersommeren 1904 var han sammen med hende rejst til Norge for at rekreere sig. Her døde han i september, kun 56 år gammel. Hans hustru samlede nu al sin energi om at føre hans skoletanke ud i livet.

Skoletanken virkeliggøres.

En skønne eftermiddag gik jeg så ind ad den dør, over hvilken der stod den for Louis Petersen karakteristiske indskrift: »Her ved St. Nikolaj i Kongens København, jeg handled' med Papir til mit og andres Gavn. Ved ærligt Slæb og Slid jeg vandt mig Hus og Navn, Gud skærme hver her bor for Sorg og Sot og Savn.« Jeg ringede på på 1. sal og spurgte efter fru Petersen. Pigen spurgte mig meget korrekt, hvad mit navn var. Jeg svarede: »Student Fog-Petersen«, og jeg blev budt ind i en af de smukke stuer, hvor der ved et vindue var en forhøjning med to siddepladser og mange

dejlige malerier på væggene. Et øjeblik efter kom fru Ludi Petersen. Jeg ser det hele tydeligt for mig. Hun fik mig anbragt på en stol i vinduesfordybningen, satte sig lige over for mig, så på mig med en bekymret mine og spurgte: »Nå, hvad er der så i vejen?« Hun troede, jeg var en student, som ville søge om hjælp. Jeg forklarede hende, at jeg kom fra højesteretssagfører Høgsbro, min svigerfar, for at hilse på hende i anledning af skolen, som hun påtænkte at begynde. Nu fik piben en anden lyd, og hun og jeg fik den første af mange, mange samtaler om »Købmandshvile«. »Købmandshvile« var navnet på Louis og Ludi Petersens sommervilla i Hørsholm. Her tænkte hun forsøgsvis at begynde skolen. Hun spurgte nøje ud om mig og mine forhold, og fortalte om sin mand og hans tanker. Aftalen blev, at vi skulle tænke over det begge to. Jeg skulle gøre, hvad jeg kunne for at få en god eksamen næste sommer og så skulle vi holde forbindelsen vedlige. Min svigerfar skrev til Ludvig Schrøder, om jeg kunne komme over og tale med ham ved fastelavnstid 1905. Jeg fik svar, at jeg var velkommen og rejste så til Askov højskole, hvor jeg ankom ved 4—5-tiden og blev meget godt modtaget af forstanderen, som tog mig med ind i sit kontor. Nu begyndte Schrøder at tale til mig, jeg lyttede. Han indledte med at sige: »Når jeg ser på Danmark« — det var første gang, jeg sad over for en mand, der udtrykte sig på den måde. Og så gav han en oversigt over det danske folks historie, hjælpekilder og næringsveje. Det gjorde det stærkeste indtryk på mig. Han talte om handelens betydning for folkenes liv, og jeg mærkede, hvordan han glødede for, at højskolen med sit budskab kunne nå ud til handelsstandens unge, så det kunne blive bærekraft og baggrund for deres arbejde. Han blev ved at tale så længe, at der blev mørkt i stuen, og jeg, som sad på den ene side af bordet, kunne ikke se ham, som sad lige over for mig. Næste morgen inden jeg rejste, overrakte han mig udkast til en timeplan for arbejdet på »Købmandshvile«. Timeplanen har jeg gemt gennem årene, som en helligdom, og har nu givet den til den nuværende forstander, Poul Engberg. Timerne i Ludvig Schrøders kontor var for mig intet mindre end en indvielse til min gerning som højskolemand. Jeg rejste stærkt optaget af sagen tilbage til København, aflagde beretning for fru Ludi Petersen om turen og

kunne fortælle hende, at jeg var blevet inviteret til at komme tilbage til Askov i Juli måned, når jeg var færdig med min eksamen, for at følge højskoleundervisningen og være gæst i Schrøders hjem. Min far og Ludvig Schrøder kendte hinanden godt. Far havde som præst i Alslev ved Varde holdt en række foredrag på Askov.

Jeg erindrer ikke en bestemt dag, da det blev aftalt, at jeg skulle være forstander for den nye skole. Det kom efterhånden, som fru Ludi og jeg talte sammen, som en given ting. Ved hver samtale kom jeg dybere ind i hendes forhold og lærte hende og hendes mand at kende. Vi forhandlede navnlig om, hvilke lærerkræfter vi skulle have, og det lykkedes os at få en handelslærer Claudi, som var dygtig nok i bogholderi. Med »Højskolebladet«, som stillede sig overmåde venligt over for den nyprojekterede skole, fik vi et værdifuldt samarbejde, bladets støtte var os til megen gavn. Jeg havde allerede som student skrevet i »Højskolebladet«, og der udviklede sig i årenes løb et venskabs- og samarbejdsforhold mellem redaktør Skovmand og mig, som fik stor betydning for mig. Jeg blev i en årrække medarbejder ved bladet.

Jeg havde aflagt fru Ludi Petersen, som nu var flyttet til »Købmandshvile« et besøg der i maj og var bleven stærkt betaget af »Købmandshvile« og dens skønne beliggenhed. Da Louis Petersen, som havde rig levende natursans, ville bygge sig en sommerbolig, valgte han et af de smukkeste steder på egnen mellem Hørsholm og Rungsted, *Sanskebakke*, hvorfra der er en milevid udsigt over det skønne nordsjællandske landskab. Det var til denne bakke, Johan Ludvig Heiberg sammen med sin frue og Henrik Hertz gik tur, da de holdt sommerferie i Hørsholm, for at glæde sig over den pragtfulde udsigt over sundet. Som arkitekt benyttede Louis Petersen sin svoger, arkitekt Leuning Borch, der havde gammel, fin kultiveret kunstsans, som gav sig udslag i hans arbejder. Der er over hans bygninger en velgørende ro og harmoni, de hviler i sig selv. Det gælder »Hvælvingen« ved Nikolai Plads, og skolens nuværende bygning, der blev hans sidste arbejde. Og det gælder den store sommerbolig »Købmandshvile«. De, der kun har set »Købmandshvile«s have sønderskåret og udparcelleret og bygningen delt i flere lejligheder, kan ikke forestille sig, hvor prægtig den store sommerbolig præsenterede sig som den lå der på bakkens

Gammel Købmandshvile.

top med sine hvide mure, mild og majestætisk, ved siden af en veritabel, fredet kæmpehøj, i den skønne parklignende have, som gartner Niels Nielsen hægede om og passede med aldrig svigtende omhu under Louis og Ludi Petersens vågne øjne. »Købmandshvile« lå den gang frit. På den anden side den nuværende Louis Petersensvej var der kun een villa, — sydøst og nord for haven var åben mark. Det gav lys og luft og vid udsigt. Louis Petersen havde bygget sig en sommerbolig efter sin og fru Ludis smag. Gennem de bygninger han lod opføre, »Hvælvingen« og »Købmandshvile« lærte jeg ham også at kende. De sagde noget om ham og burde begge have stået som minde om ham. Nu har vi kun »Hvælvingen«, sommerboligen »Købmandshvile« er ikke mere, hvad den var.

Ved dette mit første besøg på »Købmandshvile« gennemgik fru Ludi og jeg alle værelserne og bestemte, hvor eleverne skulle bo, og hvor de skulle undervises.

Vi udsendte nu programmer for skolen og indbydelser til at melde sig som elev. Skolen skulle begynde 3. november. Dens bærende tanke skulle være, hvad Louis Petersen havde udtrykt i sit testamente: »at aabne Elevernes Øjne for Livets højere Værdier«. Der skulle undervises i almindelige højskolefag, to sprog og handelsfag. Pressen stillede sig i det hele velvilligt over for det nye foretagende. Nogle frygtede, at handelsfagene skulle give skolen slagside, men her var det en stor støtte for os, at vi havde Ludvig Schrøder og mine gode venner Holger Begtrup og Thomas Bredsdorff på vor side.

Askovopholdet.

Da jeg havde fået min eksamen, gjorde jeg mig rejseklar til Askov, hvor jeg som meddelt havde fået lov at være i juli måned. Jeg fik en venlig og hjertelig modtagelse af Schrøder og lærerne og gik med iver op i at høre foredragene, f. eks. la Cours om dampmaskinen, hvortil han knyttede almindelige betragtninger om dens hjælp til omdannelsen af verden i de sidste hundrede år. »Nu udretter een Mand, hvad 10 formaaede i Oldtiden.« Men de vundne goder fordeles ikke, kapitalen samles på enkelte hænder, hvis rigdom vokser, da kapitalen nødvendigvis som opsparet ar-

bejde må bære frugt. Jeg hørte Marius Kristensen og Schrøder selv, der talte om Luthers barndom og ungdom. Jacob Appel talte om stændertiden og stænderforsamlingernes åbning i Roskilde og Viborg, overordentlig levende. Schrøders foredrag var båret af bunden varme. Han stillede den fordring, at der skulle være fuldkommen ro og opmærksomhed under hans foredrag, og dette opnåede han ved sin rolige, myndige personlighed. Jeg husker endnu min forfærdelse, da jeg midt under et af Schrøders foredrag, pludselig hører en mand komme trampende med tunge støvler gennem stuen, der fra entréen førte ind til foredragssalen! Det var Morten Eskesen! Et blik fra Schrøder fik ham til at segne ned på en bæk. Der kom mange gæster til Askov i sommermånederne, f. eks. præsten Chr. Jensen og hustru fra Tandil, Argentina, og dr. phil. Frederik Poulsen, han hørte Schrøders og Appels foredrag og naturligvis la Cours, som var hans nære slægtning. La Cour, hos hvem han boede, telefonerede til Appel: »Poulsen vil gerne høre dig. Han tilhører ganske vist en anden åndsretning, men han er en from mand.« Appel svarede: »Det må han vist være blevet for nylig,« men la Cour sagde: »Nej, nej,« og efter foredraget sagde dr. Poulsen til Appel: »Ja, det er jo det gale ved os herhjemme, vi ligger og flyder på det folkelige, vore andelsmejerier, højskoler o. s. v. Det kan vi ikke nøjes med.« Appel svarede ham: »Klem I bare på inde i København med noget andet. Dette er nu vor bestilling.« Forøvrigt var Frederik Poulsen, hvad der fremgår af hans egne erindringer, meget optaget af sit ophold på Askov højskole. Han var glad ved, at han lagde sin vej til Athen over Askov. En dag kom ikke mindre end 300 landmænd fra Løsning og Ølstedegnen på besøg.

Jeg spiste sammen med lærerne, som fik en ekstra frokost. Ved disse måltider var der rig anledning til samtale, ikke mindst, når Schrøder kom hjem fra underudvalgsmøderne i det store kirkelige udvalg, hvor han var medlem af udvalget for kirkeforfatningssagen. Han fortalte en dag, at udvalget havde delt sig i 2 grupper, en gruppe på 5, der under ledelse af Schrøder og Fredrik Nielsen holdt på, at der kun skulle være een vælgerklasse, så præster og lægfolk sammen skulle vælge repræsentanter til kirkedagen, og således gennemføre det almindelige præstedømme. Alle biskopper

skulle have sæde i kirkedagen. Den anden gruppe bestod af 4, blandt andre P. Madsen, Tobiesen og Damkier, der holdt på 2 vælgerklasser. Præster skulle stemme for sig, lægfolk for sig. Da dette andet forslag fik flertal i plenarforsamlingen, udbrød Damkier: »Der røg den kirkedag.« Man havde hentet selve biskop Rørdam til at formane de 5 til at gå sammen med de 4, men det hjalp ikke. »Hans grunde gjorde ikke indtryk på os,« sagde Schrøder. En dag foretog skolen sin årlige sommerudflugt til Skamlingsbanken. Fra Kolding sejlede vi, over 200 i tallet, med damper og slæbebåd ud til Skamling, hvor Appel talte ved middagen. Han sagde: »Når vi standser her, har vi lov til at sige: »Jeg tror, der er skønnest i Danmark,« Danmark er et lille, men ikke noget fattigt land; i de forskellige egne af landet findes der rigt individualiserede typer: marskbonden, som det er vanskeligt at tænde ild i, han bor ude i det store, flade land med den vældige himmel over sig og er forberedt på, at det forunderlige kan ske, at stormfloden kommer; midtjyden er karsk, nøjsom, trofast og østjyden hurtig i tanken, let med på det nye.«

Foredragene på pighøjskolen udgjorde jo ikke nogen sammenhængende række, men var et udvalg af, hvad lærerne havde talt om til vinterskolens elever. Det var en fordel for mig, der derved fik indtryk af deres måde at behandle forskellige emner på. Jeg blev stadig mere optaget af Ludvig Schrøder, hans stille, men stærke måde at virke på, også af den heftige ild, der brændte i hans indre, når han mødte modstand. En dag ved kaffen efter middag viste jeg ham, at et mærke V. i Berlingske Avis havde anmeldt hans »Højskolens Historie I. Del« overvejende rosende, men beklagede, der ikke var register i bogen. Jeg sagde: »Har De set anmeldelsen af Deres bog?« Schrøder svarede barsk: »Ja, det er en torsk, der har gjort det. Der er register i II. del. Det er den sædvanlige københavnske overlegenhed.« Jeg spurgte noget forskrækket: »Ved De, hvem mærket V. er?« Schrøder svarede: »Nej, det er en torsk.« Jeg fortæller denne lille tildragelse, fordi den i et lynglimt viste mig, hvorledes disse første højskolemænd, der tog det folkelige højskolearbejde op, havde måttet hævde sig over for den nationalliberale ånd i København. Overlegenhed der inde fra kunne endnu få det til at koge i den gamle. Blandt gæsterne

på Askov den sommer var den store arkitekt Martin Nyrop og frue. Det var i de år, Nyrop opførte de små Cocolitkirker for kirkefondet. Han fortalte mig, at en god ven af ham i den anledning havde sagt: »I denne tid går Nyrop omkring og siger: »Coco, Coco, Cocolit« og så lægger han en kirke. Blandt gæsterne var også pastor Thorvald Knudsen, Amerika. Han holdt en dag et foredrag om danskhed, som de, der hørte det, sent vil glemme. »Når vi sejler fra Danmark til Amerika, så stiger værdien af danskheden for hver sømil vi tilbagelægger. Det Gud har givet os som små, det skal i årenes løb tage til i værdi, så det kan have høj værdi, når vi lander ved den store kyst.« Jeg deltog i årets elevmøde, hvor skolens lærere talte. Ved dette møde hørte vi to sønderjyder. Den ene gav en udmærket malende skildring af det møde, hvor han første gang hørte Johan Ottosens sang: »Det haver så nyligen regnet.« Det var ved det første møde, han var til, efter at have fået prøjsisk statsborgerret. Flere unge sønderjyder tog skeptisk mod denne sang på kærlighedsvisens melodi, men da sangen var til ende, var der så stille i salen, at man kunne høre en fjer falde til jorden. Under afsyngelsen havde de forstået, at nu var protestpolitikens tid forbi, nu gjaldt det andet og mere: arbejdet for danskhedens sag i Nordslesvig med alle til rådighed stående midler.

Dansk Religionslærerforening holdt kursus i Jenny la Cours væveskole. Her mødte jeg første gang foreningens energiske stifter, lektor Loft. Ludvig Schrøder var en af hovedtalerne. Som højskolemand blev jeg absolut hans elev, og jeg regner ham afgjort for at være den danske højskoles første mand.

Om søndagen var jeg som regel i Valgmenighedskirken og hørte Axel Helweg, som også talte på skolen. Han var en fin og nobel personlighed. En søndag aften læste Schrøder højt for eleverne af Grundtvigs digte, bl. a. digtet om »Moderen«, »Udby Have« og »Poul Dons«. Særlig begejstret gentog han linjerne om »solen der klædte bjergene i lue, strøede guld på hver en tue, sleb til spejl det store hav.« En dag kom han til mig og sagde: »Deres far har skrevet en artikel i Dansk Kirketidende om P. Chr. Kierkegaard, den er meget smuk. Det er et digt i ubunden stil.«

Med Jacob Appel havde jeg mange gode og for mig berigende

samtaler. Var jeg elev af Schrøder, så var jeg det også af Appel. Han var netop i de år, da han stod overfor at skulle overtage ledelsen af Askov, fordi Schrøder ikke kunne mere — helt på højden som højskolemand. Jeg kom til at sætte stor pris på ham. Jeg har mange gange beklaget, og gør det også nu på mine gamle dage, at hans og mit politiske arbejde medførte, at forholdet mellem os i årenes løb kølnedes noget. Også fru Ingeborg Appel viste mig stor venlighed og gæstfrihed. De to unge lærere, Axelsen-Drejer og Fenger, blev mine gode venner, og vi havde mange samtaler om højskolens og tidens åndelige problemer.

Skolearbejdet forberedes.

Når fru Ludi og jeg ikke kunne tale sammen, stod vi i brevveksling. Stor var vor glæde, da den første elev meldte sig. I løbet af efteråret forberedte jeg mig så godt jeg kunne til mine foredragstimer i historie, litteratur, samfundskundskab og geografi. Midt i oktober flyttede jeg ud til »Købmandshvile« og fik overladt Louis Petersens kontor, der blev forstanderens kontor. Jeg sad i hans stol, ved hans skrivebord. Skrivebordsstolen har i mange år været i mit eje, jeg sidder i den nu, mens jeg skriver dette. Den var, som mange af møblerne, tegnet af arkitekt Leuning Borch, der var indendørsarkitekt i ikke mindre grad end han var udendørsarkitekt. Han havde assisteret sin svoger og svigerinde med indretning af de uforglemmeligt hyggelige stuer. Louis og Ludi Petersen boede i stuen og en del af første sal. Grosserer Otto Petersen og frue havde deres sommerlejlighed i den øvrige del af første sal.

Oktoberdagene op mod november, da skolen skulle åbnes, var fyldt af en voksende spænding. Det var jo noget helt nyt, der nu skulle begynde. Ville det lykkes os at føre Louis Petersens højskoletanke ud i virkeligheden? Under et samarbejde, som jeg mindes med stor taknemlighed, forhandlede vi om alle små og store spørgsmål. Åbenhjertigt fortalte hun mig om sin mand, hans interesser og åndelige liv og hans brændende iver for at skolen skulle blive sat i gang. Det lå tungt over hende, at hun af omsorg for ham havde modsat sig, at skolen var kommen i gang, mens han levede. Det var stort af hende, at hun det første år efter hans død

kunne give sig i lag med den vanskelige opgave. Men hun var en stor kvinde og dreves til arbejdet for skolen af sin kærlighed til ham. Sorgen over hans død mærkede hende for livet. En aften kom hun ind til mig på kontoret. Tanken om, hvad hun havde mistet, om døden, havde overvældet hende. Hun var i vånede. Jeg søgte ud fra den kristne tro at hjælpe hende så godt jeg kunne. En anden aften kom hun og talte med mig om den lille sang, hun var ved at skrive: »En tanke født i lykkens stund«, og bad mig om råd. Hun giver i sangen et billede af sin mand. Den blev sunget den dag, skolen blev åbnet. Således samarbejdede vi — ikke blot om de praktiske spørgsmål, men rent personligt. —

— Den 8. februar 1948 var det Louis Petersens hundredårsdag. Vi synger i sangen: »Vore navne glemmes som sne, der faldt ifjor.« Men det gælder ikke Louis Petersen. Omkring hans hundredårsdag er hans forretning under fortrinlig ledelse i hans ånd i stadig vækst. Hans højskole samler år for år en skare af handelsstandens unge. Og hans smukke tanke om at hjælpe ubemidlede mødre og deres småbørn ved oprettelse af en vuggestue og børnehave er 1953 ført ud i livet ved oprettelsen af »Louis Petersens børnegård« på Frederiksberg, Godthåbsvej 81. Louis Petersens navn glemmes ikke. Om ham gælder ordene, at han »kæmped' for mer end sig selv.« Han var et åndsbevæget menneske, som ville sine medmenneskers vel og afhjælpe deres savn.

Arbejdet begynder.

Da jeg havde fået fast bopæl på »Købmandshvile«, kunne vi planlægge skolearbejdet i enkeltheder og skolens indretning. I løbet af eftersommeren var der blevet skrevet en kontrakt mellem fru Ludi og mig om min ansættelse som forstander. Det foregik i trafikministeriet, på min svigerfars kontor. Her mødte Fru Ludi med sin svoger, grosserer Otto Petersen, som bisidder. Han var næstkommanderende i firmaet N. F. Høffding. Det vil sige, han var vist nok på det tidspunkt den egentlig ledende. Han havde ved et eksempelløst dygtigt og pligttopfyldende arbejde skabt sig den stilling. Han så noget bøs ud og anså mig med et såre kritisk blik. Han stillede det bestemte forlangende, at der ikke kunne være tale

om, at jeg giftede mig, før skolen havde gået i 2 vintre, for at man kunne danne sig et skøn om, at det var et holdbart foretagende. Hans kritiske sans var meget vågen. Min svigerfar, der åbenbart har været henrykt for at beholde datteren endnu 2 år, sagde ikke et ord. Altså måtte jeg tage bestemmelsen. Jeg rettede kanonerne lige imod grosserer Otto Petersen — det vil sige, jeg så ham lige ind i øjnene og sagde: »Ja, det går jeg ind på.« Det »ja« bragte skuffelser. Jeg var klar over det, men der var ingen anden vej frem, og ved det »ja« vandt jeg på een gang Otto Petersen helt og fuldt. Han var en mand, der hadede vrøvl. Han blev min meget gode ven og udmærkede støtte i skolens første år. Hvad det økonomiske angik, begyndte fru Ludi Petersen så at sige skolen for egen regning. Louis Petersens bo var ikke gjort op endnu og hans legat, der bl. a. testamentarisk havde fået den opgave at oprette og drive skolen, var endnu ikke dannet. Oprindelig var det ikke meningen, at skolen var det første, der skulle sættes i gang, det skulle først ske, når man havde fået oprettet et hjem for forladte, eenlige, fraskilte kvinder med børn. I løbet af eftersommeren kom så elevindmeldelserne, så vi kunne begynde med 24, netop hvad der var plads til. Den 3. november var den dag, højskolerne åbnede deres vinterskole, og derfor kunne vi ikke vente nogen højskolemænd til skolens åbningsfest. Men vi var taknemmelige for dem, der kom. Der kom mange af mine bekendte fra København fra studenter-tiden, og min kæreste og hendes familie. Ludwigs, den senere biskop i Ålborg, havde skrevet en sang »Når verdenshavet fures —«. Til stede var naturligvis Louis og Ludi Petersens familie. Åbningsmødet blev holdt i den store, skønne spisesal med de grønne ranker, blade og frugter malet på væggene. Med hensyn til åbningsmødet henviser jeg til et skrift, der blev udgivet med alle talerne. Fru Ludi og jeg glædede os meget over, at papirhandlerforeningens formand, Voigt, var kommet til stede og talte, og ikke mindre over, at Morten Pontoppidan havde fulgt vor indbydelse. Den første taler var grosserer Otto Petersen, der redegjorde for sin brors skoleplaner. Derefter talte papirhandlerforeningens formand kort. Efter ham valgmenighedspræst Carl Koch, der var gift med en tvillingsøster til fru Otto Petersen. Carl Koch havde fra første færd været meget interesseret i skolen. Jeg havde efter anmodning

fra fru Ludi skrevet et langt brev til ham, hvori jeg fortalte ham om min udvikling, altså mit vita. Han havde vist nok anbefalet mig til pladsen som forstander. Så længe han levede, var han skolens gode ven. Efter ham talte jeg. Jeg gjorde et forsøg på at forklare, at der nu begyndte et arbejde, der skulle hjælpe handelsstandens unge til at få del i folkehøjskolens liv og derved få hjælp til at leve et rigere menneskeliv. Jeg sluttede med at sætte det som et mål, at skolen ville hjælpe de unge til at få »lys og renhed, kraft og varme« i deres liv som mennesker og arbejdere. Derefter talte fru Ludi. Jeg ser hende for mig stående på talerstolen, — dybt betaget over, at hendes mands tanker nu skulle blive virkeliggjort. Der var, som hun selv sagde, både alvor og angst over hendes tale. For første gang gav hun sig i sine ord helt og fuldt til de unge handelsmænd. Det var mærkeligt at se, hvor stille de sad, og hvor opmærksomt de lyttede til, hvad der blev sagt, ikke mindst til hendes tale. Det var jo ganske nyt og fremmed for dem det hele. Inden mødet sluttede, sang senere kredslæge Lemche, Lyngby, solo, den smukke sang hans hustru, forfatterinden Gyrithe Lemche havde skrevet om Louis Petersen (melodi: »Solen er slukket —«):

»Fyrig og vågen stod han i dagen,
 barn af sin by og barn af sin tid.
 Vragede vejen banet og slagen,
 satte sig mål og stred sig did.
 Vandrede højt over tagetinde
 stjernernes tog i sildig kvæld,
 lyttende, vågen, hørte han rinde
 evige kilders løndomsvæld.

Og fra sin hviles vågende stunder
 hented han kraft til dagesen dåd,
 hented han glædens evige under,
 hented han snillets snare råd.
 Lydhør han *var* for livet, som ånder
 friggjort i milde stjerners skær.
 Lydhør han *blev* for savnet, som vander
 sig under dagens travle færd.

Dagen er veget, larmen forstummet —
 højt over by går stjernernes gang.
 Stilhedens røster tolke i rummet

evige kilders løndomssang.
Her, hvor han lytted, her skal den lyde,
signe med fred hver svunden dag,
vågende hviles gave jer byde,
købt med hans varme hjertes slag.«

Gennem denne sang blev hans særegne, smukke personlighed levende for os. Efter fru Ludis tale sang man den sang, hun selv havde skrevet: »En tanke født i lykkens stund.« Den dag lød højskole-sang for første gang kraftigt og stærkt på »Købmandshvile«, hertil bidrog ikke mindst den kreds af mine unge venner fra København, som var kommet derud. Efter at have beset skolens lokaler og indretning tog nu mange bort. En mindre kreds blev tilbage og deltog i skolens middag sammen med eleverne. Ved bordet rejste Morten Pontoppidan sig og udtalte gode ønsker for skolen. Han skildrede sit indtryk af Louis Petersen. Når man stod over for ham og talte med ham, sagde Pontoppidan, kunne man ikke andet end få indtryk af de høje mål, han havde sat sig. Man kunne ligesom høre sus af store vinger over hans hoved.

Da alle gæsterne var rejst og jeg stod alene tilbage med eleverne, fornåm jeg et øjeblik en overvældende, næsten lammende følelse ved tanken om det arbejde og det ansvar, der nu skulle begynde. Men alt var jo rede. Timeplanen lagt. Nu gjaldt det om hurtigt at komme i seng og tage fat med friske kræfter næste morgen. Det var dejligt, ja, herligt at få begyndt. Eleverne gik flinkt og villigt med i arbejdet. Ugerne fra 3. november til jul fløj af sted. Jeg har næppe nogen sinde i mit liv måttet arbejde så meget som i den tid. Enhver ung højskolelærer eller forstander, som for alvor har villet sætte noget ind på arbejdet, vil forstå mig. Højskolearbejdet er meget krævende og naturligvis ikke mindst i den første tid. Der var højspænding over skolens liv. Det gjaldt ikke blot mig, det gjaldt også fru Ludi Petersen. Eleverne kunne ikke undgå at mærke det. Skulle slaget vindes, måtte der nu tages fat. Fra den første måned husker jeg, hvorledes jeg med alle eleverne den 23. november gik ned til Rungsted for at se kongeskibet sejle til Norge med Kong Haakon og Dronning Maud. Vi så skibet glide forbi Hveens gulhvvide skrænter i tåge og dis. Den 18. november var det Johs. Ewalds fødselsdag, og den dag holdt fru Ludi et foredrag om for-

fatteren til »Rungstedts Lyksaligheder«, og vi sang Uffe Birkedals sang: »Træd sagte ind i denne mindehal«. I de følgende skoleår blev denne dag højtideligholdt på skolen. Om søndagen fik vi ofte besøg af fru Ludis familie, grosserer Otto Petersen med frue og fru Ludis svoger, arkitekt Leuning Borch, der havde bygget »Købmandshvile« og »Hvælvingen« inde i København. Det var lærerigt og opmuntrende at tale med ham. Han arbejdede med i en bevægelse, som kaldtes »Skønvirke«. Hans frue, fru Ludis søster, var en særdeles velbegavet, interesseret og elskværdig dame. Foruden hr. Claudi, der tog sig af handelsfagene, underviste kommune-lærerinde frk. Hartung i skønskrivning og tysk. Dette sprog overtog fru Ludi selv senere. I samfundslære underviste de første år fuldmægtig i undervisningsministeriet Cai Hegermann-Lindenchrone. I sundhedslære underviste cand. med. Chr. Frimodt-Møller — som senere afløstes af cand. med. Niels R. Blegvad.

Da vi gerne ville, at højskolen skulle stå i levende forbindelse med egnens befolkning, der havde taget så godt imod den, afholdtes hvert vinterhalvår en række offentlige foredrag, som eleverne selvsagt også kunne få udbytte af, fordi det passede ind i skolearbejdet. Egnens beboere fulgte til vor glæde indbydelsen til disse foredrag i betydeligt tal. Den aften, der blev holdt foredrag, tændtes lyset i »Gl. Købmandshvile«s tårn. Det blev et billedligt udtryk for det oplysningsarbejde, skolen gerne ville yde. Når jeg nu nævner navnene på nogle af talerne fra disse aftener, vil deraf fremgå, at vi også søgte at lede arbejdet ind i de almindelige højskoleers spor. Blandt talerne var højskoleforstander Th. Bredsdorff, Roskilde højskole, og Holger Begtrup, Frederiksborg højskole, cand. theol. A. Vedel, pastor Chr. Ludwigs, cand. theol. Gunner Engberg, landbrugskandidat Gunnar Fog-Petersen, pastor Carl Koch. P. A. Rosenberg besøgte hyppigt skolen og glædede tilhørerne ved sine fortrinlige oplæsninger. Blandt andre foredragsholdere skal nævnes organist Rung-Keller, godsforvalter Berthelsen, Høng, dr. L. Moltesen, pastor Morten Pontoppidan. Disse navne på foredragsholdere fra skolens første 10 år vil give et levende indtryk af foredragsvirksomheden. Den blev fortsat i de følgende år. I de første år blev gymnastik og sport ledet af lærere fra Hørsholm, senere af de på skolen ansatte inspektører. Skolens læge, dr. Funch,

overtog sundhedslæren efter et par års forløb. Skolen står i stor gæld til det første hold elever, som ved deres deltagelse i undervisningen og deres holdning i det hele taget, bidrog til at få skolens arbejde ind i den rette gænge. Når arbejdet i skolestuen — villaens dagligstue — var endt, samlede sædvanlig om aftenen eleverne i havestuen, hvor fru Ludis flygel stod. Hun spillede, og der blev sunget meget, også solo, af elever, der havde anlæg for sang. Disse aftener bidrog stærkt til at underbygge fællesskabet på skolen. Blandt eleverne på første hold var der een, der spillede dejligt violoncel. Han gjorde sit til at sætte sit præg på den første vinter. Da eleverne samlede igen efter juleferien, holdtes der en julefest med juletræ og efterfølgende lille svingom. Samtidig med, at man med kraft tog fat på skolearbejdet, besluttedes det at opføre en dilettautkomedie. Det blev Heibergs »Nej«, som fru Ludi instruerede. Og siden den tid har dilettautkomedien været et led i skolens arbejde. Komedien, som egnens beboere blev indbudt til at overvære, gjorde megen lykke.

Næppe var de glade dage overstået, før der indtraf en vanskelighed for skolearbejdet. En af eleverne rejste til København på søndagsbesøg og blev smittet af skarlagensfeber. Han blev hurtig indlagt på epidemisygehuset i Usserød. Inden han blev indlagt, havde han imidlertid smittet skolens forstander, som nu også måtte ligge på sygehuset i den lange sygdomsperiode, som skarlagensfeber den gang krævede. Forstanderen blev indlagt 4. marts. udskrevet 18. april, men han var på sygehuset blevet smittet af difteritis og måtte 2 dage efter indlægges igen og lå nu dernede til først i juni måned. Fru Ludi tog disse vanskeligheder med oprejt pande. Men hun måtte jo have en mand til at virke i forstanderens sted og holde de historiske foredrag. Her lykkedes det hende at få en udmærket medhjælp i den tidligere forstander på Rødkilde højskole, J. H. Andersen (fru Sigrid Neiiendams fader), som nu boede i København. Det var i og for sig et interessant experiment, der her blev gjort. Det viste sig, at den gamle, erfarne højskolemand kunne tale sådan, at han fangede de unge handelsmands interesse. Det var en stor skuffelse for mig, at min første vinters arbejde blev afbrudt. Meget mod min vilje kom jeg således til at svigte fru Ludi. Da mine svigerforældre skulle have sølvbryllup

den 4. juni, blev jeg udskrevet af sygehuset. Den 16. juni tiltrådte fru Ludi Petersen og jeg en stor udenlandsrejse, hvortil hun havde indbudt mig. Hun ønskede, skolens forstander skulle være i nogen måde orienteret i nogle af de europæiske lande.

Rejsen gik fra København til Berlin. Nu kan man sige om Kejsertyskland, hvad man vil, men Berlin var den gang en mæg-

Skolestuen på Gl. Købmandshvile, villaens dagligstue.

tig hovedstad i et vældigt rige. Det var en ren by, der var orden og fart over livet i byen. Jeg følte mig tiltalt af den, glædede mig over de dejlige malerisamlinger. Hovedformålet med rejsen var, om muligt at komme til at se de udenlandske handelsskoler og eventuelt få impulser derfra til vor skole. Rigsdagsbygningen og Kejser Wilhelm Domen gjorde stærkt indtryk på mig. »Unter den Linden«, der fortsætter ud i Tiergarten, var en pragtfuld gade. Når jeg tænker på tilstanden i Berlin nu, da disse linjer skrives, da må jeg i sandhed udbryde: »Ak, hvor forandret.«

Fra Berlin rejste vi til Dresden. Denne by, som var vidt forskellig fra Berlin, indtog mig ganske. Mange timer tilbragte jeg på det berømte billedgalleri og lærte her først for alvor de store mestres værker at kende. Jeg plejede at gå langsomt gennem salene

og standse ved de billeder, der særlig tildrog sig min opmærksomhed. Ikke mindst Murillos og Tizians billeder og den sixtinske Madonna holdt mig fast. — Og nu er under sidste krig denne by ødelagt, og ingen her ved, hvor billederne er henne. En dansker, der en del af krigen opholdt sig i Dresden, har fortalt mig om hvor frygteligt det var, da denne åbne by blev knust under et bombardement. Man skulle ikke synes, det var nødvendigt. Et uforglemmeligt minde fra Dresdenopholdet var det at sidde på »Brühlsche Terrasse«, høre kettenslæberne sejle op ad den brede, gule flod, men navnlig at høre musikken i den store restaurant.

Fra Dresden rejste vi til Leipzig, fra Leipzig over Köln til Paris. Paris var mig til at begynde med en skuffelse i sammenligning med de tyske byer, navnlig gaderne omkring Gare du Nord var snavsede og uordentlige. Selve befolkningen frastødte mig, den var så forskellig fra germanerne. Vi kom til at bo midt i byen, men det varede jo ikke længe, før jeg opdagede charmen ved Paris med de mange skønne bygninger, boulevarderne, Champs-Élysées, der fører op til Triumfbuen, den majestætiske Madeleinekirke med de brede trapper og de skønne søjler, men frem for alt gjorde Notre-Dame indtryk på mig. Det er vistnok den skønneste kirke, jeg har set.

Fra Paris gik rejsen over Calais-Dover til London. Med betagelse så jeg de høje klinter ved Dover. Det var det første af de 4 besøg, jeg har fået lov at aflægge i London. Lad mig nævne årtallene 1906, 1911, 1946 og 1950. 1906 boede jeg i London en måned. Jeg skal ikke indlade mig på en nærmere beskrivelse af byen og dens herligheder, jeg er simpelt hen betaget af den. Jeg var daglig på British Museum. London er London! Fra denne by rejste fru Ludi og jeg til Cambridge, hvor vi i 3 uger deltog i University Extension. Heri deltog folk fra hele verden. Vi hørte foredrag om Englands historie fra 1714—1798, så skuespil, der var skrevet i den tid, kort sagt blev ført ind i den periode af Englands historie på en planmæssig, gennemtænkt måde. Og jeg, som havde overværet mange højskolemøder i Danmark, hvor foredragene var hentet alle steder fra, måtte beundre englændernes evne til at tilrettelægge et sådant kursus. Jeg boede på et engelsk College i en students værelse, det var fuldt møbleret (han havde

ferie), og kom ved dette kursus i kontakt med folk fra Kina, Amerika, Japan og Holland. Ikke mindre interesserede det mig at træffe to walisiske lærere, som fortalte mig om Lloyd George og hvor store forhåbninger, de satte til ham: »Han er den eneste mand i House of Commons, som Chamberlain er bange for.« Cambridge er en vidunderlig by med de grønne hængepile ned over floden »The Cam«. Jeg har haft den lykkelige lod senere at få mit hjem ved Odense å med de grønne hængepile. En søndag havde jeg en oplevelse, som gjorde et blivende indtryk på mig. Jeg gik ind i en kirke, der var fyldt til sidste plads. Prædikanten var en høj, kraftig, lysblond mand. Han holdt flere korte taler. Mellem talerne sang man salmer med stor kraft og liv. Jeg opdagede pludselig, at det var en sekterisk kirke, jeg var kommet i, måske en baptistisk. På mig, der var kommet fra grundtvigske kredse her hjemme, gjorde det et overraskende indtryk, at jeg følte mig så tiltalt af gudstjenesten. Baptisterne var jo folk, man efter et grundtvigsk synspunkt skulle holde sig på afstand af. Da slog det mig, så jeg aldrig nogensinde har glemt det, at Guds børn er mange slags og mangeartede. Jeg blev frigjort fra den grundtvigske snævre tankegang. Det gælder om, at hver kristen er tro, der hvor han er bleven sat. Hvad siger ikke Jesus: »Jeg har andre får, som ikke er af denne sti, også dem bør det mig at føre og de skal høre min røst og der skal blive een hjord og een hyrde.« (Johs. 10, 16). Det var det fælleskristelige, samlingen om Vor Herre Jesus Kristus, der blev levende for mig. Faktisk fik denne oplevelse i Cambridge betydning for mig for hele mit liv.

Rejsen hjem gik over Holland med de brede enge og det sortbrogede kvæg, vi besøgte Amsterdam og Haag, hvor jeg frydede mig over musæerne, ikke mindst Rembrandts malerier. Efter et kort ophold i Hamborg rejste vi gennem Sydslesvig og Nordslesvig hjem. Et dejligt, betydningsfuldt afsnit af mit liv var til ende.

Jeg må nu gøre et skridt tilbage. I min families forhold var sket store forandringer. Regensen trængte til udvidelse og købte derfor den gamle Trinitatis præstegård, så min far måtte søge sig en ny lejlighed til sig og sin store familie. Efterhånden var der kommet en hel del nye små brødre og søstre med efternavnet Dahlerup-Petersen: *Helge* (civilingeniør), *Gudrun* (registrator i rigsarkivet),

den første søster i den store børneflokk, *Bendt* (konsulent), *Ingeborg* (overlærer), som alle er født i Aagerup. Dernæst *Alf* (civilingeniør), *Ellen* (ministeriel fuldmægtig) og *Erik* (højskoleforstander).

Brylluppet.

Så var de to år gået, de to skolevintre af hvilke den anden ikke kom op ved siden af den første. Den bragte nogle vanskeligheder, som dog blev overvundet. Og nu skulle vi have bryllup. Dagen blev fastsat til den 14. maj og selvfølgelig skulle brylluppet holdes i Immanuelskirken og min far vie os. Middagen skulle stå i mine svigerforældres hjem, Vester Voldgade 117. Min svigerfar havde af murermester Olsen, Hørsholm, købt et lille hus ved Sanskevejen, der fører fra den skønne Folehaveskov op ad Sanskebakke. Der skulle vi bo til leje og der skulle min kone tilbringe sine mange enetimer, mens jeg var på skolen, ikke blot til mine timer, men også til mine hovedmåltider.

Min svigermor havde musetravlt med at »stille« til bryllup. Der blev indbudt en udsøgt kreds, bl. a. Holger Begtrup og frue og Jacob Appel og frue, foruden selvfølgelig familien og nogle af vore ungdomsvenner. Så kom bryllupsdagen, hvor jeg desværre lavede skandale, som man heldigvis var så venlig ikke at hefte sig ved: jeg skulle komme fra mit hjem med min far og vi skulle naturligvis komme først. Jeg kunne jo ikke komme uden ham, der skulde føre mig op. Han var af natur anlagt for ikke at komme tidligere end højst nødvendigt, sindig slesviger som han var. Det var ikke så nemt at komme tidsnok af sted med de små søskende; måske var der også en ondskabsfuld kraveknop, der i det afgørende øjeblik forsvandt under en seng og ikke ville lade sig finde. Endelig kom vi ombord i drosken, som var fars sædvanlige køretøj til kirkegårdsturene, en Rosinante havde vi for, som ikke havde vundet pokaler på travbanen. Den satte sig i langsom bevægelse mod Forhåbningsholms allé. Da vi havde passeret søerne og drejede ned ad Vodroffsvej, gik jernbanebommene halvt ned, så de, der ville ud og se på vort bryllup, kunne spadsere forbi, mens jeg sad i den oplåede droske og nikkede til dem, sprængfærdig af utålmodighed. Min far tog sagen med stor sindsro. Mens vi ven-

tede ved jernbaneoverskæringen, ankom hele følget, bruden iberegnet til kirken, og vi, som skulle have været først, kom sidst! Ingen af følget fik lov at komme ind i kirken, fordi brudgommen ikke var kommet. Man så derfor det særsyn, at den ene karet efter den anden kørte rundt omkring kirken og i de tilstødende gader med bryllupsklædte gæster, der kiggede ud ad vinduerne for at se, hvad det blev til. Endelig lavede D.S.B. en pause i rangeringerne og vi slap igennem. Jeg styrtede ud af drosken og fik min far med. Følget kom på plads og det store øjeblik kom, da orglet intonerede og trafikministeren førte sin ældste datter op ad kirkegulvet i den skønne kirke, som de var og vedblev at være stærkt knyttet til, fordi den rummede så mange rige minder. Familien havde været med at bygge den. Først sang vi 2 vers af Kingos salme nr. 124 og derefter »Jert hus skal I bygge«. Min fars tekst til vielsestalen var taget fra 1. Tess. 3, 12-13. Han sluttede med at sige: »Så siger Gud og Faderen tak for alle ting i vor Herres Jesu Kristi navn, for at I fandt hinanden og fik hinanden.« Man sang: »Det er så yndigt at følges ad«, og efter velsignelsen sluttedes med de 2 sidste vers af salme nr. 289: »Lad det kendes, Herre god —«.

Bryllupsmiddagen forløb på en smuk og indholdsrig måde. Bag vore stole hang det gamle dannebrogflag fra Gram slot, svigermors hjem; det var blevet sænket i 1864 og måtte ikke hejses, før Sønderjylland igen var dansk. Det blev hejst 10. februar 1920. Under middagen oplæste grosserer Otto Petersen en tale, som fru Ludi havde skrevet under sin rejse til England. Den lød således: »Mindet lader som ingenting, er dog et lønligt kildespring« — det er et meget brugt ord på »Købmandshvile«, dens stifter elskede det — jeg tager det derfor modigt frem igen, påkaldende Søren Kierkegaards ord om »gentagelsens musik«. Thi De, forstander, og jeg har allerede i disse to korte, men indholdsrige år, sat os minder sammen så dybe og stærke, at kildespringet er i orden. Vi har lét og lidt sammen, og i farens stund har vore hænder været sammen-sluttede i et fast tag. Men det er det, der kaldes at leve. Og mens jeg nu sidder her i toget til Amsterdam og kører og kører, så blader jeg i vort samlivs brogede billedbog, og jeg synes, der er så mange morsomme og smukke blade, at jeg trænger til at sige

Dem, min kære forstander, en alvorlig tak for alt. At den bringes Dem gennem skolens farbroder, vor fælles gode ven, gør den ikke ringere.

Det var i sin tid meget svært at finde en forstander til folkehøjskolen for unge handelsmedhjælpere. Højskolen turde ikke binde an med handelsstanden. Det varede derfor noget, inden tilbud og efterspørgsel mødtes, som det hører sig til i god handel. Da trådte De en dag ind i min stue i »Hvælvingen«, netop som jeg troede, at nu skulle både vinter og vår gå igen, inden »han« kom. De havde et fast, rent blik med et strøg af humor bagest i øjet, og byggende på dette blik fik jeg mod til at føre det, der hidtil havde været en drøm, over i virkeligheden. Det skuffede heller ikke, dette blik, det holdt, hvad det lovede, og *derfor* skal *min* tak lyde i denne festlige stund. Egentlig skulle denne dag jo være viet Deres brud, men jeg kender hende og ved, at der er råd til at sende »den fraværende« en venlig tanke. Jeg ved ellers af erfaring, at man på sin bryllupsdag kun har én i sinde, at alle andre mennesker er tågefigurer — men for et par højskolefolk er tanken på andre jo en profession — noget til faget henhørende.

Til Dem, lille kære fru Solvejg, ville jeg gerne sige, at selv om vi endnu ikke har minder sammen, så får vi dem jo nok, nu da De bliver »Købmandshviler«, for det bliver De jo, selv om De bor på Skovbrynet. — Købmandshvile er, hvad Edvard Brandes så smukt kalder »klæbrig«, man kan ikke komme bort fra det igen. Båndene binder stærkt og længe — det ser vi bedst med eleverne — selv »Fenrisulvene« iblandt dem har ikke kunnet sønderbryde den usynlige lænke. De, kære fru Solvejg, står med fremrakte hænder og vil gerne bindes, det ved jeg. Tak for det! De har, fra første gang jeg så Dem, mindet mig om Dronning Dagmar, De har en Dagmarskikkelse, og De vil komme »uden Tyng«, De vil komme med »fred«, De vil komme »goden bonde til lise.«

Derefter holdt grosserereren selv følgende tale: »Ja, kære forstander, så ville jeg også gerne sige Dem et par ord for min egen regning, og jeg vil begynde med at bringe Dem en hilsen fra et sted, som jeg ved har plads i Deres hjerte, nemlig fra »Købmandshvile«, vort kære »Købmandshvile«, det sted, som min afdøde broder

Louis byggede til sommerbolig for ham og mig; han skrev engang følgende lille vers til mig om »Købmandshvile«, De har sikkert hørt det før:

»Vort hvilehjem fra vår til høst,
vort fremtidshjem, vor alderstrøst,
strål gæstfrit frem og uskyldshvidt,
et hjem for mit, et hjem for dit,
og lad din stilhed og din ro
os bringe fred, os bringe tro.«

Ligesom »Købmandshvile« var vort hvilehjem fra vår til høst, således er det nu blevet Deres arbejdsplads fra høst til vår; det har glædet mig at se den friskhed og den kærlighed til arbejdet derude, hvormed De har taget fat.

Det er jo ofte således, at mennesker betragter arbejdspladsen som et »slæbested«, hvortil de går vrantent og modvilligt, som »et muldyr under åget«; der er mennesker, der slet ikke »lever« i deres arbejde, men kun betragter det som en nødvendighed for at tjene dette usle mammon, der skal til for at opretholde livet.

Den slags arbejde er der ikke meget ved, og De ved, at han, der skabte folkehøjskolen derude, han så ganske anderledes på arbejdet; han glædede sig ved sit arbejde, og han *levede* i det, og han betragtede arbejdet som den arena, hvor mennesket skulle kæmpe, og hvor man skulle udfolde sine bedste evner og kræfter, og hvor man, ganske vist, havde sine nederlag, men sandelig også sine sejre.

Jeg ønsker Dem *mod, kraft og udholdenhed* til fremdeles at føre min broders tanke frem. Jeg vender mig nu til Dem, fru Solvejg; lige overfor Dem har jeg en synd på min samvittighed, som jeg i aften beder Dem så mindelig om tilgivelse for. Det er nemlig således, at jeg elendige menneske måske har været en af årsagerne til, at denne Deres livs fest først fejres i år og ikke ifjor. Det gik således til: Da min svigerinde skulle slutte kontrakt med Deres, om jeg så må sige, gamle kæreste, var hun og jeg enige om, at da foretagendet var nyt og forstanderen ny, så måtte det, også af mange andre grunde, kontraktlig bestemmes, at forstanderen måtte forblive ugift i de to første år. Jeg påtog mig den uriaspost at fremkomme med denne paragraf i det møde, som vi afholdt oppe

i trafikministerens kontor. Da øjeblikket kom, og jeg havde nævnt og motiveret min paragraf, og ingen støtte fået fra en kant, hvorfra jeg havde ventet den, blev der en pause, men jeg vil just ikke sige, at der gik en *engel* gennem stuen. Forstanderen sad i ministeriets gamle Chr. VIII sofa, og jeg så, det kæmpede svært i ham at indgå på 2 års cølibat; han tænkte vist på *Dem*, fru Solvejg!, men så kom det historiske øjeblik, hvor det som et lyn for igennem ham, at »her var Rhodus, her skulle danses,« og så »*dansede*« han op af Chr. VIII sofa og sagde med et bestemt udtryk i de kønne blå øjne: »Ja, det går jeg ind på.« Se, i det korte sekund, lille forstander, da vandt De *mit* hjerte ved Deres kloge, klare og mandige svar, da følte jeg, at De var et *rigtigt* mandfolk og rigtige mandfolk, dem har jeg altid holdt meget af.

Ja, fru Solvejg, så håber jeg, De tilgiver en arm synder, jeg lover Dem, at jeg skal *aldrig* gøre det mere!

Jeg ønsker Dem nu begge to lykke til deres forehavende: Lykke, ja, hvad er lykke?

»Lykken mellem to mennesker
er hverken hu eller hej,
snarest er den et ensomt græs,
som grønnes ved stenet vej.«

Gid Deres lykkes græs må grønnes derude ved den stenede vej, der fører fra Skovbrynet til Købmandshvile. Det er jo både så svært og dog så let at have det godt sammen:

»Thi to, som elsker hinanden,
kan læge de ondeste sår,
blot ved at se på hinanden
og glatte hinandens hår.«

Ved midnatstid kørte vi til Østbanegården og tog op til vort lille hjem, som efter forslag fra Louis Petersens søster Maichen var blevet kaldt »Skovbrynet«, et navn der blev accepteret fra alle sider, da det lå lige ved Folehaveskov. I sommerhalvåret havde vi de første år ingen skole, så vi havde god tid til at spise »hvedebrød«. Tiden blev ellers brugt til foredragsrejser og forberedelser til det kommende vinterhalvår.

Imidlertid var fundatsen blevet udarbejdet og kongelig konfir-

meret, som det hedder, den 26. februar 1907. Legatbestyrelsen kom til at bestå af fru Ludi Petersen, grosserer Otto Petersen, retsformand Madvig og trafikminister Høgsbro.

Politiske begivenheder.

Under alle de her omtalte begivenheder havde min politiske interesse været stærk og levende. Efter valget 1906, som blev en betydelig sejr for det nye ministerium, følte J. C. Christensen sig som den egentlige magthaver i landet. (Jeg led af ulykkelig kærlighed til ham, vestjyden, der havde arbejdet sig frem til den mest indflydelsesrige plads i regeringen). Han havde under valgkampen 1906 udfoldet en enestående energi. Snart var han i Jylland, snart dukkede hans brune, rundpuldede hat op i Sydbyn. Han foretog i årene efter valget en rundrejse med Kongen og Dronningen i Danmark. Hans hensigt hermed var utvivlsomt at befæste forholdet mellem konge og folk. Men så begyndte uroen om Alberti og senere angrebene på ham. Det lader sig jo ikke nægte, at J. C. Christensen ved at beholde ham som justitsminister dækkede ham over for angrebene. J. C. Christensens menneskekundskab var i høj grad begrænset. Så kommer vi til året 1908. Angrebene på Alberti blev voldsommere og voldsommere. Hovedmændene blandt angriberne var Borgbjerg, professor Birck og Ove Rode. Til at begynde med klarede Alberti sig med vittigheder, som fik hele reformpartiet til at ryste af latter. Men overfor professor Bircks angreb forslog vittighederne ikke mere. Det er et vidnesbyrd om J. C. Christensens manglende menneskekundskab, at Alberti stadig kunne holde stillingen. I foråret 1908 blev der holdt en generalforsamling i den sjællandske bondestands sparekasse, hvis formand Alberti var. Her havde han den frækhed at fremlægge et revideret regnskab som viste, at obligationer for flere millioner kroner lå fri og ubehæftede i Privatbankens box. Alberti fremstillede sig selv som den forfulgte martyr og han blev hædret og hyllet af sjællandske landmænd. En af dem udbragte et leve for samfundsmennesket Alberti. I Roskilde Dagblad kan man læse et enestående referat af denne generalforsamling. Imidlertid havde Alberti nok følt jorden blive brændende under sine fødder. Han trak sig tilbage som justitsminister, blev udnævnt til geheimekon-

ferensråd, så han stadig kunne hedde excellence, og deltog i kongefugleskydningen på den kgl. skydebane. Min svigerfader efterfulgte ham som justitsminister.

Så kom braget. Jeg opholdt mig på Askov højskole som deltager i et højskolelærerkursus, Martin Nyrop talte i den store foredragssal. Midt under foredraget skete det usædvanlige, at Jacob Appel blev kaldt ud — og da foredraget var forbi, kom han ind i salen og gik lige op til Frederik Nørgaard og mig og sagde til os som de første: »Alberti har meldt sig som bedrager. Han har taget 2 millioner kroner.« Jeg ser endnu disse oprin levende for mig. Et øjeblik efter vidste hele salen det. Navnlig kan jeg ikke glemme Holger Begtrup. Han gik alene, stak med sin stok i jorden, dybt fortænkt over, hvad følger dette ville få. Et øjeblik efter ringede klokken til aftensmad. Da vi samledes der ved bordene, savnede vi landinspektør Stage, som var deltager i mødet og var den ene af de revisorer, der havde revideret den sjællandske bondestands sparekasses regnskab. For Stage var det jo et frygteligt slag, og nogle af os frygtede, han skulle gøre en ulykke på sig selv. Efter måltidet fik Frederik Nørgaard og jeg fat i ham. Da gentog han gang på gang: »Jeg må vide, om den erklæring, som Privatbankens direktion har udsendt, er rigtig eller falsk.« Jeg foreslog ham da, at vi skulle skyndsomst gå til Vejen og gennem Vejen Folkeblads redaktion få forbindelse med København. Det gjorde vi, og ved opringning til Politikens redaktion fik vi at vide, at erklæringen fra direktionen var falsk. Danmarks justitsminister havde ved hjælp af et legetøjs-bogtrykkeri fremstillet erklæringen og med stor dygtighed efterskrevet direktørernes navne. Det lettede en mægtig sten fra Stages hjerte. På hjemvejen fra Vejen spurgte jeg ham udtrykkelig, om han havde stået med erklæringen i hånden. Han svarede hertil, at under revisionen var Alberti kommen og havde lagt erklæringen frem på en pult foran ham og den anden revisor, og derefter taget den med sig igen. Stage tilføjede: »Det var jo ikke let over for landets justitsminister at sige: »Må jeg beholde den erklæring et par dage.« I samme øjeblik ville han jo være fældet.«

I løbet af aftenen rygtedes det, at det ikke var 2, men mange flere millioner, Alberti havde taget.

Albertis selvanmeldelse førte til ministeriet J. C. Christensens fald. Det er et uimodsigeligt vidnesbyrd om den store politikers manglende evne til at bedømme en situation, at han troede, han kunne fortsætte som statsminister, efter at justitsministeren var afsløret som landets største forbryder. J. C. Christensen holdt stædig fast på, at han som konsejlspræsident ikke var fældet politisk. Han havde flertal for sig i folketinget og i folket. Derfor gjorde han forsøg på at fortsætte, skønt der var ministre i hans ministerium, som holdt på, at han skulle indgive ministeriets demissionsbegæring, f. eks. trafikminister Høgsbro og lensgreve Raben Levetzau. Da det trak ud, inden der blev truffet nogen afgørelse, huggede lensgreven knuden over ved at indgive sin demissionsbegæring. Det medførte hele ministeriets fald, Kongen overdrog Niels Neergaard at danne en ny regering. I denne fortsatte min svigerfar som justitsminister. Den korte tid, han var justitsminister, var vist nok den lykkeligste tid i hans politiske liv. Året 1909 skulle der holdes ordinært folketingsvalg, og konsejlspræsident Neergaard greb med fast hånd om den brændende nælde: militærvæsenet, og foreslog anlæg af fremskudte forter omkring København. J. C. Christensen vendte sig voldsomt mod den Neergaardske politik og sammenlignede, som bekendt, de fremskudte forter med en død mus, som en kone kommer med i en ildtang. Resultatet af valget var da også et stort nederlag for den nye militærpolitik. Det var for mig en højst ejendommelig valgdag, min kone var med hele familien rejst til valget i Storehedingekredsen, hvor min svigerfar havde været valgt fra 1895. Jeg var i Kolding, hvor min broder Gunnar for første gang var opstillet som rigsdagskandidat mod kultusminister Enevold Sørensen, der sad så sikkert i Bergs gamle kreds, at han ikke behøvede at lade sig anfægte af en radikal modkandidat. I denne forbindelse vil jeg bemærke, at politik aldrig havde virket ind på det gode forhold mellem mig og min svigerfar, skønt han stod som afgjort modstander af den radikale fløj inden for regeringspartiet og navnlig var en afgjort modstander af Zahle. Jeg husker en dag han kom hjem til Klareboderne, før partiets sprængning 1905, og fortalte at J. C. Christensen nu ikke ville finde sig i Zahles optræden længere. Ved valget 1909 faldt min svigerfar i Storehedingekredsen

for bygmester Jens Andersen, der var en typisk repræsentant for den vendsysselske radikalisme. I Koldingkredsen havde min broder ført en meget smuk og dygtig valgkamp, og han mer end fordoblede det radikale venstres stemmer. Mine tanker var naturligvis både i Storehedinge og Kolding, og da efterretningen kom om min svigerfaders fald, forstod jeg, hvor hårdt det måtte have ramt min familie, ikke mindst min kone. Jeg tilbragte valgaftenen på Kolding Venstreblads redaktion. Redaktøren af bladet var ingen ringere end Oscar Geismar, og jeg ser endnu for mig den senere fremtrædende, højærværdige slotspræst, der i nogle år var ved at blive et grundtvigsk orakel, ivrigt beskæftiget med at klæbe valgresultater op i vinduet. På Langeland blev P. Munch valgt, mens han 1906 var faldet med kun få stemmers minoritet. Jeg var så optaget af ham og hans politiske løbebane, at jeg uden at kende ham personlig, gik ind på banegården for at se ham komme hjem fra nederlaget 1906, og få et indtryk af, hvordan han tog det. Han var, som jeg senere lærte ham at kende, uforknyt. Med et rejsetæppe over armen gik han hurtigt gennem den utrolig forældede banegård for påny at tage fat på sit arbejde. I Holbæk valgtes Ove Rode.

*Højskolearbejdet konsolideres.
Planer om egen bygning.*

Da 3. hold var indmeldt og arbejdet på skolen begyndte efteråret 1907, havde det fundet sin form. Vi gik med glæde og sikkerhed i gang med det. Når eleverne om foråret var rejst, drog jeg ud på foredragsrejser og talte i handelsforeninger og andre steder. Det samme var tilfældet i efterårsmånederne inden næste skolehold begyndte. Vi havde i de år en livlig forbindelse med den nystiftede handels- og kontormedhjælperforening, og fik ad den vej adskillige elever. Således fik vi en indmeldelse fra den unge handelsmedhjælper Bjørn Bjørnsen, der var bestyrelsesmedlem inden for H.K.-bevægelsen, og vi glædede os meget til at få ham som elev. En tragisk skæbne blev ham imidlertid til del. Han havde plads i Davidsens vinhandel på hjørnet af Vesterbrogade og Rahbeksallé. Lørdag aften 31. juli 1909 blev han, mens han gjorde kassen op, gennem et åbentstående vindue skudt ned bag fra af

en rovmorder, der havde sneget sig ind i den bag ved forretningen liggende mørke have. Til den følgende dag havde de københavnske afdelinger arrangeret sommerstævne i Roskilde. Til stævnet havde Bjørnsen skrevet en sang, som nu blev sunget med vemod. Han var en ung mand, som man ventede sig meget af inden for H.K.-bevægelsen.

Stifterne af H.K.-bevægelsen havde fulgt oprettelsen af »Købmandshvile« med den største interesse. Det medførte, at jeg både i min forstandertid og i tiden derefter som folketingsmand blev indbudt til at tale ved H.K.'s stævner og møder, f. eks. i Vejle og på Himmelbjerget, hvor jeg talte sammen med Andersen-Nexø og folketingsmand Ed. Larsen. Ved at færdes mellem H.K.-medlemmerne lærte jeg handelsstandens unge at kende og havde meget udbytte deraf. Jeg har mange smukke og gode minder fra de store sammenkomster og kongresser, der blev holdt i landets forskellige egne. Jeg havde set, at der var et socialt problem, som absolut skulle løses, og tog ordet for det under min senere virksomhed i folketinget. I vor tid med week-end og med lukketid kl. 17,30, mens handelsskolen slutter kl. 20, kan man næppe gøre sig forestilling om, hvordan medhjælpernes stilling og kår var den gang. Det er med megen glæde jeg tænker tilbage på, at jeg har været aktivt med i handels- og kontormedhjælpernes kamp for at forbedre deres arbejds- og lønningsforhold. Iøvrigt henviser jeg til jubilæumsskriftet »Danske Handels- og Kontormedhjælperforbund gennem 25 Aar«, udgivet af hovedbestyrelsen 1925. Gennem dette arbejde, ligesom gennem mine foredrag i handelsforeninger og handelsskoler, gjorde jeg, hvad jeg kunne for at udbrede kendskab til »Købmandshvile« og skolens formål.

Det nye århundrede.

Det første 10-år af det nye århundrede var i nogen grad en vartid for det danske folk. Der brød nye kilder op fra folkelivets bund. Allerede i 90-erne mærkede man et åndeligt omslag. Genembrudet fra 70-erne var ved at ebbe ud. Hovedmanden for det hele, Georg Brandes, blev grebet af Nietzsche, som i virkeligheden var en dyb, religiøs ånd, der i sin forargelse over Kristus brød sam-

men i sindssyge. Men hans skrifter virkede stærkt ind på samtiden.

Johs. Jørgensen brød med Brandes-bevægelsen. De skrifter han i den anledning udsendte, vakte uhyre opsigt. Han lod sig i ingen henseende standse af den voldsomme kritik, han mødte fra sine tidligere meningsfæller og venner. De hånede ham på det voldsomste. Men deres forsøg på at genoplive 70-ernes begejstring for Georg Brandes faldt virkningsløst til jorden.

Helge Rode udsendte digtsamlingen »Hvide Blomster«, der indeholder digtet: »Jeg bygger et alter for den ukendte Gud«, og digtet »Den hvide streg«.

Omkring århundredskiftet brød det nye frem. Jakob Knudsens store romaner fulgte år efter år. Og man kan nu knap gøre sig en forestilling om den begejstring, hvormed vi 1905 modtog Jeppe Aakjærs »Fri Felt« med det berømte motto: »De røde plages rimmen og de blanke leers klang, det har jeg søgt at fængsle bag rytmen i min sang.«

Det var hjemstavnsange vi kunne forstå. Det var som om landet, ganske særlig Jylland, rejste sig og rystede det fremmede af sig. Vi levede og åndede med de digte. Det var Danmark, der var begyndt at synge igen. Man samlede om aftenen for at høre dem blive læst højt, helst af en som lydefrit kunne det jyske mål. Jeg tænker her på den store glæde, min ungdomsven Anders Vedel gav os ved at føre os ind i Jeppe Aakjærs digtning. »Fri felt« var den første digtsamling Aakjær udsendte. Den blev nu efterfulgt af en række andre i de følgende år. For blot at nævne enkelte: »Rugens sange«, »Den sommer og den eng«. 1906 kom Johs. V. Jensens digte, og den jyske ånd fra Farsø begyndte at røre kraftigt på sig, ikke mindst i »Politikens Kronik«. Ve den, der stillede sig i vejen for ham, der anmeldte sin fremtræden med følgende ord: »Jeg kommer ude fra skovene, kender I min kølle, vid jeg er vildmanden i det danske våben.« For en ung højskolelærer var det en fryd at føre eleverne ind i det nye åndsliv, som her brød frem, og samtidig fremtrådte nye komponister, som satte melodi til de nye digteres sange. Blandt disse bør også L. C. Nielsen nævnes, som brød igennem med sin kantate ved Chr. den IX's død 1906, der indeholdt den ny fædrelandssang: »Vort hjem, du danske jord«. Johs. V. Jensen havde resolut kasseret sine første bøger, og da han

udsendte »Bræen« begyndte han på sit egentlige værk. Blandt komponisterne skal nævnes Carl Nielsen. Samtidig udfoldede Laub en stor og betydningsfuld virksomhed ved at finde de gamle folkevisemelodier frem. Kgl. skuespiller Jerndorff hjalp med til, at disse folkeviser igen blev folkeeje. Man kan om Laubs og Jerndorffs virksomhed anvende Svend Grundtvigs ord: »Ren og klar skal nutid føre fortids røst til fremtids øre.«

Fra vort hjemliv i de unge år.

Bortset fra enkelte sommermøder og kongresser havde vi en lang sommerferie, som vi nød i fulde drag i vort hjem i det skønne Nordsjælland. To gange samlede vi vore venner til en større festlighed, som vi kaldte »garden-party«. Den begyndte om eftermiddagen efter et forud lagt program, f. eks.: »Vandring til de blomstrende kastaniers by« (Hørsholm) eller ture ind i skoven. Senere endte den med en lille dans. Den første fest blev holdt på »Skovbrynet« 20.-6.-1909. Blandt deltagerne var søskende på begge sider, foruden fætre og kusiner, Karen Bagge (senere overbestyrerinde for N. Zahles skole), P. F. Bagge (senere konsul, direktør i Rumænien, gift med min kones søster Tove), Svend Rasmussen (senere dr. phil.), hans broder Christian Rasmussen (senere øjenlæge), og stud. jur. Elmquist (senere justitsminister) o. m. fl. »Skovbrynet« var omdannet til festen. Sovekammeret var dansesal. Musikken leveredes af »Købmandshvile«s uforlignelige gartner, Niels Nielsen, som med stor færdighed trakterede sin harmonika.

En anden fest blev holdt på den nybyggede højskole. I denne fest deltog foruden deltagerne i den første: Grosserer Otto Petersen og frue, konsulent G. Fog-Petersen med frue, stud. theol. Frederik Schrøder (nuværende sognepræst i Holbæk), Frederik Nørgaard (forstander for Antvorskov højskole), min svoger, cand. mag. Erik Appel (senere domæneforpagter og folketingsmand, gift med min kones søster Herdis), Hegermann-Lindencrone og frue (senere teaterchef), dommerfuldmægtig Glarbo og frue (senere landsdommer). Desuden havde vi indbudt en del elever fra det første skolehold. Denne fest fik noget større format end den første. I anledning af, at min svoger Erik Appel og Herdis var kom-

met hjem fra Amerika på besøg, havde vi indøvet den amerikanske nationalsang. Mange sange blev sunget og taler holdt ved ankomsten og ved bordet. Festen begyndte med stor formel modtagelse, hvor værten gjorde rede for og forklarede programmet, hvoraf det fremgik, at den skulle vare til solen stod op. Efter et måltid med varm ret, dessert og kaffe, begyndte dansen (orkester: Niels Nielsen) med liv og lyst i skolens store spisestue. Ved midnatstid trak de ældre og de yngre, som skulle møde tidlig næste morgen, sig tilbage, medens en del af selskabet besluttede at gennemføre programmet. Nogle søgte hvile på elevværelsernes madrassenge, medens andre fik tiden til at gå med samtale og tobak, til det lysnede. I god tid gik vi til Rungsted i en dejlig sommermorgen. Stilheden afbrødes kun af fuglekvidder. Solen udførte sin del af programmet upåklageligt, da den røde kugle langsomt løftede sig over Sverige, stod vi alle stille og betagne af det vidunderlige naturskuespil. Da solen var stået op, vendte vi tilbage til »Købmandshvile«, hvor vi styrkede os ved en kop kaffe og varme boller.

Sådanne fester kunne man holde i tiden før »Syndfloden«. Da var verden en anden, end den har været siden 1914.

I sommeren 1910 blev der givet os den store gave, at vi fik et barn i huset. Gennem redaktør Skovmand, »Højskolebladet«, fik vi nys om, at en lille pige i København trængte til et plejehjem, og Skovmand opfordrede os til at være med at finde et sådant. Jeg havde besøgt ham i Kolding, og han fulgte mig til banegården. Netop som toget skulle køre, siger han til mig: »De og Deres kone skulle tage hende selv.« Hans ord ramte mig lige i hjertet og under hele rejsen hjem til Hørsholm, blev tanken ved at arbejde i mig. Vi havde jo ingen børn, og alt hvad vi havde hørt om hende, lød fordelagtigt. Jeg talte med min kone om sagen, og vi blev enige om, at jeg skulle rejse ind og se hende i hjemmet hos hendes plejemor. Det gjorde jeg. Og straks jeg så hende komme ind ad døren med en kurv på armen og pisk ned ad nakken, var jeg færdig. Jeg rejste hjem og fik min kone til at rejse til København. Hun kom hjem med den lille pige på 10 år. Aldrig skal jeg glemme det øjeblik, da jeg så min kone komme gående med hende fra Rungsted station. Det var en stor, rig gave, som derved blev givet os og et savn i vort liv blev afhjulpet. For mig

var det en fryd uden lige at tage hende med på mine spadsereture og fortælle hende eventyr og historier, som hun lyttede til med store, forundrede øjne. Jeg skal villig indrømme, at jeg i ganske særlig grad tog glæden og fornøjelsen og overlod opdragelsens mindre muntre sider til min kone.

Nu var vi tre derhjemme — — — og, min kone var ikke mere så ensom som før, når jeg var på skolen.

I umiddelbar nærhed af »Købmandshvile« på Sandskebakke lå »Det brogede hus«, hvor professor Karl Larsen og fru Mimi boede om sommeren. Professoren aflagde ikke sjældent besøg på skolen, bl. a. for at låne bind af fru Ludis »Salmonsens leksikon«. Jeg mødte ham ofte på hans spadsereture til og fra stationen. Vi blev således ganske godt kendt. Han var i sandhed et levende og underholdende menneske, når humøret vel at mærke var hjemme. En dag blev min kone og jeg inviteret til middag i »Det brogede hus« sammen med hans venner, de to svogre: Professor Vilh. Andersen og bibliotekar Julius Clausen. Det var både fornøjeligt, lærerigt og interessant at høre på deres samtale. De drøftede f. eks. den på den tid frembrydende hjemstavnsliteratur (Aakjær, Jakob Knudsen o. s. v.) og udtalte en vis ængstelse for, at den kunne blive for dominerende. »Det er snart sådan,« udtalte professor Karl Larsen, »at her i landet kan man ikke blive til noget, hvis man ikke som barn har vogtet får eller gæs. Vi, som tilhører den heibergske linje, må gøre os mere gældende.« Man drøftede også det den gang store spørgsmål: Johs. V. Jensen, og der blev sagt, hvad jeg ganske kunne slutte mig til, at han af naturen var dybt religiøs, hvad også hans senere digtning har bekræftet, da han dannede sig sin egen religion i tilslutning til udviklingslæren.

Et arbejde, som optog mig meget, var at være medlem af »Frederiksborg amts historiske samfund«. Jeg kom ind i redaktionsudvalget, der udgav samfundets årsskrift. Dets møder blev som regel holdt i Hillerød i rektor Hudes hjem. Foruden rektoren sad i udvalget skoleinspektør P. Petersen, Hillerød, der blev min personlige ven. Begge var som bekendt meget betydelige mænd, som jeg havde stort udbytte af at arbejde sammen med. Bestyrelsens årlige møder blev afholdt hos formanden, oberst Harbou på Kronborg. I sandhed værdige omgivelser for et historisk samfund. Det

på historiske minder rige Frederiksborg amt gav os et stort stof at arbejde med. Vi arrangerede møder rundt i amtet under god tilslutning, f. eks. et møde i Hillerød, hvor dr. Francis Beckett talte om Frederiksborg slot og et møde i Rungsted, hvor Holger Begtrup talte om Johs. Ewald, og — som *han* kunne gøre det, — fremsagde »Rungsteds Lyksaligheder«. Samfundet udgav Junge: »Nordsjællandske landalmue«. I anledning af udgivelsen forhandlede jeg på samfundets vegne med dr. Axel Olrik, der skaffede os forbindelse med den daværende unge student Ellekilde, den senere kendte arkivar, som besørgede udgivelsen med megen dygtighed.

Den nye skolebygning.

Efter at legatet var blevet stiftet og fondatsen godkendt, begyndte overvejelserne med hensyn til opførelsen af en ny skolebygning. Det var klart for alle, at anvendelsen af villaen »Købmandshvile« var midlertidig, og der meldte sig lykkeligvis så mange elever, at vi trængte til mere plads. Legatbestyrelsen erhvervede et areal af gårdejer Lars Larsens ejendom, som stødte op til gamle »Købmandshvile«s have. Louis Petersen havde selv udpeget dette sted, hvor han mente, hans højskole skulle ligge. Fru Ludis svoger, arkitekt Leuning Borch fik overdraget den opgave at udarbejde tegningen til en ny skolebygning med forstanderbolig og gymnastiksal. Den nuværende forstanderbolig er først opført mange år senere. Det var 3. juli 1910 vi kunne nedlægge grundstenen til den nye bygning. Ved denne lejlighed talte grosserer Otto Petersen, fru Ludi Petersen og jeg.

Den nye skole blev indviet ved en fest den 8. januar 1911. Øverst på skolestuens vægge stod, som en frise, Grundtvigs linjer: »Ord i mund og skrift i bog, skal vor ungdom lære, ret at bruge kraft og sprog, livet til Guds ære — o. s. v.« Allerede om formiddagen meldte der sig en deputation fra egnens folk. De overrakte fru Ludi en gave til skolen, et fresko-maleri, forestillende Thyra Danebod, der bygger Dannevirke, malet på væggen i skolens forhal. På deputationens vegne oplæste fru birkedommer Boesen følgende adresse:

»Kære fru Ludi! Det lille klare lys, der hver onsdag aften i den lange vinter tændes på Vallerødbakken og ses trindt om, er i løbet af årene blevet egnens beboere inderlig kært. Det er os en lille, klar stjerne, der smiler og vinker os op til sig, og hver gang vi har haft tid og lejlighed til at følge dens kalden og være Deres gæst, er vi gået glade og berigede tilbage til de mange forskellige hjem. For de mange gode lærdomme og løftende tanker, der på denne måde er spredt ud over vor egn, er der hos os fremvokset en dyb taknemmelighed mod Dem. Vi har ofte ønsket at give denne udtryk, og nu da højskolen — vor højskole — har rejst sig et nyt hus ved siden af det gamle, har vi følt trang til at vise Dem vor kærlighed ved efter fattig evne at bidrage til dens udsmykning. Vi ville gerne, at De, når De betragter det billede, vi har fået lov at smykke forhallen med, skulle mindes om, at der i hjemmene rundt om »Købmandshvile« findes mangfoldige, der omfatter Dem og højskolen med taknemmelighed og kærlighed og ønsker Dem lykke og fremgang.«

Om eftermiddagen fandt den egentlige indvielsesfest sted i skolens nye, store gymnastiksal, der var smukt pyntet i dagens anledning. Til stede var bl. a. kultusminister Appel, professor J. P. Bang, højskoleforstanderne Rosendal og Begtrup, skoleinspektør Petersen, Hillerød, grossererne Chr. A. Munck, S. Sthyr, Aksel Petersen og Louis Hansen, papirhandler H. C. Petersen, retsformand Koch, professor Karl Larsen, forfatterinden Gyrithe Lemche, frk. Mary B. Westenholtz og ingeniør Nobel. Efter sangen: »Når verdenshavet fures« talte grosserer Otto Petersen, der havde forestået den økonomiske side af byggearbejdet og som vidste, at han havde handlet i sin broders ånd, også når han påså, at man såvidt gør ligt holdt sig inden for det lagte budget. Efter grossererens tale blev sunget: »Vi fik ej under tidernes tryk«, hvorefter valgmenighedspræst Carl Koch talte. Man sang nu »Udrundne er de gamle dage«, og så talte forstanderen, der bl. a. sagde: »Her blev Louis Petersens højskole for vordende købmænd til virkelighed. Selv skulle han ikke se det. Kun ganske enkelte af os yngre har set ham og færre kendt ham personligt. Og dog synes jeg, vi kender ham alligevel. Gennem hans hustrus tale og færd har vi fået et levende indtryk af hans fine, rige, sande personlighed. Elevehold

efter elevhold er kommet til at elske mindet om denne mand, der stiftede højskolen for unge handelsmænd. Når vi synger:

»Så lad derpå os syn da fæste
hvad ædle kalder livets lyst —«,

tegner hans billede sig for vor bevidsthed. Til denne lejlighed havde pastor Chr. Ludwigs skrevet en ny sang: »Hvor lavt af havets vand —«.

Inden fru Ludi Petersen talte, sang man hendes sang: »En tanke født i lykkens stund«. Hendes tale var båret af tak til Gud og mennesker, at man nu var nået så vidt, at skolen havde fået sit eget hus. I stærke ord talte hun om, hvilken sorg det havde været for hendes mand, da han måtte opgive selv at begynde skolearbejdet. — Men så blev da det at frigøre hans tanke og gennemføre den — en sejr. Sejr er et stort ord, og jeg vil derfor gerne belyse dette udtryk lidt nærmere. At arbejdet eller virksomheden forstås og værdsættes af dem, det gælder — det kalder *jeg* nemlig en sejr, særlig når talen er om en sag, der i sin fremvækst er bleven mødt med så megen skepsis som denne. Her på denne højskole er formålet jo et dobbelt, men aldrig er det hændt, at eleverne, de unge handelsmænd, ikke forstod at skatte den side af *vor* opgave, som består i »at åbne deres blik for livets højeste værdier.«

I denne sammenhæng må jeg bringe min tak til skolens forstander — det glæder mig *nu* at kunne sige ham »tak for din dåd«, som jeg ved vort samarbejdes begyndelse ønskede engang *at kunne* sige ham. Min tak gælder også hans kærligt forstående hustru, vi har vekslet og vil forhåbentlig også fremtidig veksle mangt et godt ord sammen.«

Skolearbejdet.

I mine historiske foredrag lagde jeg megen vægt på at orientere eleverne i det 19. århundredes historie, og derved give dem forståelsen og forudsætningerne for vor egen tid. Jeg skildrede Grundtvigs liv og brugte meget at fremstille kendte mænds levnedsløb og virksomhed, f. eks. gennemgik jeg meget nøje Tietgens liv og fortalte om hans forskellige virksomheder og selskaber: »Det for-

enede Dampskibsselskab«, »Burmeister & Wain« o. s. v. og kom derigennem til at skildre væsentlige sider af Danmarks handels-historie. Hvad der navnlig optog mig var at skildre store forret-ningers historie, f. eks. Gyldendalske Boghandel. Et hovedsynspunkt for mig var at få eleverne til at forstå det arbejde, der blev udført i genrejsningsårene 1864—1900 på det økonomiske, kommercielle, åndelige og folkelige område. Ingen har som L. C. Nielsen skildret nederlaget i 64 og genrejsningen, som fulgte efter, bedre end i hans universitetskantate i 1906:

»Da Dybbølugernes
overvundne viljevakte
sejgt vigende hær
lagde våbnene ned og vendte
hjem til gårdene,
hjem til husene,
hjem til de tusinde
danske hjem,
bragte den med sig
mørk og ordknap
af mundsvejr led:
kraft til at bære,
mod til at bie,
hård og kamphærdet
Udholdenhed. —
Nederlaget
var bitter næring
men det modnede
nødens mænd.
Nye navne
i landet lyste,
åndens, håndens,
handlingens mænd.«

Danmark kunne atter løfte sit hoved og se andre folk i øjnene. Det var en stor glæde, som endnu fylder mit sind med taknemmelighed, som forstander og lærer på en ny skole, Louis Petersens skole, at føre et nyt hold af unge danske, handelsstandens ungdom, ind i det folkelige fællesskab, som digteren så smukt gav udtryk i de foran citerede vers og søge at lære dem at se, hvad det danske er, som Johs. V. Jensen har sagt det: Det er sådan med alt dansk, at man kun behøver at lade det komme over sit sind, så har man

gjort sit liv mere rigt.« I det første årti af det 20. århundrede syntes dette arbejde foreløbig at have nået sit mål, som L. C. Nielsen skrev i et digt i anledning af udstillingen i Århus 1909:

»Vi trænger til at vidne for os selv, hvad vi formår,
Vi trænger til at blidne med solskin vore kår,
Vi trænger til at tro på vor styrke,
Vor evnes ret til Danmark at dyrke.«

Det lå mig særlig på sinde i den forbindelse at fremhæve folkehøjskolens arbejde og betydning, som fik udtryk i hilsenen til Ludvig Schrøder på hans 70-års dag.

Tak for din plads i vort firkløverflor,
Tietgen og Fjord, Dalgas og Schrøder.«

Jeg fremhævede stærkt Schrøders folkelige arbejde og kunne helt slutte mig til Bjørnsons linjer ved Schrøders død:

»Sørg bonde, din blide apostel er død.
hans sølverne stemme i sjælene gød
en rigdom, der rakte for livet.
Thi den blev til kraft i det voksende land
i samtiden stod der vel næppe en mand,
som bedre til Danmark har givet.«

I mine *litteraturtimer* var Henrik Ibsen hovedemnet. Jeg gennemgik udførligt hans hovedværker, ganske særligt de ældre, undtagen »Hærmændene på Helgeland«, som fru Ludi selv holdt meget af og gerne ville gennemgå. Desuden søgte jeg at orientere eleverne i litteraturen fra Henrik Ibsen og til først i århundredet. I de senere år overtog jeg samfundslære og gennemgik forskellige dele af handelsretten og den personlige ret efter Munch-Petersens bog. Jeg underviste også i geografi og lagde særlig vægt på handelsgeografi. Fru Ludi underviste i dansk, engelsk og tysk, undertiden også i fransk. Hun holdt foredrag om litteraturhistorie, om menneskelivets problemer i almindelighed. Hendes timer var noget ganske for sig selv. Baggrunden for hendes undervisning var sorgen over hendes mand, som aldrig blev stillet og hendes dybe moderlige kærlighed, som aldrig havde fået udløsning. Eleverne blev for hende hendes »dreng«. De mødte hos hende interesse og omsorg, som tog dem helt. Når fru Ludi først følte sig sikker i sin

plads som højskolemor, udfoldede hun, i den tid hun var rask, alle sine store åndelige evner. Det er vanskeligt at sige, i hvilke timer hendes rige menneskelighed virkede stærkest på eleverne. Det kunne lige så godt være i en grammatiktime, som gennem et foredrag. Tit var sprogundervisningen og grammatikken for hende væsentlig en anledning til at komme til at tale med elevholdet eller specielt med en enkelt elev. Hun havde på sit kontor en lille taburet, kaldet »Tripstolen«, hvor den elev, der havde haft et eller andet svagt punkt, blev indbudt til at tage plads. Og som hun kunne tale med disse unge mænd, få dem til at lukke sig op og vise hende åben fortrolighed! Hun kaldte barnet frem i dem. De forstod, at hun gav sig selv, al sin tid, alle sine kræfter i arbejdet for dem. Det var ofte underligt for mig at se, men meget lærerigt og smukt, hvorledes disse unge herrer ved skoleårets begyndelse kunne komme mer eller mindre selvbevidste, og så oplevede, at de

Forstanderen.

under hendes undervisning, måtte lade masken falde og blive sig selv. Man kunne om hendes undervisning og opdragelse sige, at hun fulgte Poul la Cours anvisning »prøv med kærlighedens stærke arm«. Intet under at der blev knyttet stærke bånd mellem hende og de enkelte elever. Det kunne føre til hele tårevædede tragedier, når et skolehold sluttede. Jeg husker et enkelt tilfælde, hvor fru Ludi, da en elev skulle rejse, måtte følge ham ned på Rungsted station. Hun kom hjem og fortalte mig med sit smukke smil: »Jeg måtte såmænd stå og holde ham i hånden til toget kørte.«

Hjemmet på skolen.

Vi havde nu fået vort hjem på skolen. Fra dagligstuen var der en enestående udsigt over Nordsjælland. Man kunne se toget dampe forbi ved Kvistgård station. Lykkelige timer tilbragte vi i dette

hjem, ikke mindst når nogle elever flokkedes i dagligstuen, så en del måtte nøjes med gulvtæppet som siddeplads. Min kone havde den gang kun et lille harmonium. Men det var nok til at sætte sangen i gang. Hun fik enkelte, mindre hold i dansk.

Da skolen var kommen godt i gang i den nye bygning, som overtog navnet »Købmandshvile«, besluttede vi at forsøge en 3 mdrs. pigeskole i sommeren 1912. Forsøget lykkedes. Vi fik et udmærket hold samlet. Ved åbningen af sommerskolen tillod jeg mig at sige, idet jeg sluttede mig til fru Ludis ord ved indvielsen af den nye bygning: at nu havde Louis Petersens højskoletanke »sejret«. »Vi siger det med tak og uden overmod, men denne overbevisning giver os frimodighed til at gå videre, den giver os ret til at gøre det med godt håb, og den pålægger os det som pligt.« Pige højskolen blev os til stor glæde. Min kone overtog undervisningen i gymnastik og sundhedslære og vandt sig en smuk plads i skolearbejdet og i forholdet til eleverne. Hun spillede nu også med i dilettantkomedien, f. eks. i »Abekatten«.

En af eleverne fra første hold, som var særlig stærkt knyttet til fru Ludi og havde gjort flere rejser med hende til udlandet, særlig England, blev i disse år knyttet til skolen som inspektør og senere sproglærer i engelsk. Det var *Alfred Palludan*. Han havde i Oxford søgt uddannelse i dette sprog og erhvervet sig Oxford certificat. Det blev besluttet at knytte ham fast til skolen i fremtiden. Han har gjort et udmærket arbejde på Købmandshvile. Som lærer var han elev af fru Ludi. Gennem årene er han og hans hustru, fru Ellen, kommet til at stå min kone og mig meget nær.

I foråret 1910 skete der en begivenhed, som greb dybt ind i vort liv. Min svigerfar, Svend Høgsbro's sygdom, der havde stået på et årstid, forværredes stærkt. Det var som hans livsmod var brudt ved de politiske begivenheder 1909. Han havde som læge sin ungdomsven, professor Kr. Poulsen. Først i maj blev han ført til Sundby hospital, hvor denne læge foretog et indgreb, men der var ikke noget at gøre. 5. maj om morgenen — Kristi Himmelfartsdag — gik han bort, kun 54 år gammel, i en fast tro på Guds nåde i Jesus Kristus. Under de sidste års politiske modgang og sygdommen modnedes han som kristen og fik derved hjælp til at

komme igennem, hvad der forestod. Han havde fra sin ungdom af været et livsglad menneske, der elskede sang. Fra sin far havde han arvet den stærke politiske interesse, sin mor slægtede han på i sit varme sindelag og sin levende tro. Han blev til sin sidste stund trofast mod den arv, han havde fået fra sit hjem. Ved hans død lukkedes hjemmet Vestervoldgade 117, hvor vort bryllup havde stået. Min svigermor, Louise Høgsbro, som nu gik ind i sin lange enkestand (36 år), samlede sig om at være alt, hvad hun kunne for sine børn og deres hjem. Hun fulgte levende med i alt, hvad hun fra sin ungdom havde været med i og delt med sin mand. Hendes liv var opfyldt af ønsket om at være noget for andre. Hun døde 1946.

I maj 1910 indtraf Bjørnstjerne Bjørnsons død i Paris. Hans bære blev ført gennem Europa til København og fra hovedbanegården kørt på en kanonlavet til toldboden, hvor krigsskibet »Norge« lå for at føre hans kiste hjem til Oslo. Der var en tusindtalig menneskemængde til stede på toldboden. Inden kisten blev bragt ombord, holdt konsejlspræsident Zahle fra en interimistisk talerstol en kort tale og gav udtryk for Danmarks taknemmelighed over for Norges store søn, der havde været så meget for det danske folk og var elsket og æret som få af nutidens digtere i vort land. Da kisten indhyllet i det norske flag var bragt ombord og anbragt på agterdækket, hvor norske matroser stod vagt om den, spillede et stort orkester på land »Ja, vi elsker dette landet«, mens mængden blottede hovedet og orlogsskibet langsomt lagde fra land. Ingen, som var til stede, vil nogensinde glemme det i sandhed gribende øjeblik. Bjørn Bjørnson stod på kommandobroen, og jeg så, hvordan bevægelsen overmandede ham.

I begyndelsen af maj fik København besøg af U.S.A.s præsident

Fru Solvejg

Theodore Roosevelt. I mange år havde jeg været stærkt optaget af denne mand og hans arbejde som guvernør i New York og senere som præsident. Min interesse skyldtes ikke mindst hans nære venskab med min fars ungdomsven, dansk-amerikaneren Jacob A. Riis. Skønt min tid i de dage var meget beslaglagt, lykkedes det mig dog at få ham at se. Jeg stod på fortovet i Østergade, da han kom kørende med Kong Frederik d. VIII, der havde modtaget ham på banegården.

Min kones helbred havde i løbet af efteråret 1912 ikke været godt. Hun fik et nyt opblussende anfald af bronchitis, så overlæge Saugmann mente det nødvendigt, at hun atter fik et kurophold på Vejle fjord sanatorium. Vor datter Ellen flyttede ned til min svigermor, der nu boede i »Skovbrynet«, og 1. januar 1913 måtte jeg for anden gang følge min kone til sanatoriet. Jeg vendte hjem og holdt skole.

Folketingskandidat.

Inden for det politiske liv samlede interessen sig mere og mere om grundlovsændringen, gennemførelsen af den lige og almindelige valgret. 23. oktober 1912 forelagde konsejlspræsident Klaus Berntsen forslag til en ny grundlov, der gennemførte den lige og almindelige valgret. Trods megen modstand på rigsdagen satte Berntsen igennem at han ville høre folkets mening. Det kunne ske, da der skulle være folketingsvalg i foråret 1913.

Nu fik man travlt med rundt i kredsene at forberede dette valg. Da Højrup-kredsens folketingsmand, tidligere konsejlspræsident Deuntzer, ikke ville lade sig genopstille, henvendte det radikale venstre i Højrup-kredsen sig til højskoleforstander Thomas Bredsdorff, Roskilde, og bad ham blive deres kandidat. Han svarede imidlertid »nej«, men har, så vidt jeg kan forstå, nævnt mig, og nu rettedes søgelyset mod mig, der hidtil trods min politiske interesse ikke havde talt ved noget politisk møde. Gennem min broder Gunnar, der stod de ledende politiske kredse nærmere end jeg, hørte jeg om at jeg var på tale. Redaktør Elmholt, »Fyns Venstreblad« ringede til mig. Det var ærlig talt ikke nogen nem situation. Min kone lå syg på Vejle fjord og forholdet til skolen måtte klares.

Det var almindeligt under vinterskolen at foretage enkelte ud-

flugter med eleverne. Pludselig kom der en mærkelig udflugt, som ingen havde forudset. En morgen midvinters vågnede vi ved stor alarm i varmeanlægget, kedlen var løbet tom for vand. Skolen var iskold. Det var straks klart for fru Ludi og mig, at vi ikke kunne holde skole den dag. Vi besluttede, at jeg skulle tage med elevholdet til København. På programmet stod også et besøg i folketinget under eftermiddagsmødet. Da vi sad på tilhørerpladserne, vel anbragt, hørte man pludselig en stemme henne fra trappen, der fører op til tilhørerpladserne, sige: »Er Johs. Fog-Petersen her?« Jeg svarede ikke straks. Spørgsmålet blev gentaget. Nu svarede jeg »ja« og blev klar over, at det var fhv. konsejlspræsident Zahle, der havde spurgt efter mig. Han ønskede en samtale med mig, og i den henstillede han meget alvorligt til mig at tage under overvejelse at modtage opfordringen fra Højrup-kredsen om at lade mig opstille som det radikale venstres kandidat. Jeg forstod nu, at det var alvor, at man ønskede mig ind i politik. Jeg svarede, at jeg måtte tænke over sagen, og rejste hjem med eleverne, meget optaget af, hvad der var sket. Fru Ludi Petersen fik nøje referat af dagens begivenheder, også samtalen med Zahle. Hun sagde mig tydeligt, at hun ikke ville stå i vejen for mine fremtidsmuligheder. Resultatet af samtalen blev, at jeg nøje skulle overveje, hvad jeg ville bestemme mig til. Det var i det hele taget en svær vinter. Min bedste rådgiver lå syg på Vejlefyord, og hun befandt sig ilde, hun savnede skolen og hjemmet. Selvfølgelig korresponderede jeg med hende om sagen, men først efter at jeg i 3 dage havde overvejet den og bestemt mig til at sige »nej« til opfordringen og blive ved skolen, på den betingelse, at jeg fik sikret mig en fremtidsstilling derude som forstander. Jeg var klar over, at det var efter min kones ønske. Da jeg meddelte fru Ludi Petersen resultatet af mine overvejelser, fastholdt hun sit standpunkt. Hun ville ikke stå i vejen for mine eventuelle fremtidsmuligheder som politiker. Der var jo ingen, der vidste, om jeg blev valgt. Jeg forstod hende således, at jeg godt kunne lade mig opstille, så kunne vi se, hvordan det gik. Da jeg meddelte min kone det, stillede hun mig som sædvanlig frit. Jeg svarede da, at jeg var rede til at indlade mig i forhandling med Højrupkredsen. Iøvrigt gik skolen sin sædvanlige gang, og vi havde et ganske fortrinligt hold, som jeg kom til at stå meget

nær. Det første, der skete var, at jeg blev indbudt til at holde et politisk foredrag i Ringe i Højrupkredsen. Den store sag på dagsordenen var: En forfatningsændring i junigrundlovens ånd, gennemførelse af almindelig valgret til både landsting og folketing. I Ringe talte jeg for en stuvende fuld sal. Man var mødt op langvejs fra for at høre det nye kandidateme, man havde nemlig også et lokalt emne, friskolelærer Jakobsen, Rudme.

I min tale holdt jeg mig ganske nær til den politiske linje, kredsens mangeårige repræsentant Sofus Høgsbro havde fulgt, idet jeg meget stærkt understregede, at han 1866 havde stemt imod forfatningsændringen, der indførte den privilegerede valgret til landstinget. Efter foredraget besvarede jeg forskellige spørgsmål. Jeg opdagede hurtigt, at det politiske liv i Højrupkredsen, som Sofus Høgsbro havde repræsenteret fra 1866 til sin død 1902, havde sin egen form. Den politiske kamp udkæmpedes med sordine, hvilket dog ikke forhindrede, at man i afgørende øjeblikke talte rent ud. De politiske møder i kredsen var som regel fri for rabalder. Med Sofus Høgsbro havde vælgerne været fortrolig gennem de mange år. Selvfølgelig stod hans efterfølger, den juridiske professor Deuntzer, noget fremmed over for dem og deres forespørgsler, som han klarede med behændighed. F. eks. dengang han blev forespurgt om *snekastningsloven*, et problem han næppe før havde stået over for. Han svarede derfor, at hans mening var, at når sneen lå der, så skulle den selvfølgelig kastes. Senere på vinteren holdt jeg et møde i Nørre Broby, som forløb på lignende måde som det i Ringe. En stor støtte for mig ved afholdelsen af disse møder var redaktør Elmholt og »Fyns Venstreblad«. Jeg blev da opfordret til en forhandling i Odense med bestyrelsen for det radikale venstre i kredsen, og efter den forhandling blev jeg opstillet som deres kandidat.

Valgkampen 1913.

Vælgermøderne blev planlagt. Valget var fastsat til den 20. maj. Skolen var holdt op 1. april. Min modkandidat var sognepræst Sofus Balslev fra Søndersø, min fars ungdomsven. Partiet venstre mente sig sikker på at kunne gennemføre hans valg. Jeg fik en overmåde hjertelig modtagelse rundt i kredsen af mine menings-

fæller. Under valgkampen boede jeg 16 forskellige steder og lærte derved mine meningsfæller og forholdene i kredsen grundigt at kende. Først og fremmest havde jeg mit tilholdssted hos vælgerforeningens formand, skatterådsformand Jakob Larsen, som blev min nære ven. Han og hans kone vidste ikke alt det gode, de ville gøre mig. Min konservative modkandidat var tømmerhandler Posselt, Glamsbjerg. Den socialdemokratiske var jernbaneassistent Bjerring, Nyborg. Senere fik jeg endnu et hjem, hvor jeg ofte opholdt mig og følte mig hjemme, hos amtsrådsmedlem Frans Frandsen, Skelbo pr. Højrup. Det var et koldt forår, vi førte valgkampen, og min svigermor, som vist ikke havde noget imod, at jeg blev valgt, skønt af en anden politisk mening, var så venlig at låne mig min afdøde svigerfars pels, hvad der var mig en uhyre værdi på de kolde køreture i åben vogn. Det gik efterhånden op for mig, at det var venstregeringen om at gøre at erobre Højrupkredsen. Til det sidste møde før valget sendte den ikke mindre end to ministre, nemlig Niels Neergaard og Jacob Appel. Jeg havde ikke troet, den sidste ville indlade sig på det. Men jeg fik hjælp af dr. Munch. Da jeg mærkede, at Appel ville hindre mit valg, slog jeg fra mig, så de forstod at det var alvor. Aftenen før valget tilbragte jeg sammen med Morten Pontoppidan, der besøgte sin svigersøn i Ringe, landinspektør Lindhardt.

Folketingsmand.

Valgmødet foregik på pladsen uden for Højrup station på den høje, græsklædte skråning, hvor der var rejst en tribune, hvorfra stillerne og kandidaterne skulle tale. Efter aftale med socialdemokraterne trak de deres kandidat tilbage for at støtte mig. En lignende aftale blev truffet overalt i landet mellem det radikale venstre og socialdemokratiet, således at mindretallet trak sin kandidat tilbage for flertallet. Sagfører Koldborg, Ringe, ledede valghandlingen. Afstemningen foregik i forskellige huse i Højrup by. Da afstemningen var forbi, foregik optællingen i en sal i byen. Resultatet blev, at jeg sejrede med c. 500 stemmers majoritet. Under megen begejstring blev jeg proklameret som folketingsmand for Svendborg amts 5. valgkreds. Det blev en stor valgsejr for det

radikale venstre på Fyn. Dr. Eduard Larsen erobrede Kertemindrekredsen, Holger Christiansen Otterupkredsen, Gunnar Fog-Petersen Bogensekredsen. Slengerik beholdt Middelfartkredsen. De fleste af de nyvalgte kandidater samledes om aftenen i Odense på »Fyns Venstreblad«s kontor. Store skarer stod uden for bladets vinduer og hilste valgsejrene med hurraråb. Ved midnatstid fejredes valgsejren på »Grand Hotel«, hvor overretssagfører Jens Rasmussen lod champagnen flyde. Der sad nogle konservative, hvis humør ikke var så højt. Overretssagfører Rasmussen syntes, de skulle opmuntres og bestilte champagne også til dem. Næste morgen kom min broder Gunnar fra Bogense. Det var mig en stor glæde, at han og jeg var valgt samme dag. Fra vi var børn havde vi jo interesseret os for politik. Vi legede valg og klippede vælgere ud af avis-papir. Nu var vi begge på samme dag sat ind i folketinget. Fra mine medarbejdere på højskolen fik jeg mange lykønskninger.

J. C. Christensen styrter Klaus Berntsen.

Som bekendt ønskede det radikale venstre og socialdemokratiet, at Klaus Berntsen skulle fortsætte med sit ministerium med støtte af dem, og således blive den, der gennemførte den nye grundlov. Men J. C. Christensen sagde: »Nej, sådan leger vi ikke.« Og den dagsorden, der skulle udtale tillid til Klaus Berntsen, gik J. C. Christensen imod, idet han med sin skærende vestjydske stemme udtalte de berømte ord: »Venstre er imod denne dagsorden. Den er overflødig og unyttig og derfor skadelig.« Han havde i virkeligheden ret, når han placerede ansvaret hos det ny flertal. Min broder og jeg fik plads ved siden af hinanden i folketingssalen. Klaus Berntsen indgav sin demissionsbegæring. Den 21. juli dannedes et rent radikalt ministerium, Zahles andet ministerium. Zahle blev justitsminister, Edv. Brandes finansminister, Erik Scavenius udenrigsminister, P. Munch forsvarsminister, Ove Rode indenrigsminister, Keiser-Nielsen kultusminister, Kr. Pedersen landbrugsminister, Hassing-Jørgensen trafik- og handelsminister. Hovedpunktet på det ny ministeriums program var grundlovssagens løsning. Regeringen og regeringspartierne besluttede at holde alle spørgsmål,

der kunne ventes at volde splid med venstre, tilbage. Derfor afholdt regeringen sig fra alle forsøg på at omstøde forsvarslovene af 1909. I foråret 1914 stemte socialdemokraterne for første gang for finansloven. År 1913 gik med grundlovsforhandlinger, som ikke her skal omtales i enkeltheder. Det samme gælder første halvdel af 1914. Der etableredes midlertidigt i dansk politik en modsætning mellem grundlovspartierne og deres modstandere, som væsentlig fandtes i landstinget.

Med liv og lyst deltog jeg i rigsdagslivet, blev valgt ind i det radikale venstres bestyrelse og fik enkelte ordførerhverv betroet. Forholdet til skolen blev ordnet sådan i efteråret 1913 at jeg havde mine timer på skolen om formiddagen. Desuden fik jeg knyttet cand. theol. Holger Brøndsted som medhjælper til skolen. Han blev senere dens forstander gennem mange år og fortsatte fru Ludis arbejde. Den gode togforbindelse Rungsted-København gjorde det muligt at jeg kunne være inde til partimøderne før møderne i folketingssalen begyndte.

Et par gange i løbet af forsommeren 1913 talte min broder og jeg med den kendte folketingsmand Peter Sabroe, der kort efter omkom ved togulykken ved Bramminge. Da budskabet om ulykken nåede København og Rungsted, tog jeg, der havde hele min familie på ferierejse i Vestjylland i de dage, til København for om muligt at høre nyt om ulykken. Det varede meget længe inden man kunne få rede på de dræbtes og såredes navne. Lykkeligvis anede jeg ikke at min yngste broder, pastor Frode Fog-Petersen, var med toget. Han sad i en af de bageste vogne og slap således uskadt. Jeg glemmer ikke, hvordan folk i København gik hvileløse op og ned ad Strøget for at vente på de sidste nyheder, som bekendtgjordes gennem bladenes opslag. Når jeg kom hjem om aftenen, fortalte jeg eleverne om dagens begivenheder, og de lyttede ivrigt til. En enkelt gang benyttede jeg min fribillet til teatret. I min store glæde over at være kommet ind på rigsdagen overså jeg, hvordan tilværelsen dér lagde beslag på mig og blev ikke klar over, at det nødvendigvis måtte gå ud over mit arbejde på skolen. Jeg havde troet, at rigsdagsarbejdet lod sig forene med skolearbejdet. Men den gamle sandhed står fast: »Ingen kan tjene to herrer.« Så kom julen 1913. Juleaftensdag døde Estrup, som jeg altså c. 1/2 år

havde siddet sammen med på rigsdagen. Det var ejendommeligt at se ham, Danmarks diktator, hvis ubestridelige dygtighed ingen ville benægte, komme gående gennem anlægget ved rigsdagen, fulgt af sin tjener, på vej til landstinget. Lille nytårsaftensdag sagde fru Ludi Petersen, som altså ikke havde taget mod mit tilbud om at sige »nej« til politik og sikre mig en fremtid ved skolen, — at jeg hellere måtte ophøre med min virksomhed som forstander. Hun havde set, hvor meget det politiske liv optog mig, og *deri* havde hun ret. Jeg havde imidlertid ikke ventet, at opsigelsen var kommet så pludselig uden forudgående samtale. Den virkede derfor meget stærkt på mig og gjorde mig meget ondt — og ikke mindre min hustru. Den gang kunne jeg ikke se, fru Ludi havde ret. Nu, da disse linjer skrives, så mange år efter, forstår jeg det bedre. Jeg var altså nu sagt op og stod uden at have tilstrækkeligt at leve af. Folketingsmænd fik kun 10 kr. om dagen i vinterhalvåret og 5 kr. i sommerhalvåret. Nu er det lidt anderledes!

Carl Slengerik.

Blandt de folketingsmænd, jeg i den første tid på rigsdagen var kommet til at stå meget nær, var Carl Slengerik. Jeg kan ganske tiltræde, hvad Zahle engang har udtalt om ham, der var statsrevisor, at han var en myreflittig mand, der var trofast overfor den gamle venstrelinje. Han arbejdede som politiker fordi han var grebet af demokratiets idé: »Vort offentlige liv har få skikkelser at opvise, som i ædel iver for en sag kan måle sig med Slengerik. I uselviskhed kan han aldrig overgås af nogen.« Han var aldrig ude for at hyppe sine egne kartofler, og han foragtede dem, der var det. Han levede hele sit liv under små kår. Da jeg nu var sagt op, faldt det meget naturligt for mig, at han var den første, jeg gik til. Efter jul fandt jeg ham på hans statsrevisorværelse. Jeg gik ind og sagde til ham: »Ja, Slengerik, nu er jeg sagt op. Nu gælder det om, at jeg kan finde en virksomhed, jeg kan leve af.« »Vi skal se at finde noget,« sagde Slengerik. »Jeg tror, vi har en stilling til dig.« Det, han sigtede til, var redaktørstillingen ved Nykøbing Dagblad«, som

det dengang hed. I løbet af forholdsvis kort tid var sagen ordnet. Første juni kunne jeg begynde i Nykøbing F.

Afskeden med højskolen.

Efter vinterskolens ophør i 1914 forlod vi altså »Købmandshvile« for at flytte til Nykøbing F. Ved vor bortrejse overrakte en deputation for egnens beboere os en smuk adresse tilligemed to malerier af Godfred Christensen, forestillende Hørsholm ridebane med de blomstrende kastanjer og Hørsholm kirke på øen ude i søen. Adressen havde følgende ordlyd:

»Hr. folketingsmand Johannes Fog-Petersen og fru Solvejg!

I erkendelse af det betydelige arbejde og hele den virksomhed, De har udfoldet på højskolen »Købmandshvile« og her på egnen, og erindrende den store gæstfrihed, som De så ofte og på en så elskværdig måde har udvist mod os, beder vi Dem modtage følgende billeder.

Det er vort håb, at det, samtidig med at være et synligt tegn på vore venlige følelser for Dem, må vække også hos Dem venlige minder om tiden herude.

Hørsholm i maj 1914.«

Disse malerier har altid haft den bedste plads på væggen i vort hjem.

Sommeren 1913, da vi åbnede for et nyt pigehold, sagde jeg bl. a. i min tale ved åbningsmødet: »Når der spørges om denne skoles fremtidsudsigter — om den danske ungdom nu og i fremtiden vil trænge til en sådan ungdomsskole — da kan der ikke være tvivl om, at spørgsmålet må besvares med ja. Den omstændighed, at højskolen foreløbig væsentlig har fået landbougdommen i tale, viser blot, at store, nye opgaver venter den, når den vender sig mod byungdommen. Det, der er nået med landets ungdom, kan kun tilskynde til med alvor og iver at tage fat på de nye opgaver. Mulig bliver formerne for højskolens arbejde med byungdommen i nogen måde ny. Målet vil være det samme store: at forkynde for ungdommen det glædelige budskab om, at livet er værd at leve, med dets glæder og sorger, alvor og ansvar.

Nutidens og fremtidens ungdom — børnene af vor jagende, larmende, flyvende tid — trænger netop til folkehøjskolen, til et sted, »hvor ej forgæves der sandhed kræves, hvor hjerter varmes og tåger hæves ved ordets magt,« hvor man vil hjælpe dem til at blive *mennesker*.

Hvis folkehøjskolen holder fast ved sin lysende ide: at være ungdommens skole, da ældes den ikke. Den vil leve med ungdommen og forynges fra slægt til slægt. Den vil blive uundværlig for det danske folks liv, den vil blive en del af folkelivet. Og den vil få en lys og rig fremtid.«

Disse ord dækker i dag, da disse linjer skrives, mit syn på højskolens, i særdeleshed »Købmandshvile«s opgave og ansvar. 34 år efter, 1948, blev jeg valgt ind i bestyrelsen for Louis Petersens legat og fik lejlighed til i udmærket samarbejde med legatets formand, professor Max Kjær Hansen og dets administrator, dr. jur. Erik Brüel at reorganisere min gamle skole, der nu ledes af forstander Poul Engberg, hvad unægtelig var mig en stor glæde og tilfredsstillelse.

Nykøbing Falster.

Byen var på denne tid inde i en hård konkurrence med Nakskov om at være stiftets største by. Det var en levende og virksom by med en livlig og munter befolkning, smukt beliggende ved Guldborg Sund, midt på Falster, hvor det brede Nordfalster går over i det smalle Sydfalster. Byens silhuet karakteriseredes af kirketårnet og det smukke, ejendommelige vandtårn. Byen havde et rigt opland både på Falster og Østlolland, som den var forbundet med ved Christian d. 9'endes bro og havde derfor et betydeligt forretningsliv.

I første række blandt dem, der modtog os med stor venlighed skal nævnes bladets forretningsfører, fhv. gårdejer Rude. Han arbejdede ihærdigt for at hjælpe bladet gennem økonomiske vanskeligheder. Det lykkedes imidlertid ikke, og direktør Heilbuth, der havde været med at stifte det radikale venstre, overtog midlertidig Nykøbing Dagblad og de radikale blade på Lolland. Det var hans formål, så snart gørligt, at overdrage bladene til en sammen-

slutning af radikale venstremænd, sådan som det også skete. Det var direktør Heilbuth, der ansatte mig som redaktør. Bladets tidligere redaktør, J. A. Jensen, for hvem det ikke var let at se en anden mand komme og overtage redaktørstillingen, vedblev at være min medarbejder. Han var mig en god støtte. Jeg kan sige det straks, at mere loyal mand har jeg ikke mødt på min vej. Han gav mig kun gode råd og advarede mig mod dem, der ville lægge mig hindringer i vejen.

Anders Larsen, Holbæk.

Da min rigsdagsvirksomhed nødvendiggjorde, at jeg store dele af året, ikke mindst i de følgende år, det meste af ugen måtte være i København, måtte jeg have en medredaktør, og var her så heldig at få Monrad-Hansen, en fremragende dygtig journalist, der blev mig en fortrinlig medarbejder. Monrad-Hansen var svigersøn af den kendte købmand Anders Larsen, Holbæk, en af det radikale venstres ledende mænd, ikke blot på sin egen, men i langt videre kredse. Min broder Gunnar, som i sin tid havde sin virksomhed i Holbæk, lærte der Anders Larsen at kende og blev hans gode ven, gennem ham lærte jeg Anders Larsen at kende og kom til at sætte stor pris på ham. Jeg beundrede også hans arbejde som kommunalmand, ikke mindst havde skolevæsenet hans interesse. Det var mænd som Anders Larsen, der uden at være hverken rigsdagsmand eller minister, i særlig grad kom til at præge det radikale venstres politik og gjorde den *social-radikal*, så det var en glæde at være med i den. Ved afsløringen af en mindesten for ham holdt Ove Rode en mindetale, hvori han bl. a. sagde: »Der er et ord, som Anders Larsen vist ikke forstod: »At forstå alt, er at tilgive alt.« »At forstå alt er at tilgive *meget*,« ville han sige. Der var ting, der for ham var utilgivelige, uretfærdighed kunne han ikke tilgive. Retsind var noget af det dybeste i hans væsen. Den uretfærdighed, der fremgik af bedre kårs overvægt over ringere, tilgav han aldrig.«

I disse ord møder vi den ægte radikal-socialt venstrepolitiker. Ikke for intet står der på hans mindesten de tre ord: »Vennesind, borgersind, samfundssind.« Ove Rode føjede til: »Uskrevet står:

Lyssind, frisind, retsind, storsind.« Anders Larsen fik betydelig indflydelse på min broders og min forståelse af hvad ægte radikal venstrepolitik var og er.

Hjemmet i Høstgade, Nykøbing F.

Efter nogen søgen fandt vi en dejlig, rummelig villa i Høstgade nr. 2, hvortil hørte en smuk, lille have, Villaen lå lige i nærheden af Guldborg sund. Vi fik tit lejlighed til at ro på sundet og glæde os over solnedgangen bag Hamborgskoven; der var et enestående farvespil i lilla, grønt og gyldent skær hen over vandet. Vi lejede villaen et par år og købte den så af skolebestyrer Gøtzsche. Imidlertid kunne vi først komme ind i villaen ved sommerferiens begyndelse, jeg måtte derfor, da jeg endnu var alene, søge mig et værelse og fandt et hos forretningsfører Rude. Han og hans elskelige hustru vidste ikke, hvor godt de ville gøre det for mig. På væggen hang et halvfærdigt oliemaleri, et ungdomsarbejde af Rudes søn, den kendte maler Olaf Rude.

Blandt de store gaver, der er givet mig i mit liv, er, at jeg altid har haft dejlige hjem at bo i. Det skylder jeg først og fremmest min kone tak for. Det er hendes specialitet at indrette et hjem, bygge rede. Det første hjem var »Skovbrynet«, det andet forstanderboligen på »Købmandshvile«, det tredje skulle hun nu indrette her i Høstgade. Jeg var meget borte på rejse, men vi fik gode naboer, f. eks. overlærer Rendrups og senere flere gode venner. Det bedste var dog, at vi nu havde to børn. Inde fra Solvejgs mosters asyl i København fik vi en lille feriedreng, som en tid havde sin søster med. Ham kunne vi ikke stå for, og da hans mor bad os beholde ham, gjorde vi det med glæde. Vi var klare over, at det også for Ellen var godt, at der var een til. Han var kun 4 år, så aldersforskellen var lidt stor. Som Ellen blev han os meget kær. Også han fik ikke så lidt at høre på vore spadsereture. Vi fandt f. eks. verdens mindste fortov, bestående af een brosten i bredden. Carl er nu gårdejer i Gamtofte ved Assens, medlem af sognerådet. Han er gift med Asta, født Boe, de har 4 drenge og en lille pige. Ellen er gift med forstanderen for Odense kommunes børnehjem, Uffe Brøns, de har 4 sønner og en datter.

Det lyner i syd.

I juni måned var der over landet valgkamp i anledning af det forestående landstingsvalg. Her stod grundlovsparterierne venstre, det radikale venstre og socialdemokratiet sammen mod højre. 28. juni havde der været vælgermøde i Sakskøbing, hvor den frikonservative forpagter Sonne, Rosenlund, talte højres sag. I mødet deltog dr. Krag, Nykøbing F., redaktør J. A. Jensen og jeg. Da vi en skøn sommeraften vendte hjem til Nykøbing og var ved at tage afsked med hverandre på pladsen foran stationen, kom bestyreren fra Ritzaus kontor, J. A. Jensens søn, redaktør Valeur Jensen, og rakte sin far et telegram, som han grundigt læste igennem. Jeg ser ham endnu stå med telegrammet i hånden og studere det. Ikke underligt at det optog ham. Det var telegrammet om fyrstemordene i Serajevo. De truende uvejrsskyer, der måneder igennem havde samlet sig over Mellem- og Sydeuropa, havde udladt det første lyn. Vi gik hver til sit, optaget af, hvad det vel kunne betyde. Da jeg næste dag kom på redaktionen, bad jeg redaktør Monrad-Hansen skrive en ledende artikel om de to skud, der dræbte den østrigske tronfølger og hans gemalinde. Og jeg tilføjede: »Så kan De jo for øvrigt tage Dem af, hvad der kommer efter denne begivenhed.« Det var unægtelig en større opgave, han der fik betroet, end jeg drømte om. De to skud indledte som bekendt den første verdenskrig. Hans artikler om de to skud var så fortræffeligt skrevet, at de kan læses den dag i dag som en orientering i situationen juni 1914.

Først i juli, da lejligheden var sat i stand, flyttede min familie ind i Høstgade 2.

Verdenskrigen dunderer på døren.

Den første nat efter at alt var i orden, blev min kone og jeg lidt efter midnat vækket ved en voldsom dunderen på vor hoveddør og råbet: »Hallo«. Jeg fo'r op af sengen og tænkte: »Hov, er det sådan at være redaktør?« Gennem vinduet forhandlede jeg med »urostifterne«. Det var to af bladets folk, faktor Thorsen og maskinsætter F. Nielsen. Thorsen fortalte kort, at han havde været

i selskab med en anden faktor i byen. Der var pludselig kommet bud efter dette blads faktor og nu havde Thorsen set, at der var lys på trykkeriet, og han, som var vågen og trofast over for sit blad, var klar over, at nu var der sket en eller anden ting ude i den store verden og at det andet blad forberedte at udsende en løbeseddél. Det måtte vi jo også gøre. Jeg bad de to gå ind på trykkeriet, fo'r i klæderne og var snart selv derinde. Men hvad var der sket? Hvorledes skulle jeg få det at vide? Jeg var jo noget ny i tøjet som redaktør. Jeg var ikke rigtig klar over telefonforbindelsen om natten med København. Jeg gik op og ned ad gaden og spekulerede på, hvordan jeg skulle klare den vanskelighed, da mit øje pludselig faldt på det omtalte blads opslagskasse, der hang på hovedgaden. Og hvad ser jeg! Der havde man besynderlig nok midt om natten hængt det interessante telegram ud. Der stod kort og godt: »Østrigerne er gået over Donau. Den serbiske regering har trukket sig tilbage til Kragujevac.« Jeg noterede telegrammet ned og sagde til mine folk: »Lav i stand til en løbeseddél« uden at meddele, hvor jeg havde oplysningerne fra. Næste morgen udsendte Nykøbing Dagblad en meddelelse om, at lavinen var begyndt at rulle. Krigen var i gang. Nykøbing Dagblads trofaste medarbejder, Degn-Christensen, som var en vidt berejst mand, der havde været i Serbien, kunne næste dag hænge et billede op bag dørens glastrude i vort den gang mere end beskedne lille hus, der lå et stykke ude på Østergade. Situationen var reddet. Nu fulgte krigsbegivenhederne slag i slag. Grundlovssagen var med eet gledet i baggrunden. Folketinget måtte samles. Jeg tog omgående til København. Her oplevede jeg de bevægede augustdage 1914.

Augustdagene 1914.

Nu fulgte de forrygende augustdage som en storm over Europa. Den tyske rigskansler erklærede de højtideligt indgåede traktater, f. eks. med Belgien, for at være en lap papir. Krigserklæring fulgte på krigserklæring. Regeringen tog det standpunkt, at Danmark skulle holde sig så roligt, at ingen fra nogen af siderne kunne få mistanke til landets neutralitet, ganske særlig ikke Tyskland. Første august mobiliserede Tyskland, og regeringen indkaldte

sikringsstyrken på Sjælland og en del af de tilsvarende styrker i Jylland og på Fyn. Samme dag udsendtes der en neutralitetserklæring angående krigen mellem Serbien og Østrig, og der udsendtes et kongeligt budskab til folket med advarsel mod uneutralitetsstemningsudbrud og demonstrationer. Budskabet, der var forfattet af finansminister Edv. Brandes i et smukt formet dansk, gjorde et stærkt indtryk. Kongen havde dog tilføjet det sidste punktum: »Gud bevare Danmark!«

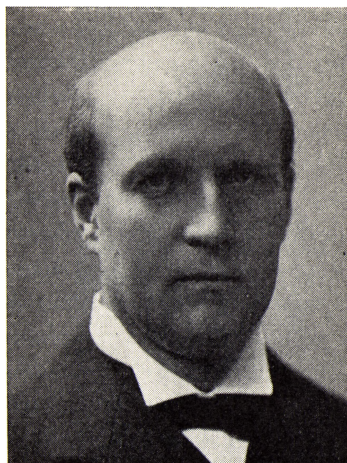
Samme aften samledes rigsdagen. Folketingets medlemmer var mødt mand af hus. Ingen, der overværede det møde, vil nogen sinde glemme det. Tilhørerpladserne var overfyldte og i presseløjerne var der mødt journalister fra fremmede lande. Konsejlspræsident Zahle udtalte sig om Danmarks stilling under de frygtelige begivenheder, der nu var i udbrud og forelagde 8 love, som tog sigte på situationen. Ingen kunne undgå at blive grebet af alvorren, der lå bag hans tale. Hver rigsdagsmand sad på sin plads. Midt under talen fik jeg lyst til at se, hvordan folketinget så ud i en sådan situation. Jeg rejste mig og gik op og stillede mig ved siden af talerstolen og så tingmændene sidde der opmærksomt lyttende til hvert ord, umiskendelig påvirkede af frygten for, hvad de kommende dage ville bringe. Deres ansigter var blege, alle som een, der var ingen partiforskel mere. Jeg gik hen og satte mig på min plads og var som de andre.

Da Danmark styrede udenom krigsfarerne.

Mens de 8 krigslove var i en kort udvalgsbehandling — de skulle samme aften i landstinget og gøres færdige fra rigsdagen — samledes tingmændene i små diskuterende grupper i Snapstinget og i Grønnegården, og ganske særlig lagde vi mærke til de tyske journalister, som havde overværet folketingets møde og højt samtalende vandrede rundt imellem os. Det var jo af meget stor betydning, hvad de ville telegraferer hjem til Berlin om Danmarks holdning. De følgende dage føg det med krigserklæringer. 2. august erklærede Tyskland krig med Rusland. Den danske regering holdt møde med pressens repræsentanter og bad dem indtage en rolig holdning, ikke skrive noget om danske troppebevægelser og fremmede

flådebevægelser i danske farvande, ikke stille krav om militære forholdsregler, men være upartiske i omtalen af de krigsførende. 3. august erklærede Tyskland Frankrig krig, og natten mellem 4. og 5. august erklærede England Tyskland krig. København var en by i febertilstand. En storbys feber viser sig i at befolkningen søger ud på gaderne. Frem og tilbage ad Strøget vandrede tusindvis af mennesker for gennem bladenes opslag at erfare det sidste nyt. Så kom den 5. august. Natten forud var tyskerne begyndt at udlægge miner i Langelandsbæltet. I et ministermøde om morgenen besluttedes det at indkalde den samlede sikringsstyrke, og man drøftede spørgsmålet om udlæggelse af danske miner i Storebælt. Kl. 8 om morgenen blev det meddelt ministrene, at den tyske gesandt havde forespurgt, om Danmark agtede at spærre Storebælt effektivt mod begge de krigsførende. Det blev forstået sådan i Danmark, at Tyskland, hvis Danmark ikke udlagde minerne, ville gøre det, og i forbindelse hermed anlægge kystbatterier. Der blev nu i yderste hast holdt en række drøftelser med de militære chefer, en række partiførere, tidligere konsejlspræsidenter. Ministeriet foreslog, at spærringen skulle ske, og fik tilslutning af socialdemokraterne, de radikale samt højremanden Piper, men venstre og det øvrige højre frygtede, at det ville bringe Danmark i vanskeligheder overfor England. J. C. Christensen indtog i disse forhandlinger en mærkelig holdning. Han nægtede at tage stilling til spørgsmålet, der efter hans mening måtte afgøres af regeringen på eget ansvar. Først da der blev tale om et samlingsministerium og dermed ministeriet Zahles tilbagetræden, rykkede han sin stol frem til bordet og kastede sig ind i forhandlingerne. Om formiddagen den 5. august holdt det radikale venstre partimøde på rigsdagen. Mødet lededes den dag af statsrevisor Slengerik. I luften svirrede de mest foruroligende rygter. Selvfølgelig kunne ministeriets medlemmer ikke deltage i mødet. De var optaget andetsteds. Det lader sig ikke nægte, at de handlinger, ministeriet nu var ved at foretage sig, f. eks. mineudlægningen, ikke synes at stemme godt med det radikale venstres militære politik. Handlingerne kunne jo opfattes udfordrende af en eller anden part. Midt under partimødet kom pludselig indenrigsminister Ove Rode til stede. Jeg ser ham endnu for mig som han kom ind i salen i gråt

sommertøj med stråhat i hånden, heftig bevæget. Han standsede midt i salen og holdt her en kort tale til partiet. Han bad partiet om at vise ministeriet tillid i den farlige situation, vi var inde i, da Danmarks existens kunne stå på spil. »Det er meget muligt,« sagde Rode, »at vi foretager handlinger, der synes at stride mod, hvad vi tidligere har hævdet. Ministeriet er sig sit ansvar bevidst, og selv om det skulle gå ud over vort parti, så skal vi ikke et øjeblik tænke på det. Nu er det Danmarks sag, det gælder.« Der var en varme og glød over hans tale, som gjorde et stærkt indtryk på os. Det var Orla Lehmanns dattersøn, der talte. Slengerik udtalte på partiets vegne, at ministeriet kunne være sikker på at vi stod bag det. Da Rode var gået, forsøgte et enkelt medlem at ville indlede en diskussion, men Slengerik hindrede det, idet han udtalte, at vi ikke skulle sidde og diskutere i dette alvorlige øjeblik, men stå trofast sammen omkring vort ministerium. »Og,« sagde han, »lad os vise det ved, at vi nu udbringer et leve for ministeriet Zahle, så det kan høres ned gennem rigsdagsbygningen, at der ingen vaklen er i det radikale venstre på rigsdagen.«

P. Munch.

Oplevelsen denne formiddag den 5. august regner jeg for en af de store oplevelser i min rigsdagstid.

Ministeriet Zahles udenrigs- og indenrigspolitik.

Forhandlingerne den 5. august med partiførerne førte altså ikke til noget resultat angående samlingsministerium eller udlægning af miner. I et efter forhandlingerne afholdt statsråd vedtoges på forslag af P. Munch, at minerne skulle udlægges, og det viste sig, at denne opfattelse deltes af Kongen. Efter aftale med regeringen lovede Kongen at sende et telegram om sagen til Kongen af Eng-

land. Et par dage efter indløb det svar, at han tilfulde forstod Danmarks vanskelige stilling. Munch foreslog tillige, at der skulle indkaldes mandskab til linjeafdelingerne. Begge de militære chefer anbefalede mineudlægningen, som var foretaget for at hævde neutraliteten og holde de militære operationer borte fra danske farvande. Situationen var nu klar. Ministeriet Zahle stod over for den store og ansvarsfulde opgave at føre Danmark igennem den kommende krigstid. Når det lykkedes, over al forventning, skyldtes det ikke mindst det fortrinlige samarbejde, der var i ministeriet og dets enkelte medlemmers ubestridelige fremragende dygtighed. Det politiske arbejde faldt ganske naturligt i to hovedlinier. Den første opgave var at hindre, at Danmark kom i vanskeligheder overfor de fremmede krigsførende magter, og at afbøde de økonomiske vanskeligheder, som krigstilstanden, der efterhånden bredte sig over hele verden, bragte ind over vort land, og viste sig i, at forskellige fornødne tilførsler standsedes. Det var udenrigsminister Erik Scavenius, der med en overlegen klarhed og bestemthed ledede landets udenrigspolitik og bragte det uskadt gennem mange vanskelige situationer. Såvidt jeg kunne forstå, havde udenrigsministeren den taktik at føre hyppige samtaler med de fremmede gesandter og derigennem holdt han sig à jour med deres stilling og blev klar over, hvorledes deres opfattelse af forholdene var, efterhånden som krigsbegivenhederne skred frem. E. Scavenius havde gennem sit arbejde som diplomatisk udsending i Berlin, Wien og Rom meget nøje kendskab til de europæiske forhold. Han var en typisk Scavenius, der ikke lod sig imponere af stormagternes udsendinge. Han handlede ud fra det, som var hans opfattelse, at i udenrigspolitik under farlige situationer gælder det om at træffe vel overvejede forstandsmæssige beslutninger og ikke lade sig lede af stemninger eller følelser, heller ikke af frygt, »frygten er en dårlig rådgiver« har han engang sagt. Et lille land skal holde sin neutrale linje og ikke i sin holdning svaje og svinge efter påvirkninger ude fra. Han tjente ved denne politik sit fædrelands højeste interesser og indskrev sit navn i Danmarks historie ved siden af de virkelige store statsmænd og udenrigsministre.

Det var Ove Rode, der som indenrigsminister fik den store opgave at sørge for at prisstigningen, som krigstilstanden medførte,

blev begrænset, så den store befolkning kunne få det fornødne og de forhåndenværende livsgoder gennem rationering blev fordelt *ligeligt*. Det var en helt ny politik, Rode måtte bygge op fra grunden af. De to ministres politik var genstand for skarp kritik fra oppositionspartierne, navnlig det jyske venstre var forbitret over maksimalpris på rug. Partiet holdt på, at landbruget skulle have lov at drage den fulde fordel af kornmangelen, mens Ove Rode fastholdt, at det gjaldt om at skaffe det fornødne brødkorn til veje til overkommelig pris. De mindre landbrugere, husmændene, under ledelse af Niels Frederiksen, støttede det standpunkt, som var det radikale venstres, at man frem for alt måtte undgå en brødfordyrelse for den store, mindrebemidlede befolkning. Man skal altid huske på dem, der har det ringere end en selv.

Den nye grundlov.

Det var i mange henseender en fordelagtig tid at være ung rigsdagsmand i. De i 1913 valgte kom hurtigt i arbejde og fik betydelige opgaver betroet, fordi det radikale venstres ledende mænd var optaget af deres ministergerning. Indadtil udførtes et stort politisk arbejde. Der var først gennemførelsen af forfatningsændringen, der midlertidigt blev standset af krigsudbruddet. Efter lange, indviklede forhandlinger blev den nye grundlov, som indførte almindelig valgret også for kvinder, vedtaget i april 1915 i landstinget mod 11 højrestemmer, i folketinget mod 1 højrestemme. 5. juni 1915 blev grundloven endelig vedtaget af folketinget og underskrevet af Kongen. Den eneste folketingsmand, der ikke var til stede, var desværre min broder, der var fraværende på grund af sygdom. Om aftenen den 5. juni holdt direktør Heilbuth en strålende fest på sin ejendom »Søholm« ved Lyngbyvejen. Her var mange af det radikale ven-

Redaktør og folketingsmand.

stres rigsdagsmænd og ministeriets medlemmer. Den smukke have var pragtfuldt illumineret. Digteren Sophus Claussen, der ejede bladet i Nykøbing Falster, »Folketidende«, som var min modpart, kom til stede ved festen. Der var i alle venstrekredse almindelig glæde over, at nu var der ingen privilegeret valgret mere i Danmark. Efter grundlovens vedtagelse undersøgte ministeriet igen mulighederne for et samlingsministerium, men det havde ingen interesse for oppositionen, og 17. juni vedtoges eenstemmigt en dagsorden der tilsagde ministeriet støtte til en ubetinget og ligelig neutralitetspolitik. Det var med glæde og begejstring at det radikale venstre på rigsdagen fulgte og støttede regeringens politik og forsvarede den ved møder ude i landet. Det gjaldt ikke mindst de nyvalgte fra 1913.

1915 påbegyndte man afholdelsen af lukkede rigsdagsmøder, hvor ministeriet gav fortrolige meddelelser om forhold og anskaffelser og svarede på de rygter og skrøner, som situationen affødte, og som oppositionen fæstede mer eller mindre lid til. Det var en sand fornøjelse at høre ministrene Scavenius og P. Munch aflive disse rygter, så der ikke var noget tilbage af dem. I foråret 1916 indtrådte Christoffer Hage i ministeriet som finansminister under Edv. Brandes' sygdom, samtidig blev kultusministeriet delt i undervisningsministeriet og kirkeministeriet. Keiser-Nielsen beholdt det første, mens pastor Th. Povlsen blev kirkeminister og derved kom til at træffe afgørelse i den såkaldte Arboe-Rasmussenske sag. Den havde stået på i mange år, og efter min opfattelse var den blevet grundigt forkludret af kultusminister Jacob Appel, som holdt Arboe-Rasmussens ansøgning tilbage, da han søgte Vålse. Menighedsrådet, som havde fået nys herom, forlangte imidlertid ansøgningerne fremsendt. Arboe-Rasmussen var imidlertid blevet anklaget for afvigelse fra folkekirkens lære, men blev frikendt af højesteret. Da han nu som frikendt søgte Vålse, som i en årrække var bleven varetaget af vikarer, nægtede Lolland-Falsters biskop Wegener at give ham kollats (en anbefalingsskrivelse til menigheden) og at føre tilsyn med ham. Kirkeministeren forsøgte at gennemføre en lov, der fritog biskopperne for at give kollats og føre tilsyn i særlige tilfælde. Da lovforslaget ikke blev gennemført, konstituerede kirkeministeren Arboe-Rasmussen i embedet, og der gen-

nemførtes nu en lov med J. C. Christensens og venstres støtte, Vålse-loven, der fritog biskoppen for tilsynet, som overtoges af kirkeministeriet. Med den sag fik jeg selvsagt meget at gøre, da jeg var redaktør i Nykøbing F. Jeg var ordfører for Vålse-loven og måtte i den anledning være mellemmand mellem Th. Povlsen og J. C. Christensen. Det var ham, der i denne sag bestemte hvor skabet skulle stå. Jeg var tilfreds med, at der var enighed mellem Th. Povlsen og J. C. Christensen.

Min stilling til den særlige grundtvigske teologi.

Jeg var, som man vil vide, opvokset i et grundtvigsk præstehjem, men jeg havde allerede som ung student store vanskeligheder med at slutte mig til den særlige grundtvigske opfattelse af trosbekendelsens oprindelse som »et ord af Herrens mund«. Spørgsmålet drøftedes meget ivrigt mellem grundtvigske studenter. Vi var flere, som var i vanskeligheder her. Flertallet sluttede sig vel nok til den dogmatiske grundtvigianisme, hvad jeg med min medfødte oppositionstrang ikke formåede. Pastor Chr. Welding, der heller ikke var dogmatisk grundtvigianer, hjalp adskillige af os, bl. a. mig til klarhed, som bundfældede sig hos mig i tidens løb. Som tilhænger af grundtvigsk kirkepolitik havde jeg i højskolebladet — mirabile dictu (forunderligt at sige) — 1909 erklæret mig tilfreds med menighedsrådslovens bortfald, blot menighederne fik indflydelse på ansættelsen af deres præster. I den anledning gjorde J. C. Christensen mig den ære at angribe mig i en artikel, skrevet på Storebælts-færgen. Artiklen endte med de magiske ord: »Hermed lader vi Johs. Fog-Petersen forsvinde i tågen.« Fog betyder på engelsk: tåge! 1916 kunne jeg arbejde for at Vålse menighed fik lov at få Arboe-Rasmussen til præst, skønt jeg ikke var enig med ham, men fordi menighedsrådets flertal ønskede ham.

Besættelsen af Ålborg bispestol.

En anden interessant kirkelig sag fik jeg med at gøre i de samme år: Ålborg bispestol var 1915 ledig og skulle besættes. Det trak ud med at finde en ny biskop. Da blev jeg en dag ved samtale med

min gode ven Chr. Ludwigs, der dengang var residerende Kapellan ved Vor Frelzers kirke på Christianshavn, klar over, at han godt kunne tænke sig at blive biskop. Jeg, som kendte hans store begavelse og de betydelige muligheder, han havde for at udfylde bispestillingen, gik til ministrene Keiser-Nielsen og Povlsen, og talte med dem om sagen, idet jeg stærkt fremhævede, at de i stedet for at udnævne en mand af jævnmål, burde tænke på Chr. Ludwigs, der gennem sit arbejde ved Dansk Kirketidende og ved arbejdet for den grønlandske kirkesag og grønlænderne i det hele taget og på mange andre måder havde vist sig at være over jævnmål. Han var en af de første, som så at Danmarks forhold til Grønland skulle reformeres. Han gjorde en stor personlig indsats i den henseende. Forhandlingerne trak længe ud, og Ludwigs, der naturligvis var interesseret i at få besked om, hvad det blev til, holdt, når mørket faldt på, stævnemøder med mig ved børsrampen, hvor jeg kunne underrette ham om, hvordan sagen lå. Den kom efterhånden til at ligge godt, og han blev udnævnt til biskop, til stor forbitrelse for indremissionske kredse. Han mere end opfyldte alle de forventninger, jeg havde næret til ham. Han var en virkelig biskop, der havde sin egen mening, en biskop med »hjørnetænder«, og han aftvang i løbet af kort tid sine kirkelige modstandere respekt og kom f. eks. til at stå en mand som biskop Poulsen i Viborg meget nær. Han var alt andet end en kontorchef under kirkeministeriet. Han følte sit ansvar som kirkelig tilsynsmand. For at forstå Ludwigs ret, må man huske, at han var af jødisk æt, hvad han selv glædede sig over og tillagde stor betydning. Han kunne i sin polemik være usædvanlig skarp og hård og havde samtidigt et mildt og dybt og forstående sindelag. Han var hel, hvor han var. Med brændende iver gik han op i sin gerning. Det var ham det første og sidste at tjene Kristi kirkes sag i Danmark. Han vandt sig efterhånden mange venner inden for sit stift. Hans vennekreds var i det hele stor og omfattende. Til den hørte digteren Johs. Jørgensen, den romerske biskop i Danmark, Brems, og den senere kendte pastor Schindler. Ved Ludwigs' tiltrædelse som biskop, skrev min far, hos hvem han havde været kateket, et digt til ham for at opmuntre ham. Af digtet, som er trykt i »Dansk Kirketidende« anfører jeg første og sidste vers:

Til Chr. Ludwigs.

»Ingen alder til et bispesæde,«
sådan har jo mange læst dig teksten.
Men vor Gud, som giver ny og næde
fremmer trofast sine små i væksten.
Sankte Hans blev bisp i oldingår,
men Timotheus i grønne vår.
Povl ham trøsted': »Vær ved arbejdsmod!
Ingen skamme dig for ungdomsblod.«

Tak for samsang i den gamle kirke,
for dit hjertelag det vennesæle,
for dit friske mod i ungdoms virke,
for din id og flid at frelse sjæle!
Nu du drager langt af by og led,
Jesus dig ledsage med sin fred!
Hvor du stedes end, du er os nær,
for du har din Gud og Danmark kær.

Ludwigs havde en ikke ubetydelig poetisk åre. Han har skrevet mange smukke digte, særlig bør nævnes »Sang i lænker«, som han skrev i modgangstider. Han havde stort kendskab til dansk salmedigtning, og hans bøger om vore salmer indeholder ting af værdi. Som biskop deltog han i den begyndende økumeniske bevægelse og var med til »Faith and Order« møde i Lausanne 1927. Store personlige sorger — han mistede sin hustru og sit eneste barn samtidig — hård sygdom kastede mørke skygger over hans sidste år. I disse svære tider var hans tante, Birgitte Thomsen, kaldet »Tante Gitte«, ham til uvurderlig støtte. Hun havde gennem mange år været som en mor for ham. Hun blev hans venners ven og overlevede i en årrække ham, der døde 1930. Det var et stort tab for den danske kirke.

Afståelsen af de vestindiske øer.

Vi vender nu tilbage til de politiske begivenheder i krigsårene. Allerede 1913 havde De forenede Stater over for den danske regering rejst spørgsmålet om at købe de dansk-vestindiske øer. 1915 kom U.S.A. igen og erklærede, der kunne komme situationer, hvor det var nødvendigt for dem at eje øerne. Det var Panamakanalens

fuldførelse, der lå bag disse henvendelser. Regeringen mente at måtte tage hensyn dertil. Efter lange forhandlinger blev det 1916 besluttet at overdrage øerne til U.S.A. Meddelelsen om salgstraktaten rejste voldsom modstand hos de konservative og en del af venstre; man holdt på, at afgørelsen af salget skulle vente til der var valgt en rigsdag efter den nye grundlov. Kongen, som ville undgå et kampvalg, standsede forhandlingerne. Der blev gjort forsøg på at danne et samlingsministerium, men det strandede. Da forhandlingerne igen optoges, foreslog regeringen, at der skulle nedsættes en kommission til undersøgelse af salgsspørgsmålet, som derefter skulle gøres til genstand for en folkeafstemning af alle vælgere efter den nye grundlov. Der blev flertal for øernes afståelse.

Efter grev Frijs' tilskyndelse foreslog den frikonservative F. Hey, Odense, at der i ministeriet skulle optages en repræsentant for hvert af de andre partier som ministre uden portefølje. Til medlemmer af ministeriet udpegedes de såkaldte kontrolministre J. C. Christensen, Th. Stauning og den frikonservative Rottbøll. Når man nu mange år efter ser tilbage over den tids begivenheder, lader det sig ikke nægte, at der falder et let komisk skær over kontrolminister-institutionen. Disse ministre havde jo i virkeligheden ingen magt. Ansvaret lå på, og arbejdet blev gjort af de egentlige regeringsmedlemmer.

Retsreformen — værgerådsloven.

Af udvalg og kommissioner, som det særlig interesserede mig at være medlem af, kan jeg nævne: Retsplejeudvalget og kommissionen der behandlede forslag om revision af den såkaldte værgerådslov. Møderne i retsplejeudvalget var særdeles lærerige og interessante. Der var i dette udvalg et fortrinligt samarbejde. Overretssagfører Alf. Christensen, Balthasar Christensens søn, som jeg kom til at holde meget af, djærv og ægte københavner, som han var, blev udvalgets formand, venstremanden Petersen Dame, Frede Bojsens efterfølger i Møens kredsen, blev valgt til ordfører og udførte et enestående, af os alle beundret arbejde ved at sætte sig ind i retsreformens mange indviklede problemer. Han

høstede anerkendelse fra alle sider, også uden for udvalget. Retsreformen var en af de store politiske mærkesager, det lykkedes regeringen Zahle at føre heldigt igennem. Formanden i værgeråds-kommissionen var overretsassessor Brun, der i mange år var den øverste inden for børneforsorgen, som endnu var i sin begyndelse. Han var en mand af den gamle skole, men han gjorde i virkeligheden et stort arbejde for børneforsorgen. Jeg havde mange samtaler med ham og kom til at respektere ham. Af kommissionen blev landstingsmand K. K. Steincke medlem. Han medbragte fra sit arbejde i Frederiksberg kommune megen og for kommissionen særdeles værdifuld sagkundskab, så det for en yngre rigsdagsmand ikke blot var lærerigt, men særdeles interessant at være medlem af denne kommission.

Undervandsbådskrigen skærpes.

Efterhånden som tiden skred frem vanskeliggjordes handelsforbindelserne med de krigsførende magter. De ofte besværlige forhandlinger med udlandet førtes af udenrigsministeriet med støtte af private, blandt hvilke der særlig er grund til at nævne Ø.K.s chefdirektør H. N. Andersen, kaldet »Elefanten«. Om ham blev der sagt, at han kunne gå lige ind til Kejser Wilhelm og Kongen af England. Desuden af ingeniør Alex. Foss o. fl. Det tredie krigsår medførte en begivenhed, der stærkt strammede de neutrale bevægelser. 31. januar 1917 meddelte Tyskland Danmark, at en række farvande var erklæret for farezoner, hvor de tyske undervandsbåde søgte at hindre enhver skibsfart. Jeg var en af de første på rigsdagen, der fik det at vide, og det på en særlig dramatisk måde: Når jeg ikke om aftenen var inviteret ud eller i Det kgl. teater, hvor jeg hyppigt var og glædede mig meget over at overvære forestillingerne, tilbragte jeg ofte aftenen inde i rigsdagsbygningen, hvor jeg kunne gå op på biblioteket eller partiværelset og skrive eller læse. Adskillige gange blev jeg overrasket af rigsdagens nattevagt, den gamle Taaning, der mindede mig om en venlig julenisse, der kom listende for at se, hvorfor der var lys. 31. januar, da jeg var ved at gå hjem, hørte jeg pludselig en af rigsdagens telefoner i forhallen kime stærkt. Da der ingen rigsdagsbetjente

var i nærheden, gik jeg ind og tog den og hørte til min overraskelse: »Det er Zahle«. Jeg opgav mit navn, han bad mig kalde på et rigsdagsbud. Det gjorde jeg. Da han kom ud af boxen, fo'r jeg naturligvis løs på ham, jeg var gode venner med de fleste af rigsdagsbudene. »Hvad er der på færde?« spurgte jeg. »Jeg ved det ikke,« svarede han, »der må være sket noget. Jeg skal gå med bud til folketingets formand. Der skal indkaldes lukket rigsdagsmøde i morgen.« Jeg ind i boxen og bestilte kirkeminister Povlsen, Øverød, for at spørge ham om, hvad der var på færde. Man svarede mig, at han var rejst til ministermøde i København, men ventedes hjem med toget, der gik ved midnatstide. Så tog jeg ud til Nordbanegården og traf ganske rigtig kirkeministeren, som satte mig ind i situationen og oplyste mig om, at der om et par timer ville komme en meddelelse om de farezoner, hvor tyske undervandsbåde ville operere. Jeg takkede ham meget, gik tilbage til Grundtvigs hus, hvor jeg havde mit kvarter, og ringede til forretningsfører Møller ved venstrebladet, Nykøbing. Han hørte lykkeligvis telefonen. Jeg bad ham alarmere et par sættere og journalister, idet jeg forklarede ham, at han i løbet af kort tid ville få en meget vigtig meddelelse, som skulle ud næste morgen. Samtidig satte jeg mig i forbindelse med Fyns Venstreblad og Sydsjællands Venstreblad i Næstved og meddelte dem, at de kunne vente en vigtig nyhed fra mig. Nu gjaldt det om at få fat i Ritzau-telegrammet. Jeg ringede til bureauet, hvor man lovede mig et eksemplar, når det var færdigtrykt. Imidlertid gik jeg op på »Politiken«s redaktionskontor, hvor der var en forvirring som i en bikube. Også der ventede man på telegrammet. Mens jeg var der, kom det. Det var så stort som en lille avis, og »Politiken« fik det i så mange eksemplarer, at man kunne overlade mig eet. Nu gik jeg tilbage til telefonboxen i Grundtvigs hus og søgte ud af det udførlige telegram at finde de afsnit, der særlig angik Danmarks udenrigshandel, som blev truet af de nye tyske afspærringer. Det var ærlig talt et noget besværligt nattejob for mig, der ikke var expert i breddegrader og søfart, som i telegrammet angav grænserne for farezonerne. Jeg arbejdede under højtryk og fik formet en artikel om sagen, hvorefter jeg ringede de forskellige blade op, som jeg havde lovet, og dikterede dem den.

Næste morgen udkom i Nykøbing F en stor løbeseddel, en hel bladside, der bragte meddelelse om den opsigtsvækkende nyhed, som de andre blade i byen ikke anede noget om. Det samme var tilfældet i Næstved, såvidt jeg ved havde Fyns Venstreblad fået telegrammet selv. Jeg mindes den nats oplevelser med megen fornøjelse.

For at få landbrugsexporten uhindret igennem, måtte man nu lade skibene gå gennem nordisk søterritorium, d. v. s. de måtte sejle langs Sveriges og Norges kyst til Bergen, hvorfra de af engelske skibe konvojeredes til England. Tilførslerne fra Amerika gik nord om Færøerne til Norge.

Tysklands beslutning af 31. januar 1917 havde således i høj grad skærpet krigsvanskelighederne. I april 1917 erklærede U.S.A. Tyskland krig, hvilket gjorde forholdene endnu besværligere, idet man indskrænkede foderstofindførslerne til Danmark.

Økonomiske vanskeligheder.

Selvsagt blev statens økonomi under disse forhold hårdt anspændt og dens gæld voksede. Edv. Brandes, der havde det vanskelige hverv at skaffe de nødvendige midler, forelagde en række skattelove. Iøvrigt var der mange, som tjente store penge under krigsforholdene, og vi kom ind i den såkaldte »Gullasch-periode«, hvor opkomlinger inden for erhvervslivet slog om sig med de indtægter, der var blevet deres krigsgevinst. Det vil sige, at afstanden mellem de fleste velhavere og de mindre bemidlede blev endnu større og trådte mere tydelig frem end den plejede herhjemme. Her var indgreb fra statens side nødvendige. Dårligst stillet var folk med faste indtægter. December 1915 gennemførtes en dyrtidslov, der sikrede kommunerne statstilskud til den hjælp, de ydede trængende, enten ved direkte pengeunderstøttelse eller ved livsfornødenheder til nedsat pris. I året 1919 var det nødvendigt at gøre et statslån. Det vakte betydelige politiske vanskeligheder. Da man *måtte* nå til en overenskomst, blev der nedsat et underudvalg af de 4 partier, som skulle prøve at finde en vej frem. Medlemmer af underudvalget blev: for venstre J. C. Christensen og for socialdemokraterne Hauge, for det konservative folkeparti

L. V. Birck og for det radikale venstre jeg. Vi begyndte de sidste forhandlinger (vi skulle nu søge at blive færdige på een dag). Vi tog det med ro, vi havde jo dagen for os. J. C. Christensen havde et forslag til overenskomst. Det bad vi om at få, for at vise det til vore respektive partier, og der var så intet andet at gøre, end at han måtte diktere sit forslag til os. Jeg har således skrevet efter J. C. Christensens diktat. Midt på dagen tog vi en pause. Jeg tog fra Christiansborg, hvortil rigsdagen var flyttet efter valget 1918, ud på Amager for at trække frisk luft. Derude mødte jeg dr. Birck, som åbenbart havde gjort det samme. Hen på eftermiddagen samledes vi igen. Nu mødte vi med besked fra vore partier. Jeg fik et grundigt kursus i, hvordan udvalgsbehandlinger på rigsdagen kan trækkes ud. I løbet af aftenen formoder jeg, at der var blevet ført direkte forhandlinger mellem regeringen og oppositionspartierne. Henvend midnat blev der nået et resultat, som skulle sendes ud gennem Ritzaus bureau, så det kunne nå morgenbladene. Jeg husker, at jeg assisterede Sigurd Berg, som nu var kommet til, med affattelsen af denne meddelelse, som jeg personlig bragte til Ritzaus bureau sent om natten. Under forhandlingerne havde jeg moret mig meget over dr. Birck, snart var han inde i det konservative partimøde, snart kom han løbende ind til de radikale og socialdemokratiets forhandlere, smed sig så lang han var på en sofa med den uundgåelige shagpipe i munden. Han ville føle sig for, hvor langt regeringspartierne kunne strække sig. Dr. Birck var i små som store forhold en usædvanlig mand.

Det kgl. teater.

Endnu må omtales et udvalg, som jeg med stor interesse var med i, nemlig udvalget, der behandlede lovforslaget om det kgl. teater. Det var det evindelige spørgsmål om teatrets store under-skud, der gav anledning til lovforslaget. Der var enkelte, der mente, at teatrets drift kunne hvile i sig selv økonomisk. Man havde den gang skuespilteatre, som kunne hvile i sig selv. Det blev dog hurtigt klart, at Det kgl. teater, som foruden at være en skuespil-scene, er en operascene og en balletscene, ikke økonomisk kunne hvile i sig selv. En opera og ballet vil altid kræve betydelige til-

skud på grund af udstyret og det store personale. — Som medlem af udvalget, hvor jeg med særlig glæde arbejdede sammen med folketingsmand Johan Knudsen, havde jeg lejlighed til at se Det kgl. teater fra øverst til nederst. Udvalget overværede en prøve på »Aladdin«, hvor Johs. Poulsen var sceneinstruktør, og fik levende indtryk af, hvor der arbejdedes på teatret. Ud fra den opfattelse, at det i virkeligheden er urimeligt, at borgere i hele landet gennem deres skatter dækker driftsunderskudet ved Det kgl. teater, hvis forestillinger i væsentlig grad kun kommer hovedstadens indbyggere til gode, stillede enkelte medlemmer og jeg et forslag om at lade teatret blive til en skuespilscene alene, som forventedes at hvile i sig selv. Der skulle så på finansloven opføres en bevilling til musiklivets fremme i Danmark til opførelse og drift af et opera- og ballethus. København og omliggende store kommuner skulle yde et tilskud til operahuset, som deres indbyggere ville få særlig glæde af. En del af tilskudet skulle gå til musiklivets fremme ud over landet. Forslaget samlede ikke tilstrækkelig tilslutning, og nu om dage kræver jo alle større teatre tilskud.

Musiklivet havde den gang, ikke mindst i sommerhalvåret, dårlige kår i København. Ville man høre god musik, måtte man gå i Tivoli. I vore dage har Radiohusets koncerter løst en del af problemet.

Valget 1918 og dets følger.

1918 skulle der være folketingsvalg og det prægede hele den indre politik. Allerede i januar udtrådte J. C. Christensen og Rottbøll af ministeriet for at kunne deltage i valgkampen.

I de forløbne år havde jeg vedligeholdt en levende forbindelse med min valgkreds, aflagt talrige besøg og holdt mange møder. Nu skulle valgkampen begynde for alvor. Som modkandidat havde jeg denne gang fra venstres side friskolelærer Jakobsen, Rudme, der 1913 konkurrerede med mig om pladsen som det radikale venstres kandidat, men nu var gået over til venstre. Valgkampen fik et næsten amerikansk tilsnit. For at nå kredsen rundt, holdt vi ikke mindre end to møder hver dag: kl. 15 og 19. Min opgave blev at forsvare Rodes politik, hans dyrtidsforanstaltninger og gå ind for et samfundssyn, der var bestemt af social-radikale grundsæt-

ninger og samtidig redegøre for forsvarsminister Munchs politik og regeringens politik iøvrigt. Der blev sat mange kræfter ind i den valgkamp. Det var mig, der havde foreslået 2 vælgermøder hver dag. Det krævede megen udholdenhed. Man kunne være overtræt, når man anden gang skulle til et vælgermøde. Men så snart man kom i gang med at tale, forsvandt trætheden fuldstændig, og med lydhør opmærksomhed fulgte vælgerne forhandlingen, der som altid i Højrup-kredsen foregik på en rolig og saglig måde. Der er kun grund til at omtale 3 vælgermøder. Det ene blev holdt i Nørre Broby, hvor ingen ringere end Klaus Berntsen mødte op for at bekæmpe mig, der fik Slengerik til hjælp. Det store forsamlingshus var fyldt til sidste plads. Indgangsdørene var fuldstændig spærrede, så de sidste tilhørere måtte springe ind ad vinduerne. Jeg husker endnu, hvordan den gamle møller fra Jordløse var kommet gående 5 fjerdingvej for at deltage i mødet. Han kom hen til mig før dets begyndelse og sagde: »Der vil ske store ting her i aften.« Det var hans forventning til debatten mellem Klaus Berntsen og Slengerik. De to havde forud for hver valgkamp den indbyrdes aftale, at de holdt sig fra hinandens kredse. Nu mødtes de her, og Slengerik anvendte sin særlige taktik over for den ellers på Fyn uovervindelige Klaus Berntsen. Han tog i første indlæg meget hårdt på ham. Det holdt Klaus B. ikke af, senere i debatten blev tonen mere urban. Mødet blev en stor sejr for det radikale venstre. De to andre møder, som skal nævnes, er først det store møde på Korinth kro, hvor P. Munch talte, medens venstre mødte med Slebsager, der regnedes for en af partiets skarpeste agitatorer. Der var meget stor tilslutning til mødet. Tilhørerne stod på vinduesgesimsen uden for salen og lyttede gennem de øverste vinduer til den skarpe debat. Det var en fornøjelse at høre, hvorledes dr. Munch med sin rolige saglighed kunne feje modstanderens argumenter til side og sige tingene som de var. To dage før valget holdtes det sidste møde i den voldsomme valgkamp i Vesterskerlinge, der regnedes for en af Venstres faste borge. Der kom Ove Rode til stede, og på en måde skyldte han mig også at komme mig til hjælp hernede, fordi man ved sidste valgkredslov havde lagt 5 udprægede venstre-sogne fra Fåborgkredsen til Højrup-kredsen og derved i høj grad formindsket mine udsigter til valg, så meget mer

som man havde taget det radikale Ryslinge sogn fra Højrupkredsen og lagt det til en anden kreds. Venstremændene i Vesterskerninge havde besluttet at give Ove Rode en varm modtagelse. Lang tid før mødet havde de besat alle pladser omkring talerstolen. Tilstrømningen til mødet var imidlertid så overvældende stor, at kun en brøkdel af forsamlingen kunne rummes i salen, hvorfor proprietær Petersen, Skerninggård, der var venstremand, tilbød at mødet måtte holdes på hans gårdsplads, så man skulle tale fra trappen ved stuehusets indgangsdør. Tilbudet blev modtaget med tak, folk strømmede over til gårdspladsen. Men nu skete det pudsige, at de fanatiske venstremænd, som havde besat de første pladser i forsamlingshuset, kom bagest i flokken. Mødet blev et af de skarpeste møder, jeg har deltaget i, og jeg skal villigt indrømme, at jeg selv gik hårdt på, når jeg var ude i kamp for at redde min kreds. Der var en alvor i den politiske kamp i de år, som man nu knap gør sig nogen forestilling om. Ove Rode udfoldede hele sin blændende veltalenhed og skarphed som debattør. Han sønderflængede venstres vrang fremstillinger af hans politik og forsvarede sit arbejde for i den svære dyrtid at skaffe de mindrebede gode kår. Det var jo — som før sagt — ham, der begyndte med rationeringen, så de vigtigste livsfornødenheder blev ligeligt fordelt mellem alle i vort folk.

Forholdet til Island.

Ministeriet Zahle måtte også beskæftige sig med forholdet mellem Danmark og Island. Her var nemlig en stærkt voksende selvstændighedstrang. 1915 lykkedes det konsejlspræsident Zahle efter meget vanskelige forhandlinger at finde en ordening, hvorefter Island fik et eget flag og sine indre forfatningsforhold ordnet efter demokratiske principper. Tilbage stod nu spørgsmålet om Islands stilling i riget. Herom førtes der forhandlinger på Island ved en dansk delegation med C. Hage som formand. Resultatet af forhandlingerne blev forslag om en ny forbundslov, hvorefter Island og Danmark var to frie suveræne stater med fælles konge og fælles statsborgerret. Det islandske flag blev gyldigt som handelsflag. Under forbundlovens behandling i folketinget blev jeg medlem af

udvalget, der arbejdede med lovforslaget. Venstre, det radikale venstre og socialdemokratiet stod her sammen, medens de konservative var imod forslaget. Udvalget valgte J. C. Christensen til formand, mens jeg blev sekretær. Jeg glemmer ikke den myndige og bestemte måde, hvorpå J. C. Christensen ledede forhandlingerne. Han ønskede forhandlingerne hurtig afsluttet, og da de konservative ikke kunne blive færdig med deres mindretalsbetænkning, meddelte han dem kort og godt, at til et nærmere fastsat tidspunkt måtte deres betænkning foreligge, hvis de ville have den med, for nu sluttede arbejdet. Så fik de fart på! Den ny lov indeholdt som bekendt bestemmelsen om, at efter 1940 kunne hvert af landene optage den til revision. Island gjorde det og forbindelsen med Danmark opløstes. Øen blev republik.

Kirke- og skole spørgsmål havde let forståeligt min særlige interesse. Det var mig derfor en stor tilfredsstillelse, da jeg valgtes til medlem af den i henhold til lov af 21. februar 1919 nedsatte skolekommission, der fik til opgave intet mindre end at tage hele det samlede skolevæsens forhold, pædagogisk, økonomisk og administrativt op til overvejelse og drøftelse samt til at udarbejde forslag til en omordning heraf. Folketingsmand K. M. Klausen blev kommissionens formand og ledede det omfattende arbejde med stor dygtighed. Han, som hørte til det første hold af socialdemokrater, var ubetinget en af partiets dygtigste mænd. Jeg hørte første gang hans navn nævne, da han var lærer ved præliminærkursuset »København« hvor han havde min barndomsven Jens Peter Villumsen fra Agerup som elev, og denne omtalte ham med stor taknemmelighed. Da jeg senere på rigsdagen traf K. M. Klausen, talte jeg med ham om min ven, som han godt huskede. Børnenes og ungdommens sag lå ham stærkt på hjerte. Det var ham meget om at gøre, at folkeskoleundervisningen kunne blive så god som mulig. Ikke mindst børn, hvis hjemlige kår ikke var gode, omfattede han med levende interesse. Han er en af dem, der først har rejst kravet om forebyggende børneforsorg. Hans arbejde for børn og unge satte dybe spor. K. M. Klausen var en troende socialdemokrat. Han ventede, at en socialistisk ledet stat ville bringe de ønskede samfundsgoder. Som politiker var han meget skarp i sin polemik. Det var ham, der fremsatte udtalelsen om, at der var en uoverstigelig

kløft mellem socialdemokratiet og de andre partier. Han gav sig tid til at tale med os unge. Jeg havde adskillige samtaler med ham og husker, hvordan han talte om, hvor vigtigt det er, at børn, mens de var små, lærte at omgås dyr. Det lod sig jo vanskeligt gøre i byerne, men det havde den største betydning for børn på landet.

Kommissionen, der bestod af 25 medlemmer, var for største delen sammensat af en udsøgt kreds af betydelige kvinder og mænd. Det var ikke blot fornøjeligt, men lærerigt at høre dem drøfte skolespørgsmålene. Jeg nævner blandt medlemmerne: undervisningsinspektør, dr. phil. Henrik Bertelsen, borgmester Markus Hansen, rektor Georg Bruun, Kolding, realskolebestyrer Hatt, Frederikssund, »Folkeskolen«s redaktør, Kjærgaard, dr. phil. Kirstine Meyer, fru Elna Munch, professor J. Oskar Andersen, forstander Jacob Appel, Klaus Berntsen, borgmester H. P. Hansen, Slagelse, biskop H. S. Sørensen, folketingsmand Jensen Bundgaard. Desuden folketingsmand Nøhr, landstingsmand Jørgen Pedersen, Vilh. Rasmussen, M.F., og Rasmussen-Byskov. Da Appel i 1920 blev minister, valgtes min gode ven, højskoleforstander Fred. Nørgaard ind i kommissionen i hans sted. Jeg kom ind i forskellige udvalg, bl. a. seminarieudvalget, realskoleudvalget, ungdomsskoleudvalget og privatskoleudvalget, som jeg blev formand for. Da arbejdet i kommissionen begyndte, henvendte Jacob Appel sig til mig og foreslog, at han og jeg skulle indgå i en slags alliance med det formål at nå et bestemt resultat. Jeg turde imidlertid ikke indlade mig derpå, fandt heller ikke, det ville være rigtigt over for mine meningsfæller i kommissionen. Iøvrigt havde jeg ikke nogen nem stilling, da de endelige forslag skulle udformes, f. eks. forslaget om folkeskolen. Man delte sig ikke efter partier, men efter anskuelser. Der var repræsentanter for det radikale venstre, som særlig så på sagerne ud fra et bymæssigt synspunkt, mens jeg, sammen med min nærmeste meningsfælle Jensen Bundgaard, måtte have ikke mindst landsbyskoleforhold for øje. Til lovforslaget om folkeskolen stillede Jensen Bundgaard og jeg et særligt forslag angående undervisningen af børn fra 7—14 år. Vi hævdede at den nuværende forskel på undervisningen i by og på land, bør opretholdes på steder, hvor det skønnes nødvendigt, og kunne derfor ikke gå med til påbud ang. hverdagsundervisning overalt, vi

kunne heller ikke slutte os til, at man blev stående ved et mindre timetal på landet, som Klaus Berntsen og flere foreslog. Vi ønskede et større samlet timetal på landet. Den store skolekommission sluttede sit arbejde og afgav betænkning den 1. juni 1923. Da var mine private forhold meget forandrede. Jeg var ikke længere rigsdagsmand og redaktør, men sognepræst i Vålse på Falster.

Følgerne af valget 1918.

Valget den 22. april 1918 blev en anerkendelse af ministeriet Zahles politik under krigen. Det gode resultat af valget skyldtes samarbejdet mellem det radikale venstre og socialdemokratiet. Valget foregik efter den bedste valglov, vi har haft. Valget foregik i enkeltmandskredse, og der fordeltes derefter en række tillægsmandater til de partier, der ikke havde fået mandater i forhold til deres vælgertal. Et stort skår i min glæde over valget var det, at min broder Gunnar faldt i Bogensekredsen, hvor Jensen-Sønderup valgtes, fordi han fik 1 stemme mere end min broder. Jeg glemmer aldrig det første møde i folketinget, hvor han sad på tilhørerpladsen og så ned i salen, hvor rigsdagsmændene samledes. Han hævdede bestemt sammen med sine meningsfæller, at flertallet af valgbestyrelsen, der bestod af venstremænd, havde godkendt stemmesedler for Jensen-Sønderup, der ganske lignede stemmesedlerne, som var afgivet på min broder, men kasseret af valgbestyrelsen. Han satte derfor alt ind på sammen med det radikale venstre i Bogensekredsen at få valget kasseret. Vi gik en tur på Nørrevold. Jeg søgte at få ham fra det, idet jeg mindede ham om, at det var så godt som ugørligt at få et valg kasseret. Med stor styrke fremhævede han, at der var begået åbenlys uret imod ham. Jeg fik da den idé, at man skulle lade de omtvistede stemmesedler fotografere, så billederne optoges i rigsdagstidende. Det skete, og alle kunne nu se, hvor uretfærdigt og vilkårligt valgbestyrelsen havde handlet. Valget blev kasseret, og ved omvalget sejrede han, og nu sad vi igen side om side i folketinget.

I juni 1918 var der betydelige uroligheder i København i visse arbejderkredse på grund af dyrtiden. Oppositionen mod regeringen

og socialdemokratiet kaldtes på den tid syndikalisterne (datidens kommunister), og vistnok den 20. juni gik dens førere med den veltalende agitator Thøgersen og kommunelærerinde Marie Nielsen i spidsen, fulgt af en tusindtallig skare til Christiansborg for at tale med ernæringsrådets formand, godsejer Moesgaard-Kjeldsen og partiernes førere. Syndikalisternes tilhængere fyldte hele slotsgården og pladsen foran rigsdagen. Da deputationen havde været oppe at forhandle med socialdemokraterne i deres partiværelse, besluttede den at *blive* deroppe, efter at forhandlingerne var forbi. Socialdemokraterne forlod derefter partiværelset, og Thøgersen holdt en ophidsende tale fra vinduet til sine tilhængere nede i rigsdagsgården, hvor der samledes flere og flere. Rigsdagen var faktisk belejret den eftermiddag. Det lod sig ikke gøre at komme bort. Tilfældigt stod jeg nede i indgangshallen og så Borgbjerg komme og åbne døren ud til rigsdagsgården, men da han blev modtaget af et hyl ude fra, trak han hurtig næsen til sig igen. Rigsdagen var besat af 100 politibetjente, som skulle forhindre, at skarerne trængte ind i rigsdagsbygningen. Trods gentagne opfordringer ville syndikalisterne ikke forlade socialdemokratiets partiværelse, de opholdt sig der time efter time. Mens jeg spiste til middag ved 18-tiden, søgte nogle af dem ude fra at trænge ind i rigsdagens køkken. Men politiet kom til og forhindrede det. I løbet af eftermiddagen havde rigsdagsmændene fra den øverste balkon stået og set ned i slotsgården. Det var ikke venlige ord, der blev råbt op til os, og mængden brækkede håndværkernes stiger, som stod i slotsgården, i stykker — håndværkerne var endnu ikke færdige med deres arbejde på slottet — og svingede truende stigetrinene mod os, der stod på balkonen. Kl. 19 tabte rigsdagens præsidium tålmodigheden og sendte bud efter mere politi. Der kom en afdeling under ledelse af politiassistent With. Han forstod at tale med syndikalisterne og fik dem fra partiværelset til roligt at gå ned i forhallen. Jeg stod ved siden af ham, da han opfordrede Thøgersen og hans folk til at gå ud i *rigsdagsgården*. Denne nægtede at gå derud. Han svarede: »Jeg vil ud til mine folk i *slotsgården*.« Det fik han lov til. Jeg var interesseret i at se og høre, hvordan de ville modtage ham og ville derfor hurtig løbe op ad den store stentrappe, men faldt på det glatte terrazzogulv og for-

stuede min venstre fod slemt. Endnu, mens jeg 73 år gammel skriver dette, kan jeg mærke forstuvningen.

Når jeg har fortalt denne tildragelse, er det, fordi dagbladene klogeligt ikke skænkede disse begivenheder nogen videre omtale. Det samme gælder f. eks. også de såkaldte »grønttorvsspektakler«.

Tysklands nederlag.

Min forstuede fod tvang mig til et sofaleje i mit hjem i Nykøbing i ca. 1½ måned. Imidlertid fik jeg her en morsom beskæftigelse. Den gennemgående Berlinerekspres gik naturligvis ikke i de dage. De store Berlinerblade nåede derfor Nykøbing, inden de nåede København. Jeg fik Berlinerbladene bragt ud til mit hjem i Høstgade og telefonerede de sidste krigsnyheder om Ludendorffs mislykkede offensiv juli 1918 til Fyns Venstreblad. Povl Sabroe — »Den Gyldenblonde« — havde gjort det, før jeg kom i gang med det. Fyns Venstreblad satte over telegrammerne: »fra vor egen korrespondent«. Det fik senere Borgbjerg til at udbryde i forundring over, hvor »Fyns Venstreblad« havde de udmærkede telegrammer fra. Jeg, som oversatte direkte fra avisen, kom til en dag at anrette et frygteligt blodbad på den tyske hær ved at oversætte forkert. Telegrammet gik fra »Fyns Venstreblad« ud i mange jyske blade næste dag. I mit eget blad fik jeg fejlen rettet. De store tyske blade »Berliner Tageblatt«, og hvad de nu hed, var trykt med en sværte, der ligefrem fyldte stuen med stank. Jeg var således, trods min dårlige fod, alligevel med i redaktionen.

Da Ludendorffs forsøg på gennembrud på vestfronten i sommeren 1918 mislykkedes, blev det klart, at Tysklands magt var brudt. I løbet af efteråret blev landet som bekendt nødt til at kapitulere. Den 9. november flygtede kejseren til Holland. Nu dukkede et stort nyt håb frem for alle danske, at Nordslesvig kunne blive frit og forenes med moderlandet. Jeg må her indskyde nogle bemærkninger om *mit hjems forhold til Sønderjylland*.

Min far var, som tidligere nævnt, nordslesviger. Hans mor, der levede til sidst i halvfemserne, boede i et hus i Haved, Rejsby sogn, hvor min farbror stadig drev fædrenegården. Det hørte til de store oplevelser for Aagerup-drengene at rejse med deres far

til Sønderjylland og besøge farmor og den øvrige slægt. Rejsen blev som regel foretaget sidst i juni måned, jeg husker nemlig at stikkelsbærrerne ikke var modne og skaffede os en årlig tilbagevendende mavepine. Rejsen fra Roskilde til Ribe varede hele dagen med de sædvanlige forsinkelser. Ved 19-tiden kom vi til Ribe, hvor farbror Nis fra Haved holdt med sin vogn i Morten Schmidts gæstgivergård, og vel anbragte på vognen rullede vi ad den snorlige vej fra Ribe syd på. Nu kom det spændende, når vi nærmede os grænsen og toldeftersynet. De preussiske toldbetjente var meget nidkære i deres tjeneste. Jeg husker, hvordan vi morede os over dem engang, de blev ved at rode i fars kuffert, ivrigt optaget af at finde ud af, hvad der var i en lille papirpakke, og så endte det med, at de fandt hans barberkniv.

Vidunderligt var det at køre i den lune sommeraften med den friske vind fra vesterhavet ind over marsken, til Haved, hvor vi så havde vort standkvarter og legede herligt med vore kusiner, farbror Nis' døtre og farbror Mathis's søn Karsten. Fædrenergården var delt i to dele, farbror Mathis havde den anden halvdel. Så længe han havde sin gård, boede vi skiftevis hos begge farbrødre. Efter at farbror Mathis havde solgt sin gård, gjorde han et stort arbejde ved at rejse rundt i Sønderjyllands forskellige egne, tale med mennesker og sælge dem danske skrifter. Han var et usædvanligt godt hovede, og det var ham vist nok en sorg, at han ikke var kommet til at læse. I Haved lå en lille skole, hvor der kom en vandrelærer eller lærerinde og underviste børnene på tysk. Vi fik et levende indtryk af det tryk, de danske levede under hernede og blev mindet om det hver dag, når det tyske postbud kom i uniform.

Far havde engang taget sin præstekjole med. Han ville tage sin moder til alters, men det måtte foregå om aftenen, når det blev mørkt og gardinerne var nedrullede. Han måtte ikke færdes i embedsdragt i det frarøvede land. Fra Haved foretog vi herlige udflugter til Rejsby og Lundsmark, hvor to af fars søstre var gift og boede hver på sin gård, Østergård og Vestergård. Modsætningen mellem dansk og tysk, og forståelsen af, at tyskerne var fjenden, fæstnede sig stærkt i vore sind ved disse rejser. Naturen var også meget forskellig fra den, vi var vant til at vokse op i på Sjælland. Og dyrelivet var forskelligt fra det, vi kendte. I en lille skov, som

lå i nærheden af Haved, Staved skov, så vi til vor forbavselse sorte storke med røde næb og røde ben. Engang på gennemrejsen i Ribe tog far os med op i Ribe domkirkes tårn, hvorfra vi havde udsigt langt ned over grænsen og ud over de grønne marskenge, og vi forstod, hvor brutalt grænsen var draget tværs gennem dansk land. På domkirkens tårn var rejst en flagstang. Det store flag, som vajede her ved festlige lejligheder, kunne i hvert fald i kikkert ses af dem, der boede på den anden side grænsen. Ribe var jo fars skoleby; der var han bleven student med udmærkelse sidst i tresserne. Engang var jeg i Ribe sammen med mormor, der jo havde været præstekone i Mjolden syd for den daværende grænse. Med hende var jeg oppe at besøge overlærer Riis, der havde været fars lærer. Hans søn var den bekendte dansk-amerikaner Jacob Riis, der var fars gode ven livet igennem. Ikke underligt, at i vore drengesind kom det til at stå som en helt usigelig glæde, hvis det danske Nordslesvig igen kunne blive forenet med moderlandet.

Jeg så for mig, hvordan togene skulle køre ind i Sønderjylland, smykket med danske flag. Men den gang så det unægtelig ikke ud til at det skulle blive virkelighed. Kejser-Tysklands magt voksede og voksede. Det blev ikke blot Europas, men verdens stærkeste militærmagt. Dybt nedslående virkede det på mig, da jeg en dag som rus var på Als og i jernbanetoget kom til at tale med en dansk-talende lærer, som sagde til mig: »Landet her bliver aldrig nogensinde dansk mere.« — Og nu 1918 havde det stærke Tyskland forblødt sig og var overvundet. Håbet rejste sig igen. Det var en dag i oktober, vistnok den 18., at udenrigsminister Scavenius i det radikale venstres partimøde gjorde rede for de hovedlinjer, vi måtte følge, hvis det store skulle ske, at Nordslesvig kunne blive forenet med Danmark ved fredsslutningen. Hovedsynspunktet måtte jo være, at der blev truffet en ordening, som sikrede, at de danske kom tilbage til Danmark, og som ikke i fremtiden ville volde vort land udenrigspolitiske vanskeligheder. Sønderjyderne måtte selv rejse kravet om at komme til Danmark i henhold til præsident Wilsons program om folkenes selvbestemmelsesret. Sagen blev behandlet i rigsdagens lukkede møde den 23. oktober, hvor Scavenius hævdede kravet om den nationale grænse, samt at kravet om genforening burde udgå fra sønderjyderne selv. J. C. Christensen

sluttede sig helt til den nationale grænse. De konservative havde nogle bemærkninger at gøre, men mødet endte med, at rigsdagens fællesmøde med alle stemmer mod 1 vedtog at fastslå: »At der er enighed om at fortsætte den til alle sider ligelige neutralitetspolitik, som hele det danske folk har givet sin tilslutning, at ingen anden ændring i Slesvigs nuværende stilling end en ordning efter nationalitetsprincippet stemmer med det danske folks ønsker, følelse og interesse, og, under den forestående gennemførelse af det fra begge de krigsførende parter side godkendte nationalitetsprincip: folkenes selvbestemmelsesret, at ønske løsningen tilvejebragt på en sådan måde, at der ikke voldes skade i forholdet til nogen af siderne, hvorved genforeningens fremtidige sikkerhed betrygges.« (Citat efter stenografisk referat af rigsdagens lukkede møde 23. oktober 1918). Efter hovedlinjerne i denne bestemmelse blev genforeningen gennemført i 1920 trods store vanskeligheder.

Fra min tidlige ungdom hørte jeg til dem, der beundrende fulgte H. P. Hanssen, Nørremølles, kamp for danskheden i Sønderjylland, fuldt overbevist om, at han havde ret i, at den politik han førte, ikke alene var til sønderjydernes, men til Danmarks bedste, når der skulle træffes en ordning, som holdt ind i fremtiden. Da der kom modsætninger mellem ham og redaktør Jessen, som jeg havde lært at ære og agte af min far, der ved hans død skrev et smukt digt om ham i Flensborg Avis, for hans urokkelige ranke holdning over for preusserne — så stod jeg dog altid på H. P. Hanssens side. I tiden op til verdenskrigens udbrud hørte jeg ham ofte tale ved møder her i landet, ikke mindst på højskolerne. Tidt var hans emne: »De nationale mindretal rundt i landene,« og han medførte et europakort, hvor de egne, mindretallene beboede, var mærket med rødt. Det var som bål over hele Europa. Vist nok i året 1912 talte han ved studenterkredsens sommermøde på Krabbesholm om mindretallenes utrættelige, aldrig svækkede kamp for deres ret. Som leder af mødet bragte jeg ham tilhørernes tak og bad ham hilse fra os i sønderjylland og foreslog, at vi, inden han rejste, skulle synge sangen: »Vældige riger rives om jorden, rovgridske ørne stirrer mod norden.« Hele forsamlingen rejste sig og sang den stående, medens H. P. Hanssen stærkt grebet hørte til. Aldrig glemmer jeg, da vi som hilsen til ham sang sidste vers:

»Segner vi end bag dugen den røde, våren vil blomstre over de døde. Højt, højt, hæver vi vor fane, frem gennem tiden bærer vi vort land.« For mig var det, som vi ved den sang aflagde et løfte om at stå trofast bag H. P. Hanssen i hans kamp for danskheden i Sønderjylland. Lidet anede vi, at de linjer to år efter, under verdenskrigen, for 6000 unge sønderjyder, og for hundreder af unge danske c. 30 år efter, skulle blive virkelighed. Mødet på Krabbesholm og ikke mindst afslutningen gjorde mig til H. P. Hanssens svorne tilhænger. Det har jeg været siden og er den dag i dag. Det angiver mit standpunkt over for nutidens nationale grænsepolitik.

Redaktør-virksomhed.

Da rigsdagen på grund af krigsforholdene i de år var samlet næsten hele året, bestod min virksomhed som redaktør dels i gennem talløse telefonopringninger at holde redaktionen i Nykøbing F. à jour med begivenhederne, dels i, når jeg var hjemme, at gå aktivt ind i arbejdet på redaktionen. Man vil forstå, at under disse forhold var det af største betydning for bladet og for mig at have en pålidelig med-redaktør. Da Monrad-Hansen rejste tilbage til Holbæk Amts Venstreblad, fik jeg ved min broder Gunnars hjælp en af hans tidligere medarbejdere ved Ålborg Venstreblad, Anton Abildtrup som med-redaktør og med ham var jeg udmærket hjælpen. Vi arbejdede fortræffeligt sammen.

Arbejdet på redaktionen havde min store interesse. En af mine medfødte egenskaber er at være journalist. Jeg interesserede mig for alt på bladet og trykkeriet, for småting såvel som de større. Bladets ejer, direktør Heilbuth, skaffede os gode arbejdsvilkår. Efter tegning af den kendte arkitekt Gotfred Tvede lod han på bladets grund opføre en ny bygning til redaktion og expedition. Der var lejligheder at udleje. Bygningen er en af de smukkeste, der nu ligger i Østergade i Nykøbing. Heilbuth købte fordelagtigt i Tyskland en ny rotationspresse til bladet. Jeg glemmer ikke den aften, da bladet første gang skulle trykkes på den nye rotationspresse. Jeg tror, det var et nummer på 28 sider. Redaktørerne fra de andre blade i byen indfandt sig for at se vidunderet gå første gang. Jeg skal ikke nægte, jeg var noget nervøs for, om det ville

gå godt denne aften, uden alt for mange uheld. Bladet fik nu et nyt hoved, og kom til at hedde »Lolland-Falsters Venstreblad« med de lokale venstrebladets navne som undertitel.

Der var jo i de tider ikke noget, der hed radio, selv om den var på trapperne. Det lykkedes imidlertid den initiativrige forretningsfører, vi havde ved bladet, at få truffet en aftale med telefonselskabet, så telefon-abonnenter på Lolland-Falster ved at bede om et bestemt nummer i aften timerne kunne høre krigstelegrammerne og de sidste nyheder blive læst op fra venstrebladets redaktion. Vi fik således på redaktionen et særligt aftenarbejde med »Venstrebladets krigstelegrammer«. Såvidt jeg erindrer, var venstrebladets et af de første blade, som bragte en ugentlig kronik beregnet for børn. Min kone hjalp os med at finde stof til denne kronik, hvis redaktion senere blev overtaget af journalist frk. Karen Tovborg-Jensen, datter af den mangeårige formand for det radikale venstre, Kristen Tovborg-Jensen, Klostermølle, Ove Rodes nære ven. Hun havde sin fars begavelse, politisk og litterær interesse. Hun var en flittig og ihærdig medarbejder ved bladet.

Da jeg kom til Nykøbing 1914, var Povl Sabroe (Den Gyldenblonde) yngste medarbejder. Han blev der et par år. Det var Peter Sabroes søn. Han holdt ikke »frikvarter« ved bladet, men udførte et pålideligt journalistisk arbejde, der allerede var mærket af den originalitet, han senere i rigt mål har udfoldet inden for den danske presse. Der var i det hele taget et glimrende sammenhold på redaktionen og udmærket samarbejde med trykkeriets personale. Vi følte os som een familie. Moderationens og konservatismens hånd var løftet imod os. Vi forstod, vi måtte stå sammen. Med megen glæde tænker jeg tilbage på mit arbejde på venstrebladets redaktion. En af de vigtigste lokale politiske begivenheder var adjunkt, dr. phil. Krag's valg til landstingsmand 1914. Han var venstremand, men ikke venstres egentlige kandidat til valget. De ledende venstremænd med »Folketidende«s redaktion i spidsen ønskede gårdejer Poul Rasmussen, Højset, valgt. Valget blev holdt på Nykøbing rådhus, og her så jeg for første og sidste gang de privilegerede vælgere, grever, baroner og godsejere fra Lolland-Falster møde op. En unægtelig broget samling. Det radikale venstre besluttede at kaste sine stemmer på dr. Krag. Det medførte

lodtrækning mellem dr. Krag og Rasmussen, Højet. Under uhyre spænding rejste den kæmpehøje stiftamtmand Oxholm sig og foretog lodtrækningen. Han trak dr. Krags navn op af urnen, og dermed havde vi været med til at vælge en virkelig betydelig mand ind på rigsdagen, som altid stod i et godt og forhandlingsvenligt forhold til det radikale venstre. Han blev senere minister og J. C. Christensens efterfølger i Ringkøbing-kredsen.

Hjemliv i Nykøbing F.

Medens jeg måtte tilbringe megen tid i København og på møderejser, var min kone ikke uvirksom, men knyttede forbindelse med talrige familier i byen. Selv om tiden var knap til privatliv, så lykkedes det os dog at få gode venner og et indholdsrigt liv i Nykøbing F. Een gang om måneden holdt vi »åbent hus«, hvor kristelige emner af forskellig slags blev drøftet. Ved disse lejligheder samledes vore venner både fra by og land. På Lolland såvel som Falster havde jeg i årenes løb holdt både politiske og folkelige møder og derved knyttet forbindelser med adskillige familier. Flere af dem kom i vort hjem til »åbent hus« og er vedblevet at være vore venner den dag i dag. Vi deltog i »Kirkeligt Samfund«, som vi var med at stifte. Et ungdomsarbejde blev sat i gang. Den faste støtte i dette arbejde var i adskillige år forretningsfører Rude. Gennem bladet og ikke mindst gennem forretningsfører Rude fik vi mange forbindelser med mennesker i byens opland. Jeg husker som det var i går, hvordan han en dag på gaden præsenterede mig for gårdejer Lars Peter Mortensen, Sønder Tåstrup, Idestrup sogn. Han var en usædvanlig mand, levende, initiativrig. Gennem adskillige år var han formand for Falsters højspændingsværk og ofrede megen tid og mange kræfter på at overvinde de vanskeligheder, krigsforholdene voldte i en så stor virksomhed. Min opgave som rigsdagsmand blev at forsøge i København at fjerne nogle af vanskelighederne. Han var desuden stærkt åndeligt interesseret og en af de mænd, der i første række var med til at sætte sit præg på Idestrup sogn. I dette sogn var på den tid den tidligere valgmenighedspræst Thorvald Helweg blevet sognepræst. Han var en af de første valgmenighedspræster, der forlod en valgmenighed (i Valle-

kilde) for at gå tilbage til det sognekirkelige arbejde. I de følgende år fulgte adskillige valgmenighedspræster hans eksempel. I de ikke ret mange år Thorvald Helweg var i Idestrup, samlede han en voksende kreds i kirken. Han vakte opmærksomhed i sognet og ud over dets grænser ved sin særprægede forkyndelse og øvede en dybtgående indflydelse på mange, ikke mindst af de unge. Ved hans død blev min meget gode ven fra de unge år, Magnus Grell, sognepræst i Idestrup. Såvidt jeg erindrer, var Lars Peter Mortensen ivrig for at få ham dertil, og jeg gjorde, hvad jeg kunne. Vidt forskellig fra Thorvald Helweg lykkedes det for Grell at fortsætte hans gerning. Min kone og jeg var sædvanligvis glade for at høre præsterne i Nykøbing kirke, stiftsprovst Kemp, som jeg allerede som dreng havde set i Alslev præstegård, stiftsprovst Kall og pastor Gotfredsen og pastor Falmer Nielsen. Men meget ofte tog vi det tidlige søndagstog til Idestrup og kunne nå at liste gennem kulrummet og en ekstra dør i tårnet ind i kirken, lige når gudstjenesten var begyndt, og menigheden med liv og lyst sang indgangssalmen. Det var vidunderlige dage for mig som landsbypræstesøn at være med i gudstjenesten i en landsbykirke og bagefter blive indbudt til at tilbringe dagen i præstegården, altid hjertelig modtaget af Grell og hans sjældne hustru Marie, født Blegvad. Hvis man skal karakterisere Grells gudstjenester, så kan det siges om dem, at de var bårne af glæde og tak for Guds store nåde i Jesus Kristus. Det var godt i de dage at være i Idestrup kirke og præstegård, hvor søndagstimerne hurtig gik med samtale i alvor og gammen. Uden at jeg den gang tænkte over det, bidrog disse Idestrup-søndage utvivlsomt til at vende mit sind mod præstegerningen.

Men Rude skaffede os ikke blot forbindelser på Falster, men også på Østlolland. Han havde ejet en gård, Borretlund i Frejlev, som nu blev drevet af hans søn, Torkild Rude. Vi fik gennem ham forbindelse med en levende og åndelig interesseret kreds på Nystedegnen. Jeg nævner i første række gårdejer Julius Rasmussen og hustru, Klokkemosegården, som også hørte til Grells og hans kones nærmeste venner. Til Nystedkredsen hørte frk. Kathrine Jespersen og hendes broder og svigerinde, proprietær Jespersen, Annalyst. Med Grell som midtpunkt blev der et åndeligt samvær mellem

voksende kredse på begge sider af Guldborgsund og i Nykøbing.

Frk. Kathrine Jespersen åbnede en husholdningsskole i den tidlige af grevinden på Ålholm oprettede skole for unge piger. Den var vidunderligt beliggende ved Nysted fjord. Hendes skole blev et centrum på Sydøstlolland for det nye åndelige liv, som brød frem.

Genforeningen.

Jeg vender tilbage til de politiske begivenheder: 11. november 1918 kapitulerede Tyskland, og al opmærksomhed samlede sig nu om fredsslutningen og om at det danske Nordslesvig kunne blive frit. 14. november modtog H. P. Hanssen fra dr. Solf et skriftligt tilsagn om at den tyske regering ville løse det nordslesvigske spørgsmål ud fra selvbestemmelsesretten. Ved den nordslesvigske vælgerforenings møde på »Folkehjem« i Åbenrå den 16.—17. november gav H. P. Hanssen meddelelse om dr. Solfs brev. Om end mod nogen modstand vedtoges en programerklæring, der gik ud på, at Nordslesvig skulle betragtes som en helhed, der skulle stemme »ja« eller »nej« om man ville tilbage til Danmark. Grænsen for Nordslesvig mod syd var efter mangeårigt samarbejde mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen og deres venner angivet så nøjagtigt som muligt, således, at der kom de færrest mulige tyskere med til Danmark. Denne grænse faldt i alt væsentligt sammen med den nuværende grænse. Tilstødende distrikter i Mellemslesvig skulle — hvis de ønskede det — kunne stemme om, hvorvidt de ville tilbage til Danmark. H. P. Hanssen gik med andre ord på Åbenråmødet klart ind for Slesvigs deling og brød afgjort med ejderpolitikken, fordi målet var at få en dansk nationalstat med så få fremmede tyske elementer som muligt.

Det havde nemlig vist sig, at repræsentanterne for modstanden mod programerklæringen arbejdede ivrigt for en sydligere grænse. Først i året 1919 indbød Jacob Appel til et ganske privat møde på Askov en kreds af mænd fra Sønderjylland og en række mænd fra kongeriget til en uforbindende drøftelse af genforeningen. Det var hensigten at prøve på at udjævne denne uenighed om grænse-spørgsmålet, der var ved at bryde frem. I mødet deltog fra Sønderjylland H. P. Hanssen, Nis Nissen, Kloppenborg Skrumsager,

redaktør Ernst Christiansen, Flensborg Avis, og flere af de kendte danske nordslesvigske førere. Fra kongeriget deltog blandt andre Ove Rode, Borgbjerg, direktør Heilbuth, biskop Gabriel Koch (Ribe), dr. Vilh. la Cour, jeg selv og mange flere. Der så jeg for første gang H. P. Hanssen efter verdenskrigen. Jeg var meget betaget af her at møde repræsentanterne fra Sønderjylland. H. P. Hanssen fremlagde med klare, for mig ganske overbevisende grunde, sin grænse-politik, der havde fundet udtryk i erklæringen fra Åbenrå. Under forhandlingen skete imidlertid det uhyggelige, at Kloppenborg Skrumsager, der hidtil havde stået sammen med H. P. Hanssen og Nis Nissen, begyndte at trække sig tilbage og nærme sig modstanderne af H. P. Hanssen.

Dette gav naturligvis modstanderne, for hvem redaktør Christiansen var en veltalende ordfører, vind i sejlene og fik dem til at forøge deres modstand mod Åbenrå-erklæringen. Formålet med mødet på Askov havde været godt nok. Det var meningen, at mødet skulle have skabt enighed eller dog forståelse, men mødet endte faktisk som en tragedie og blev indledning til grænsekampen, der optog årene 1919—20 og fyldte sindene med megen bitterhed. Utvivlsomt gik det H. P. Hanssen meget nær. Sålænge mødedeltagerne befandt sig på Askov højskole, holdtes der udadtil en rolig tone, og på højskolevis sluttede mødet med en festlig middag i Dagmarsalen. Ove Rode og Borgbjerg var blandt hovedtalerne. De takkede Appel meget, fordi han havde ladet mødet afholde. Jeg skal ikke nægte, at det var med betydelig bitterhed i sindet, jeg rejste bort fra mødet efter at have oplevet begyndelsen til den forsmædelse, H. P. Hanssen i sin kamp for Nordslesvigs frigørelse og Danmarks fremtid skulle komme ud for i den følgende tid.

Det er ikke hensigten at gå i enkeltheder i grænsekampen, blot skal det nævnes, at allerede i januar 1919 sendte tilhængerne af dannevirkegrænsen dr. Ionas Collin til Paris for at drive privat udenrigspolitik og påvirke medlemmer af fredskonferencen, den i mine øjne mest utiltalende form for politik. Samme forår var det, at en dansk delegation rejste til Paris for at fremlægge Danmarks standpunkt for de allierede.

Imidlertid rejstes der nu krav fra Danmarks side om afstemning i en 3. zone. Grev Bent Holstein var hovedordfører for denne

grænsepolitik. Jeg husker, hvordan jeg i Aften-Berlingen havde set meddelelserne om denne nye zone. Meget optaget deraf gik jeg ud af den private udgang for rigsdagsmænd til slotspladsen, hvor Frederik d. 7's statue står, da jeg så en mand sidde på en bæk stærkt optaget af at læse aviserne. Det var H. P. Hanssen. Jeg sagde til ham: »Hvad er dog det for noget?« De allieredes fredsbetingelser var allerede 7. maj overrakt Tyskland. Vi ventede derfor ingen nye overraskelser. H. P. Hanssen svarede: »Jeg har lige set meddelelsen nu, og går op for at tale med ministrene om den.«

På et lukket rigsdagsmøde 12. maj vedtoges efter forslag af Neergaard at fastholde afstemningen i 2 zoner, og heldigvis gik i Paris Wilson og Lloyd George mod afstemningen i 3. zone.

Det af Neergaard stillede forslag havde følgende ordlyd: »Idet den danske rigsdag udtaler sin glæde over udsigten til, at den kommende fred vil bringe opfyldelsen af det danske folks nationale håb, fastholder det sin udtalelse af 23. oktober 1918, og de ønsker om afstemningsområder i Sønderjylland, som er fremsat over for de allierede og associerede af rigsdagens, alle partier omfattende, delegation og af repræsentanter for den danske vælgerforening i Sønderjylland. Rigsdagen nærer fremdeles den opfattelse, at en afstemning på grundlag af disse ønsker, vil give den bedste garanti for det danske folks nationale fremtid.«

Dette forslag vedtoges med 124 stemmer (venstre, det radikale venstre, socialdemokraterne og den konservative dr. Birck) mod 30.

Journalister fra hele den kongerigske presse besluttede — det var inden grænsestridighederne for alvor brød løs — at hædre H. P. Hanssen ved at overrække ham en adresse og give ham en gave. I det udvalg, der overrakte ham adressen, var jeg med. Højtideligheden fandt sted ved en middag i tårnpavillonen i Tivoli. Middagen fik et festligt forløb. Redaktør Marott, Odense, var pressemændenes ordfører. Der blev taget et billede af H. P. Hanssen og de tilstedeværende pressemænd. På billedet ser man Marott sidde i sofaen ved siden af H. P. Hanssen. Dette billede fik desværre i løbet af et årstid en tragisk historisk værdi, da Marott svigtede H. P. Hanssen og hans politik og gik over til hans modstandere.

I juni 1919 blev H. P. Hanssen optaget i ministeriet Zahle som

minister for de sønderjydske landsdele. Statsministeren ønskede de sønderjyske anliggender behandlet af den mest sagkyndige. Jeg husker, som var det i går, den dag H. P. Hanssen trådte ind i folketingsalen som minister og modtog lykønskninger fra alle sider. Oppositionens førere tog imidlertid denne udnævnelse på en måde, der kun kan beklages. De så i udnævnelsen en partipolitisk handling, i stedet for en saglig. Men modstanderne af H. P. Hanssen fortsatte deres voldsomme agitation både nord og syd for kongeåen. Jeg deltog i flere store nationale møder og stemningen var på koge-punktet; f. eks. husker jeg et møde i rådhusen i København, hvor bl. a. professor Høffding talte for H. P. Hanssens politik. En modstander af denne politik, en kendt overretssagfører, der sad på et af gallerierne, forstyrrede taleren med tilråb. Jeg så da en senere kendt højesteretssagfører stikke hånden ned bag overretssagførenes meget høje flip i nakken på ham. Han var færdig med at råbe!

I Sønderjylland sprængtes vælgerforeningen. Under et sådant røre kom man til afstemningen i 1. zone: 10 februar 1920. Alle i kongeriget boende, som var født i Nordslesvig, havde stemmeret, og i skarevis rejste de 9. februar derned for at deltage i valget. Min svigermor, der var født i en fløj af Gram slot, opholdt sig den vinter hos os i Nykøbing og skulle rejse sammen med andre på Lolland-Falster boende sønderjyder. Det slog mig da, at vi måtte give dem en festlig afrejse fra Nykøbing station. Tanken vandt tilslutning. Der samledes en kreds på den flagsmykkede perron, og inden toget kørte, sang vi danske sange, bl. a. »Det haver så nyligen regnet«. Min svigermor havde det gamle flag med, hendes far havde måttet stryge fra flagstangen i Gram slotshave efter 64. Han havde sagt: »Dette flag må ikke hejses, før Sønderjylland igen er dansk.« Svigermor stod som en lille pige ved siden af ham og hørte det. 10. februar blev flaget hejst igen i slotshaven, men blev som så mange andre flag sønderrevet i den voldsomme storm, der gik over Nordslesvig den dag. Resterne af det gamle flag fik min svigermor, der trofast havde gemt det i 50 år, med i sin kiste. Afstemningens resultat er bekendt: 75 pct. stemte for Danmark, 25 pct. for Tyskland, hvori måtte medregnes de i Nordslesvig fødte tyske embeds- og tjenestemænds børn, som kom syd fra i store mængder og stemte.

Afstemningen i 2. zone blev en stærk bekræftelse af, at den af H. P. Hanssen og H. V. Clausen dragne grænselinje var den rette. Trods en voldsom dansk agitation i Flensborg stemte i selve byen 27.000 for Tyskland og kun 9000 for Danmark. I hele zonen stemte 80 pct. tysk og kun 20 pct. dansk. Dansk flertal var der i 3 små kommuner på Føhr. Tilhængerne af Flensborgs overførelse til Danmark ville ikke bøje sig for afstemningen, men mente at de trods dennes tydelige tale, dog kunne få grænsen draget syd om Flensborg og en del af 2. zone med, når man blot i Danmark fik en anden regering, som ville øve tryk på de allierede. Navnlig redaktøren af Flensborg Avis, støttet af Andreas Grau og Peter Grau, virkede energisk i København for denne tanke. De fik støtte af det konservative parti, naturligvis med undtagelse af dr. Birck, og de fik delvis støtte af nogle venstremænd, som ønskede valg.

Da nu en socialdemokratisk og en radikal-venstre folketingsmand støttede kravene om valg, påstod man, at regeringens flertal i folketinget var blevet usikkert, skønt dog professor Birck støttede regeringens sønderjyske politik. 29. marts 1920 forlangte Kongen, at der straks skulle udskrives valg. Statsministeren erklærede, at en ny valglov først måtte vedtages. 29. marts afskedigede Kongen så ministeriet Zahle. Fra de bevægede martsdage husker jeg, da jeg gik over rådhuspladsen i samtale med magister Gunnar Nørregaard, hvorledes en stor flok mennesker kom gående hurtigt fra hovedbanegården ind imod Frederiksberggade. De bar i guld-stol en mand, der sad og hoppede på deres skuldre, endnu med rejsetæppet over sin arm. Det var ivrige tilhængere af Flensborg-bevægelsen, der havde været på hovedbanegården og hentet redaktør Ernst Christiansen. Man *sagde*, han blev båret til Amalienborg. Om det er rigtigt — derom tier historien.

29. marts sad jeg i mit hjem i Høstgade, Nykøbing F., da telefonen ringede og man inde fra redaktionen meddelte mig, at Kongen havde afskediget ministeriet Zahle. Jeg styrtede ind på redaktionen og skrev en artikel, der udtrykte dyb beklagelse af det skete. Nogle år efter traf jeg en tidligere rigsdags-kollega, en konservativ folketingsmand, som var min gode ven; han komplimenterede mig, fordi jeg i denne artikel var gået lige til stregen uden at gå over den, hvad adskillige redaktør-kolleger gjorde.

Nu fulgte de bevægede påskedage 1920, som ikke her skal omtales i enkeltheder. 26. april kom, efter en kort og heftig valgkamp, valget. Ved vælgermøderne spillede det sønderjyske spørgsmål langt mindre rolle end krigstidens økonomiske og sociale politik. Nu måtte det radikale venstre bøde for den, som for partiets sønderjyske politik. Valget blev en sejr for venstre, der sammen med de konservative fik stort flertal. Jeg var taget hjem til Nykøbing for at stemme, og om aftenen kom tallene fra Højrupkredsen, hvor socialdemokraterne ikke denne gang havde støttet mig. Sent om natten gik jeg til mit hjem i Høstgade, klar over, at jeg var faldet, men med et svagt håb om at kunne få et tillægsmandat. Det viste sig ikke muligt. 26. april sluttede det politiske kapitel i mit liv. Det arbejde, jeg havde stået i og været opfyldt af, var med eet slag slået ud af mine hænder. I juli 1920 holdtes der atter folketingsvalg, hvor jeg, som ikke ville opgive Højrupkredsen, påny faldt. Dette valg var nødvendiggjort af Nordlesvigs indlemmelse i Danmark, fordi det havde fremkaldt en grundlovsforandring. Og 21. september samme år holdtes igen folketingsvalg, hvori sønderjyderne nu deltog. Ved dette valg faldt jeg, der ikke havde gjort forsøg på at blive opstillet et andet sted end i Højrupkredsen for 3. gang. Jeg havde dog den glæde, at det radikale stemmetal i min kreds blev sat noget i vejret. Efter disse 3 valg trådte jeg definitivt ud af aktiv politik. Skuffelser og nedslåethed over den behandling H. P. Hanssen og hans politik havde fået, satte dybe mærker i mit sind. Det samme gjaldt den uretfærdige dom, vælgerne havde fældet over ministeriet Zahles politik i krigsårene, skønt det dog ubestrideligt var det ministerium, der havde ført landet gennem en farlig krigstid og gennemført en lykkelig og forsvarlig løsning af det sønderjyske spørgsmål. Når jeg nu, de mange år efter, ser tilbage på den tid, er det med stor glæde og taknemmelighed jeg tænker på mit politiske arbejde, at jeg var med til at støtte ministeriet Zahle, der af den konservative minister, Christmas Møller, er blevet kaldt Danmarks dygtigste ministerium siden 1849. Jeg tænker også med stor glæde på, at jeg var med blandt dem, der stemte for og støttede H. P. Hanssens sønderjyske politik, så Danmarks grænse blev, hvor den nu er. I anden zone var der 13.000, der stemte for Danmark. Det er altid det smertelige ved

en grænsedragning, at ikke alle kan komme med til moderlandet, uden at der samtidig kommer et stort flertal af fremmede elementer ind i landet. Der blev altså tilbage syd for grænsen de c. 13.000 ægte danske, som det i de følgende år var den danske stats og det danske folks opgave at støtte og hjælpe med at bevare deres danskhed. Det er også sket. Statsminister Neergaards ord 1920 til disse danske syd for grænsen: »I skal ikke blive glemt,« er blevet gjort til virkelighed.

Jeg var ikke med til den store fest på Dybbøl 11. juni 1920, men mit blad kom på en overraskende måde med til festen. En dag i ugen før den 11. kom en af vore medarbejdere, journalist Christiansen, ind til mig på kontoret. Han så højtidelig ud, da han bad om en samtale og spurgte, om jeg havde noget imod, at han på søndag den 11. fløj til festen på Dybbøl sammen med J. A. Jensen. Flyvning var ikke den gang så almindelig som nu, og jeg troede derfor straks, at manden ikke var vel forvaret. Men det var han. Sagen var, at en sønderjydske flyver, Johansen, i de dage opholdt sig i Nykøbing og gerne ville være med til den store dybbølfest. Turen blev ham imidlertid for dyr på egen pengepung. Derfor havde han indladt sig i forhandling med journalist Christiansen og med redaktør J. A. Jensen, som modigt havde svaret »ja« til at ville være med. Venstrebladet skulle mod at få eneret til skildring af turen stille en garantikapital på et par hundrede kroner til dækning af udgifterne. De øvrige beløb måtte skaffes på anden måde. Jeg sagde »ja«. Søndag den 11. juli, en herlig sommermorgen, gik passagererne, iklædt varmt tøj og vinterfrakker ombord i den åbne flyvemaskine, der holdt på Pandebjerg mark nord for Nykøbing. De kom i så god tid til Dybbøl, at de kunne gå til Sønderborg og se festoptøget, som gik mod Dybbøl. På vejen købte de et lille dannebrogflag. Midt under festen gik de på vingerne, kredsede hen over den vældige forsamling og lod flaget dale ned over den. Søndag eftermiddag, da jeg med min familie var i Hamborgskoven, hørte vi pludselig motorlarm. Det var flyvemaskinen, der lykkelig vendte tilbage til marken ved Pandebjerg. De tre passagerer var en stor oplevelse rigere. Dagen efter delagtiggjorde redaktør J. A. Jensen og journalist Christiansen venstrebladets læsere i oplevelsen gennem et meget udførligt referat.

III

I KIRKENS TJENESTE

Sporskiftet.

Mellem de foran omtalte valg passede jeg nu mit arbejde på redaktionen og samlede mig om det. Sidst i september blev jeg pludselig syg af en heftig angina. Efter at jeg i 3 uger havde holdt sengen — jeg kunne ikke blive feberfri — rantes jeg pludselig den 21. oktober — min mors dødsdag — af hjertelammelse og lungebetændelse, som i løbet af få timer bragte mig døden nær. Jeg var faktisk opgivet. Med megen tak mindes jeg vor udmærkede huslæge, dr. Mørkeberg, og den udmærkede pleje jeg fik i mit hjem af min kone og sygeplejersken frk Madsen, der passede mig nat og dag. Af mennesker skylder jeg de 3, at jeg stod den svære sygdom igennem. Hvad frk. Madsen, den ældre og erfarne, var for mig som plejerske og som kristen personlighed, kan jeg ikke udtale mig stærkt nok om. Mens jeg under min langvarige reconvalescens samlede kræfter, hjalp hun mig til at vende blikket fremad og til at forstå, at når jeg nu blev rask, så var det Guds mening, at jeg skulle blive præst. Sl. 118, 17-18 kunne anvendes på mig.

I kirkens tjeneste.

Fra jeg var barn havde mine nærmeste, mine forældre og min mormor stærkt ønsket, at jeg skulle blive præst. Da jeg studerede teologi, styrkedes deres håb om at det skulle ske. Selv var jeg ikke fremmed for tanken. Med liv og lyst var jeg højskolemand, politiker og redaktør, men gang på gang blev jeg mindet om, at det var det egentlige mål for mig at blive præst. Det ville være langt fra

min far at øve det mindste pres på sine børn med hensyn til deres livsstilling, og han gjorde det heller ikke over for mig. Men bag hans spørgsmål til mig engang: »Tænker du ikke på at blive præst?« forstod jeg, hvor inderligt han ønskede det måtte ske. Desværre oplevede han det ikke. Han døde 1916.

Så rykkede tanken mig ind på livet under redaktørvirksomheden. Der havde været et stort møde i Industriforeningens sal i Nykøbing. Mødet var endt, i den næsten tomme sal stod jeg, da gårdejer Julius Rasmussen, Klokkemosegård, Kettinge, kom hen til mig og sagde: »Nu bliver præsteembedet nede hos os ledigt, kunne De ikke tænke Dem at søge det?« Men der blev også kaldt på mig på andre måder. En dag jeg var sammen med pastor Chr. Welding, kom han hen til mig og sagde: »Nå, Fog-Petersen, hvornår kommer De? — hvornaar vil De være præst?« og han tilføjede: »Det er jo dog det egentlige.« Kunne jeg ikke glemme Julius Rasmussens opfordring, kunne jeg heller ikke glemme Weldings. De blev siddende i mit sind, og jeg svarede dem det samme, som jeg i sin tid svarede min far: »Jo, når jeg er færdig med det arbejde, jeg står i,« og samme svar gav jeg den tredie, der spurgte mig, hvad det blev til, min gode ven pastor H. C. Krog, Godthåbskirken, hvem jeg lærte at kende, da han var præst i Fredericia.

Nu var jeg færdig med mit politiske arbejde, og venstrebladet krævede en redaktør, der udelukkende helligede sig det, og samtidig kunne overtage den forretningsmæssige side af arbejdet. Derfor var spørgsmålet om præstegerningen bleven akut. Under min rekonvalescens overvejede jeg at søge forskellige embeder, bl. a. Boeslunde. Da kom den 16. december menighedsrådet fra Vålse, hvor præsteembedet var ledigt, — menighedsrådet bestod af gård-ejer H. J. Buddige, parcellist, tømrer Ole Rasmussen, parcellist R. P. Hansen og fru Carl Petersen, — for at opfordre mig til at søge embedet. Jeg var netop så rask, at jeg kunne sidde i en stol og tale med dem. Jeg svarede, at jeg godt kunne tænke mig at gøre det. Men det trak ud, inden embedet blev opslået. I januar 1921 havde jeg igen optaget mit arbejde på redaktionen, og aften efter aften, når arbejdet der var forbi, gik jeg over i Industriforeningen for i Statstidende at se, om opslaget var kommet. Med Vålse sogn og beboerne der havde jeg i årenes løb haft en del berøring. Jeg

havde f. eks. efter indbydelse af Vålse husmandsforening talt ved et møde deroppe. Jeg blev hentet i Orehoved af pastor Arboe-Rasmussens store grundtvigske modstander, gårdejer Lars Belling, og hjerteligt modtaget af ham og hans udmærkede hustru i deres smukke hjem på Borregård. Ved mødet traf jeg bl. a. parcellist Mikael Jensen og hans kone, der forøvrigt var en søster til Bramsnæs. I det hele havde det hørt til mine store glæder at arbejde sammen med husmandsbevægelsens førere på Lolland-Falster, tale i deres foreninger og komme i personlig berøring med kredsens formænd, først og fremmest Rasmus Jensen Vandman, der var formand for hele landets husmandsbevægelse. Hans uselviske, retlinjede sindelag gjorde stærkt indtryk på mig. Den omstridte pastor Arboe-Rasmussen kendte jeg. Jeg havde første gang truffet ham, da jeg i sin tid som formand for studenterkredsen bad ham holde et foredrag om nytestamentlige håndskrifter. Han havde skrevet en lille bog herom. Som folketingsmand havde jeg som nævnt været mit partis ordfører ved gennemførelsen af den såkaldte Vålselov, der gjorde det muligt for ham at blive præst i Vålse *uden* biskoppelig kollats (anbefalingsskrivelse), så han og sognet i stiftet fik en hel undtagelsesstilling, de kom til at stå direkte under kirkeminister Povlsen. Biskoppen ville ikke have og fik således heller ikke noget med ham at gøre på grund af det standpunkt, Arboe-Rasmussen havde indtaget til den danske kirkes bekendelse. I året 1916 indbød han mig til at tale ved et møde i Vålse præstegårds have, i anledning af den »fredsbevægelse«, som den sommer gik hen over landet.

Arboe-Rasmussen holdt ved den lejlighed et smukt, stemningsfuldt foredrag om en tysklandsrejse til de minderige steder i Luthers historie. Der kan ikke være tvivl om, at hans præstegering i Vålse blev ham en skuffelse. En del af sognets beboere bad pastor Emborg fra Nørre Alslev komme og holde gudstjeneste. Man kunne opleve det særsyn en kold vinter, at kirken ikke havde brændsel nok til Arboe-Rasmussens gudstjeneste, som måtte holdes i skolen, mens pastor Emborg holdt gudstjeneste i kirken, og da var der privat skaffet brændsel nok. Mange i sognet følte sig trykket af den isolerede stilling, de indtog. Det samme gjaldt pastor Arboe-Rasmussen, der indtrængende bad mig forsøge at få kirkeminister

Povlsen til at rejse til Vålse og holde visitats. Jeg talte med ham derom, men han ønskede ikke at komme som kirkelig visitator. 1920, da J. C. Christensen var blevet kirkeminister, søgte Arboe-Rasmussen, som efterhånden havde tabt modet, sin afsked. J. C. Christensen var ikke sen til at bevilge ham den. Da han havde fået sin afsked forlod han hurtigst muligt og i al stilhed embedet. Dette skete i efteråret 1920. Sognepræst J. Th. Sadolin, Kippinge, blev sat til at bestyre det ledige embede, som jeg altså var blevet opfordret til at søge. Da det som ovenfor anført trak ud med at opslå embedet ledigt, rejste jeg ind til kirkeministeriet for at spørge ministeren og departementschefen om det havde nogen interesse at jeg søgte embedet. De bekræftede begge to, at det havde interesse. Det var første og sidste gang, jeg talte med den myndige Damkier, en embedsmand af den gamle skole. Man havde fortalt mig, at han lod præster, der søgte ham, stå på måtten ved døren. Det må jeg dog dementere, men samtalen var så kort som muligt. J. C. Christensen sagde til mig: »Jeg går ud fra, at De nu vil være præst?« hvortil jeg svarede »ja«. Der forelå den mærkelige situation, at menighedsrådet i Vålse enstemmigt ønskede mig til præst. Kirkeministeren gjorde det også, ligeledes biskop Wegener, hvem jeg kun havde truffet et par gange. Han var i sin tid som student blevet manuduceret af min far. Min kone og jeg havde ved forskellige lejligheder hørt ham prædike og været glade ved det. Jeg har altid beundret den gamle konservative biskop, som jeg havde været i kirkepolitisk modsætning til, for den holdning, han nu indtog. Men det var ham meget om at gøre at få helet det sår, som Vålseloven havde slået i hans stift. Jeg kom senere, som det følgende vil vise, til at stå ham meget nær og satte stor pris på ham.

Som før omtalt var det mig svært at forlade det politiske arbejde, og jeg havde tænkt mig, at jeg måske kunne forene det at være folketingsmand med at varetage præstegerningen i det lille sogn. Men dette frarådede biskop Wegener mig bestemt. Hans standpunkt var: »Man kan ikke på een gang være præst og folketingsmand. De kan godt være medlem af kommissioner og udvalg, men ikke medlem af rigsdagen.« Jeg overvejede sagen og gav ham fuldstændig ret, brød derfor helt med det aktive politiske

liv, og i 28 år, mens jeg var i kirkens tjeneste, deltog jeg ikke i noget politisk møde eller overværede det. Andre præster kunne måske gøre dette, jeg kunne ikke. Det ville for mig være at se tilbage, når hånden er lagt på ploven — og det skal man ikke.

Sognepræst i Vålse.

Endelig den 31. marts 1920 blev jeg udnævnt til sognepræst i Vålse. Kort efter foretog min kone og jeg en tur derop for at se på præstegården, som skulle være vort nye hjem. Det var tidligt på foråret og den 1 td. land store, rektangulære præstegårdshave var endnu i vinterdragt. Præstegården havde stået tom i 1/2 år, den virkede derfor øde og forladt. Men da jeg gik i haven, der ligger mellem præstegården på den ene side og kroen og kirken på den anden, fyldtes mit sind af en overvældende lykkefølelse, fordi denne præstegård og have skulle være mit hjem. Det var præstegårdssønnen, der efter en lang rejse vendte tilbage igen.

Så kom spørgsmålet om min ordination. Jeg havde ikke mine papirer i orden, havde ikke været på pastoralseminarium og aflagt de såkaldte »kateketiske prøver«. Det var der ikke tid til nu. Jeg gik derfor til Olf. Ricard, som var leder af pastoralseminariet og satte ham ind i sagerne som de lå, og fik en venlig modtagelse og en erklæring fra ham om, at jeg kunne fritages for prøverne. Det var biskop Wegener, som spurgte mig, om jeg ikke ønskede at blive ordineret af biskop Ludwigs, min ungdomsven. Der er nu for mig ingen tvivl om, at de to biskopper, Wegener og Ludwigs, sammen har drøftet muligheden af, at jeg kunne blive præst i Vålse. Jeg føler mig overbevist om, at jeg skylder Ludwigs nogen tak for biskop Wegeners venlige og forstående holdning. Jeg tog med glæde mod tilbudet om at blive ordineret i Ålborg. Den 6. april fandt ordinationen sted i Budolfi skønne kirke, gennem hvis høje korvinduer forårssolen kastede et strålende lys. Vi var 4 ordinander, og jeg, der endnu var delvis reconvalescent, fik lov at slippe let igennem den såkaldte bispeeksamen.

Ludwigs tekst til ordinationstalen var Math. 13, 45-46, lignelsen om købmanden, der solgte alt, hvad han havde, for at erhverve den meget kostbare perle. Han sluttede sin tale med at sige føl-

gende: »Og når jeg nu lægger jer dette på hjerte, så ved jeg, hvor alvorligt det er, men også hvor velsignet det er. Jeg ønsker jer ikke en magelig, let overkommelig gerning, men en velsignet gerning.

Det ønsker jeg jer, mine kære unge brødre, der nu skal begynde gerningen, efter at jeres forberedelsestid og ventetid er endt, og det ønsker jeg dig, min ungdoms-, manddoms-, mit hjertes ven, som nu efter mange års frugtbar tjeneste i anden gerning går ind til den præstetjeneste, som det altid var din faders håb at se dig i. Ham, hvem jeg skylder mer, end jeg kan sige, aldrig nok kan takke Gud for; Gud give jer kærlighed til mennesker, tillid i kærligheden, da skal I så med håb og måske endda få lov at høste med frydesang.« De tre andre ordinander var: N. Jessen, nu sognepræst i Hatting, O. Holmgaard, nu sognepræst ved Sct. Peders kirke i Slagelse og provst, og Georg Bartholdy, nu sognepræst ved Eliaskirken i København.

Efter ordinationen gik biskoppen fulgt af de nyordinerede og de tilstedeværende præster ind i sakristiet, hvor vi mundtlig aflagde præsteløftet. Det gik sådan til, at den først udnævnte, i dette tilfælde Jessen, oplæste præsteløftet og lovede at ville holde det. Vi andre ordinander aflagde derefter løftet. Jeg udtalte f. eks.: »Jeg, Johs. Fog-Petersen, som lovligen er kaldet til sognepræst i Vålse, Lolland-Falsters stift, lover for mit vedkommende det samme.«

Min kone og jeg boede i dagene før og efter ordinationen hos biskop Ludwigs og fik den hjerteligste modtagelse af ham og hans tante. Ordinationsdagen var for alvor en skelsættende dag i mit liv. Nu var jeg præst. Jeg har aldrig kunnet forstå dem, som efter at være ordinerede, er gået over i anden stilling. Jeg *kan* ikke se rettere, end at de ikke helt må have forstået, hvad ordinationen betyder. Så drog min kone og jeg til Vålse. Vi havde solgt vort hus i Nykøbing F.

Indsættelsen blev fastsat til 3. søndag efter påske. Biskop Wegener ønskede selv at komme til stede og foretage indsættelsen for dermed igen at overtage det biskoppelige tilsyn med Vålse præst og menighed, så den undtagelsestilstand, Vålse sogn havde været inde under, kunne ophøre.

Som bekendt kommer foråret til Lolland-Falster ca. 14 dage før det øvrige land, og foråret 1921 var usædvanlig tidligt og skønt. Skoven var allerede sprunget ud den 17. april. Sognebeboerne i Vålse havde smykket hele kirken med nyudsprungne bøgegrene. Smukkere velkomst kunne de nye præstefolk ikke få. Da jeg sammen med biskop Wegener gik gennem haven og den hvidkalkede

Præstegårdshaven og kirken.

portal ind på kirkegården, udbød han: »Ak ja, I gamle præstegårdshaver! Hvor længe mon I får lov at bestå!« Biskoppen holdt sin indsættelsestale ud fra ordene i Hebræerbrevet 13, 20-21: »Men fredens Gud, som førte den store fårenes hyrde, vor Herre Jesus, op fra de døde med en evig pagts blod, han bringe jer til fuldkommenhed i alt godt, til at gøre hans vilje, og han virke i eder det, som er velbehageligt for hans åsyn ved Jesus Kristus. Ham være æren i evighedernes evighed!« — Jeg holdt min tiltrædelsesprædiken ud fra Johs. 16, 16-22. 28 års lykkelig præstegering var begyndt!

Efter gudstjenesten samledes biskoppen med menighedsrådet til middag i præstegården.

Det stod for mig som opgaven at blive præst for *hele sognet*, og jeg sluttede mig derfor ikke til nogen særlig kreds eller retning, hverken til dem, der havde været tilhængere af Arboe-Rasmussen eller dem, der havde været imod ham. Min kone støttede mig heri. Jeg talte i kirken ved gudstjenester og kirkelige handlinger og arbejdede meget med mine prædikener, men holdt ikke i de første år møder af særlig art. Vi ville først lære befolkningen at kende. Og det var ikke vanskeligt, da de kom de nye præstefolk i møde med stor venlighed. Det gjaldt også dem, der stod skeptisk over for kirken og dens gerning. Efterhånden som tiden gik og vi lærte den egentlige Vålse-befolkning at kende, følte vi os hjemme blandt dem. Vi opdagede, der var mange selvstændige mennesker med en frigjort tankegang. Deres sindelag var umiskendelig forstandsbetonet. Det var typisk falstersk, men bag det forstandsmæssige levede der en stærk, bunden varme. Før man kom i kontakt med den, havde man ikke lært dem at kende. Befolkningen bar præg af, at den nedstammede fra slægter, der i gammel tid havde tilhørt kronens gods, og derfor ikke som i andre dele af landet været under herremandsvælde, der havde kuet dem. Da kronens gods 1766 blev solgt, var det meningen, at bønderne selv skulle have købt deres gårde, men det blev folk fra Nykøbing, som blev herrer over jorden. Nu kom der i et par generationer et herremandsvælde, som nordfalstringerne rejste sig imod. Under striden med de nye herremænd voksede og styrkedes befolkningens selvstændighedstrang og oppositionstilbøjelighed. Nordfalstringerne ville være frie mænd og ikke mindst Vålserne, som også karakteriseredes ved, at de havde hørt hjemme på en halvø, der nu ved inddæmning af Vålsevig var blevet eet med det øvrige Falster. I det her anførte ligger også en del af forklaringen på befolkningens kritiske holdning over for præsterne, som ikke forstod dem, men kom som fremmede ufolkelige embedsmænd og derfor havde vanskeligt ved at komme i kontakt med dem. Da frihedskravet brød frem i midten af det 19. århundrede, fængede det stærkere på Nordfalster, og særlig på Vålse, end mange andre steder i landet. Det var både mænd og kvinder, der var med i dette røre. Bekendt er historien om den politiske bondekone i Vålse, som af glæde over den fri forfatning kyssede J. A. Hansen. I sidste halv-

del af det 19. århundrede blev Vålsernes trang til frihed og selvstændighed yderligt underbygget gennem en meget dygtig lærer Jørgensens undervisning. Han oprettede en realskole i byen, den søgtes af unge fra andre egne foruden af Vålserne. Hans søn var lærer i Vålse nørre skole, da vi kom til sognet. Med berettiget stolthed talte man i Vålse om gårdejer Hans Rasmussen, Egense, der var en folkelig fører, som fik herremanden på Valnæs dømt til at yde erstatning til en gårdejer, han havde ladet mishandle. Midt i Vålse by foran det såkaldte kommunalhus, vist nok det første i sin art i Danmark, hvor sognerådet holdt sine møder, har man rejst en mindesten til ære for Hans Rasmussen. Vi opdagede snart, at det var en stor fejltagelse at betegne befolkningen i Vålse som åndelig sløv og ligegyldig, den var tværtimod i overvejende grad levende interesseret og optaget af tidens store og små spørgsmål. Mer end een gang har jeg set koner gå hjem fra indkøb i brugsforeningen, med kurven halvfylt med bøger fra biblioteket, som fandtes i det overfor brugsforeningen liggende kommunalhus. Læsningen gjaldt ofte den tids nyere, værdifulde litteratur, f. eks. Sigrid Undset. Hertil kommer, at de var meget dygtige landmænd, som med stort udbytte drev deres usædvanlig gode jord, hvad naturligvis medførte at adskillige, for ikke at sige mange, blev fangne og bundne af en materialistisk tankegang. Det siger sig selv, at det ikke altid var lige let at være præst i en sådan befolkning. Mine nærmeste forgængere havde erfaret det. Jeg erfarede selv, at opgaven var vanskelig, men jeg tog den som en, der var lagt hen til mig. Jeg forkyndte evangeliet så jævnt jeg kunne, og søgte at finde nye ord for det budskab, det var min gerning at bringe. I mine bestræbelser for at undgå gammelkendte teologiske vendinger og udtryk, havde jeg udmærket hjælp af min kone, hvis skarpe kritik ikke skånede mig, dersom jeg havde forvildet mig ind i snørklet teologisk tankegang og sprogbrug. En anden god rådgiver fandt jeg i en midaldrende gårdmandskone, Pauline Spur. Hun var et usædvanligt levende, vågent, interesseret menneske, som elskede litteratur og sang og kendte sit sogns befolkning ud og ind. Hun havde en sund, retsindig dømmekraft, og veg ikke tilbage for at give sig i lag med vanskelige spørgsmål, tænksom som hun var. Hun kom til at stå os meget nær, og var en af dem, der kunne komme til præ-

sten med mange spørgsmål, som gav anledning til en, ikke mindst for ham, berigende samtale. Under en sådan kom vi engang ind på forholdet mellem Vålserne, deres kirke og præst. Da udtalte hun: »Dersom der kommer en præst her, som taber troen på os, så kan han intet udrette.« Den sandhed, der ligger i de ord, gjaldt ikke blot Vålse, men den gælder i almindelighed præsters gerning. I denne forbindelse skal også nævnes syersken Karoline Krogh, som tidlig var blevet enke, en datter af præstegårdens gamle havemand Peter Olsen. Hun var en stille sjæl, trofast over for kirken og præstegårdens beboere. Det var godt at besøge hende i hendes lille hjem. Hun bragte fred med sig, hvor hun kom.

Konfirmandundervisningen optog mig meget. Af hensyn til den gammel-rationalistiske opfattelse af vor Herre, Jesus Kristus, som i tidens løb havde fået fast tag i mange sind i sognet, søgte jeg at tale til de unge om vor tro på Jesus Kristus, Guds eenbårne søn, vor Herre. Anden trosartikel med Luthers forklaring var i særlig grad baggrund for min konfirmationsundervisning. Iøvrigt bestræbte jeg mig for at kaste lys over Guds tilgivende kærlighed, der kommer til os som en virkelighed i vor Herre Jesus, hans ord og ånd og hjælper os til frimodigt og med tak at tage imod hvad Gud har givet os, og leve vort liv og gøre vort arbejde som dem, der hører ham til. På landet havde man jo rigelig tid til konfirmandundervisning, og når »timen« var forbi, fik de unge frikvarter, som de ved sommertid tilbragte i haven. Derefter samledes vi i havestuen, hvor min kone lærte os nye sange og melodier. Vi brugte ofte den lille sangbog »Syng dig glad«, som har så mange friske ungdomssange. Samværet med de unge var et fortræffeligt middel til at lære dem og deres hjem at kende. Ved forberedelsens afslutning forærede min kone og jeg hver konfirmand et eksemplar af det lille sanghefte, vi havde benyttet sammen med salmebogen. Det kom således rundt i mange hjem i sognet.

Ved besøgene rundt i sognets hjem fik jeg altid en venlig modtagelse, men det skal ikke skjules, at det mange steder var vanskeligt at få en åndelig samtale i gang. Jeg gik den vej at tage mennesker, hvor de stod og lære dem personlig at kende. Det gjaldt f. eks. repræsentanter for det gamle Vålse, som gamle gård-ejer Prior og hans to søstre, møller Vilh. Hansens enke, kaldet

Bodil Møller og Lene Truelsen og hendes mand, Jens Truelsen. Jeg glemmer ikke den dag, da han åbent talte ud til mig om sin sorg over sønnens død. Derved knyttedes mange bånd mellem præsten og hjemmene i sognet. Såvidt det kunne lade sig gøre, fulgte jeg med i de enkelte familiers ve og vel. Jeg søgte at blive Vålserne en Vålser.

Ny opfattelse af folkekirken.

Under mit arbejde som præst i Vålse så jeg til min store glæde, at Vålserne havde et positivt forhold til deres kirke. Den var deres. Der havde de ret til at komme, og der ville de komme, for en stor dels vedkommende. Efterhånden klaredes for mig mit syn på kirken. Jeg havde fra min ungdom af, udgået som jeg var fra grundtvigske kredse, haft den opfattelse, at folkekirken var en blot borgerlig indretning. Nu indså jeg, at det var en misforståelse at betegne den sådan, trods alt, hvad der var sagt om den. Den danske folkekirke — for at bruge Morten Pontoppidans udtryk — vor landskirke, er en kirke i ordets egentlige betydning, hvad der jo også tydelig er sagt i juni grundlovens § 3: »Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke og understøttes som sådan af staten.« Den *er* altså ingen statsinstitution. Staten understøtter ikke sine institutioner, den opretholder dem eller driver dem, folkekirken har sit eget særegne liv. Naturligvis har folkekirken, som alt andet i denne verden, en ydre side, men det er ikke det væsentlige ved den. Dette er, at gennem den taler vor Herre Jesus Kristus i sit ord til folket og øver sine gerninger over for slægt efter slægt ved døbefont og nadverbord. I denne kirke har vi i ham mødt Guds nåde og barmhjertighed — og møder den.

I »Højskolebladet« 13. februar 1925 gjorde jeg sagligt rede for min nye opfattelse af folkekirken i en artikel »Den ny Folkekirke«. Jeg skriver her bl. a.: »I den danske folkekirke er evangeliet blevet forkyndt og bliver forkyndt, »end risler den kilde, end dækkes det bord, end kimes der mildt ifra tårne.« Det takker vi for, og vi er mange, som vil værne om og bevare folkekirken og dens kirkeliv, som vi har arvet den fra vore fædre, for at den også kan blive den kommende slægts kirke.« Jeg skrev videre: »Hvad er

da det i kirkereformen 1922, som har styrket og fornyet den folkekirkelige ordning? Det er for det første, at der nu i den kirkelige lovgivning fremhæves og understreges, at det er en frivillig, personlig sag, om man vil være medlem af folkekirken eller ej. De, som ikke vil være medlemmer af folkekirken og melder sig ud af den, lider intet skår i deres borgerlige rettigheder, og der pålægges dem ikke som tidligere en særlig afgift til skolevæsenet. De bliver nu fri for at deltage i de kirkelige udgifter. De kirkelige udgifter lignedes ikke mere på sognets beboere, men på »Sognets til folkekirken hørende beboere.« Det vil sige på dem, som frivillig, går ind på at deltage i dem, fordi de vil være medlemmer af folkekirken. For at klargøre dette, holdes den kirkelige ligning ud fra den almindelige kommunale ligning. Der er her ved kirkereformen indført et frivillighedens princip, som ikke kan overvurderes og som fremtidig vil sætte sit præg på folkekirken.

Ved kirkereformen af 1922, som J. C. Christensen gennemførte, inden han forlod det politiske liv, er grunden lagt — og lagt godt — til folkekirkens frigørelse og selvstændiggørelse overfor staten og den politiske administration. Skulle der i menighedsrådenes folkekirke blive trange kår for det kristne menighedsliv, vil vejen ikke være den at bryde med folkekirken, men at optage arbejdet for at folkekirken reformeres således, at den kristne menighed i sine forskellige afskygninger kan leve sit liv inden for den. En folkekirke må i følge sit væsen være både rummelig og tålsom, og det vil den frie folkekirke nødvendigvis blive. Men det vil ikke sige det samme som, at der inden for den bliver plads for en præstevilkårlighed, der blandt andet kan give sig udtryk i gennemførelse af ritualfrihed. Der må i en folkekirke være fællesskab om det tilgrundliggende: De kirkelige hovedsynspunkter, den gudstjenestelige ordning, sakramenterne og deres forvaltning. Kravet om ritualfrihed er faktisk et krav om folkekirkens opløsning.«

I min artikel, hvor jeg ikke havde lagt skjul på mine noget kølige følelser overfor valgmenighedsdannelse, anbefalede jeg dem, der ikke kunne forsones sig med folkekirken, at danne frimenigheder og fremhævede, at en evangelisk-luthersk frimenighedsbevægelse ved siden af folkekirken ville kunne få stor betydning for denne og for vort folk. Jeg betegnede valgmenighedsdan-

nelsen som upåkrævet, efter at vi nu med menighedsrådene faktisk havde fået præstevalg inden for sognemenighederne.

Artiklen fremkaldte forskellige modindlæg, men da jeg ikke havde skrevet den for at begynde en diskussion, men for at redegøre for mit nye standpunkt, fandt jeg ingen anledning til at svare på dem. Dette mit syn på folkekirken stadfæstedes jeg i under min senere gerning som præst i København og Odense. Mit nye syn på denne folkekirke svarer i nogen måde til det biskop Ludwigs tillevede sig under sin gerning i Ålborg stift og fremlagde i sine »Kirkepolitiske Breve«, der blev udgivet af Johs. Monrad efter hans død.

Præstegerningen i Vålse.

Med menighedsrådet i Vålse havde jeg et fortræffeligt samarbejde. Jeg brugte den fremgangsmåde, når større sager skulle behandles, først at gennemdrøfte dem med min gode ven, næstformanden, gårdejer H. J. Buddige. Mange var de ture, jeg tog til Egense for at træffe ham. Var han ikke i sit hjem, så fandt jeg ham på gårdens marker nede ved det friske smålandshav.

Af opgaver som menighedsrådet hjalp os med at løse, var sammenkomster for de gamle i sognet. Alene i Vålse by boede ca. 30 enker og enlige kvinder. Møderne holdtes i præstegårdshaven om sommeren. Bagværket blev skænket privat, og man kørte for de gamle, hvor det behøvedes. En stor støtte havde vi også i sognerådsformanden H. Clausen og hans hustru, Kratskovgård. Da der skulle skaffes penge til fornødne reparationer i kirken, som orgel og alterplads, tog menighedsrådet initiativ til afholdelse af en større bazar i præstegårdshaven. Sognebeboerne gav mange værdifulde gaver, som f. eks. en levende kalv, som under jubel blev vundet af den lokale tækkemand. Bazaren var begunstiget af det skønneste sommervejr og varede til langt ud på aftenen. Den fik stor tilslutning fra så at sige hele sognet, og dagen efter så stuegulve og plæner noget mellemfornøjede ud, men det rettedes hurtigt.

Samarbejdet med lærerne, lærer Jeppesen og forskolelærerinde frk. Nielsen ved Vålse søndre skole og lærer Jørgensen ved Vålse nørre skole, var udmærket.

Den 9. december 1921, 1/2 år efter at vi var kommet til Vålse, holdt vi vor datter Ellens bryllup med lærer Uffe Brøns. I bryllupsmiddagen deltog ikke mindre end ca. 80 gæster. Vi havde indbudt: menighedsråd, sogneråd, skolekommission, værgeråd, lærerne — alle med fruer, foruden familie og nærmeste venner. Festen bidrog til at knytte forbindelsen mellem præstegården og de mange hjem ud over sognet. Efter et par års forløb begyndte vi at indbyde de tidligere konfirmander og andre unge til møder i præstegården. Det voldte til at begynde med nogle vanskeligheder at få ungdomsmøderne i gang. Man var åbenbart betænkelig ved at komme i præstegården. Derimod gik det lettere at samle de unge til aftengudstjeneste i kirken kl. 19 en gang månedlig ved fuldmåne.

Forskolelærerinde frk. Nielsen var leder af den lille Indre missionskreds, der fandtes i sognet. Hver sommer afholdt hun i forsksolen en bazar til fordel for Ydre mission. Som fast taler kom her i en årrække den bekendte K.F.U.K.-leder, komtesse Knuth. Naturligvis deltog vi i disse bazarer. I Arboe-Rasmussens tid havde Kirkeligt landsforbund af 1911 sørget for, at fremragende kirkelige talere kom til Vålse og afholdt gudstjeneste, f. eks. Henry Ussing, Fibiger og Bang, Haslev. De fortsatte med at komme endnu nogle år, og samlede Indre Missions venner fra Nordfalster i kirken o. m. a.

Vi foretog udflugt med de unge til Nørre Ørslev højskole og fik til gengæld besøg af elever og unge fra Nørre Ørslev kredsen. Efter møderne legede de unge sanglege på de store plæner i præstegårdshaven. Jeg indbød et år forstander M. P. Smidt, Nørre Ørslev, til at prædike 4. søndag i advent i Vålse. Det var første gang, den senere valgmenighedspræst prædikede i en kirke.

Under min embedstid i Vålse udløb forpagtningskontrakterne. Jorden havde været bortforpagtet til to. Menighedsrådets flertal, hvortil jeg hørte, besluttede da at udstykke hele præstegårdsjorden, herved fik 3 husmænd tillægsparceller, og der oprettedes 4 nye husmandsbrug. Det har altid været mig vanskeligt at forstå dem, der klager over præstegårdsjordens udstykning. De overser jo, at jordrenten indbetales til embedet, at jorden altså fremdeles hører under kirken, mens brugerne er en slags fæstere.

Der var mange ejendommelige ting at opleve i Vålse sogn. Mon

jeg ikke er en af de sidste præster, der har måttet »mane« en nisse bort? Jeg besøgte en dag en meget gammel kone. Hun var egentlig ikke syg, men lå til sengs, og i samtalens løb klagede hun over, at der var en nisse, som om natten holdt hende vågen. Han løb og rumsterede på loftet. Jeg blev naturligvis noget overrasket over denne meddelelse, og da jeg selvfølgelig ikke kunne have en sådan folkekirkelig uorden, sagde jeg i meget bestemte ord, at det skulle høre op, og at hun ikke skulle tage notits af ham mere. Interessant var det at tale med en gammel mand oppe i 90-erne, der som dreng havde måttet gøre hoveriarbejde på herregården Valnæs, hvor han vogtede får. Han fortalte, hvordan herremanden, der var et hidsigt gemyt, kom ridende ad landevejen og slog efter ham, der gik inde på marken, med en pisk for at ramme hans ben. Drengen garderede sig ved at bøje sig sammen, hver gang herremanden slog, så han i stedet for at ramme benene, ramte den store fåreskindskappe, drengen havde på.

I et noget forsømt hus, der lå yderst i Vålse by ved vejen til Orehoved, boede en tidligere fodermester, svensk af fødsel, hans kone og hendes søster. De havde meget lidt at leve af, men gode mennesker i Vålse — og dem var der adskillige af — rakte dem en hjælpende hånd. Når man kom til at tale med de to damer, opdagede man, at de havde kendt bedre dage. Det viste sig, at de var i slægt med den kendte filosofiske professor Sibbern, Grundtvigs ungdomsven. De omtalte ham som »Onkel Sibbern«. Man fortalte, at under et ophold hos en slægtning i Orehoved, havde den ene af dem lært fodermesteren at kende (hun var lidt forvokset) og giftede sig med ham. Den ugifte søster fulgte sin gifte søster ind i den tilværelse, der visselig ikke blev en dans på roser. De fortalte en rørende historie om professor Sibbern, der som bekendt i sin ungdom var stærkt optaget af Oehlenschlægers søster Sophie, der var gift med Anders Sandøe Ørsted. Man kunne stundom på hans gamle dage se ham sidde hensunken i betragtning af et stykke rødt kjoletøj, som mindede ham om en kjole, som Sophie Ørsted havde båret. Familien morede sig i stilhed over det, men man sagde: »Å, lad ham dog have den fornøjelse.« Begge søstre havde fået en god skoleuddannelse, og navnlig fru Jonassen spillede udmærket klaver. En dag hun besøgte os i præstegår-

den, forbavtede hun os ved at sætte sig til klaveret og spille Wagner udenad. Hendes søster, frk. Poulsen, var et elskeligt menneske, en lille, sart skikkelse. Jeg kan ikke glemme, da hun syg til døden lå i den fattige stue, hvor tapetet hang i laser på væggen. Hun holdt meget af Johs. Ewalds: »Udrust dig, helt fra Golgatha,« og jeg måtte læse den for hende. Salmens stærke og sande ord kom ved hendes dødsleje på særlig måde til sin ret. Hun fandt fred og hvile i dem. Der er måske ikke mange dødslejer, efter Johs. Ewalds eget, hvor de ord har passet bedre:

»Udrust dig, helt fra Golgata,
løft højt dit røde skjold,
thi synd og død, du ser det ja,
angribe mig med vold.

Løft højt dit glavind i din harm
mod dem, der trodse dig.
Nedstyrt dem med en vældig arm
fra lyset og fra mig.

Da skal jeg, sikker ved din hånd
ej frygte døden mer —
og glad ser da min frelste ånd
på sit nedbrudte ler.«

Mærkeligt var det gennem disse mennesker, hvis liv havde formet sig så tragisk, at få direkte forbindelse med den strålende guldaldertid.

Kirkelige forhold på Lolland-Falster.

Der gik i 20-erne *en åndelig luftning over Lolland-Falster*. Der var en levende vekselvirkning mellem de åndelige ordførere og befolkningen. I Idestrup sad pastor Grell, indtil han brød op og dannede valgmenighed i Nørre Ørslev, hvad vi ikke kunne forstå. Nørre Ørslev højskole var under M. P. Smidts ledelse et åndeligt centrum. Det samme gjaldt Nysted husholdningsskole under frk. Kathrine Jespersens ledelse, og Søllested højskole på Vestlolland, hvor pastor Frede Jensen og hans hustru, forfatterinden Thyra Jensen var præstefolk. Blandt Rødby-egnens førere var gårdejer Peter Petersen, Hollegård, medlem af det første kirkelige udvalg.

Han lod afholde kirkelige møder på sin gård flere dage i træk. I Nørre Alslev boede den stærkt åndeligt interesserede læge Munk, broder til seminarieførstanderen og præsten i Vordingborg. I Gunslev skole var A. M. Hansen førstelærer. Han havde gennem en lang årrække stor indflydelse i sognet. Senere blev han folketingsmand og statsrevisor og undervisningsminister. I nabosognet levede den stilfærdige, men stærkt personlig, prægede provst Therchildsen og frue i deres smukke, med mange sjældne malerier smykkede hjem, tidligere Ingemanns barndomshjem, Torkildstrup præstegård. I Kippinge-Brarup mødte man den myndige, meget betydelige prædikant, pastor Sadolin, senere provst, vor udmærkede nabo, gode ven og rådgiver. Der var kun 2—3 kilometer mellem præstegårdene i Kippinge og Vålse. Præstefamilien fra Vålse aflagde jævnlig besøg i Kippinge. Vi satte stor pris på familien Sadolin, den milde, muntre præstefrue og den store børneflokk. I Nykøbing F. havde stiftsprovst Kall, gift med en datter af digteren Chr. Richardt, afløst stiftsprovst Kemp.

Efterårsmøderne på Nørre Ørslev højskole, på Nysted husholdningsskole og Lollands højskole samlede store skarer af tilhørere. Det samme gjaldt de kirkelige møder i Nykøbing F., både dem, der havde særlig grundtvigsk præg og de mere almen-kirkelige.

Det var meget almindeligt i de år, at der blev holdt hverdagsgudstjeneste ikke blot i adventstiden og fastetiden, men i forbindelse med efterårsmøderne i forsamlingshusene, f. eks. i Stokke-marke og i Vejleby, hvor forfatteren Martinus Wested var lærer, han som betød så meget for Kaj Munk. I Kettinge havde gårdejer Julius Rasmussen bygget en sal til sin gård, hvor møder blev holdt, også ofte i forbindelse med gudstjenester. De sidste var overalt, hvor de blev holdt, sædvanlig godt besøgt.

Foruden denne prædikevirksomhed holdtes der i vinterens løb møder i Nørre Vedby forsamlingshus og i Nørre Alslev. Mange af disse møder blev arrangeret af lokale kredse af »Kirkeligt samfund« for hvilket jeg en tid var rejsepræst.

I denne forbindelse må også nævnes Indre Missions store møder i Holmeskoven ved Saksøbing og de store sommermøder ved Adamsegen i Christianssæde skov og i Ovstrup skov på Falster. Det var mig en stor glæde at være med i denne prædikevirksom-

hed og deltage i nogle af de mange møder og mærke den vågende hørelyst.

I Saksøbing afholdtes en stor kirkefest i 1100-året for kristendommens indførelse. Det var vist nok den nystiftede menighedsrådsforening, der var indbyder til festgudstjenesten. Når vi havde valgt Saksøbing til mødested, var det fordi byen må betragtes som det mest centrale punkt i Lolland-Falsters stift, og fordi der fra Saksøbing og omegn sædvanlig samledes en stor menighed i kirken, hvor pastor Prior var præst. Biskop Valdemar Ammundsen fra Haderslev talte ved denne lejlighed om reformationens indførelse, og dens betydning for vort folk. Han stod den gang i sin manddoms fulde kraft, og kirkefesten blev en oplevelse, som længe huskedes af dem, der havde været med. Når jeg så udførligt har omtalt de mange møder og gudstjenester på Lolland-Falster, er det for at give et indlæg i den standende diskussion om den åndelige tilstand på øerne, der ofte, men i hvert fald i tyverne ganske med urette, af folk fra andre dele af landet, betegnedes som »døde egne.«

Med biskop Wegener fik jeg som årene gik mere og mere at gøre og kom til at stå ham ret nær. Jeg glemmer ikke hans glæde, da jeg satte ham ind i mit nye syn på folkekirken og dens virksomhed. Han fulgte min fremtidige præstegerning med sympati og interesse. 1923 afløstes han af biskop John Ammundsen, der overalt fik en god modtagelse og var hyppig prædikant i stiftets kirker, også i Vålse, hvor han prædikede ved en højmesse påskedag for en fyldt kirke. Biskop Wegener fik mig efter sin afgang ind i arbejdet for D.K.U., hvis energiske formand han var.

Der dannedes i de år to nye konventer på Falster og Østlolland. Det ene kaldtes »Eulaliæ-konvent« efter navnet fra almanakken på den helgeninde, på hvis navnedag konventet var stiftet. Det var ikke retningspræget. Dets medlemmer var præster på to lægmænd nær: højskoleforstander M. P. Smidt, Nørre Ørslev, og godsforvalter Valentiner, Korselitze. Blandt medlemmerne var provsterne Degenkolw og Therschildsen, stiftsprovst Kall, præsterne Warring og Sadolin. Min kone og jeg fik lov at køre med i hans bil, hvorfor vi på den tid sang, frit efter Grundtvig: »Da har i rigdom vi drevet det vidt, når vor nabo har bil og vi kører frit.« Præsterne

Emborg, Grell, Widding og flere andre var medlemmer. Netop fordi konventet ikke var retningspræget, men forskellige røster her kunne komme til orde, blev dets møder særlig indholdsrige og værdifulde. Forhandlingerne blev ført i en forstående og rolig tone. De var os alle til opmuntring og hjælp i vor præstegerning. »Eulaliæ-konventet«s forhandlinger blev omhyggeligt indført i en protokol, som nu findes i rigsarkivet. Forhandlingerne giver et bidrag til skildringen af de kirkelige forhold på Falster i disse år.

Vi var også med i det grundtvigske konvent, hvis medlemmer var præster og 2 lægmænd, læge M. Munk, Nørre Alslev, og højskoleforstander Smidt, konventets retningspræg hindrede ikke den fri forhandling. Af præsterne, som var med, kan nævnes Grell, Idestrup, Schultz, Tingsted, Vimtrup, Horbelev. Også her var forhandlingerne livlige og udbytterige.

Som man af det foregående vil forstå, var Vålsepræstens tid meget optaget. Men det afgørende var dog søndagsgudstjenesterne i Vålse kirke. Jeg er ganske enig med provst Therschildsen, når han engang i et konventsforedrag sagde: »Præsterne må vide, at det er på prædikestolen slaget står,« og tilføjede: »Ve den præst, der ikke får sin lørdag i fred.« Fra mit barndomshjem var jeg vant til at respektere lørdag eftermiddag, når min far arbejdede med sin prædiken, som halv-hellig. Sådan var det nu også for mig. Der faldt ligesom lysskær fra den kommende søndag ind over den. Jeg tog af princip ikke mod indbydelser til lørdag eftermiddag og aften. Den aften ringede klokkerne i Vålse på en særlig måde efter gammel skik. Ringningen foregik i 3 afsnit og derefter kom bedeslagene. På foranledning af mig vedtog menighedsrådet et regulativ for klokkeringningen, hvori det blev fastslået, at denne gamle skik skulle følges i de kommende år. Jeg håber ikke, den er fraveget. Jeg har aldrig hørt om en tilsvarende klokkeringning andre steder i vort land. Når vi så samledes søndag formiddag i den gamle kirke, der om vinteren var godt opvarmet, var der en virkelig højtid over gudstjenesten. Salmesangen var god og levende. Vålserne holdt af at synge. Vi var meget forsigtige med indførelse af nye melodier. Som årene gik, skete det, at kirkegængernes tal voksede, og altergangen, som næsten var gået i stå, kom igen i gang. Det er med stor glæde og taknemmelighed, jeg mindes min præ-

stetid i Vålse sogn og Vålse kirke og de mange familier, vi der kom i forbindelse med og som blev vore venner for livet. Jeg har været glad ved efter at være rejst derfra, af og til, når vi kom på besøg, at få lov at overtage søndagsgudstjenesten.

Da pastor Grell rejste fra Idestrup for udelukkende at være valgmenighedspræst i Nørre Ørslev, henvendte en kreds af Idestrup sogns beboere, som ikke ville forlade sognemenigheden og gå ind i valgmenigheden, sig til mig og bad om, at jeg een gang månedlig ville komme til Idestrup og holde gudstjeneste med altergang. Efter nøje at have overvejet sagen, svarede jeg ud fra mit kendskab til forholdene »ja« for at hjælpe til at holde sammen på sognemenigheden. Når jeg kl. 10 havde prædiken i Vålse kirke, blev jeg hentet i bil, for at kunne være i Idestrup kl. 14. Det ligger nemlig nogle og tredive kilometer fra Vålse.

Sognepræsten i Idestrup stillede mig velvilligt kirken til rådighed. Jeg var meget taknemmelig for at få lov at prædike i denne kirke, hvor jeg i pastor Grells tid så ofte havde følt mig hjemme. Efter gudstjenesten besøgte jeg som regel forskellige hjem i sognet. Blandt dem jeg kom til at stå nær, skal nævnes gårdejer P. Hansen, Ulslev, min fortrolige ven, og hans hustru, gårdejer Carl Petersen, som ofte hentede mig, og gårdejerske Anna Skytte, hendes tidlig afdøde mand o. m. a.

Nye forhold.

Det hændte en dag at provst Therchilsen, Torkildstrup, nævnte for mig den mulighed, at jeg kunne søge et andet embede. Skønt vi havde tænkt os, vi skulle blive længere tid i Vålse, fik vi efterhånden en følelse af, at nu var vor tid i dette sogn omme — en anden kunne gå ind i vort sted. Det viste sig senere at være rigtigt. Vi var så lykkelige at få eftermænd, der kunne føre arbejdet videre. Det var ikke let for os at forlade Lolland-Falster, hvor vi nu havde boet i 13 år og var blevet stærkt samlevet med folk både i og uden for Vålse.

Jeg havde flere gange afslået opfordringer til at søge andetsteds hen, men nu indgav jeg ansøgning til det ledige embede ved Sct. Hans kirke i Odense. En søndag formiddag kort før gudstjenestens

begyndelse, så man en skare fremmede mennesker spadsere på Vålse gade. Det var menighedsrådet fra Sct. Hans sogn i Odense, der uanmeldt kom for at høre mig. Man ønskede imidlertid en mand, der tidligere havde været præst ved kirken, H. R. Hansen. Han blev indstillet som nr. 1 med 8 stemmer, jeg som nr. 2 med 7 stemmer.

Der skulle ved denne tid foregå præsteskitte på Islands brygge, København, hvor min studenterven, Axel Wright Quistgaard, gennem en årrække havde været sognepræst og ved et energisk, udmærket, opslidende arbejde i samarbejde med Kirkefondet havde fået bygget Hans Tausens kirke. Pastor Quistgaard søgte ud til et landsogn i Sønderjylland for at få mere rolige arbejdskår. Da man nu havde set, at jeg søgte bort fra Vålse, blev jeg opfordret til at søge til Islands Brygge. Menighedsrådet fra København aflagde besøg i Vålse. Jeg søgte embedet og blev udnævnt 4. juli 1927, holdt afskedsprædiken i Vålse 9. søndag efter trinitatis og talte særlig over ordene: Lukas 12, 32 »Frygt ikke du lille hjord, thi det var eders Fader velbehageligt at give eder riget.« Der blev holdt smukke afskedsfester for os ikke blot i Vålse, men i Nørre Alslev, Idestrup og Kettinge på Østlolland. Selv om vi nu rejste bort fra Lolland-Falster, havde både min kone og jeg en levende følelse af, at det åndelige fællesskab mellem os og vore venner ikke var afbrudt, hvad de kommende år afgav mange vidnesbyrd om.

Vi havde ofte med glæde sunget den lille sang af Ingemann om Falster:

»Du var mig hele verden,
du lille grønne ø
imellem de dybe sunde
og brusende Østersø —.«

— i erkendelse af, at der hvor man har sit arbejde, der er centrum, og der gælder det om at blive rodfæstet. Som jeg udtrykte mig engang: »En gang Vålsepræst — altid Vålsepræst.« Med dyb taknemmelighed for, hvad Gud havde givet os på Lolland-Falster, drog vi så til København.

Islands brygge.

Menighedsrådet på Islands brygge havde holdt en lejlighed til os i Thorshavnsgade 28, 4. sal. Min kone skulle nu for 5. gang indrette et hjem og denne gang gøre det kunststykke at flytte fra 14 værelser til 4. Lejligheden var tør og solrig og luften var frisk på bryggen. Fra mit værelse kunne jeg i klart frostvejr se den svenske kyst.

Indsættelsen skulle finde sted den 28. august. Forinden indsættelsen besøgte jeg provst H. M. Fenger, Ny Toldbodgade 45. Han modtog mig med stor venlighed, og besøget blev langvarigt og særdeles interessant. Da jeg kom, havde han besøg af to damer. Jeg beundrede og lærte noget af den måde, hvorpå han under bestandig samtale lod dem forstå, at audiensen var forbi og fik dem lempet ud af døren. Jeg havde ondt af ham, den ensomme gamle mand, hvis værelse gjorde et lidt ungenkendeligt indtryk. Da vi var færdig med at tale om indsættelsen, gav han sig til at tale om sin præstevirksomhed med dens mange små og store oplevelser. Det var ikke kedeligt at høre på, og han havde i mig, der første gang var sammen med ham, en opmærksom tilhører. Han fortalte blandt andet, at det var ham, der havde begravet Georg Brandes' lille pige. Enhver, der har læst Georg Brandes' levned, vil erindre hans store sorg over den lille piges død, og den bitterhed, han følte over for den præst, der havde foretaget begravelsen. Jeg kan heller ikke se andet, end at provst Fenger i sin nidkærhed bar sig urigtig ad, idet han benyttede denne lejlighed til at holde en slags omvendelsesprædiken for den bedrøvede far. En fremgangsmåde, der førte til det modsatte resultat af det tilsigtede. Selvfølgelig indlod jeg mig ikke i nogen samtale med ham herom, men jeg fik under hele besøget et stærkt og varigt indtryk af hans sprudlende vitalitet, der heller ikke fornægtede sig på indsættelsesdagen, da han fra kordøren talte til den fyldte Hans Tausens kirke. Med den residerende kapellan Johs. Fog kom jeg straks i godt samarbejde. Det samme var tilfældet med den store kreds af frivillige menighedsarbejdere, som fandtes i sognet. Det var unægteligt forhold, der i ydre henseende var noget forskellige fra dem vi kom fra. På Falster et sogn på 812 ind-

byggere, her var ca. 13.000. I en enkelt karré, der blev anvendt til husvildeafdeling, boede ca. 1300 mennesker, deraf 932 børn. Den sociale side af en præsts virksomhed blev man her i allerhøjeste grad konfronteret med, og uden hjælp fra den velorganiserede menighedspleje med de mange frivillige medarbejdere, som havde hver sit distrikt at passe, ville arbejdet have været fuldstændig uoverkommeligt. Hertil kom et ypperligt samarbejde med socialkontoret i Prinsessegade i København. I mange tilfælde samarbejdede socialkontoret og menighedsplejen direkte med det formål at afhjælpe trangen. Var forholdene således i ydre henseende vidt forskellige fra dem, vi kom fra, så var dog de egentlige problemer ganske de samme. Vålse sogn var på grund af sin særlige udvikling forskellig fra andre sogne, der var ingen vanekristendom. Det samme gjaldt Islands brygge. Det syn på folkekirkens arbejde, der havde fæstnet sig hos mig i Vålse, ikke blot holdt sig, men grundfæstnedes under min præstetid på Islands brygge. Det var et nyt kvarter og derfor uden kirkelige traditioner. Arbejdet måtte være: ud fra kirken som centrum at kalde til kirke og leve sig ind i og forstå de menneskers forhold, som man kom i berøring med. Derfor fik den godt besøgte søndagsskole stor betydning, og derfor var menighedsplejen en så vigtig del af kirkens arbejde, ikke mindst sygeplejen. Til denne havde vi en uvurderlig hjælp i diakonissen, søster Anny Rasmussen og hendes medhjælper, frk. Christensen og frk. Helga Eriksen, der havde deres gang overalt i sognet og var elsket og respekteret af alle. Det hændte en gang i husvildeafdelingen, hvor mange ting skete, at der havde været uenighed i en familie, hvilket havde medført, at manden havde fået en kasserolle i hovedet. Hvad gjorde han? Han gik til søster Anny for at få såret forbundet og hjælp til at få ro og orden derhjemme. I menighedshuset, der havde været den første kirke og nu var sammenbygget med den egentlige kirke, holdtes regelmæssige møder for sognets gamle. I forsommeren foretoges en længere udflugt med dem i privatbiler, som villigt blev stillet til rådighed af sogneboerne, som selv kørte med. Hertil kom at pastor Fog, der havde særlige forbindelser med militærvæsenet, havde fået overladt nogle barakker i fæstningsterrænet i Avedøre, den såkaldte Paradislejr, til brug for menighedsarbejdet. Her

kunne i løbet af sommeren holdes ferie såvel af børnehaven som ungdomsafdelingen og de gamle, som kom i august sammen med søster Anny og min kone. Disse ophold var til stor glæde og forfriskelse for deltagerne af alle aldre og derfor til stor hjælp for menighedsarbejdet. Menighedsbørnehaven, udmærket ledet af frk. M. Emborg, var til huse i en barak på Artillerivej og havde stor tilslutning, ikke mindst fra den i nærheden liggende husvildeafdeling. Sognet havde sit eget ungdomsarbejde, der holdt til i menighedshuset og hed H.T.U. — Hans Tausens Ungdomsforening, der under en energisk og dygtig ledelse samlede mange unge, såvel unge mænd som unge piger. Da pastor Lerche blev præst i sognet, kom hertil en afdeling gule spejdere. I menighedshuset var der regelmæssig børneplejestation, et led i det arbejde for spædbørnene, som den kendte læge, dr. Bojesen, havde sat i gang. Een gang hver anden uge samledes en kreds af damer under ledelse af min kone og dameskrædderinde fru Møller for at sy tøj af gammelt og nyt til de mest trængende børn. Det blev uddelt ved juletid og lige før sommerferien. For at skaffe midler til dette store, vidtforegnede menighedsarbejde, der fik støtte af »De samvirkende menighedsplejer«, holdtes årlig en stor bazar i menighedshuset. Bazaren formede sig som en folkefest for hele sognet. I forbindelse med denne holdtes store velbesøgte møder, hvortil vi måtte tage kirkerummet i brug. Her havde vi bl. a. som taler, forfatterinden Ingeborg Maria Sick, der talte om sin nære ven, Karen Jeppe.

Gennem alt dette menighedsarbejde fik kirken en stor berøringsflade med sognets beboere. Netop fordi disse for en stor del havde stået fremmed over for kirkens budskab, var det ejendommeligt at se mange, navnlig børn og unge fra ganske uinteresserede eller ligefrem irreligiøse hjem, komme frem og slutte sig til en eller anden af de arbejdende kredse, for senere f. eks. at bede om dåb og konfirmation.

Konfirmandundervisningen var henlagt til en uheldig tid på dagen. Den foregik nemlig i timerne efter skolegangen. Når man tager det i betragtning, må jeg udtale min beundring over, at de unge dog var så vågne og levende at tale med. Det foregik i menighedshuset, og der var god tilslutning til den, trods den agitation, der udfoldedes i de år for at kalde de unge til den såkaldte bor-

gerlige ungdomsfest, som man kaldte »borgerlig konfirmation«, hvilket må betegnes som »falsk reklame og urigtig varebetegnelse«. Een ting var givet: konfirmandundervisningen måtte bestemt ikke være kedelig. Den stillede store krav til præsten. Det gjaldt om at fange de unges opmærksomhed. Jeg tænker med glæde tilbage på timerne med konfirmanderne på Islands brygge. Vi sang efter salmebogen og højskolesangbogen. Det hændte en dag, da vi sang: »Se, nu stiger solen af havets skød,« at en kvindelig konfirmand foreslog, at vi skulle synge en ny melodi af Oluf Ring, hvad jeg naturligvis gik ind på. Jeg bad så de unge piger selv synge for, hvad de gjorde med stor glæde. Det blev en fornøjelig time. Jeg husker et træk fra en anden time. Vi havde talt om skabelsen og var blevet enige om, at det hverken var geologi, geografi, astronomi m. m., vi skulle lære af skabelsesberetningen, som jeg havde gennemgået. På mit spørgsmål: »Hvad er så egentlig meningen med disse skabelsesberetninger?« svarede en konfirmand: »At sige os, at alt stammer fra Gud.«

Det hændte mere end een gang, at unge kom til mig for at få nærmere oplysninger om, hvad det var at blive konfirmeret og så indmeldte sig til konfirmationsforberedelsen. Mens jeg i Vålse havde brugt den såkaldte nyere form for konfirmation, brugte jeg i Hans Tausens kirke, hvad man var vant til, den gamle form med tilspørgsel til konfirmanden.

Præsteårene i København var fyldt med spænding og sjældne oplevelser.

En dag modtog jeg besøg af lederen af socialdemokratisk ungdomsforening, som spurgte, om han kunne leje menighedshuset til foreningens møder. Man manglede lokaler på Islands brygge. Jeg svarede ham, at det ikke kunne lade sig gøre, da det kunne medføre, at andre politiske foreninger også ønskede det samme. Menighedshusets eneste formål var at være til rådighed for kirkens arbejde. Han var ikke tilfreds med svaret og udtalte at »der faldt vel ingen tagsten ned, fordi vi holder møder der henne.« Jeg ville imidlertid gerne imødekomme de unge socialdemokrater, og da deres forening havde fået ny bestyrelse, blev forhandlingerne genoptaget. Nu blev der truffet den ordning, at de kunne holde deres møder i menighedsbørnehavens barak. Selvfølgelig kunne

de voksne ikke sidde på børnenes stole. De lod derfor selv lave nogle bænke, som børnene kunne bruge som borde. Det arrangement medførte, at jeg adskillige gange blev anmodet om at komme til stede ved foreningens møder og indlede diskussioner. Der kom det mig i høj grad til gode, at jeg som højskolemand var vant til at tale til byungdom, og at jeg havde været aktiv politiker med stærke sociale interesser. Jeg blev altid modtaget og behandlet med den mest udsøgte høflighed og venlighed. Ligegyldigt hvilket emne, jeg indledte om, så mandede den stærkt livlige diskussion, som varede til langt ud på aftenen, altid ud i et ordskitte om kirke og kristendom. Mere end een gang blev jeg af en stor skare unge socialdemokrater fulgt hjem om aftenen under livlig diskussion, som først stoppede, når min gadedør var nået. Jeg lærte mange af disse unge at kende som søgende mennesker og kom til at sætte stor pris på dem.

Ved husbesøg i forskellige anledninger oplevede jeg til min store glæde, at mange, som tilsyneladende stod kirken fjernt, alligevel ikke gjorde det. Men man kunne også komme i et hjem, hvor man mødte en rent ud forbavsende indstilling over for livets alvor. Jeg husker således et ret velhavende hjem, hvor konen var blevet syg og døde, familien var så ubehagelig berørt af denne uønskede afbrydelse af deres sædvanlige levevis, at de nærmest gjorde indtryk af at være fornærmede på den afdøde, fordi hun havde båret sig så kedeligt ad og voldte dem al den besvær med begravelse. Gudstjenestetiden var kl. 10 og kl. 17. Kirkens alter var hver søndag smykket med blomster, der som regel blev givet som gaver og bragt hen i menighedshuset lørdag aften. Det var børnehavebestyrerinde frk. Poulsen, medlem af menighedsrådet og menighedskredsens bestyrelse, som særlig stod for alterets udsmykning. Frk. Poulsen hørte med liv og sjæl til Islands brygge og Hans Tausens kirke.

På varme sommerdage glødede asfalten i Islands brygges gader, og alle, som kunne krybe eller gå, søgte bort fra byen ud på stranden eller i det mindste ud på den nærvedliggende Amagerfælled. Det siger sig selv, at dette ikke var gunstigt for kirkebesøget kl. 17, en forøvrigt uheldig tid. Jeg forsøgte derfor de søndage, når vejret var særlig godt, i stedet for eftermiddagsgudstjenesten

at holde en friluftsgudstjeneste mellem nogle tjørnebuske på fælled. For at kalde mennesker sammen til disse, ønskede jeg at få et par musikere til at blæse i horn. Det viste sig vanskeligere end jeg havde tænkt mig. Jeg stødte på Hornmusikernes fagforening, som gjorde det nødvendigt for mig at engagere en to, tre mand. Da jeg erklærede mig villig til at betale, hvad det kostede, kom forhandlingerne i gang. De mødte med deres nodebøger, men kunne desværre ikke opfylde mit ønske om at blæse salmemelodier. Deres repertoire var meget begrænset. Jeg husker det omfattede »Jylland mellem tvende have«, og »Kride-vidе-vit-bom-bom«. Af salmer var der nogle bryllupssalmer, beregnet til at blæse for sølvbrudepar, og enkelte andre. Musikken hjalp i høj grad til at kalde folk sammen fra fælled. Mødre kom med deres barnevogne. Nogle trætte vandrere, som midlertidigt havde indlogeret sig hos »Madam Græsmeyer«, vågnede pludselig op ved tonerne, i dybeste forundring over, hvad der skete. Vi havde fået nogle unge med, som skulle hjælpe os at synge, mens orkestret hvilede sig. På en pudsig måde blev disse friluftsgudstjenester kendt over hele norden. Jeg havde nemlig skrevet en seddel, som var blevet hæftet på kirkedøren. Den meddelte, at gudstjenesten blev holdt på Amager fælled. En af vore venner fra den nordiske Buddhistmission så den, da han ville overvære gudstjenesten i Hans Tausens kirke og fulgte anvisningen. Senere refererede han i Buddhistmissionens blad om denne friluftsgudstjeneste på »Ansgar« fælled (han havde fejlagtig læst min utydelige skrift).

Formentlig gennem Gunner Engberg blev min kone og jeg medlem af et konvent, hvis sammenkomster vi var meget glade ved at tage del i, hvad man vil forstå, når man hører medlemmernes navne: Det var biskop Ostfeld, stiftsprovst Henry Ussing, professorerne Eduard Geismar og J. Oskar Andersen, provst Hans Koch, domprovst Skovgaard-Petersen, præsterne Gunner Engberg, Johs. Nordentoft. Konventsmøderne blev holdt i medlemmernes hjem. Det var festlige dage og aftentimer. Lærerigt og underholdende var det at høre, hvorledes værten indledte forhandlingerne som efterfulgtes af livlige diskussioner. Jeg erindrer et konvent i Roskilde domprovstegård, hvor domprovsten i et 2 timer langt foredrag gjorde rede for sine bibelstudier under stor opmærk-

somhed. Det var ikke hver dag, man havde lejlighed til at høre Oskar Andersen og Ed. Geismar drøfte Søren Kierkegaard, som de så meget forskelligt på. Vi mindes konventet og dets forhandlinger med stor taknemmelighed.

Selvfølgelig deltog jeg i Københavns præstekonvents møder. Jeg var næstformand i bestyrelsen og således med til at planlægge dem, hvilket interesserede mig meget.

Biskop Ludwigs død.

Biskop Ludwigs' helbred var i slutningen af tyverne desværre ikke godt. Han havde måttet underkaste sig en større underlivsoperation. Skønt han endnu var meget svag, deltog han i Viborg domkirkes jubilæumsfest. Min kone og jeg sad den gang i vognmand Chr. Niensens stue i Vålse — han havde byens bedste radio — og hørte udsendelsen fra kirkefesten. Flere biskopper oplæste skriftstykker. Ludwigs læste Rom. 8, 31-39 med en åndelig varme og glød, som betog os. Jeg hører endnu hans stemme i mine øren. Det var jøden, den kristne jøde, der, prøvet i hård modgang og lidelse, gjorde sig til eet med de mægtige ord. Hans sygdom tiltog. Jeg havde lejlighed til at besøge ham to gange. Ved det første besøg var han endnu hjemme og i virksomhed. Jeg husker, hvordan han som så mange gange før fortalte om sit arbejde. Han tog manuskriptet til sin 3. bog om »salme og sang«: »Strengen er af guld« og viste mig det med følgende ord: »Der kan du se, Fog (mit »Nom de guerre« mellem venner) jeg bestiller dog noget.« Ja, han bestilte noget trods tiltagende svaghed og mangel på kræfter. Det er muligt man kan se på bogen, at den er skrevet af en mand, som ikke er helt rask. Men den er et levende udtryk for hans store kærlighed til dansk salme- og sangdigtning. Den indeholder ting af stor værdi. Han havde videregående planer. Førordet, der er skrevet sommeren 27, slutter han med at sige: »om Gud vil, håber jeg at kunne samle mine sidste kræfter om to større arbejder, som jeg i snart 30 år har søgt at dygtiggøre mig til.« Men det nåede han ikke. I året 1930 var hans time kommet. Han bukkede under for sin svære sygdom. Den danske kirke led et stort tab ved hans død.

Han fyldte, trods nogen, stillingen som biskop, fordi han forstod, at en biskop ikke blot skulle være en kirkelig kontorchef — naturligvis, ministerialia skal på et bispekontor være i orden, og det var de her, — men en biskop skal være en virkelig kirkelig tilsynsmand, og som det hedder i vor kirkes gamle, smukke ritual for bispevielse »være årvågen i sit kald og give vel agt på sig selv og hele den ham betroede hjord.« Chr. Ludwigs' bispegering er et uimodsigeligt vidnesbyrd om, at denne gernings betydning i vor kirke afhænger af dens indehaver. Han var en biskop med åndelig myndighed. Det havde biskop Wegener i ikke mindre grad været i Lolland-Falsters stift. Den danske kirke trænger til biskopper, der går i disse to mænds spor.

Ved hans jordefærd fra Budolfi kirke talte, efter hans eget ønske, kun een præst, stiftsprovst Barsøe. Som udgangspunkt tog han 1. kor. 2, 2 »Jeg agtede ikke at vide noget iblandt jer uden Jesus Kristus og ham korsfæstet.« Han sagde bl. a. »Jeg står her på en måde som en bunden mand. — For ikke mange måneder siden nedskrev biskop Ludwigs med sin forunderlige kraft, klart og bestemt, forskellige ting om, hvorledes der skulle forholdes, når han var død. — Den, der talte ved hans kiste, måtte ikke rose ham, men skulle tværtimod bede mennesker tilgive ham, hvad han havde fejlet og syndet. Dermed har biskoppen med den myndighed, der var ham egen, afskåret os fra at komme ind på værdsættelsen af hans gerning. — »Men eet må jeg have lov til at sige, på en måde den største ros — og dog ingen ros: Også han kunne sige, at »han agtede ikke at *vide* noget iblandt os uden Jesus Kristus og ham korsfæstet« — Det *var* Jesus Kristus, biskoppen forkyndte iblandt os — den Kristus, der for vor skyld blev pint, korsfæstet og døde, men også til *vor* frelse opstod sejrrig fra de døde — I den tro og i den alene fik han frimodighed overfor den sidste fjende, døden — Det er saligt at kunne skilles fra venner i troen på den frelser, der vandt tilgivelse for os alle og vide sig forenet, trods død og grav, i Guds, vor Faders, kærlighed.«

Det var ved et avisopslag på Vesterbrogade, jeg først fik meddelelse om Ludwigs' død. Det budskab skulle komme til at gribe dybt ind i mit liv. Der skulle nu for første gang afholdes bispevalg i Ålborg stift. En kreds af biskop Ludwigs' venner bad mig om

at lade mig opstille som bispeemne. De vidste, jeg havde stået ham nær. Fra anden side opstillede man sognepræsten ved Jesuskirken, den mangeårige formand for Santalmissionen, Paul Oldenburg.

Jeg tog den beslutning, at jeg efter at være opstillet ikke ønskede at udtale mig til bladene, hvad måske var en smule overlegent i betragtning af, at jeg inden for menighedsråds kredse i Ålborg stift kun var lidet kendt.

Jeg ringede til pastor Oldenburg, der var enig med mig i dette, at vi som bispekandidater ikke skulle fremsætte nogen udtalelse. Ved menighedsrådenes afstemning faldt der 1035 på Oldenburg, 961 på mig. Efter den skik, Jacob Appel 1923 indførte, at udnævne den bispekandidat, som havde de fleste stemmer, var sagen dermed afgjort. Bispevalgloven stiller en minister frit — med mindre en kandidat har fået over $\frac{2}{3}$ af stemmerne, — men de efterfølgende kirkeministre har alle fulgt Appels eksempel og udnævnt den, der havde højeste stemmetal. De kom derved over gærdet, hvor det var lavest. Om det har været til både for den danske kirke, derom må historien dømme.

Biskop Ostensfeld.

Med biskop Ostensfeld fik jeg som præst i København en del at gøre og kom, skønt vi var meget forskellige, til at sætte stor pris på ham. Han var den typiske repræsentant for, hvad man den gang kaldte 4. retning: en kreds af præster, som under den store lock-out 1899 havde stillet sig på arbejdernes side og ikke uden held søgte at komme i berøring med arbejderkredse i Stor-København. Deres arbejde vakte stor opmærksomhed og greb os yngre stærkt. Det særlige arbejde 4. retning havde optaget, fortsattes senere af den såkaldte kristelig-social bevægelse. Iøvrigt medførte tidsforholdene og menighedsråds-institutionen, hvor arbejderne blev repræsenterede, at der nu kom et andet forhold mellem kirken og dem. Det blev en naturlig sag for præsterne i Stor-København at tage sig af de mindre bemidlede og aldersrentenydernes forhold. Det skete f. eks. da en deputation af københavnske præster, hvoriblandt jeg var, med stiftsprovst Ussing som ordfører,

henvendte sig til et landstingsudvalg, såvidt jeg erindrer med anmodning om, at der blev bevilget mere brændselshjælp. Det var en af de hårde vintre sidst i tyverne.

Biskop Ostenfeld udpegede i 1931 mig til at prædike ved gudstjenesten forud for rigsdagens åbning. Den var blevet meget tidligt indkaldt det år: den 24. september. Grunden til dette var den økonomiske verdenskrise. Det faldt mig derfor naturligt i min prædiken at pege på rigsdagens sociale ansvar ikke mindst overfor de mindre bemidlede. Når jeg her gengiver begyndelsen til min prædiken, er det fordi den gav anledning til et efterspil, som overraskede mig. Jeg valgte til tekst salme 46: »Gud er vor tilflugt og vor styrke, som hjælp i trængsler fundet såre stor. Derfor frygte vi ikke, når jorden viger og bjergene skride i havets skød —«, og udtalte:

»Under usædvanlige forhold træder den ordentlige rigsdag i år sammen allerede i september. Vi er inde i økonomiske uvejrtider. Uvejret kommer ikke blot fra én side. Det ligner de store tordenvejr, vi en gang imellem oplever, når det lyner fra alle verdenshjørner. Et sådant uvejr er over os nu. Det er en krise af verdens-format, der lægger sit hårde tryk på de store folk og også har nået vort folk og erhvervsliv.

I en tid da videnskaben vinder sejre, som ingen sinde før, og teknikken fejrer sande triumfer, oplever vi, at de beundringsværdige fremskridt i den ydre kultur følges af fattigdom og arbejdsløshed og nød for millioner af mennesker. Arbejdsløsheden er et af de store vidnesbyrd om krisen og den vældige anklage mod samfundenes nuværende ordning. Man spørger, om der er kapitalinteresser, som skal varetages uden hensyn til folkenes ret og vel, uden hensyn til, hvorledes det gavner *menneskene*? Den, der efterforsker årsagen til verdenskrisen, vil standse ved verdenskrigen: På en måde som man næppe havde tænkt sig, har vor slægt oplevet sandheden af de mægtige syner i åbenbaringsbogens 6. kapitel, hvor krigen og dens følger skildres os under billedet af 3 ryttere, der rider gennem landene. Der er rytteren på den røde hest, krigen, der tager freden bort fra jorden. Han følges af rytteren på den sorte hest, dyrtiden, hungeren, den sorte armod, — og sidst kommer rytteren på den grøngule hest, »og han, som sad på den,

hans navn var døden.« Under disse rytteres ridt gennem landene vånder folkene sig nu. Vi kan tænke på rædslerne i Kina, på det tyske folks lidelser nu, og dem, det skal gennemgå i den kommende vinter, på den vældige rystelse, det engelske rige er ude for. Et sted i verden er der sådan overflod af varer og levnedsmidler, at de enten sælges til spotpris eller ødelægges. I andre egne af jorden hersker hungersnød. Vi mindes Hamlets udbrud:

»Tiden er af lave! Hvilken nød,
at jeg just til at rette den blev fød.«

De ledende og styrende inden for vor slægt kan gøre hans ord til deres.

Vender vi os til vore egne forhold, må vi med tak indrømme, at vort land længe har haft lysere kår end andre lande. Vi har haft og har endnu en lykkelig lod blandt folkene. Men nu er de strenge tider også kommet over os. Med hårde knoer banker krisen på vor dør. Det virker derfor — i forbigående sagt — mildest talt besynderligt, at man har fundet tiden belejlig til i København, omtrent samtidig med kriserigsdagens sammentræden, at åbne et kæmpeforlystelses-etablisement, et dansens tempel for dem, der har lyst og råd til at komme der « — —

Mine, som jeg selv synes, ret stilfærdige ord, der vist nok gav udtryk for manges mening, sigtede på den overdådige indvielse af »National Scala«. De ramte, hvor de skulle.

Efter rigsdagsgudstjenesten gik jeg hjem til Islands brygge for at læse med konfirmander. Da jeg vendte tilbage fra kirken, så jeg på avisopslagene store overskrifter, som beskæftigede sig med min rigsdagsprædiken. En del af hovedstadspressen følte sig forarget over mine bemærkninger. Ja, selv Edv. Brandes gav mig i »Politiken«s kronik en bedsk salut og mindede mig lidt smagløst om, at jeg var statslønnen, — som om det skulle influere på en præsts udtalelser. Ved juletid kom jeg i »Blæksprutten«, idet en af vore dygtigste visedigtere, Axel Henriques, skrev en morsom vise om mig. Jeg var glad ved, at jeg talte som jeg gjorde. Jeg havde henledt opmærksomheden på et af vort samfunds åbne sår.

Buddhist-missionen.

Medens jeg var præst i Vålse, fik jeg en dag et kort brev fra provst Hans Koch. Han sendte mig nordmanden Mikael Hertzbergs piece »Nyt lys over gamle stier«, der til undertitel har »En redegørelse og en appel i Østens missionspørgsmål.« Hans Koch bad mig læse piecen og spurgte mig om det ikke var noget for mig. Det viste sig i høj grad at være tilfældet. Hertzbergs redegørelse gav en kort oversigt over og begrundelse af Karl Ludvig Reichelts missionsyn. Han skriver: »Jeg vil gerne hermed slå til lyd for en stor sag og en stor tanke, der desuden såvidt jeg skønner, vil falde ny for de fleste. Uagtet sagen er gammel nok. Og tanken endnu ældre. I virkeligheden ligeså gammel som kristendom og mission i verden. Men det hele er dog kommet i et nyt lys, slik som sagen nu på en stortænkt måde er grebet an i det fjerne østens store kulturland« (Kina). Jeg meldte mig straks som medlem efter at have læst piecen. Der hørte jeg nemlig første gang Karl Ludvig Reichelt nævne og fik forståelse for hans særlige missionsyn. Hertzberg skriver: »Det syn, som ligger til grund for den nye missionspraksis, som vi her skal bringe på tale, er det ægte bibelske og i virkeligheden også det oldkirkelige. Det vi i senere tider er kommet alt for meget bort fra — vi skal ikke lænere betragte hedningerne som bare »afgudsdykere« — visselig, de er hedninger, — men ikke bare i vor betydning. — Ordet vi har oversat ved hedninger, betyder på græsk — folkeslagene. — Vi skal med andre ord indskærpe os, at biblen ikke har noget specielt ord for hedninger, men bruger det nøjtrale ord: folkeslagene, nationerne. — Hedninger er et skjældsord, som udtrykker foragt, fornedrelse. Og biblen bruger aldrig skjældsord. Den foragter intet menneske, intet folk på jorden.« — —

Hvorfor netop bruge ordet hedning om naturfolkene? Som om ikke vi havde »hedninger« nok her hjemme? Endog primitive folk har en ophøjet gudsforestilling og en alvorlig søgen efter den ene sande gud. — Et ejendommeligt udslag af dette syn har vi i den norske missionspræst Karl Ludvig Reichelt's foretagende — som specielt sigter på typiske kredse af Kinas buddhister. Reichelt siger: »Vi søger at møde disse mennesker med forståelse og er rede

til at anerkende alt, som er sandt og godt hos dem. — Vi vil tage imod munkene i vort broderhjem. De skal få standse over hos os — for studium og meditation, idet vi samler alt om ham, om Jesus Kristus.«

Jeg blev holder af Buddhist-missionens blad, der redigeredes af direktør Natvig på en så levende og inspirerende måde, at det måtte fange en. Gennem bladet lærte jeg arbejdet i det fjerne Østen at kende og dermed Reichelt og hans medarbejdere. Jeg glemmer ikke, hvor stærkt et indtryk det gjorde på mig, da jeg 1927 modtog det nummer af bladet, hvor forsiden bragte billede af Reichelt og hans trofaste medarbejder, nordmanden Thelle og ordene »Frelst som ved et under«. Den følgende artikel fortalte om hvorledes de, der havde været i yderste dødsfare under nordhærens overfald på Nanking, blev frelst. Det broderhjem, som her var blevet oprettet, blev desværre brændt.

Da vi flyttede til København, blev vi medlemmer af Buddhist-missionskredsen der. Det førte os i nær forbindelse med provst Hans Koch, der var formand for den danske komité og med forlagsboghandler Fr. Gad, der var kasserer og sekretær. Fra 1927 til 29 blev Shanghai centrum for virksomheden, mens Reichelt fortsatte sine rejser til Buddhist-klostre og samtidig søgte efter muligheder for en plads til et nyt broderhjem. Tilsidst fandt han i Hongkong-distriktet, som englænderne har forpagtet, et højdedrag, som løfter sig frit og smukt over Shatin-dalen. Efter langvarige forhandlinger blev det erhvervet af Buddhist-missionen 23. maj 1930. På dette bjerg blev det ny broderhjem bygget i kinesisk stil efter tegning af den danske arkitekt Prip-Møller, der var på rejse i Østen for at studere Kinas klostre. Han og hans hustru har i flere år været Reichelts nære venner og rejsefæller. Ved et hovedkomitémøde på folkehøjskolen i Fiskum i Buskerud herred samledes 1930 repræsentanter for de tre nordiske landes egne komitéer. Da provst Hans Koch var forhindret, bad han mig deltage i sit sted, sammen med boghandler Gad. Min kone og jeg holdt den sommer ferie i Liseleje. Derfra rejste jeg til Norge for første gang. Det var en stor oplevelse for mig. Jeg boede et par dage på studenterhjemmets hotel i Oslo og benyttede tiden til at lære byen nærmere at kende. Min første tur gik til »Vor Frelzers gravlund«

til Ibsens og Bjørnsons grave, ganske naturligt for mig, der hele mit liv havde været optaget af, hvad disse to mænd havde betydet for Danmark. Hos direktør Natvig og frue fik jeg en hjertelig modtagelse på Elisenbergvej nr. 6. Samværet med dem blev begyndelsen til et livsvarigt venskab. Sammen med dem rejste jeg nu til Fiskum på vestsiden af Oslo fjord, et par timers jernbanetur fra Oslo. På højskolen, der ligger i et sydnorsk landskab, som kun træffende kan beskrives med ordet »vakker«, modtoges vi af den elskelige forstander Olaf Langeland. I hans lejlighed holdt den nordiske hovedkomité så møde et par dage, før sommermødet skulle begynde. Her så jeg for første gang Karl Ludvig Reichelt. Han var et par år ældre end jeg. Han var født den 1. september 1877. Ligesom sin store landsmand, Henrik Ibsen, var han søn af en skibsfører. Han var lidt under middelhøjde, havde en bred, tætbygget skikkelse, et levende åndfuldt ansigt, der bar præg af, hvad han havde måttet opleve. Han kom nu hjem efter at have været borte en længere årrække, gennemgået prøvelser og modgang, der førte ham døden nær. Men hans arbejde havde også bragt ham mange glæder og nu tilsidst den store, at man havde fundet pladsen til det ny broderhjem: »Tao Fong Shan«, som det blev kaldt: »Bjerget, hvorfra Kristusvinden blæser«. Reichelt var en helt usædvanlig sprogbeğavelse. Han havde gennem sin missionsvirksomhed i Kina erhvervet sig et vistnok enestående kendskab til Østens religiøse liv. Det ville ikke være urigtigt at betegne ham som en af nutidens største missionærer. I hovedkomité-mødet deltog fra Sverige domprovst Brundin, Växjö, der var komitéens formand, og kyrkoherde Johs. Lindgren, Engelbrektskyrkan i Stockholm. Norges repræsentanter i hoved-komité-mødet var bl. a. Thelle, professor Michelet og direktør Natvig. Det blev et møde af ganske særlig art. Jeg kan vanskelig tænke mig, at nogen nulevende deltager har glemt det. Det var som en kreds af venner, der sammen drøftede den del af »Kristi rigssak«, der var blevet Reichelt betroet. Vi stod jo over for en nybegyndelse inden for Buddhist-missionen: Tao-Fong-Shan-tiden, som lykkeligvis varer ved endnu — trods alt. 28. juni begyndte sommermødet, der havde fået stor tilslutning. I mødedagene havde vi det herligste sommervejr. Fra højskolens tre flagstænger vajede de tre nordiske flag,

hver aften samledes mødedeltagerne under det flag, som var deres. Medens flagene langsomt sænkedes, sang man aftensangen. Denne afslutning understregede det fællesnordiske præg, som var over disse møder. Hovedbegivenheden ved mødet var Reichelts taler om verdensfrelsen og den herliggjorte Kristus.

Hans taler, der var stærkt personlig præget Kristus-forkyndelse, greb tilhørerne. Han delte med dem, hvad han havde fået givet af Guds nåde i de rige, men svære år, som hans Kristus-tro havde båret ham igennem. Talerne blev senere udgivet i bogen »Fra Kristuslivets helligdom«.

I Reichelt mødte jeg for anden gang i mit liv et menneske med geniale evner. Den første var fru Ludi Petersen. Jeg tænker her ved på mennesker, som har fået givet at sætte noget helt nyt ind for at tjene deres medmennesker og havde vilje og sind til kun at leve for dette ny. De undgik naturligvis ikke, at der kom en vis ensidighed over deres liv, men det var omkostninger, de med glæde betalte for at nå deres mål.

Det nordiske præstemøde i Trondhjem.

Senere på sommeren 1930 skulle jeg komme anden gang til Norge. Det nordiske præstemøde skulle det år, 900-året for Olav den Helliges død, afholdes i Trondhjem. Den danske præsteforenings bestyrelse havde opfordret mig til at tale om emnet: »Er den kristne fromhed klassebetonet?«. Sammen med de øvrige danske mødedeltagere fulgtes min kone og jeg så på en festlig rejse til Trondhjem. Da vi efter Göteborg kørte gennem de skovbevokste svenske egne, udbrød en elskelig gammel dansk præst, som ikke havde været der før: »Hvem har dog plantet alle de træer?«. Selskabet overnattede i Oslo. Næste dag gik turen med ekstratog gennem den skønne Gudbrandsdal, hvor nogle af mine forfædre havde boet. Min tip-tipoldefar var provst i Sør-Fron i 40 år. Vi kom over Dovre til Trondhjem, hvor vi ankom i den mørke aften. Indkvarteringen foregik uden vanskelighed. Min kone og jeg kom til at bo i Elgsætergaten. Scener fra »kongsemnerne« vågnede i erindringen. Da vi gik til vort kvarter om aftenen, hørte vi lemænerne pibe. Det var et lemæn-år.

Mødet fandt sted i de midlertidige udstillingsbygninger, som var opført i anledning af jubilæumsåret. Der holdt jeg mit foredrag, som jeg havde lagt meget arbejde i og fik glæde af. Det blev senere optrykt i »Menighedsbladet«. Udstillingen var netop endt. Hovedbegivenheden for mig ved dette besøg i Trondhjem var at se domkirken. Da jeg første gang stod ved indgangsportalen og så gennem det mægtige, betagende kirkerum op mod højkoret, måtte jeg citere Oehlschläger: »Her er da den berømte Trondhjems kirke, hvis ry har bredet sig til selve Rom.« I de dage, jeg var i byen, besøgte jeg domkirken så ofte, der var lejlighed til det og forsømte ingen gudstjenester der. Hver af de nordiske kirker holdt sin gudstjeneste. Da andre mødedeltagere tog ud for at se Lersfossen, blev jeg i byen for at lære den nøjere at kende og for endnu en gang at kunne tilbringe nogle timer i domen.

Fra mødet foretoges en fælles udflugt til Stiklestad, hvor der blev holdt gudstjeneste i kirken, der er bygget på det sted, hvor Olav den Hellige faldt. Den er smykket med kalkmalerier, der efter Snorre gengiver optrin under slaget. Blandt de kendte skikkelser var også Arnrljot Gelline. Det var ejendommeligt at se landskabet i Værdalen med de store gårde og det bakkede terræn, der mindede mere om Sjælland end om det øvrige Norge. Det egnede sig netop til kampplads.

Mødet sluttede med en festbanket, som fik sit særlige præg af det fællesnordiske samvær. Blandt talerne ved bordet var der en, som i betydning overgik alle de andre. Det var landsbiskop Ihmels, Tyskland, der var mødets gæst. Han gav med myndighed og stor åndelig kraft en skildring af forholdene inden for den lutherske kirke i Tyskland og lagde ikke skjul på dens vanskelige forhold. Han forudsagde kommende svære tider og aflagde et kraftigt Kristus-vidnesbyrd, kaldte til samling om kirkens Herre. Han sluttede med ordet fra Johs. åb. 22, 21 og næsten råbte dem ud over forsamlingen: »Maran atha! (Herren kommer) *Ja, kom Herre Jesus!*« — Den mægtige profetiske tale, der blev holdt tre år før Hitler overtog magten, greb os alle stærkt.

I året 1931 havde jeg atter den glæde at deltage i Fiskumstævnet. Denne gang havde jeg min kone og diakonisse søster Anny Rasmussen fra Islands brygges menighedspleje med. Nu var Rei-

chelt i Kina, men mødet blev atter en stor og rig oplevelse, og venskabsbånd med buddhistmissionens venner fra Norge og Sverige styrkedes.

*Det nye syn på folkekirken.
Arbejde for kirketanken.*

Omtrent samtidig med, at jeg skrev den førømtalte artikel om mit ændrede syn på folkekirken, samlede min ungdomsven C. J. Scharling en kreds af sine venner i præstegården i Tostrup ved Tølløse, hvor han siden 1917 havde været sognepræst. Man drøftede »kirketanken og vor tid«. Scharling havde tillevet sig et nyt syn på kirken, som fik udtryk i en lille bog, der blev frugten af det første møde i Tostrup præstegård og udkom i 1924. Bogen er skrevet af mødedeltagerne. Bogen havde glædet mig meget. Scharlings nye syn på kirken faldt ganske sammen med mit, og vi, som under min politiske virksomhed ikke havde haft noget med hinanden at gøre, fik nu atter knyttet forbindelsen. Vort venskab fornyedes og uddybedes. Vi kom i et samarbejde om at slå til lyd for det ny syn på kirken. I de følgende møder, som Scharling indbød til for at drøfte den kirkelige situation og skabe mere klarhed over kirketanken og dens betydning for den danske menighed, var jeg med. Møderne begyndte i Tostrup og fortsattes, da Scharling blev stiftsprovst i Ribe. Han vedblev med disse møder til først i trediverne. Blandt deltagerne skal nævnes Skat Hoffmeyer (senere biskop i Århus), sognepræsterne Tage Kjer, Dragsdahl, dr. theol. Fabricius o. fl. Som præst i København søgte jeg at fortsætte den midtsamlende kirkelige bevægelse på tværs af alle retninger, som jeg havde gjort det i Vålse, og i samarbejde med Scharling. Jeg blev medlem af bestyrelsen for Københavns-afdelingen af Landsforeningen af menighedsråd. I 1931, den 29. januar, afholdtes et møde i »Hans Tausen«s menighedshus, hvor Scharling indledte en kirkelig forhandling. Til mødet var indbudt en række præster, der ikke var stærkt retningsprægede, fra København og nærmeste omegn. Der var lykkeligvis allerede den gang adskillige, der ikke følte sig bundne af de kirkelige båse, men havde fået syn for det fælles kirkelige. Blandt mødedeltagerne nævner jeg præsterne Eilif Wagner, Taastrup, Wiberg, Schultz-Lorentzen, Blichfeld, Lunds-

gaard, R. Husoom, Chr. Winther, Marmorkirken, Birch-Olsen, Lerche, dr. theol. Schousboe, Povl Prip, Slagslunde, o. fl. En af de indbudte, som desværre ikke kunne komme, sognepræst Grønvold, Snodstrup, skrev i sit afbud, at han gerne ville have indbydelse, når der igen holdtes sådanne møder, fordi han følte sig hjemme i de bestræbelser, stiftsprovst Scharling udfoldede i sit arbejde for »kirketanken«. Jeg citerer disse ord af hans brev, fordi de giver udtryk for en tankegang, der var mere udbredt blandt præsterne, end de med skyklapper udstyrede retningsfolk tænkte sig. Jeg indledte mødet ved kort at trække linjerne op for, hvad der var dets formål. Det var at slå til lyd for en kirkelig offensiv, så man i vort folk kunne forstå, at kirken, Jesu Kristi kirke, er her. At den ikke blot er en samling mennesker, der holder til i en svag, ringeagtet, vigende institution, som kristendommens modstandere kan behandle, som de vil. Skal vi se kirken *som den er*, skal vi se på dens herre, Jesus Kristus, som virker i den også nu, så mennesker i ham møder Gud, og hans nåde og kærlighed. Efter stiftsprovst Scharlings tale fulgte en længere livlig diskussion. Det blev fra flere sider fremhævet, at det gjaldt om, at få folk til at se, hvad Gud havde givet os i vor kirke og at kalde mennesker til kirkens gudstjeneste. Det var også vor hensigt med mødet at reagere mod den i tyverne meget almindelige tale, at vi befandt os i en bølgedal, fordi den udbredte megen modløshed. Vi ville opmuntre hverandre til frimodighed i kirkens tjeneste. Det var planen at fortsætte disse kirkelige konventer, men det blev, som det følgende vil vise, ikke til noget, da jeg i slutningen af året rejste fra København.

Professor Karl Larsens død.

Et halvt år før havde jeg begravet professor Karl Larsen i juli 1931. Han havde været ude på Bispebjerg hospital for at besøge sin syge hustru; da han var på vej hjem, blev han kørt ned af en hensynsløs cyklist. Hans fald medførte døden. Jeg blev anmodet om at begrave ham, som jeg jo kendte godt fra min Rungsted-tid. Jeg var *taknemmelig* for at kunne vise ham denne sidste vennetjeneste, og sagde bl. a. om Karl Larsen: »Nu har døden standset os på vor vej; budskabet om Karl Larsen's død har i vide kredse

udover vort land vakt sorg; det har her hos dem, der kendte ham og stod ham nær, vakt dyb smerte. Tragisk er det, han skulle falde som et offer for dansk uorden, som det netop var en af hans opgaver at bekæmpe. Skønt han havde fyldt de syvti år, stod han endnu midt i sit arbejde. Når døden skiller os fra dem, vi har været samtidig med og fælles med om meget, trænger vi til at besinde os på, hvad de var for os og sige tak, sige Gud tak for, hvad der blev givet os gennem det menneske, der er gået bort. Og her ved Karl Larsens bære er meget at sige tak for. Vi tænker på, hvad han var for sit folk og land. Hans liv og gerning var bestemt af hans faders død på Dybbøl. Karl Larsen var sit land en god søn. De, der mener andet, kendte ham ikke, forstod ham ikke. Han var det danske sprogs elsker, og han magtede at forme det, så ordene blev »hvasse, vingede pile,« eller, hvis han ville det — ord, der kom fra hjertet og gik til hjertet. Han var den store sprogkunstner. Ofte stod han ene i kampen for sandhed og ret. Han var dog ikke så ene, som mange mente, og han selv måske syntes. Han var den ypperlige ordfører for de mange enkelte, som ikke føler sig repræsenterede ved partiets, retningens, meninger. Hvad der skulle siges, blev i mange situationer modigt sagt af ham. Det er vemodigt nu at tænke på, at vi ofte ikke fik sagt ham tak, som vi gerne ville have gjort det. Når han blev menneskeskildrer og menneskekender som få, var det fordi han holdt af mennesker, ellers kunne han ikke have forstået dem, som han gjorde det. Thi det er sandt, »at den har aldrig levet, som klog på det er blevet, han først ej havde kær.« Han havde en dyb sympati med livet, og vi er taknemlige mod ham, fordi han gjorde os delagtige i denne sympati. Det var det rige ved hans venskab, at hans venner kendte, han forstod os. Derfor var det så godt at møde ham og tale med ham, derfor var en hilsen fra ham så meget værd.

I det lille yndefulde skrift om Hørsholm og Rungsted, han for en årrække siden offentliggjorde — et skrift, der er en kærlighedserklæring til den egn, hvor hans hustru og han så mange mange somre boede i »Det brogede hus« og samlede deres venner, — alt dette er nu forbi — skriver han — : Man kommer til at holde af en egn, som man kommer til at holde af et menneske. Meget beror på det første indtryks styrke, mere på den længere tids fortrolig-

hed. — Her skal også lyde en tak for, hvad han var for den nord-sjællandske egn, hans navn i kommende tider vil være knyttet til.

Og vi tænker på hans hustru, og hvad han var for hende, som nu svag og syg og ene må gennemleve disse smertelige dage. Vi beder om Guds hjælp til hende, at hun må få kræfter givet til at komme igennem denne tid.«

Sammen med mig talte Ove Rode ved Karl Larsens bære.

Opbrud fra København.

Grundene til at jeg søgte bort fra Islands brygges sogn og fra København, hvor jeg var glad for at være, var forskellige. Opstillingen til bispeembedet i Ålborg havde bragt nogen uro ind i mit sind. Det ville have interesseret mig meget også at have med den administrative side af embedet at gøre. Jeg mener, det ville have ligget for mig. Jeg var nu kommet i den alder, at jeg måtte træffe bestemmelse om at blive i mit embede eller søge andetsteds hen. Hertil kom, at min kones kræfter ikke rakte til de mange krav, der stilles til en københavnsk præstekone. Da nu samtidig to stiftsprovstier blev ledige, stiftsprovstiet i Århus og i Odense, søgte jeg begge embeder. Ved stiftsprovstiet ville jeg i nogen grad komme til at beskæftige mig med kirkelig administration.

6. november 1931 blev jeg udnævnt til at være stiftsprovst over Fyns stift, provst for Odense købstads provsti og sognepræst ved domkirken, Sct. Knuds kirke. Det gjorde mig ondt at rejse fra Islands brygge. Efteråret 1931 stod i opbrudets tegn. 2. søndag i advent holdt jeg afskedsprædiken i Hans Tausens kirke. Menighedskredsen og vore venner i sognet holdt en meget smuk afskedsfest for os i menighedshuset. Min præstetid i København havde været kort, men meget indholdsrig, og jeg mindes den med megen tak mod Gud og mennesker. 3. søndag i advent indsatte biskop Rud mig i mit nye embede.

Men inden jeg går over til at fortælle om min indsættelse i Odense og min gerning der, vil jeg først omtale to nye kirkelige frembrud, der i tierne og tyverne af dette århundrede gjorde sig gældende.

Niels Dael og Liselund.

Det ene skyldtes een mand. Frimenighedspræsten Niels Dael i Høve. Han var en vendelbo. Efter flere års ophold på Askov, hvor han bl. a. var sammen med H. P. Hanssen og under Ludvig Schrøders påvirkning, blev han præst for de danske i Syd-Amerika, Tandil. Tiden derovre var i mange henseender vanskelig for ham. Den blev af stor betydning ved samværet med de spredt boende danske, de milelange rideture til nybyggerhjem, hvor han holdt gudstjeneste under de mest primitive forhold. Det er vist ikke for meget sagt, at han dør i særlig grad var i Guds skole. Han har levet med sin bibel, og under ordet og Guds ånds vejledning modnedes han som menneske og præst og blev til den, han var. Han stod tit ene og kendte sig helt afhængig af Gud, kendte vel også til en Jakobs kamp og kunne gøre patriarkens ord til sine: »Jeg slipper dig ikke, før du velsigner mig.« Gud velsignede ham og udrustede ham til den store gerning, der ventede ham, da han kom tilbage til Danmark. Han blev først frimenighedspræst i Høve og ofte har han udtalt sin store glæde og taknemmelighed over den tillid, Høve frimenighed viste ham, da den tog ham til præst. Niels Dael var en udpræget frimenighedsmand, han afskyede al forbindelse med stat og kommune og var vist ikke langt fra at betragte det som noget af det verdensvæsen, man skulle sky. Det eensidige frimenighedsstandpunkt hindrede ham dog ikke i — fri mand som han var, — at komme i et positivt forhold til og samarbejde med folkekirkens medlemmer og præster. Hans vitalitet var så stor, at han ikke kunne nøjes med at holde sig rolig i Høve. Han måtte ud og arbejde i videre kredse i vort folk, fordi han længtes efter et åndeligt fællesskab med alle dem, som trængte til at komme dybere ind i deres gudsforhold, alle, der søgte efter at være med i menighedens liv og styrkes i troen. Så skete det, at han på en mærkelig måde, som han aldrig kunne blive træt af at fortælle om, fandt gården Liselund, der lå 1 kilometer syd for Slagelse, i nærheden af Antvorskov ruiner. Her indbød han i sommeren 1909 til det første »Liselund møde«, et 14 dages samvær med bibeltimer og kirkelige foredrag, forhandlinger og sang. Hans indbydelse blev fulgt af en betydelig kreds fra landets forskellige

egne. De, der havde været på Liselund een gang, kom igen næste år. I en af gårdens udlænger lod han indrette en mødesal, en tøndehvælving. Langs væggene stod skrevet med store bogstaver: »Lad mig leve livet, som jeg i min dødsstund ville ønske, jeg havde levet det.« Som medarbejdere, da han begyndte sit arbejde, havde han bl. a. højskoleforstanderne Begtrup og Thomas Bredsdorff, præsterne Thorvald Helweg, Carl Koch, Vilh. Malling, Nielsen (Bøvling), P. N. Petersen, Morten Larsen, senere biskop Berggrav, professorerne L. P. Larsen og Skydsgaard, og fhv. folketingsmand Erik Appel. Ude fra set kunne man kalde Liselund for en kirkelig højskole. Niels Daels tanke var, at det skulle være en menighedsskole, og de 14 dages møder, holdt i august og januar, skulle forberede en menighedsskoles arbejde. Ved sommertid holdtes møderne ofte ude på den store plæne i den dejlige gamle have. Niels Dael ville, at talerne skulle komme og tale ud af det, som var givet dem som deres livs rigdom. Min kone og jeg deltog i et af de første møder. Vi sagde udtrykkeligt til hinanden, at vi ville prøve, om her var noget nyt og levende at finde — og det var der. Aldrig vil vi glemme, hvordan man på de første Liselund-møder sang: »Tør end nogen ihukomme hjertets søde morgendrøm,« og det åndelige kristne fællesskab vi mødte der. År efter år kom vi igen. Min far blev fast knyttet til Liselund og fik her lejlighed til gennem sine bibeltimer at gøre mødedeltagerne delagtige i Nye Testamentes uudtømmelige rigdomme. Det viste sig hurtigt, at det åndelige fællesskab, der voksede frem på Liselund, drog mennesker til sig. Niels Dael talte ikke meget selv ved de store møder, dog altid ved åbningsmødet.

Når han talte, hentede han ofte sin tekst fra Gl. Test. Mon de, der hørte ham tale ud fra 4. Mosebog 21, 16-18 om Brønd-sangen nogensinde har glemt det? Det samme gælder hans skriftetaler før altergangen. I disse taler og i sine prædikener, hvoraf lykkeligtvis et fyldigt udvalg er udgivet, gav han sig selv på en måde, der lå helt ud over det almindelige. Jeg betænker mig ikke på at bruge om ham ordene »Han var et udvalgt redskab«. Det gælder om ham som præst og som forkynder. Når »Herrens ånd var over ham,« blev han brugt til at forkynde evangeliet så oprindeligt, at det var helt usædvanligt. Hertil kommer, at han som menneske

var en stille, beskeden mand, med en livlig ånd og stor rig humor. Han havde været nede i de dybder, hvor et menneske ikke kan klare sig selv og åbent må erkende det. Det var Guds nåde i Jesus Kristus vor Herre, der gjorde ham til, hvad han var. Ikke mærkeligt, at han kom til at betyde så meget for mange mennesker. Der var over ham noget som gjorde, at søgende sjæle fra uroen og mørket søgte til ham, for at han skulle hjælpe dem hen til frelseren. Det er blevet sagt om ham en gang, at det var betegnende for ham, at »toldere og syndere holdt sig nær til ham.« Han spurgte ikke efter menneskers meninger og standpunkter, men efter deres sind, hvordan de havde det, og hvad de trængte til. Derfor var det en broget skare han samlede på »Liselund«, og derfor kunne han indbyde mænd som professor Grønbech og Helge Rode til at tale. Han havde i det hele en sjælden evne til at få betydelige ordførere som talere ved de store møder. De førte spørgsmål frem, som greb ind i nutidens brydninger. Niels Dael havde den faste overbevisning, at det var et gode for mennesker at komme ind under det åndelige fællesskab, der på »Liselund« var en virkelighed. Herpå grundede han sin »menighedsskole«.

Efter at virksomheden på »Liselund« var begyndt, flyttede Niels Dael derhen, men vedblev at være præst for Høve frimenighed og for frimenigheden i Havrebjerg. Han var imidlertid efter sin første hustrus død blevet gift anden gang med en svensk dame. Amélie Ståhl, som blev ham en udmærket medhjælp. Hendes nære veninde og landsmandinde, Esther Möllerstedt, som var et rigt udrustet menneske, hørte til den faste stab på »Liselund«. Ved menighedsskolen fik jeg den glæde at være lærer nogle år, mens jeg var præst i Vålse. Jeg rejste hjemme fra mandag aften og kom igen fredag. Dette skete af og til i vinterens løb. Jeg overlod trygt sognet så længe til min kones varetægt. Det var dejligt at være med i arbejdet på menighedsskolen. Jeg ser ikke rettere, end at denne menighedsskole må sættes i gang igen, dersom man vil fortsætte »Liselund« efter Niels Daels død. De store møder er ikke nok. Eleverne var en meget broget kreds i alle aldre, men deres livsforhold havde drevet dem til at komme og være med i menighedsskolen på »Liselund«. Det var i virkeligheden et »retreat«, et afsondret, stille sted både for elever og lærere. Min dag begyndte med efter morgen-

måltidet som regel at gå en tur med eleverne. Inden den første time begyndte, blev der holdt morgensang i den lille, hyggelige skolestue. Hvor husker jeg tydeligt, hvorledes Niels Dael bekendte troen og bad fadervor. Han indledte altid med at sige: »I vor Herres Jesu navn — og så med helligåndens hjælp.« — Efter morgensangen kom gerne min time. Et år gennemgik jeg de af Davids salmer, som er omdigtet på dansk. Et andet år gennemgik jeg Vilh. Becks liv og virksomhed, et helt nyt stof for de fleste elever, men det optog dem stærkt. Selv havde jeg fra min barndom hjemme i præstegården været ivrig læser af, hvad Vilh. Beck skrev i »Indre Missions Tidende« og »Annexet«. Som ung havde jeg hørt ham flere gange, da han endnu var i sin fulde kraft. Jeg husker endnu — skønt oppe i 70-erne, hvor stærkt indtryk hans mægtige tros-vidnesbyrd gjorde på mig.

Senere var mit emne: »Reichelt og hans mission.« Min kone og jeg, der havde lært begge de to mærkelige mænd at kende, Karl Ludvig Reichelt og Niels Dael, ville gerne præsentere dem for hinanden. En gang, da de begge var i København, inviterede vi dem til frokost i vor lille 4-værelses lejlighed i Thorshavnsgade 28 på Islands brygge. Da de begge var vegetarianere, måtte min kone servere forskellige slags »grøntfoder« for dem. I det ydre lignede de hinanden i, at begge gik med store møllehjulsformede hatte. De var begge ret svære. Jeg ser dem for mig, som de sad side om side efter frokosten i Chr. d. 8's gamle sofa. Det var interessant at lytte til deres samtale. Samværet resulterede i, at Niels Dael bad Reichelt holde et foredrag ved det følgende store vintermøde på »Liselund«. Reichelt svarede ja og aflyste, for at kunne komme, en hel række møder i Norge. Da indtraf en mund- og klovsyge-epidemi, som gjorde, at mødet desværre måtte aflyses. Det var meget beklageligt. Der var ingen tvivl om, at Reichelt ville have passet udmærket på »Liselund«. Det ville have betydet meget, at Liselund-kredsen var kommet i forbindelse med hans mission. Reichelt rejste tilbage til Kina, og der blev ikke senere nogen chance for, at han kunne tale på Liselund.

Om eftermiddagen og aftenen havde den Liselund-lærer, som havde haft time om formiddagen, fri, og fik ro til at fordybe sig i det stof, der skulle gennemgås næste dag. De øvrige faste Lise-

lund-lærere (dette var en fornem betegnelse, ikke blot efter Niels Daels mening, men også efter vor egen), var Niels Dael selv, Esther Möllerstedt og Morten Larsen. De havde deres timer senere på dagen. Emnerne valgte vi efter forhandling med Niels Dael. Vi var en del præster, som afløste, hidkaldt af ham. Måltiderne blev små festlige oplevelser. Navnlig når de to hjertensvenner Niels Dael og Morten Larsen ærtede hinanden. Dael havde gerne sine timer i mørkningen oppe i sine egne stuer.

Om aftenen samledes eleverne hyppigt i den såkaldte »røde stue« i bygningen, der vendte ud imod vejen. Niels Dael kom ned og deltog i samtalen indtil sengetiden var inde. Da brød han pludselig af og begyndte at synge Liselunds faste aftenvers »Skriv på min seng og sovetræ —«. Det var dejlige dage. Niels Dael var det tredje menneske, jeg mødte på min vej, som havde, hvad jeg kalder en genial evne til at sætte noget nyt i gang og være optaget kun af det. Han levede og åndede for »Liselund«, og jeg har undertiden tænkt på, at han måske ønskede at knytte mig fastere til Liselund, bl. a. som den, der skulle skrive referater af de store møder. Men mit arbejde og min tid tillod mig ikke, da jeg var kommet til Odense, at fortsætte som Liselund-lærer. Jeg kunne ikke eensidigt give mig af med Liselund. Det, at jeg måtte trække mig tilbage, afbrød lykkeligvis ikke det personlige venskabsforhold, der var mellem mig og Niels Dael. Jeg regner det venskabsforhold for at være en af de rigeste gaver, der er blevet mig givet.

To særlige begivenheder på Liselund skal nærmere omtales. Den ene fandt sted 1922, da den mærkelige indiske evangelist Sadhu Sundar Singh besøgte Europa og Norden. Naturligvis havde Niels Dael fået ham til at tale ved et møde på Liselund. Mødet var kun lidt bekendtgjort. Men på en mærkelig måde var det rygtedes, og folk strømmede til langsvejs fra. Det var en dejlig forårsdag, den 29. maj. Min kone og jeg besluttede at rejse derover fra Vålse sammen med vor søn. På færgen mellem Masnedø og Orehoved traf vi bekendte, som havde haft samme tanke, så vi blev en hel lille flok, der stævnede til »Liselund«. Vor datter og svigersøn stødte senere til fra deres hjem i Vemmelev. Da jeg gik fra Slagelse til Liselund, før mødet skulle begynde, var vejen sort af mennesker, biler og cyklister, der alle havde samme mål. Jeg sagde til mig

selv, som jeg gik der: »Ja, sådan ville det være, hvis Jesus var kommet hertil i dag. Store skarer ville samles for at høre ham.« Sundar Singh ønskede at tale inden dørene, men det lod sig ikke gøre. Kun en lille del af den store forsamling (c. 5000), kunne rummes der. Mødet blev derfor holdt på den store grønne plæne i haven uden for den nye foredragssal. Her samlede mennesker fra alle lejre og kredse i landet. Jeg så den kendte indre-missionsmand grev Holstein Holsteinborg side om side med officerer og soldater fra Frelsens hær. For at kunne høre og se kravlede folk op på tagene og op i træerne. Niels Dael hentede Sundar Singh fra det værelse, hvor han havde opholdt sig til mødet skulle begynde. Han var en ung høj mand (han var Sihk), med gnistrende sort hår og fuldskæg, iført sadhuernes folderige indiske dragt, barhovedet. Vi sang: »I al sin glans nu stråler solen —«. Oppe i træet over os sad en mand og hans søn og sang kraftigt med. Sundar Singh talte på engelsk. Den tidligere Indien-missionær, Villiam Nielsen, var tolk og gjorde sit bedste. Desværre greb han på et afgørende punkt fejl. Sundar Singhs tale var et mægtigt Kristus-vidnesbyrd. Han talte om »the living Christ« (den levende Kristus), desværre blev det oversat ved »Herren«, så mange af tilhørerne ikke forstod, at det var det centrale i Sundar Singhs forkyndelse at bringe bud til vesterledens gamle kristenhed om den levende Kristus. Et budskab som denne kristenhed netop trængte til at høre. Man talte her i vesterledet mere om den Kristus, som *var*, og om ham, som *kommer*, men ikke om ham, som *er* midt iblandt os, sådan som man talte om Kristus i den første kristne tid. Johs. åb. 1, 4. Det var i det hele den kirkehistoriske betydning af Sundar Singhs missionsrejse i vesterledet, at han skulle bringe menigheden i den gamle kirke budskabet om den levende Kristus, der er med sine alle dage indtil verdens ende. Efter mødet spredtes man i den store have for at spise sin medbragte mad og tale sammen. Blandt mødedeltagerne traf jeg Scharling, og jeg sagde til ham: »Hvad siger du til dette?« Han svarede: »Jeg siger, at sådan må Paulus have talt, da han rejste ud.« — Straks efter at han havde talt, trak Sundar Singh sig tilbage til sit værelse. Også andre steder i landet samlede store skarer for at høre den indiske evangelist, hvis besøg i Danmark og norden satte mange sind i bevægelse.

Skønt han vakte så megen opmærksomhed, syntes han ganske upåvirket deraf.

Min far var til sin død 1916 Liselund-lærer. Det var ham en stor glæde at holde bibeltimer her. Der er dem, der har sagt, at først her kom hans store bibelkundskab og sjældne sprogbegavelse rigtig til sin ret. Der var i Liselunds store have indviet en gravplads, hvor to af Niels Daels børn lå begravet og hvor han nu selv er begravet. På denne plads lod han rejse mindestene for nogle af de første Liselund-lærere, som var gået bort. Den store kunstner Hansen-Jacobsen formede mindestenene. Der var rejst stene for Thorvald Helweg og Vilh. Malling. 2. august 1931, ved sommermødets begyndelse, afslørede en mindesten for min far. Niels Dael holdt ved den lejlighed en tale, hvori han karakteriserede min far ved ordene fra Es. 30, 15: »I stilhed og tillid skal din styrke være.« Ved mindefesten sagde han: »Jeg har fået kunstneren Hansen-Jacobsen til i mindestenen at hugge billedet af en opslået bibel med de ord fra Johs. Ev. 1, 1: »I begyndelsen var ordet og ordet var Gud —«. Dael sagde videre: »Det var hans (P. N. Petersens) særpræg: hans vidunderlige nære forhold til bibelen, især til Johs. Ev.« Mindefesten er udførlig omtalt i Liselund-bogen for 1931. På hver af mindestenene er udhugget korset »Jona-korset«, som udtryk for det kristne fællesskab.

Tidehvervsbevægelsen.

Først i tyverne vakte Karl Barths Romerbrevs-fortolkning stærkt røre i teologiske kredse. Han var ubetinget en af de største protestantiske teologer i vor tid. Hans indflydelse tiltog med årene også herhjemme og gav vist nok stødet til den bevægelse indenfor studenterforbundet, der senere blev til »Tidehvervsbevægelsen«. Den er med rette betegnet som et dansk foretagende. Mellem et yngre hold af mænd som Tage Schack og N. I. Heje voksede der et modsætningsforhold frem til de ældre ledere af den kristne studenterbevægelse, bl. a. Hans Koch, Valdemar Ammundsen, Ed. Geismar. Denne modsætning skærpedes i løbet af tyverne. Personlig fik jeg et interessant indtryk af det, da jeg under en rejse i Syd-Fyn en enkelt dag i sommeren 1926 besøgte studenterforbundets møde på

Ollerup højskole. Til stede som mødets ledere var: Valdemar Ammundsen, Hans Koch og Ed. Geismar. Det var åbenbart hensigten at hindre, at den yngre, kritiske fraktion fik for stor indflydelse, da man mente det ville skade den kristne studenterbevægelse her i landet. Da jeg på den dejlige sommerdag kom ind i højskolens store have, fandt jeg på en af plænerne en gruppe studenter, der opmærksomt lyttede til en af de unge føreres forsøg på at forklare, hvad en anden af de unge havde sagt i sit foredrag. Jeg mærkede hurtigt, at der var en særlig spænding over mødet. Man fortalte mig, at når studenterne dannede grupper for at drøfte de brændende »problemer«, nærmede V. Ammundsen sig og »frøs« dem fra hverandre. Om aftenen skulle oppositionens førere, Tage Schack og N. I. Heje, tale. Man var meget optaget af, hvordan dette møde ville forløbe. Jeg bestemte mig til at overvære det og sikrede mig en god plads i foredragssalen. Heje talte med rivende tungfærdighed, Tage Schack mere dæmpet, men ikke mindre stærkt. De to taler udjævnede på ingen måde modsætningen inden for studenterforbundet, men hidrog tværtimod til at skærpe den betydeligt. Deres foredrag gjorde et stærkt indtryk på den stopfyldte sal. Efter mødet samledes studenterne i små ivrigt diskuterede grupper ude i haven — skønt mørket var faldet på. Jeg ser endnu Ed. Geismar i sit lyse sommertøj gå ensom og eftertænksom bort fra flokken og ind i en mørk havegang. Tage Schack kom hen til mig og spurgte: »Hvad siger De til det, Fog-Petersen?« Jeg svarede: »Det har mindet mig om gammel ægte indremissionsk tale, jeg kan også sige gammel grundtvigsk.« Jeg mindede dem om Grundtvigs salme: »Gud helligånd, vor igenføder.« Sammen med daværende student Kaj Thaning gik jeg ind i forstander Bækhøjs kontor og fandt i Grundtvigs sangværk den nævnte salme for at begrunde, hvad jeg mente. Da jeg kun var gæst, måtte jeg forlade mødet for at tage bort med sidste tog. Jeg var klar over, at jeg havde oplevet en kirkehistorisk begivenhed. Efter det møde brød modsætningen ud i lys lue. Oppositionen angreb ikke uden grund, men i *overdreven*, skånselsløs tone den kristne studenterbevægelse, K.F.U.M. og Indre Mission for, at de havde overbetonet det enkelte menneskes indsats i gudsforholdet og værdien af dets ideale og moralske stræben. De angreb, at man byggede på sine egne erfa-

ringer og oplevelser. De fremhævede den ubestridelige sandhed, at alt afhang af Guds forbarmende nåde, thi mennesket var intet — Gud var alt. Men de kom til at fortone, at netop på grund af denne Guds nåde i Jesus Kristus bliver det givet et menneske, trods alt, at leve livet som den, der tilhører Gud og har Guds fred. Som et typisk eksempel på den tidehvervske tankegang kan jeg nævne, at Scharling var indbudt til at tale i studenterforbundet om »kirken«. De fleste ledende tidehvervs-præster i København var mødt. Før mødet havde Scharling og jeg talt om, at vi ville have klarhed over, om de mente, at et menneske kunne have Guds fred. I forhandlingen kom man ind på spørgsmålet, og ordføreren for tidehvervsbevægelsen sagde, at man nok kunne sige, at et menneske havde Guds fred, men tilføjede omgående: »Men der må ingen tryghed være.«

Tideherv var i sit frembrud stærkt påvirket af Karl Barth og må tilkendes en del af fortjenesten for, at hans synspunkter blev kendt i Danmark. Da bevægelsen frigjorde sig fra ham, tabte den kendetegnet i indflydelse og betydning. Og det hjalp ikke, at den allierede sig med visse dele af den grundtvigske bevægelse. Var denne i det 19. århundrede som et Herrens vejr gået hen over landet, så opløstes den i første halvdel af det 20. århundrede i større eller mindre bygevejr, som f. eks. den bevægelse, der udgik fra Anders Nørgaard. Det var her, »Tideherv« prøvede at slutte sig til. Desuden kan nævnes den såkaldte kirkeskole-bevægelse. »Tideherv« nåede ikke at blive til stort mere end en bevægelse, der omfattede præster og teologer. Den kom i de senere år desværre til at virke som en ørkenvind i dansk kirkeliv.

Odense-tiden.

Vi vender nu tilbage til præstetiden i Odense. Den dag — den 13. december 1931 — biskop Rud indsatte mig i mit nye embede, ønskede han før sin tale, at der skulle synges nr. 487: »Bryd frem mit hjertes trang at lindre.« Det var biskop Monrads yndlings-salme, og jeg var taknemmelig for, at den blev brugt ved denne lejlighed. Biskop Ruds tale gik ud fra Johs. Døbers gerning.

Derefter prædikede jeg for første gang i den skønne domkirke,

Domkirken, Sct. Knuds kirke.

som jeg i årenes løb skulle blive så hjerteligt knyttet til. Ligesom jeg stadig har holdt forbindelsen vedlige med menigheden i mit første embede, således har jeg også holdt forbindelsen med Hans Tausens menighed på Islands brygge og vore venner der.

Den første tid i Odense måtte jeg bo på hotel, indtil vor bolig på Filosofgangen blev istandsat. Min familie kunne derfor først komme i begyndelsen af januar. Vi fik da vort hjem på det yndige sted med en lille have ved Odense å, hvor bispens lysthus (200 år gammelt) stod på pæle ude i åen. Det havde tidligere ligget ved bispegårdens have, deraf navnet, men var blevet flyttet over i den arm af åen, som løb forbi vor have. Med det gamle bindingsværk, de lave vinduer med hvide gardiner og røde pelargonier, er det blevet kendt og elsket af enhver odenseaner. Det er i tidens løb blevet som et vartegn for byen.

Biskop Rud var mageløs til at hjælpe mig ind i den nye stilling som stiftsprovst. Der kom et nært personligt forhold mellem os og familien i bispegården. Den var som et hjem at komme i. Ofte drøftede biskop Rud med mig spørgsmål, der angik kirkelige forhold i almindelighed, men særlig på Fyn. Med min forgænger i embedet, stiftsprovst Lützhøft, som jeg ikke havde kendt før, kom jeg hurtigt i venlig forbindelse, som udvikledes og styrkedes gennem årene. Han var ordineret af Martensen, og vi mødtes i beundring for denne rige og klare ånd, hvis skrifter og tankeverden stod som en velgørende modsætning til nutidens opløsning og forvirring. Han satte min grandonkel, biskop Bruun Juul Fog, meget højt, hvad jo også var med til at styrke forbindelsen mellem os. I hans hjem fik vi altid en hjertelig modtagelse og tilbragte i årenes løb mange gode timer der med alvor og gammen. Af domkirkens andre præster var Poul Øllgaard min ven fra de unge dage, 1. kapellan og pastor Hans Magle 2. kapellan. Samarbejdet mellem os var udmærket godt. Vi blandede os ikke i hverandres sager, men vi mødtes som »Sct. Knuds brødre« af og til i hjemmene for at drøfte fælles anliggender.

Et halvt år efter vor ankomst til Odense faldt vort sølvbryllup: 14. maj 1932. Det var pinselørdag. Den oprandt med strålende sol. Vi havde den store glæde at kunne indbyde, foruden vor familie, en del af vore ungdomsvenner og talrige repræsentanter fra de ste-

der, hvor vi havde haft vor virksomhed. Fra Odense indbød vi en udvalgt kreds af dem, som min nye stilling ved kirken havde bragt mig i samarbejde med. På festdagen blev vor lille datterdatter, Karen Vibeke, om eftermiddagen døbt i Sct. Knuds kirke. Derefter var der altergang, hvori en stor del af vor familie og venner deltog. Middagen blev holdt i K.F.U.M.s festsal. Vi var ca. 90. Det blev en strålende fest, som vi med stor taknemmelighed tænker tilbage på.

Festgudstjenesten i anledning af Grundtvigs 150 års dag.

I året 1933 indtraf 150-årsdagen for N. F. S. Grundtvigs fødsel. I den anledning afholdtes 8. september om aftenen kl. 20 en festgudstjeneste i domkirken. Den fik en meget stor tilslutning. Kirken var mere fyldt end juleaften. Folk sad endogså på trinene ned til krypten. Gudstjenesten indledtes med salmen »Kirken den er et gammelt hus,« derefter fulgte trosbekendelsen og salme nr. 339 »Op dog, Sion —«, hvorefter mindetalen, som jeg holdt. Som tekst havde jeg valgt Es. 12: »Jeg takker dig Gud, at du var vred på mig, men din vrede vendte om og du trøstede mig. Herren er min styrke og lovsang, og han blev mig til frelse. I skal øse vand med glæde af frelsens kilder — lovsyng Herren!« Profetens tankegang anvendte jeg på vort folk, der havde kristeligt set været inde i mørke og åndløse tider, men ved præsten, digteren og salmesangeren Grundtvig fik hjælp til at vende tilbage og synge Herren en ny lovsang, som han istemte. Jeg fremhævede særlig, at Grundtvig først og sidst var kirkemanden og salmesangeren og citerede hans berømte vers: »Elsker jeg end bøgeskoven og kærminden i dens ly, Danemarken, Danevoven, Sjællands kongekirke by, o, så er dog Dannevirke mig kun tant, når Kristi kirke sætter ej derpå sit spir.« Jeg sluttede med at sige: »Så takker vi Gud for, hvad han gav os, den danske menighed og det danske folk, i Grundtvig. Vor opgave er nu, at vi i ringe dage med åbenlys vantro og gudsfornægtelse, hører, hvad Gud vil os gennem denne sin tjener, gennem hans rige tankeverden, hans salmer og sange, hans vidnesbyrd om Herren og Frelseren, den levende Kristus.«

Efter talen sang vi: »Herren han har besøgt sit folk.« Nu fulgte en række udvalgte vers af hans salmer sunget af koret: »Giv mig,

Gud, en salmetunge«, »Velkommen igen, Guds engle små«, »Opstanden er den Herre Krist«, »I al sin glans nu stråler solen«, og »Sov sødt, barnlille«. Gudstjenesten sluttede med »Kirkeklokke, ej til hovedstæder«. — Når jeg har omtalt denne festgudstjeneste så udførligt, er det fordi det ved den lykkedes at samle mennesker fra alle sider inden for den danske menighed. Midt under gudstjenesten indtraf en usædvanlig episode: Det var en mærkelig urolig tid. De store ideologier, nazismen og kommunismen, som i de følgende år skulle gøre sig så stærkt gældende i folkenes liv, gærede i undergrunden, også i vort folk. Der har åbenbart været en hemmelig kreds i Odense, som ville forstyrre gudstjenesten. Under korsangen kom en mand iført sorte knæbenklæder og en hvid skjorte, som var mærket af en sort hånd med udspilede fingre både på ryg og bryst. Han trængte sig ind i kirkens søndre sideskib. Den store menneskemængde gjorde åbenbart sådant indtryk på ham, at han tabte lysten til at forstyrre. Jeg stillede mig ved siden af ham og sagde, at han skulle være rolig. Det lykkedes at få ham ud af en bagdør, men da han kom igen, tog en behjertet mand sig af ham og fik ham igen bort. De kredse, der ville forstyrre gudstjenesten, fik ingen glæde af det.

Kristenforfølgelser.

26. februar 1933 gik jeg hjemme som reconvalescent efter en influenza, da det ringede på døren, og jeg hørte vor hushjælp lukke en mand ind, som talte et fremmed sprog: tysk. Det var ingen ringere end den bekendte præst, dr. Oscar Schabert fra Riga. Med ham fik vi, der levede i et fredeligt Danmark, direkte bud fra stridens og kristenforfølgelsernes lande. Han var en mand, som stod forrest i kampen for evangeliet i de baltiske lande mod den voldsomme russiske kristendomsforfølgelse. Ved samtaler med ham den dag og den følgende dag fik vi et uforglemmeligt indtryk af de hårde vilkår, hvorunder vore evangelisk-lutherske brødre og søstre levede i Balticum. 45 præster blev martyrer for deres tro.

I eventyrlandet Danmark levede man i lykkelig uvidenhed om disse begivenheder, der var foregået på den anden side havet.

Dr. Schabert var en høj, kraftig mand. Han havde allerede under Zar-regimentet været sendt i fængsel og til Sibirien. Nogle år før han kom til Danmark, oplevede han, at bolschevikerne som en bølge væltede ind over landet. Han havde lige nået at bringe nogle børnebørn i sikkerhed, da han selv blev arresteret. Rød-soldaten, der visiterede ham, tog ur og nøgle og ville også tage hans lille Ny Testamente. Men overfor dette protesterede Schabert kraftigt. Soldaten svarede: »Det skal afleveres, tror De, det er en dåreanstalt, De skal ind på.« Dr. Schabert, der havde fået bogen af sin kone, råbte nu vredt: »Jeg udleverer det ikke.« Rød-soldaten gav efter og sagde: »Så behold da det skidt (»das Dreck«). »Så forlanger jeg,« sagde Schabert, »bevis for, at jeg har lov at beholde det.« »Det skal De få, det skal stemples.« Og nu stemplede han flere steder i bogen med et stort stempel, hvorpå der stod: »Europas forenede sovjetrepublikker«. Det kom til at stå i et af evangelierne, midt i Apostlenes gerninger og i Pauli breve. Schabert kom i fængsel sammen med 400 andre, og dette Nye Testamente var det eneste, de havde til fælles brug. Det var nu, da han viste os det, stærkt mærket af, at det var brugt af så mange. Efter hans død 1936 blev denne bog skænket til Det württembergske bibelselskab, som havde udgivet den.

De fleste af de fængslede blev skudt, inden det lykkedes tyskerne at indtage byen og befri resten, deriblandt dr. Schabert. Senere hørte vi om, hvorledes nogle fængslede havde en sang, hvormed de fra deres celler opmuntrede hinanden. En ung pige sang for: »Weiss ich den Weg auch nicht, du weisst ihn wohl.« »Selv om jeg ikke kender vejen, du kender den.« Den blev noget lignende for dem, som i vore sidste krigsår »Altid frejdig« blev for vore dødsdømte.

Gennem den tyske præst i Sønderborg, pastor Jørgensen, havde dr. Schabert fået ordnet en foredragsrejse i Danmark. Ved møderne toges der en kollekt til den nødlidende baltiske kirke. Ved mødet i Odense, som blev holdt i K.F.U.M., fik han en sådan kollekt. Han modtog daglig indtil 60 breve fra nødlidende trosfæller i sit hjemland og det øvrige Rusland. Brevene, der var skrevet på tilfældige stykker papir, f. eks. indpakkingspapir, og limet sammen, blev sendt til mænd i Riga, som lod dem gå videre til dr. Schabert. Hans besøg var ved at få et politisk efterspil. For at kunne få til-

ladelse til at rejse i Danmark, måtte han have et visum fra den danske diplomatiske udsending i Østersøprovinserne. Da han kom hjem, fik han vrøvl med denne, fordi russerne påstod han havde samlet ind for at bekæmpe dem.

I de følgende år vedblev vi at samle ind til den baltiske kirke gennem pastor Jørgensen. Jeg købte den bog, dr. Schabert har skrevet om hver enkelt af de 45 martyrer, »Baltiske martyrs bog«. Den udkom 1926. Det er et skrift, som er alt for lidt kendt herhjemme.

I vor gæstebog skrev dr. Schabert:

»Die Weg und Wanderer sind viel, der Führer einer und ein Ziel.«
»Vejene og vandreren er mange, føreren een og målet eet«.

1950 traf jeg i Tyskland professor, dr. Iwandt, Göttingen, nu Bonn. Han havde været en meget god bekendt af dr. Schabert og fortalte mig meget om ham.

Kingo-festen.

Lørdag den 15. december 1934 var det 300 år siden salmedigteren, den store Odense-biskop, Thomas Kingo, blev født. I den anledning besluttedes det at afholde en kirkefest i Odense. I tilrettelægningsen var biskop Rud og jeg i nært samarbejde. I kongens og dronningens sted kom kronprinsen, vor nuværende konge. Den norske og svenske kirke blev opfordret til at sende en repræsentant. Fra Norge kom biskop Lunde, Oslo, fra Sverige biskop Rodhe, Lund, Danmarks samtlige biskopper blev indbudt og mødte alle. På festdagen var en meget stor del af Fyns præster til stede.

I kirken talte biskopperne Rud, Rodhe og Lunde. Den sidste talte om Kingos betydning for Norge, der som bekendt har været meget stor. Efter gudstjenesten gav byrådet en reception på rådhuset. Dagen efter prædikede flere biskopper i byens kirker, Fuglsang-Damgaard i Sct. Knud, Lunde i Sct. Hans. Kl. 14 holdt han børnegudstjeneste, som han evnede i en sjælden grad. Senere tog værter og gæster ud til Fraugde kirke, hvor Kingo ligger begravet. Bagefter var man indbudt til eftermiddagsthe hos baron og baronesse Bille Brahe på Fraugdegård, Kingos tidligere ejendom.

I anledning af 300 års festen for Kingo skænkede konsul, vin-

handler Th. Andersen St. Knuds kirke og dermed Odense en stor gave, det herlige klokkespil, som 4 gange i døgnet lader gamle danske salmetoner klinge ud over Odense by.

Det økumeniske bispemøde på Hindsgavl.

Fortsættelseskomitéen for »Faith and Order« skulle i året 1935 holde møde på Hindsgavl i august. Da de ledende mænd inden for det danske udvalg var forhindrede på grund af sygdom eller ferie, måtte jeg tage mig af en del af det lokale arrangement. I mødet deltog 59 repræsentanter fra 29 forskellige kirkesamfund og 19 lande. Mødet blev holdt først i august måned, og lederen var ingen ringere end ærkebiskoppen af York, Temple, der senere blev ærkebiskop af Canterbury. De danske deltagere i mødet var professor Jens Nørregaard, stiftsprovsterne Scharling, Horstmann og Fog-Petersen. Der var blevet truffet den ordning, at ærkebiskoppen søndagen før mødets begyndelse skulle prædike ved højmesen i Sct. Knuds kirke med pastor Magle som tolk. Søndag morgen kørte pastor Magle til Hindsgavl for at hente ærkebiskoppen. Han viste sit forsonlige sindelag ved at invitere professor Deissmann fra Berlin med på turen til Odense. Flere af mødedeltagerne tog med toget til Odense for at overvære gudstjenesten. Da kirkegængerne indfandt sig i kirken, så de til deres forbavselse de fremmede kirkemænd knæle ned på gulvet i midtergangen inden de indtog deres pladser. I konsistoriesalen modtog vi ærkebiskoppen, som her iførte sig sit biskoppelige ornat. På slaget 10 gik vi ind i kirken og op i højkoret, medens domorganist Kelstrup til ærkebiskoppens glæde præluderede over en engelsk salmemelodi: »The Church's one Foundation«. »Guds kirkes grund alene,« nr. 286 i »Den danske Salmebog«. Der var til den fornemme gæst sat en særlig stol i venstre side af koret. Vi to andre tog plads ved siden af ham. Pastor Magle foretog altertjenesten før og efter prædiken. Ærkebiskoppens prædiken var kun kort, men meget myndig. Det var kendeligt, at det var en mand af usædvanlig format, der den dag forkyndte evangeliet i Sct. Knuds kirke. Efter gudstjenesten skulle han og hans gæst spise. Kirkeværgen, boghandler Weishaupt, og jeg måtte påtage os at være værter ved en frokost på »Grand

Hotel«. Da vi havde indbudt ærkebiskoppen til den, fik vi et brev fra ham, hvor han næst efter at takke for indbydelsen, efter pålæg af sin kone bad om, at der måtte være grøntsager på bordet, da han skulle holde diæt. Men da han på »Grand Hotel« blev stillet over for det »usandsynlige« danske frokostbord, sejrede det over ham, uden at tilføje ham nogen skade, at dømme efter den enestående dygtighed, hvormed han i de følgende dage ledede mødet på Hindsgavl. Han er ubetinget den største forhandlingsleder, jeg har mødt i mit liv. Opgaven var ikke helt let. I forsamlingen fandtes en nazistisk biskop, der stod Hitler nær, Heckel, og flere tyske repræsentanter, der var modstandere af nazismen, f. eks. Zoellner samt en tysk professor Otto Piper, for hvem nazismen havde gjort opholdet i Tyskland umuligt, og som nu boede i England. Ved måltiderne på Hindsgavl sørgede Piper for at spise i en anden spisesal end Heckel. Nogen tid før mødets afholdelse havde jeg talt med lensbaron Berner Schilden Holsten, Langesø, om mødet og spurgt, om han ikke syntes, de fremmede kirkemænd burde have lejlighed til at se en dansk herregård. Det fandt han rigtigt, og han og lensbaronessen indbød med virkelig storlået gæstfrihed alle mødedeltagerne til middag på Langesø, en festlighed, som jeg ikke tror, gæsterne glemmer. De blev hentet på Hindsgavl i store rutebiler. Lensbaronen sendte sin egen bil efter ærkebiskoppen, som tog med i bilen metropolitten Germanos, biskop af Tyatira, biskoppen af Gloucester, dr. Headlam. Jeg havde belavet mig på at køre med en rutebil, da ærkebiskoppen spurgte mig, om jeg ikke ville køre med i lensbaronens bil. Jeg sagde »tak«, fik altså den sjældne oplevelse at køre fra Hindsgavl til Langesø med »Englen fra Tyatira (Johs. åb. 2, 18). Det var den 7. august, en strålende høstdag. De høje herrer nød det herlige landskab med marker, der bugnede af modent korn og den vidunderlige udsigt fra Båring bakke på den skønne tur ad Rugårds landevej. Jeg måtte forklare dem, hvad vi så. Ærkebiskoppen spurgte ud om Storstrømsbroen og fortalte om den glæde, der var blevet i hans stift blandt de arbejdsløse, da den store bestilling på broen kom. Dr. Headlam spurgte efter biskop Fuglsang-Damgaard. Da jeg forklarede ham at biskoppen desværre var syg, overanstrengt, fordi han havde for mange gøremål, gav han det rigtige svar, som han bad mig

sige til Fuglsang-Damgaard: »It is the first duty of a bishop to select his work.« (Det er en biskops første pligt at udvælge sit arbejde). På slotstrappen stod to tjenere med baronens farver. Lensbaronen og lensbaronessen gav gæsterne en hjertelig modtagelse. Foruden mødedeltagerne var enkelte andre indbudt til middagen, bl. a. biskop Ammundsen, pastor Wellejus og flere fynske provster. Ved middagen bød lensbaronen velkommen på tysk, fransk og engelsk, ærkebiskoppen svarede på engelsk. Professor Ménegoz, Strassbourg, holdt en flammende tale på fransk med enestående veltalenhed. Professor Nørregaard talte på de danskes vegne på to sprog. Jeg havde plads ved siden af dr. George F. Barbour, der indtog en ledende stilling inden for den skotske frikirke. I nærheden af mig sad pastor Wellejus fra Korup. Han spurgte mig, om han måtte holde en tale på latin. Jeg tilskyndede ham til det. I smukt formede vendinger hyldede han på uklanderligt latin den lærde fornemme forsamling under megen opmærksomhed. Om aftenen holdt ærkebiskoppen en andagt i foredrags-salen, hvor forsamlingen på flere forskellige sprog sang: »Nu takker alle Gud.« Mange af mødedeltagerne udtalte over for mig deres store glæde over den i sandhed festlige oplevelse, middagen på Langesø var for dem.

En af de sidste dage under fortsættelseskomitéens møde kom ønsket frem om en fælles altergang i Middelfart kirke. Professor J. Nørregaard var meget ivrig for dens afholdelse. Det blev overdraget mig at bringe de nærmere formaliteter i orden. Altergangen skulle holdes tidligt om morgenen næste dag. Sognepræsten var ikke til at træffe — det var ferietid, — kapellanen overlod os velvilligt kirken, og ved venlig imødekommenhed hos kordegnen blev alt ordnet, så altergangen kunne finde sted. Den blev ledet af ærke diakonen af Monmouth, assisteret af en yngre anglikansk præst fra New York. Det blev en meget smuk og betagende oplevelse. Her mødtes til fælles altergang: lutheranere, reformerte, anglikanere, metodister, baptister. Ærkebiskoppen var ikke med, men derimod så jeg biskoppen af Gloucester i kirken.

Ærkebiskop W. Temples besøg i Sct. Knuds kirke satte spor i kirkens gudstjenester. Da jeg kom til Odense, fulgte jeg, som jeg tidligere havde gjort, det råd, en af mine forgængere i Vålse, provst

Axel Bjerre, havde givet mig: ikke det første år på det nye sted at foretage nogen forandring i gudstjenestens form, som kirkegængerne havde været vant til den. Kun på eet punkt ville jeg fravige denne regel. Jeg havde i Hans Tausens kirke været vant til at have trosbekendelsen ved højmessens fra alteret. Da jeg forklarede biskop Rud dette, svarede han mig: »Det kan De ikke, med mindre De søger om lov til at gøre det.« Som alle de gamle grundtvigske præster bekendte han troens ord, for dem det egentlige livsord, fra prædikestolen før evangeliet (»lysordet«) kom. Jeg tog hans svar til efterretning og indførte foreløbig ikke trosbekendelsen i kirken gudstjeneste. Inden pastor Magle og jeg sammen med ærkebiskoppen gik ind i domkirken den 4. august, spurgte han os, hvornår »Credo« kom, og vi måtte jo svare ham, at det kom slet ikke. Det hørte jo ikke med til en almindelig dansk gudstjeneste efter Frue kirkes mønster i København. Men hans spørgsmål satte pastor Magle og mig i gang. Vi indgav nu til biskop Rud en ansøgning om tilladelse til at bruge trosbekendelsen under altertjenesten ved højmessens. Biskoppen gav os tilladelsen med det forbehold, at trosbekendelsen ikke blev messet eller sunget. Den måtte frem for alt ikke blive et led i et ritual. Fra nu af fik den sin faste plads i altertjenesten efter evangeliet.

Bekendelseskirkens mænd.

Det var af største interesse for mig ved det økumeniske møde at træffe repræsentanter for den tyske bekendelseskirke. Fra første færd havde jeg sammen med biskop Rud nøje fulgt bekendelseskirkens kamp og ganske særlig fæstet min opmærksomhed ved biskop Otto Dibelius. Han har fra 1933, da Hitler afskedigede ham, indtil nu, da han uforfærdet taler kirkens sag mod kommunisterne i Østtyskland, stået i forreste linje på den mest udsatte plads i kirkekampen.

Da jeg i 1950 deltog i kirkedagen i Essen, var det mig en stor oplevelse at se biskop Dibelius og høre ham tale. Jeg ejer et udvalg af hans fortrinlige bøger, bl. a. andagtsbogen »Heimkehr zum Wort«, der har haft stor betydning for mig, ligesom hans gennem-

gang af Apostlenes gerninger »Die werdende Kirche«, som min kone lagde til grund for sine bibeltimer i en kvindekreds i vort hjem.

Sidst men ikke mindst må jeg fremhæve den af hans bøger, som jeg først fik: »Das Jahrhundert der Kirche«. Den vil blive nærmere omtalt senere.

Dibelius' nære ven, dr. Görnandt, præst ved den tyske kirke i København, kom en gang årlig til Odense for at prædike og holde altergang for den tyske menighed i vor by. Vi bad ham flere gange besøge os og indbød en gang en kreds af præster til at høre ham fortælle om den tyske bekendelseskirkes kamp mod den frembrydende nazisme.

Jeg har en gang haft den glæde at vise Karl Barth Sct. Knuds kirke. Naturligvis har jeg også så godt som muligt fulgt hans kolossale virksomhed.

Min kone har haft særlig interesse for og glæde af præstekonemøder. Efter opfordring ved et landsmøde for præstekoner på Nyborg strand begyndte hun sammen med bispinde Rud og lensbaronesse Berner Schilden Holsten at sætte sådanne i gang på Fyn. Lensbaronessen indbød i en række år fynske præstekoner til at tilbringe en dag på Langesø, hvor man frydede sig over samværet i de skønne omgivelser, nød den overstrømmende gæstfrihed og deltog i bibeltimer eller hørte foredrag.

Solvejg Fog-Petersen.

Oxford- eller gruppebevægelsen.

Det var i disse år, at denne bevægelse, sat i gang af dr. Buchman, kom til Norden. Den nåede først Norge, og gennem private breve og dagspressen fortaltes mærkelige ting om, hvorledes mennesker under påvirkning af denne bevægelse vendte sig mod eller

blev åbne for kristendommens budskab. I foråret 35 kom Buchman til København med sine medhjælpere, og der afholdtes i Odd-Fellowpalæet flere store møder, som snart fortsattes i møder ud over landet. Vækkelsesretninger vest fra havde tidligere skabt liv og røre inden for vor kirke, og da det nu syntes, som om man efter møderne på Sjælland ville drage direkte til Jylland og springe over Fyn, blev jeg interesseret i også at få afholdt nogle møder her, ikke mindst efter, at frk. Andrea Linnemann, som tilhørte Kirkens korshær i Odense, kom hjem og fortalte om møder, hun havde overværet i Haslev. Dette medførte, at jeg selv rejste til Haslev for at få nærmere indtryk af, hvad der skete. Fra første færd opfattede jeg denne nye bevægelse som en engelsk-amerikansk vækkelsesbevægelse, og således opfatter jeg den stadig, vel vidende, at Buchman og hans »inner-circle« ikke ville være tilfreds med at blive opfattet sådan, men betegnede dens virksomhed som revolutionerende. Jeg overværede enkelte møder og talte med danske deltagere, men fik ikke forbindelse den gang med dr. Buchman. Han havde imidlertid — formentlig gennem dr. Chr. Frimodt-Møller, lægemissionæren, hørt om mig. En dag hen på foråret rejste jeg til København for at deltage i et bestyrelsesmøde i »Kirkeligt Centrum«. På hovedbanegården stod til min overraskelse Chr. Frimodt-Møller, som fra dr. Buchman bad mig om med det samme at komme ind på hotel »Phønix«, hvor han havde sit hovedkvarter. Det kunne lige lade sig gøre inden bestyrelsesmødet. Jeg traf Buchman på et hotelværelse. Han var i færd med at diktere et brev til sin sekretær, samtidig med at han bød mig velkommen og gav sig til at tale med mig om mulighederne for at afholde en række møder i Odense. Jeg svarede, at de måtte finde sted i Fyns forsamlingshus' store sal. Han bad mig ringe omgående til Odense og forespørge om salen var ledig Store bededagsaften, Store bededag og den påfølgende lørdag. Det viste sig at være tilfældet. Vi fik salen på hånden. Buchman ville selv, sammen med nogle af sine venner, komme til Odense for at træffe nærmere aftale. Da jeg et par dage efter rejste hjem, traf jeg i toget Buchman og hans nære ven Blake, en meget tiltalende ung mand. De kom ind til mig i min kupé og fortalte, at de i toget havde truffet præsterne Hjerl-Hansen og Georg Bartholdy, som var opfordret til at komme til Odense for

at tale ved Fyns stiftskonvent om denne ny »Oxford-bevægelse«. Buchman fortalte mig det og spurgte, om jeg mente, han kunne få adgang til mødet. Jeg svarede, at det måtte der forhandles med formanden, pastor Fabricius, om. Forsamlingen måtte træffe afgørelsen. Fabricius var på banegården for at tage mod de ventede talere, men så til sin forbavselse, at de var i selskab med selve dr. Buchman, Frederik Ramm og biskop Roots. Jeg satte hurtig Fabricius ind i situationen og henstillede til ham, da man nu ville have en forhandling om Oxford-bevægelsen, og Buchman selv var i byen, at han fik lov til at sige, hvad han ville, så kunne man forhandle bagefter. Fabricius svarede klogelig, at forsamlingen, der sad henne på Det ny missionshotel, måtte træffe afgørelsen. Jeg foreslog da, at Buchman sammen med sine rejsefæller midlertidig tog ind på Parkhotellet. Fabricius forelagde konventet spørgsmålet, og jeg gav en kort forklaring af det mærkelige sammentræf. Dette blev modtaget med nogen modvilje, fordi der blandt deltagerne var skarpe modstandere af det røre, Buchman havde vakt. De ønskede ikke at høre ham, men de var i mindretal, flertallet ønskede at høre dr. Buchman, da han nu så at sige stod uden for døren. Jeg ringede til Parkhotellet, og bad de derværende komme. Først talte Frederik Ramm, som ganske jævnt fortalte, hvorledes han, for hvem kristendommen hidtil ikke havde haft nogen betydning, havde fået hjælp til gennem denne bevægelse at se, hvad den var. Derefter talte missionsbiskoppen fra Kina, Roots, tilsidst Buchman, som sluttede med at minde om, hvad der står i Apostlenes gerninger 2, 47, og tilføjede: »Vi er kommen for at hjælpe med til, at det også kan ske her.« Buchman blev, var med til det følgende kaffebord og overværede derefter forhandlingen, som på grund af hans nærværelse ikke blev til den nedsabling af ham og hans standpunkt, som de mest fanatiske af hans modstandere havde ønsket. Efter mødet gik dr. Buchman og jeg til Fyns forsamlingshus for at træffe de nærmere aftaler. På vejen derhen sagde han med henblik på præstekonventet: »I think we have had our heaviest task now.« (»Jeg tror vi har haft vort hårdeste job nu«). — Salen blev lejet. Jeg havde ikke en rød øre at betale den med. Jeg glemmer ikke det svar, jeg fik, da jeg sagde til Buchman: »Blot der nu vil komme nogle mennesker.« Han sva-

rede omgående: »Bare salen er stor nok.« Store bededagsaften, en dejlig maj-aften, var salen fyldt fra gulvet til det øverste galleri — ikke een plads stod ledig — af en forsamling, der for den største dels vedkommende bestod af kvinder og mænd, der ikke plejede at optage kirkernes bænke. Dette første møde blev efterfulgt af tre møder i løbet af Store bededag og et stort afsluttende møde lørdag aften. Så fulgte i dette år og det følgende en række møder i Odense og ud over Fyn, på Ærø og Langeland, over alt under stor tilslutning. Naturligvis var der noget fremmedartet over Oxfordbevægelsens fremtræden. Det kunne jo ikke være andet. Det var jo en amerikansk-engelsk vækkelsesbevægelse. Men derfor kunne den jo godt bringe os hjemmefødte danske noget, som vi trængte til at høre. Det havde i tidligere tider andre kirkelige bevægelser fra vest gjort, og det gjorde Oxfordbevægelsen. Den kaldte mange mennesker til ny besindelse af deres åndelige standpunkt og hjalp talrige til en fornyelse af deres kristne tro. Den fik mange, som var på vej bort fra kirke og kristendom, til at standse og vende om og finde tilbage til deres fædres tro og kirke, — for her at nævne et par kendte navne: nordmanden Frederik Ramm, forfatteren Ronald Fangen. Naturligvis bragte den, som alle vækkelsesbevægelser, også med sig, at folk kun overfladisk blev berørt af, hvad de hørte. Der var i dens formelle fremtræden ting, som selv jeg ikke kunne tage. Men det var for mig underordnet i forhold til den virkelig positive indsats, bevægelsen gjorde. Jeg vedkender mig fuldt ud og med glæde ansvaret for at have været med til at føre den til Odense og Fyn. De angreb, der rettedes mod den, ikke mindst fra præsteside, var både ubillige og uretfærdige. De skød ganske over målet, og fik een til at tænke på sandheden i det gamle ord: »Det er tilstrækkeligt at have uret, det er ikke nødvendigt også at være uforskammet.« Det var en oplevelse at træffe dr. Buchman og lære ham nærmere at kende. Det var 4. gang i mit liv jeg mødte et menneske med geniale, det vil sige, nyskabende evner, kun optaget af een ting. Da jeg ikke i længden kunne indordne mig under bevægelsens arbejdsmetode, tabte jeg efterhånden den nærmere forbindelse med inder-circlen. Men jeg havde hele min præstetid særlig forbindelse med mennesker, som gennem oxfordbevægelsen havde fået en åndelig fornyelse. Jeg mindes

med taknemmelighed både dr. Buchman og adskillige af hans yngre medarbejdere, som mr. Blake og mr. Golding; Frederik Ramm blev under sidste krig af tyskerne sendt i koncentrationslejr og senere i fængsel i Hamborg, hvor han efterhånden blev dødssyg af tuberkulose. Under sin sygdom bevarede han sin tro og aflagde vidnesbyrd om den over for sine omgivelser uden bitterhed. Først da han var på sit yderste, fik han lov til at blive sendt hjem. Han nåede ikke længere end til Odense, hvor han, der var smittefarlig, ikke kunne indlægges på sygehuset. Da man så, hvor svag han var den aften, han kom til Odense, skaffede man ham sengeleje, indtil han næste dag kunne føres til tuberkulosehospitalet i Årup, hvor han et par dage efter døde. Den aften, han var i Odense, spurgte han efter mig, men desværre fik jeg det først at vide efter hans død.

Nordisk bispemøde på Langesø.

1936 skulle det 6. nordiske bispemøde afholdes i Danmark i dagene fra 16.—21. september. Biskop Rud ville gerne have det til Fyn og var meget taknemmelig, da lensbaron og lensbaronesse Berner Schilden Holsten med deres sædvanlige store gæstevenslighed indbød de nordiske bisper til at komme til Langesø, hvor der i foredragssalen var plads til at afholde møderne. 14 af mødedeltagerne var indkvarteret på Langesø, de øvrige 16 boede i nærheden eller i Odense. Biskop Eivind Berggrav boede hos os. Han og hans hustru havde fra ungdommen været vore venner. Den første dag var der efter ankomsten til Odense frokost i bispegården, modtagelse på rådhuset og besøg i Sct. Knuds kirke og H. C. Andersens hus.

Om aftenen afholdtes en middag på Langesø, hvortil også de ude-boende gæsters værter var indbudt. Søndag den 20. september holdt adskillige af biskopperne højmesse i forskellige fynske kirker, ærkebiskop Kaila fra Finland prædikede i Sct. Knud. Han var en gammel kæmpe, havde mistet to sønner i 1. verdenskrig. Om eftermiddagen afslørede i Glavendrup en mindsten for reformationen i anledning af 400-året for dens indførelse i Danmark.

Her talte biskop Berggrav åndfuldt og levende, så den store

forsamling betaget lyttede til. Da han sluttede, udbrød en svensk biskop: »Han er en underbar talare.« Om aftenen afholdtes på Langesø en stor middag, hvortil lensbaronen og lensbaronessen havde indbudt alle Fyns stifts præster og alle på Fyn boende emeriti foruden en del andre fra det øvrige land. Adskillige præster var dog på grund af søndagen forhindret i at komme. Der var dækket i den store foredragssal ved 12 smalle borde. Ved hvert af bordene sad en af bispemødets deltagere. Jeg bragte på de fynske præsters vegne en tak til lensbaronen og lensbaronessen for indbydelsen til at være med til den storslåede fest. Efter midt dagen talte forskellige repræsentanter fra de nordiske kirker. Aftenandagten blev holdt af biskop Lunde fra Oslo.

Det store jubilæumsår.

1936 var for den danske kirke et jubilæumsår. I januar fejredes 200 års jubilæet for konfirmationens indførelse og lejligheden blev benyttet til at understrege konfirmationens og den forudgående forberedelses store betydning for kirkens gerning i vort folk. Den har i 200 år været et stærkt bånd mellem kirken og folket og vil også være det i fremtiden.

30. oktober holdtes i Vor Frue kirke, domkirken i København, den store fest for reformationens indførelse på rigsdagen 30. oktober 1536. Allehelgensdag 1. november holdtes festen ud over landet ved højmessegudstjenesterne. I stiftskirkerne prædikede biskopperne. I Odense fik festerne et særligt smukt forløb ved at alle skoler holdt deres reformationsfest en hverdag i byens kirker. I domkirken, Sct. Knuds kirke, holdt katedralskolen fest. Skolens rektor, Holbeck, talte i kirken meget levende om Hans Tausen, som er den af Odense katedralskoles elever, hvis navn stråler med stærkest glans op igennem tiderne. Betagende var det at høre de mange unge og børn fra katedralskolen synge sangen: »På Tave bondes ager«. Hans Tausens værk var lykkedes, han havde ikke arbejdet forgæves, det viste sangen, som ved festgudstjenesterne lød i de danske kirker. Med rette havde han taget som sit valg-sprog: »I morgen skal min retfærdighed svare for mig.«

Kirkeligt forbund.

Det var i året 1926 generalsuperintendenten Otto Dibelius udgav sin bog: »Kirkens århundrede«, der i løbet af et halvt år udkom i 3 oplag. Han kaldte herved sine trosfæller inden for de evangeliske kirker til besindelse af, hvad der i kirken er givet dem. Dibelius, der i de følgende år skulle blive en af dem, der med uforfærdet mod stod forrest i kampen mod kristendommens nazistiske og kommunistiske angribere, vandt sig et navn, der er kendt over hele verden. Også herhjemme i Danmark vakte hans skrifter og hans kamp opmærksomhed. Den danske kirke lå vel uden for den store kirkelige kampplads, dog mærkedes også her først i tredverne »en stigende kirkebølge«. Det mærkedes navnlig i året 1933. På samme tid holdtes på ikke mindre end 3 steder i vort land, uafhængigt af hverandre, møder til drøftelse af kirken og dens stilling i vort folk. Først i september samlede stiftsprovst, dr. phil. Scharling i stiftsprovstegården i Ribe en kreds af de mænd, der havde vist forståelse for kirketanken, til et flere dages møde. I sammenkomsten deltog bl. a. stiftsprovst Hoffmeyer, sognepræst Kjer, Holbæk, pastor Fabricius og jeg selv. Umiddelbart derefter afholdt »Kirkeligt landsforbund af 1911« et udvidet landsmøde på Tommerup højskole. Repræsentanter for den yngre slægt havde ønsket nærmere forhandling med landsforbundets ledende mænd for at komme til klarhed over, om der var mulighed for forståelse og samarbejde. Disse forhandlinger førte til, at man enedes om at sammenkalde en større kreds fra hele landet til mødet i Tommerup, hvor man ville søge at trække linjerne op for arbejdet i fremtiden, fordi man var klar over, at der var brug for på dette tidspunkt at få en sammenslutning, der havde til opgave at være et brugbart og nyttigt redskab i kampen for vor kirkes livsinteresser. Tommerup-mødet resulterede som bekendt i dannelsen af »Kirkeligt Forbund af 1933«, der snart skulle blive optaget af den store kamp om religionsundervisningen i folkeskolen. Det tredje møde blev afholdt 5. oktober i Tinglev på foranledning af en kreds af sønderjyske præster. Mødet blev holdt for at drøfte tidens åndelige og materielle nødstilstand, som den havde ramt den sønderjyske befolkning. På Tommerupmødet samledes man om det syn på vor kirke, der finder udtryk i følgende ord: »Den danske kirke er en

gren af Jesu Kristi kirke på jord, der er en synlig virkelighed, skabt og opretholdt ved hans ord i evangeliet og sakramenterne os til frelse. Den må leve sit liv som en sådan kirke og, forpligtet på Herrens ord, røgte sit kald og udføre sin tjeneste over for hele vort folk.« Det kirkesyn, som fandt udtryk i disse ord lå bag ved »Kirkeligt Forbund«s arbejde i kampårene i trediverne og fyrrerne og vil forhåbentlig også ligge bag forbundets arbejde i fremtiden. På Tinglev-mødet vedtog man en lignende udtalelse, sandsynligvis under påvirkning af Tommerupmødet.

Det hedder i Tinglev-resolutionen: »Vi tror, at denne folkekirke er en del af Jesu Kristi kirke, hvilende på Herrens ord og sakramenter, og vi ved, at det for os alle gælder om først at søge Guds rige og hans retfærdighed og komme vor kirkes Herre nærmere gennem anger og tro, men derfor må vi bede vort folk samles om og værne om kirken og dens budskab.« Efter denne indledning fremsattes en række krav til regering og rigsdag. Grunden til det kirkelige røre i vort land, der først i trediverne gav sig udtryk i disse tre næsten samtidige møder, var utvivlsomt, at *kirke-tiden*, der skulle blive så karakteristisk for første halvdel af det tyvende århundrede, var ved at gry, også i vort land. I de følgende årtier gjorde den sig stærkt gældende inden for den evangeliske kristenhed og kaldte til kirken, der midt i ideologiernes periode ringede til samling om Guds ord: evangeliet. Man tænke blot på den økumeniske bevægelse, verdenskirkerådets dannelse, den tyske bekenkelseskirkes kamp, den norske kirkes kamp mod evangeliets fjender og på den stærke kirke-bevægelse i Sverige. Kun herhjemme, hvor store kredse var hæmmet og begrænset af retningsvæsen, der var sig selv nok, begyndte man først nu at komme med.

Den tyske professor Friedrich Heiler skriver træffende om kirke-tiden. Vi oplever en stor tid, den største, kristenheden har oplevet de sidste 400 år. Den gang åbenbares ved reformationen for vore fædre et uudgrundeligt under: evangeliets under. Budskabet er uforgængeligt og skal aldrig forstumme i fremtidens kristenhed. Men vor egen tid har Gud forbeholdt på ny at åbenbare et andet under i hans frelserkærlighed: herligheden og rigdommen i hans kirke: *een* hellig almindelig og apostolisk kirke — *una sancta catholica et apostolica ecclesia*.

Den eensidige betoning af den usynlige kirke havde lidt efter lidt ladet kirketanken træde i baggrunden. Kirken var for det store flertal af protestanter bogstavelig blevet usynlig.

Gud har i vore dage åbnet vore øjne for de udtømmelige værdier, som findes i hans kirke.

Skolens kristendomsundervisning.

Den nærmere anledning til det kirkelige røre herhjemme var forslagene til en ny lov om folkeskolens styre og tilsyn, og navnlig den meget omtalte skolebogsbetænkning. Undervisningsministeriet havde 8. august 1930 nedsat et udvalg vedrørende revision af skolebøger. Da udvalget afgav betænkning 8. december 1933, fremsatte det en række udtalelser og et forslag om folkeskolens religionsundervisning. Udvalget havde set det som sin opgave uforbeholdent at foreslå, at undervisningen i religion i den offentlige skole blev bragt i overensstemmelse med, hvad man *historisk-videnskabeligt* måtte anse for fastslået angående kristendommens oprindelse. Man ville altså på den hellige skrift anvende historisk-videnskabelige principper og metoder, som ikke regner med det underfulde. Dette lader sig selvsagt ikke gøre overfor den hellige skrift, hvis hovedindhold er Guds underfulde gerning til menneskeslægtens frelse og oprejsning.

Skolebogsbetænkningen vendte sig endvidere mod sindelagspåvirkning i religionstimerne, og gik derved direkte mod det dagældende cirkulære af 6. april 1900. Det hed i det nye forslag: »Efter grundlovens indførelse af talefrihed må den direkte religiøse påvirkning (af børnene) overlades til hjemmene og kirken. På skolen må formålet kun blive kundskabsmeddelelse.« Det krav, der her blev rejst, gav anledning til talen om »den isafkølede religionsundervisning.« Ja, skolebogsbetænkningen bragte endog selv forslag til cirkulære om »den isafkølede religionsundervisning«. Den udfordring overfor kirken og den kristne folkeskole, som her kom frem, gav stødet til en kirke- og skolekamp, der varede c. ti år. I denne kamp kom jeg til at tage livlig del. Allerede i efteråret 33 indledte jeg en forhandling i menighedskonventets møde om emnet:

»Kirke, folk og skole« og rettede her et stærkt angreb på det bebudede cirkulære angående folkeskolens religionsundervisning, og betegnede det som et afgørende brud med bestemmelsen i de love, som havde været gældende siden reformationen og påny fastslået i 1814: at børnene skulle oplæres i kristendom. Jeg gik stærkt ind for, at lærerne måtte have fuld frihed til en personlig påvirkning af børnene og betegnede en religionsundervisning, der *ikke* øvede indflydelse på børnenes sind, som et levende lig. I »Berlingske Aftenavis« skrev jeg en kronik om spørgsmålet. Dr. Alfred Th. Jørgensen, som var knyttet til bladet, hjalp mig til at få den ind. Han havde i mit rusår været min lærer. Jeg har livet igennem stået i venskabelig forbindelse med ham. Han har givet mig mange gode råd. Jeg blev opfordret til at drøfte skolespørgsmålet i en radiodiskussion med selve formanden for skolebogsudvalget, undervisningsministeriets konsulent for folkeskolen: F. C. Kaalund-Jørgensen. Den fandt sted ved nytårstid 1934. Radiodiskussionen påhørtes med ikke ringe opmærksomhed. Vi lagde ikke fingrene imellem, men sagde vor mening rent ud, hvad dog selvfølgelig ikke hindrede mig i efter diskussionen at tage mod Kaalund-Jørgensens venlige indbydelse til at drikke en kop the i hans hjem. 26. september 1934 blev jeg valgt til formand for »Kirkeligt Forbund«, der blandt sine programpunkter særlig havde foresat sig at arbejde for, at skolens forhold blev ordnet således, at alle barnedøbte blev oplært i den tro, hvorpå de er døbt.

Det var derfor en selvfølge, at »Kirkeligt Forbund« måtte komme til at stå i første række i skole- og kirkekampen. Om dens forløb er der indgående fortalt i bladet »Vor Kirke« og i skriftet »*Kristi Kirke — Folkekirke*«, som blev udgivet 1943 i anledning af 10-årsdagen for »Kirkeligt Forbund«s stiftelse og indeholder en beretning om forbundets arbejde i de 10 år. Ganske særlig opmærksomhed vakte en udtalelse til »Kristeligt Dagblad« af statsminister Stauning 20. oktober 35: »Med hensyn til karakteren af religionsundervisningen kan jeg henvise til den stilling, som mit partis repræsentanter i det kirkelige udvalg indtog i spørgsmålet om skolebogsbetænkningen. Som bekendt blev alle partier og kirkelige retninger i det kirkelige udvalg jo i juni enige om, at religionsundervisningen i folkeskolen skal være i overensstemmelse

med den evangelisk-lutherske kirkes lære, for at folkekirkens medlemmer kan finde den fyldestgørende som et væsentligt led i deres børns dåbsundervisning. Formålet med religionsundervisningen skal ikke alene være kundskabsmeddelende, men også tage sigte på hjerte- og viljeslivet!«

1945 trak jeg mig tilbage som formand og blev afløst af sognepræst Chr. Baun, den gang i Randers, senere biskop i Viborg. Det er med megen glæde, jeg tænker tilbage på arbejdsfællesskabet i »Kirkeligt Forbund«. Jeg er taknemmelig over, at jeg, hvis kirkelige stade ikke ganske var det samme som flertallets, fik lejlighed til at være med i dette arbejdsfællesskab. Foruden de store landsmøder afholdtes hyppigt møder af forretningsudvalget, der ved visse lejligheder tilkaldte særlig sagkyndige, f. eks. under skolekampen: lektor Norrild. Vi var en kreds af mænd, der var at betragte som et vagthold, som efter evne nøje fulgte med på skolens og kirkens område. Når vi bemærkede optrækkende angreb, lod vi omgående høre fra os. Jeg fordrister mig til at mene, at det en gang vil blive anerkendt, at vort arbejde, der ofte blev mødt med modstand og surhed, dog ikke har været forgæves. Blandt dem, der gennem årene trofast har holdt ud i dette arbejde, dreven af kærlighed til vor evangelisk-lutherske kirke og skole, nævner jeg med særlig tak direktør Waldemar S. Jensen, overlærer Holdgaard, førstelærerne H. Jensen, Rejnstrup, og Moeslund, sognepræst P. L. Jensen, der som redaktør af bladet »Vor Kirke« i høj grad har båret »dagens byrde og hede«. Med stor taknemmelighed tænker jeg på de mange medlemmer ud over landet, der forstående støttede »Kirkeligt Forbund«s arbejde gennem de skiftende tider. »Kirkeligt Forbund«s medlemstal var i perioder ca. 18000. Under den nuværende formand, provst Gadegaards, ledelse synes forbundet at vinde voksende tilslutning. Inden for folkekirken er der nu og i fremtiden, således som dens forhold er ordnede, altid brug for en sammenslutning som »Kirkeligt Forbund«, der er rede til at kæmpe for den evangelisk-lutherske kirkes ret og frihed og varetage dens livsinteresser.

8. april 1932 havde jeg den glæde på universitetet at holde to forelæsninger på pastoralseminariet om: »Kirken: Jesu Kristi kirke, folkets kirke —.«

I min egenskab af formand for »Kirkeligt Forbund« var jeg med i en lille deputation, der 2. juli 1935 bragte stiftsprovst Ussing en lykønskning i anledning af hans 80-årsdag og en tak for hans store arbejde for forbundet. Han havde fungeret som midlertidig formand indtil jeg i året 1934 afløste ham. Stiftsprovst Ussing, den gang den danske folkekirkes »store gamle mand«, boede efter at have taget afsked Gothersgade 105. Blandt dem, der på hans 80-års fødselsdag kom for at lykønske ham, var hans gamle, mangeårige medkæmper for kirkesagen i København, Harald Westergaard, der var 2 år ældre end Ussing. Det var et smukt syn at se de to gamle stå overfor hinanden og med tak se tilbage over deres samarbejde. Jeg vil ikke glemme det.

Ideologiernes atmosfære.

Det lader sig ikke bestride, at atmosfæren herhjemme var mere eller mindre påvirket af de nye ideologier, som i løbet af 30-erne udfoldede sig i Europa. Ikke mindst var visse litterære kredse inficeret af kommunisme. På et møde i »Kirkeligt Centrum« for Odense og omegn, afholdt 25. november 1936, fremførte jeg, der på det tidspunkt var fungerende næstformand for »Kirkeligt Centrum«, en tidsbetragtning. Jeg udtalte bl. a.: »Det er vor tid forbeholdt at stå over for strømninger ude fra, som tilsigter at føre folket bort fra det tankesæt og den levevis, den moral og tro, det hidtil har haft. Netop nu ser vi tydelige symptomer på disse fremmede, ikke-kristne strømninger.« Jeg omtalte kampen om den nye skolelov, og diskussionen om svangerskabsafbrydelse, — og udtalte: »Bag bestræbelserne for legaliseret fosterdrab ligger en tilbagevenden til et gammelt stykke hedenskab, som svandt, hvor kristendommen vandt frem. Vi må vende os mod fosterdrab, undtagen hvor der foreligger medicinsk indikation, hvor det gælder moderens liv eller hvor der foreligger vold.« I mit angreb på de »fremmede strømninger« påviste jeg, hvorledes de gjorde sig gældende i stykker, der fremførtes på københavnske teatre. Jeg sigtede til en russisk opera, der blev opført på Det kongelige teater, og til en pantomime, der var skrevet af en tysk kommunist, som benyttede sit asyl i Danmark til at angribe og latterliggøre kirken og kristen-

dommen i det stykke, man beredvilligt lod opføre. Jeg sluttede med at sige: »Dette kan kun ske, fordi vi har for mange svage mænd uden standpunkt på de indflydelsesrige pladser i vort samfund. De mangler forståelsen af deres ansvar. Derfor må vi vende os kraftigt og alvorligt mod sådanne foreteelser. Vi må tage kampen op.«

Talen vakte betydelig opsigt og blev udførligt omtalt i pressen. Jeg fortryder ikke, at jeg holdt den. De følgende års begivenheder bekræftede til fulde, at jeg havde haft ret i at påtale de fremmede strømningers begyndende indflydelse.

Fra romersk-katholsk side blev der forespurgt i justitsministeriet, om man offentligt måtte håne et anerkendt trossamfund. Det var altså ikke alene mig, de omtalte teaterforestillinger var faldet for brystet.

Kirkeligt Centrum.

Ved siden af de præste- og lægmandskredse, der sluttede sig til de to vækkelsesbevægelser fra det 19. århundrede, den grundtvigske og den indre-missionske, fandtes der inden for vor kirke præster og lægfolk, som ikke følte sig hjemme i nogen af de to nævnte retninger, og disse præster udgjorde formentlig flertallet af den danske præstestand, ligesom de retningsløse lægfolk var det afgjorte flertal inden for folkekirken. De udprægede retningstilhængere, som mente, alle måtte høre til en retning, var ivrige efter at give de retningsløse et navn. Vilh. Beck kaldte dem: »De unævnelige«, fra anden side betegnede man dem som højkirkelige eller som den 3. retning. Det ejendommelige for denne »3. retning« var at de, der kaldtes sådan af de andre, kun ønskede at være evangelisk-lutherske kristne, villige til at tage imod det, de forskellige bevægelser og retninger kunne bringe til fælles bedste. Blandt præsterne, som hørte til disse retningsløse, træffer vi nogle af den danske kirkes betydeligste mænd, de var Mynsters, Martensens og Fogs disciple. De havde ingen sammenslutning, men efterhånden som tiden gik og retningerne organiserede sig mere eller mindre fast, blev det en nødvendighed for dem at finde sammen. Anledningen til at dette skete, var dannelsen af den grundtvigske organisation »Kirkeligt Samfund af 1898«. Da forlydendet om, at dannelsen af

denne sammenslutning var forestående, skrev pastor Kløvborg, Bregninge, Tåsinge, på egne og sine venners vegne et brev til stifterne af »Kirkeligt Samfund« og forhørte, om der ville blive plads for de retningsløse. Han fik følgende svar fra pastor P. M. Larsen, Vor Frelzers kirke, Christianshavn, der åbenbart var bemyndiget til at udtale sig på »Kirkeligt Samfund«s vegne. Brevet, der ikke før har været offentliggjort, har følgende ordlyd:

»Kære pastor Kløvborg! Tak for brevet. Tilgiv mig, at jeg svarer så kort, men De skal af hensyn til mødet have snarligt svar, og jeg har i disse dage hænderne fulde. Men hvorledes skal jeg egentlig kunne give Dem et afgørende svar på noget, som vi fra vor side har henstillet som et åbent spørgsmål, hvorpå enhver må give sig selv svar efter sin kirkelige smag og lyst? Så kommer vi ind på »examinationerne« og det var dette, som vi ikke ville! Vi har sagt, hvad vi vil. Det er Grundtvigs kirkesyn og -tanker, som vi vil arbejde ud fra og for. Vi ønsker et større sammenhold og fælles arbejde inden for den kreds som ynder den smag, farve og tone, som det kristelige liv har fået fra Grundtvig. Hermed er peget på det kristelige og kirkelige liv, som det viser sig i praksis, men vi ville og kunne ikke opstille nogen grundtvigsk dogmatik. Så må enhver selv afgøre, om han føler sig hjemme dèr og kan være glad ved at stå i arbejde sammen med dem. Et udtryk i Deres brev må jeg dog berøre: at Deres lyst til at indtræde er relativ. Tror De så, at De vil føle Dem hjemme dèr? Ja, jeg har måske misforstået det udtryk. Men endelig: hvis De melder Dem ind, er jeg vis på, at De ikke vil blive »ugleset«, men møde det venne-sind, som bør råde derinde, og som De har mødt før fra grundtvigske folk, også fra

Kærlig hilsen,
Deres hengivne *P. M. Larsen.*

Chrhvn. 3/2-99.«

Det smukke og i venlige, i diplomatiske vendinger affattede brev blev ikke misforstået. Det er klart, at det i realiteten indeholder et afslag. Man ville ikke have de retningsløse ind. Brevet blev forelagt ved sammenkomsten i Bregninge præstegård på Tåsinge den 7. februar 99. Indbyderne til mødet var pastor Anders Kløvborg og præsterne P. Barsøe, Odense, og pastor Beyer, Assens. Mødet

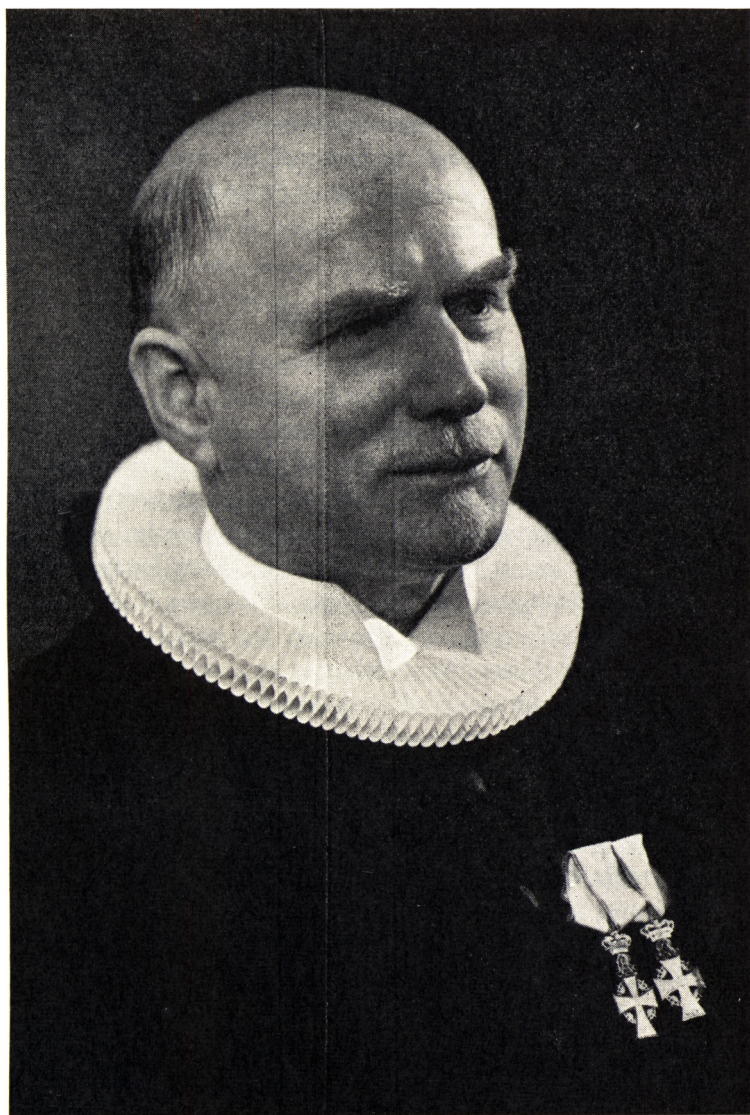
resulterede i et fortsat arbejde for at samle de retningsløse, præster og lægfolk. Det blev en sammenslutning med navnet »Kirkeligt Centrum«, pastor Martensen-Larsen, den senere domprovst i Roskilde, er vist nok den første, der har brugt betegnelsen: »Kirkeligt Centrum« og derved udtrykkelig ønsket at fastslå, at her ikke er tale om dannelse af en ny retning, men en sammenslutning af kvinder og mænd inden for den danske folkekirke, som i taknemmelighed for, hvad kirken har givet dem, vedkender sig den danske evangelisk-lutherske arv i ord og sakrament.

»Kirkeligt Centrum« ønsker at vække og styrke kirkebevidstheden i det danske folk, at fremme en stadig dybere forståelse og tilegnelse af de værdier, som vor kirke rummer. Det vil derfor give kirken en central plads, fremhæve gudstjenesten som højdepunktet i menighedens liv, vil arbejde for, at vor kirkes rige arv bringes videre til den kommende slægt gennem skole, hjem og konfirmandundervisning. »Kirkeligt Centrum« vil arbejde for forståelse og samdrægtighed imellem alle kirkens medlemmer og modvirke alle tilbøjeligheder til ensretning af anskuelser og arbejdsformer i det kirkelige liv, og vil kæmpe for, at kirken får frihed til at forkynde evangeliet inden for det danske samfund, sådan, at det kan nå ud til den enkelte og således virke ind på hele folkets liv.

Det var naturligt for mig, at jeg sluttede mig til »Kirkeligt Centrum«. Jeg var medlem af sammenslutningen i København, og da jeg kom til Odense, kom jeg i nær forbindelse med to af de mænd, der havde været de ledende ved »Kirkeligt Centrum«s dannelse, min forgænger i embedet, stiftsprovst H. Lützhøft og provst Anders Kløvborg. Den sidste havde jeg første gang mødt, da jeg var 7 år i Alslev præstegård. Netop i det år, min far blev forflyttet til Ågerup, var han blevet udnævnt til sognepræst i Guldager, nabosogn til Alslev. Inden Alslev fik en ny sognepræst, varetog pastor Kløvborg embedet i Alslev-Hostrup. Da jeg kom til Odense, udviklede der sig hurtigt mellem ham og mig et nært personligt venskab, som uddybedes gennem årene. Provst Kløvborg fortalte mig ofte om sin præstegering på Tåsinge. Der var stor forskel på hans tilhørerkreds vinter og sommer. Om vinteren var det de fastboende, som mødte talrigt op til gudstjenesterne, om

sommeren kom desuden mange feriegæster på den dejlige ø. Han fortalte mig således, at han engang ved en gudstjeneste havde haft ikke mindre end 3 store teologer blandt sine tilhørere. Det var professor, dr. theol. J. C. Jacobsen, København, professor, dr. theol. Lyder Brun, Oslo, og sognepræst, dr. theol. F. C. Krarup, Sorø. På hjemvejen fra kirke havde de tre drøftet hans prædiken. Den ene professor havde i den fundet 5—6 kætterier, den anden professor 6—7. Da de spurgte dr. Krarup, hvor mange han havde fundet, svarede han: »Ingen, jeg lod mig opbygge.« Min kone og jeg skylder ham og hans elskelige hustru stor tak for, hvad de var for os, så længe de levede i Odense. Han blev mig i sandhed en faderlig ven. Jeg blev valgt til formand for »Kirkeligt Centrum« for Odense og omegn efter stiftsprovst Lützhøft og blev senere medlem af sammenslutningens hovedbestyrelse og blev dens næstformand. Ved bispevalget i Roskilde 1935 var jeg stærkt på tale som fælleskandidat for »Kirkeligt Centrum« og Indre Mission, men blev ikke opstillet.

1938, efter biskop Ruds tilbagetræden, blev jeg på Fyn opstillet som kandidat af »Kirkeligt Centrum«, Indre Mission og socialdemokraterne. Jeg fik imidlertid to modkandidater, og dermed var min skæbne beseglet, hvad min på valg særdeles kloge broder, Gunnar Fog-Petersen, der besøgte mig opstillingsdagen, straks gjorde opmærksom på. Med den nye biskop, Hans Øllgaard, som jeg kendte godt i forvejen, fik jeg et fortræffeligt samarbejde trods det, at vi om vigtige spørgsmål havde afgjort forskellige meninger. Jeg tænker herved på, at biskoppen gav frimenighedspræst Torkild Rørdam ret til at benytte folkekirkens kirker, hvad der særlig kom til at angå mig personligt, da en af de kirker, Rørdams tilhængere ønskede at benytte, var Hans Tausens kirkesal, en hjælpekirke, der lå i Sct. Knuds sogn. Jeg delte i denne sag på det tidspunkt biskop Ruds opfattelse, som var en modsætning til biskop Øllgaards. Jeg sigter desuden til ordinationen af de tre kvindelige præster. Jeg fandt den i realiteten urigtig og ubetimelig, navnlig da der endnu ikke var enighed derom mellem den danske kirkes biskopper og nordens kirker, og fordi det var et brud med en 2000-årig tradition inden for den kristne kirke. Jeg havde den mening, at de vanskeligheder, som fremkaldte ordinationen, med

Stiftsprovst.

nogen behændighed kunne være løst tilfredsstillende på anden måde. Men trods disse modsætninger kunne biskop Øllgaard og jeg stå i et godt samarbejde og åbent tale ud om tingene. Jeg er biskoppen meget taknemmelig for, at han, på min skriftlige anmodning, fritog mig for at medvirke ved ordinationen. Det havde ellers altid været mig en stor glæde at være med til præsteindvielserne i Sct. Knuds kirke både i biskop Ruds og biskop Øllgaards tid.

Anden verdenskrig.

September 1939 mente det tredje tyske riges diktator sig stærk nok til at gå til angreb. Han begyndte med at falde ind i Polen, og dermed var en ny verdenskrig indledet. Alle stater, vor egen iberegnet, blev påvirkede deraf. Det har altid stået for mig som noget af det værste at skulle se en fremmed nations tropper i vort land og på vor bys gader. Jeg havde mange gange før det skete, sagt til mig selv, at det naturligvis kunne ske, da vi havde verdens stærkeste krigsmagt som nærmeste nabo. 1940, den 9. april, væltede de tyske arméer ind over Danmark. Jeg stod i mit hjem på Filosofgangen og så en bil køre forbi med de vissengrønne soldater, jeg glemmer ikke det øjeblik. Heller ikke den dag jeg på fortovet i Filosofgangen så tre tyske officerer komme imod mig. Det var mig så afskyeligt, at jeg gik over på det andet fortov. Men jeg skulle blive vant til ikke blot at se dem, men opleve værre ting under deres voldelige besættelse af vort land. Foreløbig blev parolen, at danske embedsmænd skulle blive på deres plads og passe deres embede.

Besættelsens historie i almindelighed og oplevelserne i Odense med alle deres rædsler er beskrevet så udførligt, at jeg her kun vil anføre enkelte træk fra disse uhyggelige år.

Ved besættelsens begyndelse udtalte forhenværende udenrigsminister Moltesen om Danmark og Tyskland: »Som stat kan de overvælde os, som folk kan de ikke gøre os noget, når vi holder sammen.« En bemærkning, hvori jeg mener, han havde ret. Det gjorde mig derfor ondt, at det i tiden indtil 29. august 43 i høj grad skortede på dette sammenhold, som Kongen og skiftende regerin-

ger havde opfordret til. Det siger sig selv, at når en stormagt besætter et så gammelt og nuanceret samfund som det danske, så vil der være tusindvis af berøringspunkter mellem de fremmede og samfundets liv og ledere. Det faldt mig den gang meget for brystet, at betydelige kredse i vort folk voldte de mænd vanskeligheder, som i deres lands interesse påtog sig den pinagtige opgave at være ministre. Jeg tænker her i første række på udenrigsminister Scavenius, som, skønt han forlængst var ophørt at være aktiv politiker, blev presset, ja, nødet til at overtage den vanskeligste post af alle i 1940: udenrigsministerens. Jeg var klar over, at han gjorde det, drevet af stærk pligtfølelse, og at han kun havde det ene mål for sin politik, at føre det danske samfund så uskadt som muligt gennem de uhyre vanskelige år. Man kan med de gamle ord fra den kendte sang sige, at »målet var Danmarks frelse.« Må jeg bruge et billede, som ikke er mit, men Winston Churchills: det danske folk var faktisk i besættelsens år i bur med en tiger, og i første række blandt dem, der skulle tale sig til rette med »tigeren« stod landets udenrigsminister. Han skulle søge at pacificere den og hindre den i at gøre større ulykker end uundgåeligt. Naturligvis kunne der være forskellige meninger om, hvorledes en sådan forhandlingspolitik, som hele det danske samfund fra foråret 1940 var gået ind på — og havde været nødt til at gå ind på, skulle føres. Men man burde have givet de mænd, som stod ude i de eksempelløse vanskeligheder, en bred margin, og man hjalp unægtelig ikke domptøren, når man midt under hans arbejde trådte tigeren på halen eller kildede den mellem klørerne. Man burde med åbent blik for, hvad det drejede sig om, have undladt at mistænkeliggøre dem. Man undså sig således ikke for at antyde, at udenrigsministeren var tyskvenlig. I denne forbindelse verserede der en meget oplysende anekdote: en bekymret herre eller dame beklagede sig over for Stauning over, at Scavenius var »tyskvenlig«, og fik det for Stauning karakteristiske svar: »Han er aldeles ikke venlig,« hvormed den bekymrede var sat på plads. Heldigvis havde vi trods besættelsen danske regeringer, som rigsdagen stod bag ved. Det var en stor lykke, at den såkaldte »Højgaard-kreds«, hvortil bl. a. historikeren Vilh. la Cour hørte, ikke fik held med sine bestræbelser for at danne en såkaldt »upolitisk« regering, der ville betyde tilsidesættelse af

rigsdagen. Overordentlig betydningsfuldt var det også, at det blev forhindret, at der blev ansat tyske tilforordnede i de forskellige ministerier, så at alle forhandlinger mellem besættelsesmagten og det danske ministerium foregik gennem udenrigsministeriet. Efterhånden som tiden gik, forstod man, at Scavenius var den rette mand på den farlige plads. Da han, forståeligt nok, når man tænker på den kritik, han var udsat for, i året 41 ville trække sig tilbage, bad alle ham at blive på sin post og fortsætte.

Efter mit skon indtraf det sorteste tidspunkt af besættelsen efteråret 42, da Kongen efter fald med hesten i flere dage svævede mellem liv og død. Man måtte forudse muligheden af et regentskifte under de for landet uheldigste forhold. Da ministeriet Buhl trådte tilbage, opfordrede kronprins-regenten i et sent nattemøde partierne til at stå sammen og acceptere Scavenius som regeringschef, hvad de gjorde. Jeg følte dyb taknemmelighed mod de mænd, som i Danmarks farefulde time trådte til og bidrog til dannelsen af den sidste parlamentariske regering under besættelsen. Blandt de ikke-politikere, der trådte ind i regeringen, var departementscheferne Kofoed og Holbøll, undervisningsinspektør Højberg-Christensen, af politikere bl. a. Brorson, Elgaard og Jørgen Jørgensen.

Før ministeriets dannelse var det blevet muligt for udenrigsministeren at bortmanøvrere besættelsesmagtens forslag om, at der i ministeriet skulle optages repræsentanter for det nationalsocialistiske parti eller ikke-politikere, der stod dem nær.

En meget vigtig begivenhed i ministeriet Scavenius' korte levetid var afholdelse af valget i foråret 1943, til folketinget og det halve landsting. 96 pct. af de afgivne stemmer faldt på de gamle danske partier, som dannede den parlamentariske baggrund for ministeriet.

Når jeg har ønsket at udtale dette er det, fordi jeg er sikker på, at samtidens dom om disse begivenheder og de mænd, der ikke, trods deres landsmænds ubillige miskendelse, veg tilbage for at gøre deres pligt, vil blive grundigt ændret, når spørgsmålene kommer for historiens domstol.

Det kirkelige arbejde i besættelsestiden.

Biskop Øllgaard udsendte en skrivelse til præsterne i Fyns stift under hensyn til tidens vanskeligheder (bl. a. brændselsmanglen og kirkernes opvarmning). Det blev ofte nødvendigt at tage et andet mindre lokale i brug. Skrivelsen sluttede med disse ord: »Vi må ikke i den kommende vinter mismodige lægge hænderne i skødet og lade os hindre i vor gerning af kulde og mørke, — men frimodigt forkynde evangeliet »i tide og utide«. Driver kulden os ud af kirken, så må vi finde andre steder at forkynde evangeliet og måske nye former —.«

Domkirken måtte lukkes i længere perioder. Den var for stor at opvarme. Konsistoriesalen blev taget i brug til gudstjeneste, endog til altergang.

I den første tid ønskede den tyske hær nu og da at holde gudstjenester, og vi skulle overlade dem kirken, når den ikke var optaget på anden måde. Kort før påske 1941 bad de om at få domkirken overladt langfredag kl. 8 morgen til en »Deutsche Wehrmachts Gottesdienst«. Der skulle foruden almindelig salmesang og prædiken være passionsmusik. Jeg fik besøg af to tyske præster, menige soldater, som skulle forestå gudstjenesten. Ved at tale nærmere med dem opdagede jeg, at de tilhørte bekendelseskirken. Jeg viste dem det lille andagtshefte, bekendelseskirken havde ladet udsende til soldaterne i felten. De kendte det godt og den ene af dem fortalte, at hans menighed havde skænket 2—300 eksemplarer til hæren. Det lille hefte, der begynder med nogle vers af »Vor Gud han er så fast en borg« og slutter med fadervor, er et interessant tidsdokument. Jeg spurgte gentagende gange de to præster, hvad de hed, men fik kun svaret: »Zwei deutsche Pfarrer«. Passionsmusikken, der skulle være et led i gudstjenesten, blev udført af musikere, som tilhørte hæren, og naturligvis måtte de holde et par prøver i kirken. Det ubehagelige hverv at være med her klarede domorganist Kelstrup på en ypperlig måde. I Sct. Knuds kirke havde vi, da landet blev besat og bombardement befrygtedes, været nødt til at fjerne kirkens kostelige klenodie: Claus Bergs altertavle. I stedet havde vi under hele besættelsen altertavlens midterskab dækket af det største dannebrogflag, vi kunne finde i Odense.

Da tyskerne nu kom i kirken for at indøve musikken, skar Dannebrog dem i øjnene, og de forespurgte, om det ikke kunne fjernes under deres gudstjeneste. Kordegn Lohmann svarede dem korrekt og bestemt, at det ikke lod sig gøre. Det var vor altertavle nu — og så havde de ikke videre at bemærke. Langfredag kl. 8 kom de tyske soldater, anført af officerer, marcherende til kirke. De var med andre ord kommanderet derhen. Foruden soldaterne var til stede nogle civile, der tilhørte den tyske koloni i Odense, nærmest arbejdere fra glasværket. Jeg var også til stede for at se, hvordan gudstjenesten forløb. Den ene af de to præster prædikede. Det var en god luthersk prædiken uden antydning af nationalsocialisme. Den anden forrettede altertjenesten. Begge optrådte i uniform. Et mærkværdigt syn var det unægteligt at se den tyske præst stå i soldateruniform foran alteret under Dannebrog. Oprindeligt havde tyskerne bedt om at få kirken også 1. påskedag kl. 8, men det afsløgte vi. Der skulle være dansk froprædiken. Så bad de om at få 2. påskedag kl. 8, men ombestemte sig og uden at sige det til nogen af kirkens funktionærer satte de en seddel på domkirkens dør, hvorpå der stod, at gudstjenesten den dag afholdtes i — Slagelse. Senere holdtes i domkirken en række gudstjenester af en tilrejsende feltpræst. Jeg overværede ingen af dem. I løbet af et par år faldt gudstjenesterne bort.

Det faldt i min lod som i mangfoldige andre danske præsters at medvirke ved begravelsen af de af modstandsbevægelsen likviderede, og af de danske, som tyskerne lod myrde, blandt dem var min ven, konsul Christgau. Det var overordentlig smertefuldt at foretage disse begravelser. Hovedtemaet i mine taler ved sådanne lejligheder var tankerne i salme nr. 564. Iøvrigt søgte jeg ikke at have mere med besættelsesmagten at gøre, end jeg var nødtvungen til i følge min stilling. Afgørende for mig var, at jeg ubeskåret havde lov til at forkynde evangeliet.

Derimod fik jeg en opgave fra anden side. Engelske flyvere var faldet ned og dræbt. Tyskerne tillod ikke, at de blev begravet på sædvanlig vis for ikke at vække opsigt, men en præst måtte ubemærket bede en bøn ved deres grav.

Efter aftale med kirkegårdsinspektør Askegaard gik jeg med min kone ud til gravene en vintermorgen. Nysne havde lagt et fint

hvidt tæppe omkring de tarvelige træ Kors, som var blevet rejst. Stilheden derude passede så godt til denne stund. —

Evangeliets tale i de afgørende øjeblikke.

På en mærkelig måde greb dette direkte ind i de voldsomme begivenheder, som i disse år rystede vort folk. Da vi samledes i kirken 1. søndag *efter 9. april 1940* var evangeliet Johs. 14, der begynder med Jesu ord: »Jeres hjerte forfærdes ikke, tro på Gud og tro på mig —.«

Natten mellem 28. og 29. august 1943 overmandede de tyske tropper den danske hær og erklærede undtagelsestilstand. Der måtte ingen møder og sammenkomster holdes. Søndag morgen den 29. august var det ikke klart, om man måtte holde gudstjeneste. Jeg henvendte mig på politistationen for at få klarhed herover. Der herskede stor rådvildhed, men omsider kom der bud om, at undtagelsestilstanden ikke omfattede gudstjenester. Kl. 10 samledes en stor skare i domkirken. Evangeliet den dag var Lukasevangeliet kap. 19, 41 og følgende: »Da Jesus kom nær til og så staden, græd han over den og sagde: »Vidste dog også du, selv på denne din dag, hvad der tjener til din fred, men nu er det skjult for dine øjne.« «

Lørdag den 2. oktober s. år begyndte jødeforfølgelserne. Min kone og jeg havde et par dage i forvejen mærket opræk til dem. Da hun sammen med en dame, hun kendte, stod ud af en sporvogn, sagde denne, da de stod på gaden, mens hun slog armene om hende: »Å, fru Fog-Petersen, nu kommer det frygtelige!« Samme dags eftermiddag mødte jeg på gaden, til min overraskelse, en slægtning, der var gift med en jødisk dame. De var midlertidigt søgt til Odense. Biskop Øllgaard, hvis klare, faste optræden under besættelsen jeg kunne slutte mig til, samlede lørdag formiddag Odense bys præster i bispegården, for at foreslå os, at vi alle næste dag i kirkerne efter prædiken udtalte en protest mod det uhørte, som nu var ved at ske i vort land. Vi fandt, at det forslag til protesten, som var affattet i København, var vel vidtløftigt, og derfor savnede slagkraft. Vi enedes om at udarbejde en ny og kortere protest. Et udvalg bestående af biskoppen, valgme-

nighedspræst Rørdam Clausen og mig, formulerede protesten, som blev tiltrådt af samtlige tilstedeværende og næste dag oplæst i Fyns stifts kirker under stor opmærksomhed og levende tilslutning. Den fynske protest havde følgende ordlyd:

»*Til præsterne i Fyns stift.* De bedes oplæse følgende ved gudstjenesten den 3. oktober:

Med dyb sorg og harme har vi i den danske kirke modtaget meddelelsen om de forholdsregler, der er truffet mod jøderne i Danmark. Vi føler os bundne i vor samvittighed til at nedlægge indsigelse herimod, fordi forfølgelse af jøder strider mod den menneskeopfattelse og næstekærlighed, som Jesu Kristi kirke er sat til at forkynde, og fordi det strider mod den retsbevidsthed, der råder i det danske folk, nedfældet i vor danske, kristne kultur gennem århundreder. Som kristne må vi også protestere mod, at man sætter forholdsregler mod lovlydige, jødiske danske i forbindelse med frigivelse af danske soldater.«

H. Øllgaard.

Evangeliet til den 3. oktober var fra Math. evangelium 6., som bl. a. indeholder ordene i vers 34.

De gamle flag.

Vi var nu inde i en periode, hvor man måtte være forberedt på alt. 21. oktober havde jeg en mærkelig oplevelse. Jeg ventede den dag kl. 15 besøg af 2 præster. Telefonen ringede, vor husassistent tog den og løb op til min kone, som lå syg i sengen, og fortalte, at der var blevet spurgt efter stiftsprovsten af en mand, der talte dårligt dansk. Hun havde svaret, han var hjemme. Min kone bad hende gå ned og sige det til mig. Kort efter ringede det på døren. Jeg lukkede op. Formodede, det var de to præster, som kom, men udenfor holdt en lille grå bil og på trappen stod 4 mand, en tysk officer og en menig og to civilklædte personer, der viste sig at være danske militære. De medbragte 3 indhyllede faner på stang. Præsterne var ved at gå ind ad lågen, men da de så disse personer på trappen, trak de sig tilbage, mens folk strømmede til for at overvære, hvad der nu skulle ske. To af herrerne bad om at tale med mig, jeg bød dem indenfor i mit kontor, hvor de kort forklarede mig situationen, som var den, at da den tyske hær overtog den danske hær

ejendele i tiden efter 29. august, havde de også taget disse faner, som det var lykkedes nu at overtale tyskerne til at levere tilbage på den betingelse, at fanerne foreløbig blev overtaget af en kirkelig embedsmand, der ville påtage sig ansvaret for at opbevare disse. Jeg svarede øjeblikkelig, at jeg var villig dertil. Man affattede nu på tysk en kvittering, som jeg underskrev, lydende på, at jeg havde modtaget 3 faner i min varetægt. Denne kvittering blev sendt til det tyske hovedkvarter i København. Det viste sig senere, da fanerne blev pakket ud, at der kun var to faner og en bataillonsstandard. Samme dag om aftenen op søgte jeg den øverstkommanderende i Odense, oberst Nielsen, som var min gode ven, og talte med ham om, hvordan jeg bedst kunne opbevare fanerne. Jeg traf her oberstens adjutant, som var den officer, der ved sin kloge forhandling med tyskerne havde fået fanerne udleveret og overgivet til mig. Han

De gamle flag bag Grundtvigs stol.

sagde: »De var den eneste, vi kunne blive enige om.« Dagen efter rejste han til Sverige. Obersten bad mig beholde fanerne, indtil de eventuelt havde fundet en fane til, som de savnede. Jeg beholdt dem en månedstid. Min kone foldede dem ud og stillede dem bag Grundtvigs stol (en arv fra fru Grundtvig til hendes far) i min stue. Senere mente jeg det sikrest at anbringe dem i det Ahlefeldtske kapel i domkirkens søndre sideskib, hvor de var låset inde og anbragt så højt, at man ikke let kunne nå dem. Min tanke var straks, at jeg ikke ville tilbagelevere dem, før vi igen havde dansk militær i Odense. Oberst Bruhn, den senere garnisonschef i Odense, hjalp mig at gennemføre denne plan. Ved en festgudstjeneste i domkirken 15. juni 1945, hvori en stor del

af de indkaldte soldater deltog, overrakte jeg i koret fanerne til to fanevagter.

Den ene fane tilhørte den berømte 5. bataillon, som er 300 år gammel, en af de ældste afdelinger i den danske hær. Fanedugen bærer Frederik den VI.s navnetræk. Ved hver fane hang et bandoler, hvorpå de årstal var broderet, som angav tidspunktet for de mest kendte kampe, hvori bataillonen havde deltaget, de havde begge været med i 48 og 64. Det var et stykke Danmarkshistorie og derfor en national hellighed, som det var mig en glæde og ære at tage i min varetægt. Jeg kunne derved yde mit beskedne bidrag til, at de ikke faldt i voldsherrernes hænder.

Efter befrielsen modtog jeg en skrivelse fra den jyskfynske kommando i Århus, undertegnet af generalmajor Bennike, hvori det hedder: »Ved de danske troppers forlægning fra Jylland til Fyen i efteråret 1942, som følge af de tyske besættelsestroppers magtbud, opstod der for mange af hærens afdelinger meget betydelige vanskeligheder.

For den imødekommenhed og hjælpsomhed, der i den anledning og senere er udvist fra Deres side, er det Jydsk-Fynske Kommando magtpåliggende herved at bringe sin bedste tak.«

En mærkelig samfundstilstand.

Sidst i august 43 bristede forholdet mellem besættelsesmagten og de danske. Modstandsbevægelsen tog til i et omfang, vi ikke havde kendt før. Ministeriet trådte tilbage, det sagde »nej« til tyskerne fordringer, og nu indtrådte fra august 43 til maj 45 en højst ejendommelig situation, som jeg i hvert fald ikke kender sidestykke til. Ministeriets afskedsbegæring blev liggende hos Kongen til 5. maj 45, og ministeriet havde således ikke fået sin afsked før denne dag. Det gamle danske samfund regerede sig selv gennem ministeriets departementschefer, som fortjener største tak for det arbejde, de udførte for Konge og folk. Lovlydheden sad dybt i danskernes sind. Et indenrigsministerielt cirkulære blev taget til efterretning, selv om stedet lå så fjernt som f. eks. Thisted amt. Besættelsesmagten, som måske havde ventet, at samfundet skulle gå i opløsning, led her et stort nederlag. Danmarks Friheds-

råd var blevet dannet, og fra tid til anden vejledede det gennem rolige, forstandige anvisninger befolkningen til at holde den danske linje.

Nye åndelige og kirkelige opgaver.

Ved siden af det almindelige kirkelige arbejde, som lykkeligvis uhindret fik lov at gå sin gang, søgte vi i de mørke år at sætte så meget åndeligt arbejde i gang som muligt og fandt deri en god hjælp til at komme igennem de vanskelige tider.

I året 1940 var vi med i en kreds, der mødtes hos børnehavestyrerinde frk. Karen Brandt. Det var aftner, hvor man samledes om dansk litteratur (særlig Grundtvig), historie og sang, for derigennem at styrkes i alt, hvad der var ægte dansk, som modvægt mod tidens hårde tryk. Disse aftner blev fortsat i 41.

I 1940 oprettede jeg sammen med en kreds af yngre præster: *Odense bibelskole*. Jeg fik hjælp af præsterne H. Puggaard (nuværende seminarieforsætter) og V. Bjergved (nu sognepræst i Slagelse) samt provst Westh, Thy, pastor Lissner, nu rigshospitalet, o. fl. Det havde allerede været biskop Ruds ønske at få en sådan skole sat i gang.

Den havde sine lokaler i K.F.U.M. i aftentimerne fra 20.—22. De første år fik den overvældende tilslutning af yngre og ældre — trods mørklægning, der gjorde det meget vanskeligt at færdes ved aftenstid. Arbejdet i bibelskolen var til megen glæde både for lærere og elever. Senere, da forholdene gjorde det nødvendigt at forlade K.F.U.M., fordi tyskerne besatte den, flyttedes bibelskolen til K.F.U.K. og senere til konsistoriesalen ved domkirken. Jeg var formand fra 40—46, deltog også derefter i arbejdet, som fortsattes under pastor Barfoeds ledelse. Adskillige indenbys og udenbys præster hjalp os med at gennemgå emner, der var taget fra bibel, salmebog og kirkehistorie. Vi anvendte spørgetimer, som gjorde stoffet yderligere levende, eller eleverne fik spørgeskemaer med hjem, som de skulle besvare til næste time.

Sammen med en kreds af præster fra Odense og omegn deltog jeg i en bibelkreds, hvor vi læste Ny Testamente på grundsproget. Bibelkredsen bestod gennem mange år og deltes senere i to. De gav deltagerne mange udbytterige timer.

Endeligt lakkede det mod krigens afslutning. Bernadottes hvide busser kørte gennem Odense med de befriede koncentrationslejr-fanger lige forbi stiftsprovsteboligen. Gennem radioen fulgte vi de allieredes fremrykning. Så kom 4. maj 45!! Den jublende glæde over befrielsen formørkedes desværre i Odense af de meningsløse kampe 5. maj. Men friheden var en kendsgerning. Vort hjem lå ved hovedvej 1. Ad den kom nu befrielse, de engelske tropper, kørende, modtagne med endeløs Jubel.

Det nye kirkesyn breder sig.

I året 1942 udsendte en kreds af svenske teologer »En Bok om Kyrkan«. Det betydelige værk, der vakte stor opmærksomhed, ikke blot i Sverige men også i vort land, var redigeret af en komité, bestående af Gustaf Aulén, Fridrichsen, Hjalmar Lindroth, Anders Nygren og R. Bring. De i bogen fremsatte synspunkter optog mig i høj grad. Det hedder i den af Gustaf Aulén skrevne indledning (oversat fra svensk): »Hensigten med det altsammen er at søge belyst, hvad den kristne kirke virkelig er. — Alle sideblikke til det ene eller det andet hold, alle overvejelser om, hvorledes det eller det skal opfattes i de forskellige lejre — alt sådant må vige for den rent saglige interesse, som ikke vil noget andet end, at kirken skal fremtræde sådan, som den virkelig er. Alt afhænger af, at sagens majestæt — bliver det udslaggivende.«

Jeg vedkender mig gerne at være en discipel af de svenske teologiske tanker om kirken. Efter fattig evne har jeg gjort, hvad jeg formåede for i vort land at slå til lyd for dette ægte, evangelisk-lutherske kirkesyn og kalde til samling om kirken.

Det var mig derfor en glæde i besættelsestiden at samle en del yngre præster fra Odense og omegn med fruer til et »kirkeligt konvent«, hvor vi skiftedes til at referere et kapitel af »En Bok om Kyrkan« for derefter at diskutere det. Konventet holdtes om eftermiddagen i vort hjem af hensyn til de vanskelige trafikforhold om aftenen med mørklægning.

For c. 25 år siden udtalte jeg mig i et interview om min forståelse af vor folkekirke. Jeg vedkender mig stadig disse udtalelser og

hidsætter nogle af dem her. De supplerer, hvad jeg iøvrigt har sagt om mit kirkesyn.

»Folkekirken rummer rige muligheder. Måtte de blot blive udnyttede. Der er mulighed for, at folkekirken på grundlag af kirke-lovene af 1922 kan opnå en selvstændiggørelse, som vil sikre den mod mulige fremtidige indgreb fra den politiske stats side i dens indre anliggender, og dette kan opnås, uden at kirkens grundlovs-mæssige forhold til staten opløses. Danske kirkepolitikere, ikke mindst de, der er udgåede fra grundtvigsk side, har altfor ofte været »orienteret bagud«; med ryggen vendt mod fremtiden har de beskæftiget sig med fortiden og beroliget sig med, at sådan, som det har været, vil det vedblive at være. Har der hidtil ikke kunnet påvises overgreb mod kirken og dens indre liv fra politisk side, går man ud fra, at det heller ikke vil ske i fremtiden. Anderledes med J. C. Christensen. Hans kirkelovgivning vidner om fremsyn. I den nuværende folkekirkelige situation gælder det om at orientere sig *fremad*. Det må håbes, at de mænd, der nu beskæftiger sig med den fremtidige ordning af folkekirkens forhold, vil agte på tidernes tegn og købe den belejlige tid.

Og hvad der er vigtigere og væsentligere end dette: folkekirken giver gode betingelser for evangeliets forkyndelse. Trods de mere eller mindre berettigede klager over den kirkelige tilstand nu, er der ubestrideligt i vide kredse af den store befolkning en voksende hørelyst, og troen kommer af det, som høres. I denne forbindelse må man nævne »radioudsendelserne« af prædikener, som ikke bør underkendes.

Hvorfor kaldes der netop *nu* til samling om kirken?

Det lader sig ikke bestride, at forståelsen og værdsættelsen af det kirkelige fællesskab har været svag indenfor vor kirke. Det skyldes flere grunde. De store vækkelsesbevægelser fra forrige århundrede delte kirkefolket i »retninger« og måtte gøre det, for at de kunne yde, hvad de skulle. Den religiøse subjektivisme — tilspidset i den vovede og uholdbare sætning »subjektiviteten er sandheden« eller oversat på jævnt dansk »min kristendom er sandheden« — svækker naturligtvis sansen for fællesskabet, helheden.

Hertil kom, at vi har haft en ejendommelig kirkepolitisk udvikling. Fra 1849 til dato har man beskæftiget sig med ordningen af

kirkens ydre forhold. Og det bevirkede, at ordet »kirke« blev et halvt politisk ord, der kun betegnede de rent ydre kirkelige forhold. Det er klart, at de, som hævdede dette, slet ikke havde syn for det væsentlige ved kirken, det, som gør den til kirke.

Men nu er stillingen en anden. De kirkelige retningslinjer fra forrige århundrede lader sig ikke opretholde. De store kirkelige retninger *har* ydet deres indsats, som er bleven til »fælles bedste«. De, som nu lever med i kirkens liv, står ikke i taknemlighedsgæld *enten* til Grundtvig eller Vilhelm Beck, men *både* til Grundtvig og Vilhelm Beck, Martensen og Mynster. Dette erkendes utvivlsomt i vide kredse — undtagen naturligvis af dem, som er eensidigt orienteret bagud. Individualismens ånd, som førte det store ord og virkede splittende, er blevet mere lavmælt; sansen for fællesskabet, helheden, enheden, er voksende også på det kirkelige område. Det er det, som giver sig udslag i de kirkelige enhedsbestrebelse. Samtidig afslører der sig indenfor det ikke-kirkelige åndsliv en voksende rådvildhed og forvirring. Det, som er betegnende for vor slægt, er, at den er åndelig hjemløs, desorienteret. En yngre forfatter har træffende udtrykt sig således: »Tiden trænger først og fremmest til, at der blæses til samling. Vi er alle landstrygere gennem livets land, og vi trænger til vejvisere.«

I kirken træder jeg'erne tilbage, det enkelte jeg's mening har ingen interesse. Kun een har interesse her: *Kirkens Herre*, som taler og virker. Det er det egne ved gudstjenesten, som gør den til noget helt andet end det bedste møde. I en tid, da denne kirke angribes udefra — kirkens fjender lader aldrig våbnene hvile — og hånes og undervurderes indefra, kaldes til samling om kirken, til fornyet værdsættelse af, hvad Gud i den har givet. I den har slægt efter slægt mødt Gud, hans dom over synden og hans frelse ved Jesus Kristus. Den kan for nutidens åndeligt hjemløse slægt blive et fredlyst fristed. Frelsen kommer fra Jesu Kristi kirke.

Vi trænger til at samles om, hvad der er givet os i troen på den hellige, almindelige kirke. Kirken er det af *Gud givne*, af ham i gang satte og ved hans ånd opretholdt, til menneskers frelse. Her lyder Guds ord, det, mennesker må tage ved eller ikke tage ved, det, de ikke kan ændre, ikke lægge noget til eller tage noget fra. Vi skal vogte os for at forvilde os ind i spidsfindige teologiske

teorier om den usynlige kirke. Vi tager praktisk og sagligt på spørgsmålet. Denne hellige, almindelige kirke er i den danske kirke.«

Mødet i Oxford 1946 mellem kristne og jøder.

Året 1946 bragte mig en uventet og usædvanlig oplevelse. Min svoger, provst Halfdan Høgsbro, nuværende biskop i Nykøbing F., spurgte mig, efter aftale med biskop Fuglsang-Damgaard, i april 46, om jeg ville rejse til England og deltage i en konference i Oxford fra 30. juli til 6. august, en international konference mellem kristne og jøder. Jeg skulle repræsentere den danske evangelisk-lutherske kirke. Overrabiner Friediger, København, repræsenterede det danske mosaiske trossamfund. Da jeg erklærede mig villig til at påtage mig hvervet, havde jeg i sommerens løb en række samtaler med min rejsekammerat overrabineren. Jeg følte mig meget tiltalt af hans noble personlighed. Det var en stor vinding for mig at komme til at rejse sammen med ham, The Councils of Christians and Jews i *U.S.A.* og *England* arrangerede konferencen. Samarbejdet mellem kristne og jøder var begyndt i *U.S.A.* Her var fra kolonisationens første tid mulighed for gnidninger mellem de forskellige kirkelige og religiøse samfund. Vel var deres medlemmer rejst fra det gamle intolerante Europa for i »den ny verden« at få frihed til at dyrke Gud, som de følte sig bundne af ordet og ånden til at gøre det. Men mennesker er mennesker, nissen: tilbøjeligheden til fordom og intolerance mod anderledes tænkende og troende, fulgte med. Staternes historie fortæller herom. Den fortæller også om bevægelser, som modarbejdede intolerancen og kæmpede for kirkelig og religiøs frihed. I den berømte uafhængighedserklæring af 1776 skænkede *U.S.A.* folkene i verden det politiske dokument, som danner grundlaget for den moderne demokratiske stat, hvor politisk og åndelig frihed har til huse. Og i staten Virginia gaves den første lov i historien, der sikrede religiøs frihed. Samarbejdet mellem kristne og jøder er et ægte barn af de åndelige frihedsbevægelser, der altid har levet i det store folk i vest og kæmpet mod politisk og åndelig tvang. Fra staterne breder samarbejdet mellem kristne og jøder sig til England, hvor de forskellige afdelinger af kirken ser det

som en økumenisk, en fælleskirkelig opgave at tage del i det. I ledelsen af samarbejdet mellem kristne og jøder i England sidder ærkebiskoppen af Canterbury sammen med den katolske ærkebiskop af Westminster, lederne af frikirkerne og den skotske kirke og overrabbineren i London.

Forudsætningen for samarbejdet er den, der gælder for alt økumenisk-fælleskirkeligt-arbejde, at de enkelte kirkeafdelinger, fastholdende deres tro og bekendelse, søger forståelse og samarbejde med hverandre om, hvad de har fælles, idet de gensidig respekterer hverandres standpunkt. Som en af hovedmændene indenfor den økumenisk fælleskirkelige bevægelse, ærkebiskoppen af Canterbury, dr. Temple, kort før sin død skrev til overrabbineren i London: »To my mind, the value of our fellowship depends upon a clear recognition of these differences and our ability to co-operate or till fully accepting them in a spirit of complete mutual respect for one another's convictions and conscience.«

»Efter min mening afhænger værdien af vort fællesskab af en klar anerkendelse af disse forskelle og af vor evne til at samarbejde, idet vi helt anerkender dem og viser fuldstændig gensidig respekt for hverandres overbevisninger og samvittighed.«

Mellem kristne og jøder vil der, uanset de afgørende religiøse forskelle mellem dem, være enighed om at fastholde, at menneskets værd, rettigheder og pligter hidrører fra, at det er skabt af Gud og derfor står i særligt forhold til Gud, 1. mosebog 1, 27: »Og Gud skabte mennesket i sit billede, i Guds billede skabte han det, som mand og kvinde skabte han dem.«

Fælles for jøder og kristne er da troen på Gud, der er universets skaber og herre, og har givet sig til kende for menneskene og er fader for alle menneskelige væsner. Fælles for dem er den overbevisning, at menneskenes forhold til Gud som faderen og skaberen må være bestemmende for deres forhold til hverandre som ligestillede og brødre.

Anledningen til afholdelsen af den store internationale verdenskonference i Oxford august 1946 — den første konference af den art der er holdt — var naturligvis tidens nød, især det uhyre fald i kultur og menneskelighed og humanisme, som nazismen medførte. Dens al guddommelig og menneskelig retfærdighed krænkende over-

fald på det jødiske folk og andre folk. Hertil kom, at der i tiden efter nazismens rædselsheredømme i forskellige dele af Europa fandt forurettelse og forfølgelse sted af jøder, romersk-katholske, græsk-katholske og evangeliske kristne, medens en ny antisemitisme atter rejste hovedet.

Det var altså *Bibelens folk* fra hele verden, man indbød til at sende delegerede til konferencen i Oxford. Konferencens formål var, at kristne og jøder, ud fra deres særlige forudsætninger skulle søge i samarbejde at trække linjerne op for en samfundsordning, hvor der herskede frihed og retfærdighed og hvert folk erkendte sin ansvarlighed overfor andre folk, ligesom hvert menneske erkendte sin ansvarlighed overfor andre mennesker.

Konferencen skulle åbnes ved et møde i kvækernes store forsamlingshus i London 29. juli om aftenen. Og 29. juli om morgenen gik de to danske delegerede, overrabbiner, dr. Friediger og jeg ombord i »Rolf Viking« i Kastrup lufthavn for at flyve til London. Det var en herlig sommerdag med hvide morgenskyer. Dr. Friediger havde før været på vingerne, jeg aldrig. Så for mig var det unægtelig en stor og forunderlig oplevelse. Nu er flyvning en så dagligdags ting, så det ville være latterligt, hvis jeg indlod mig på en nærmere beskrivelse af turen. Da vi roligt og sikkert steg i sydvestlig retning, vendte dr. Friediger, som sad foran mig, sig om til mig og spurgte: »Er De bange?« Jeg svarede »nej«, og han, som nok havde mærket min betagelse af situationen, tilføjede: »Vi er i Guds hånd.« Med de få ord havde han sagt det afgørende. Knap fire timer efter afgang fra Kastrup landede vi fint på Northhold flyveplads. Og derfra kørte vi til flyvestationen, som ligger midt i London. Det var mig en stor glæde at gense London, som jeg ikke havde besøgt i 35 år. Jeg følte mig straks som hjemme. Man havde skaffet mig et godt værelse på et fortrinligt hotel: Kenilworth hotel, Great Russell street nær British Museum. Der skulle jeg også bo de få dage, jeg efter konferencens afslutning blev i byen.

Hvis de 120 delegerede var til stede ved åbningsmødet, forsvandt de ganske i den skare, der fyldte den store hal i Kvækernes hus. Ærkebiskoppen af Canterbury ledede mødet, og mange, som ikke ellers havde lejlighed til at komme ham nær, benyttede nu lejlighede

den til at sole sig i nærheden af »His Grace«, »Hans Nåde« og høre ham tale. Ærkebiskoppen er en fortrinlig mødeleder. Dr. Friediger og jeg havde sikret os plads umiddelbart op ad platformen, hvor mødets talere sad. Blandt dem var Markien af Reading, den nylig afgåede undervisningsminister R. A. Butler, den bekendte amerikanske teolog Reinhold Niebuhr, der talte med så rivende tungefærdighed og dramatisk liv, at jeg oprigtigt talt ikke fik fat i noget videre af, hvad han sagde. Og så var der den tidligere overrabbiner, dr. Leo Baeck fra Berlin. Da ærkebiskoppen gav ham ordet og præsenterede ham som den af sorger hærgede mand for forsamlingen, blev han hilst med voldsom bifaldsstorm. Londonforsamlingen hyldede ham som Hitlers store modstander, der frygtløs blev på sin post. I følge sin stilling som overrabbiner i Berlin, var han selvsagt i yderste frontlinje, da den afskyelige forfølgelse af jøderne begyndte. Under krigen foretog han en rejse til London, hvor han vist havde en datter gift. Han var således sluppet ud af det helvede, Hitler i Tyskland beredte jøderne, og man bad ham indtrængende om ikke at rejse tilbage til Berlin, hvor det værste kunne hænde ham. Men han stod fast, han ville ikke svigte sin berlinske menighed i dødsfarens stund. Da han kom tilbage til Berlin, blev han arresteret og interneret i Theresienstadt og var her sammen med dr. Friediger, der kendte dr. Baeck godt. Friedigers bekendtskab og venskab med den berlinske overrabbiner kom mig til gode. Jeg kom ikke blot til at hilse på ham, men den dag, vi rejste fra Oxford til London, rejste jeg sammen med de to overrabbiniere. Dr. Baeck, ubetinget en af vor tids ædlest og største mænd, gjorde et uforglemmeligt indtryk på mig. — Men tilbage til åbningsmødet. I den store forsamling var der mange kvinder i falmede, luvslidte klæder, det var jo kun et år efter krigens afslutning. Jeg tænker, det var enlige gamle, fattige kvinder, som nu var kommen for at være med til dette store møde, hvor man drøftede »frihed, retfærdighed og ansvar.« De trængte sig frem til de første pladser for at være de høje herrer på platformen så nær som muligt. Det skarpe lys i salen afslørede dem i al deres fattigdom. De gjorde et kummerligt indtryk, det var rene Dickensfigurer, som var de komne lige ud af hans romaner og fortællinger. Det var repræsentanter for den kummerlige del af London, vi mødte her.

Næste morgen rejste vi til Oxford, hvor jeg ikke havde været før, medens jeg i 1906 havde været tre uger i det vidunderlige Cambridge. Min forventning var stor, og den blev ikke skuffet.

Konferencen blev holdt på et nyt college, Lady Margaret Hall, som ligger i det ny villakvarter, adskilt fra den gamle universitetsby ved en stor fælled med sportspladser. Lady Margaret Hall er et college for kvinder. Det er en bygning af meget store dimensioner. Her var ypperlig plads nu i ferietiden for konferencen og dens deltagere.

Amerikaneren, dr. Mac Cracken, der i en lang årrække havde været rektor for Vassar College, var konferencens overordentlig fremragende leder. De delegerede, ca. 120 i tal, fra 15 forskellige lande — også fra Tyskland, deltes i 6 kommissioner, som hver fik til opgave at behandle et eller flere samfundsproblemer og afgive betænkning derom til fællesmødet.

Måske får man bedst indtryk af konferencens arbejde ved at se nærmere på arbejdet i en enkelt kommission. Vi kan tage kommission nr. 3. I denne kommission, der skulle behandle spørgsmålet om religiøs frihed, sad 3 romersk-katholske, 3 jøder, een repræsentant for den græsk-katholske kirke og 7 protestanter — en kvæker, en repræsentant for Frelsens Hær, en luthersk-evangelisk og repræsentanter for den anglikanske kirke og de engelske frikirker.

Denne forsamling enedes om en betænkning, hvori det fastsloges, at religiøs frihed for den enkelte og for religiøse grupper skal sikres ved lov ligeligt for alle indenfor den grænse, kravet om sædelighed og offentlig orden sætter, og så langt, at brugen af denne frihed ikke krænker andre individer og grupper. Religiøs frihed skal i det mindste bestå i frihed fra tvang til at gøre, hvad der strider mod ens samvittighed, frihed til at dyrke Gud efter sin samvittighed og overholde bestemte religiøse skikke, og frihed til at prædike, undervise, opdrage og overbevise. Ved frihed til at undervise og opdrage tænkes særligt på forældrenes ret til at få deres børn opdragne i deres egen tro.

Som medlem af kommission nr. 3 fandt jeg forståelse for tanken om skolefrihed, navnlig hos kvækerne og anglikanerne, mindre hos amerikanerne, der jo ikke har religionsundervisning i den

offentlige skole. Når kommissionen og sluttelig hele konferencen vedtog: »It is understood, that freedom to teach and educate includes in particular freedom of parents to have their children brought up in their own faith. It demands equality under the law in such countries as grant subvention to denominational schools«, (det er underforstået, at frihed til at undervise og opdrage i særdeleshed omfatter forældres frihed til at få deres børn opdragne i deres egen tro. Det kræver lighed for loven i lande, hvor der ydes statsstøtte til religiøse privat- og friskoler), — så betyder det faktisk, at man gik ind for »flydende skolepenge« — »running schoolfees« — som englænderne udtrykte sig. Jeg er meget taknemlig mod dem — ganske særlig en repræsentant for kvækerne — der hjalp mig med at få denne sætning medtaget.

De ni konferencedage bragte mig mange ny oplevelser. Jeg så og beundrede, hvorledes amerikanere og englændere kan planlægge og gennemføre en sådan konference. Der arbejdedes hårdt i de 6 kommissioner. Et stort sekretariat med talrige medarbejdere sørgede for, at ny forslag, som fremkom i kommissionerne, omgående blev maskinskrevne og fordelt til kommissionernes medlemmer. Skrivemaskinerne klappede fra morgen til aften, i de sidste konferencedage måtte aften- og nattetimerne tages med. Jeg kan ikke bruge stærke ord nok om den venlighed og imødekommenhed, de delegerede mødte i det store sekretariat, og må udtale min uforbeholdne beundring for den energi og udholdenhed, de unge kvinder og mænd i sekretariatet udviste. Resultatet af konferencens arbejde er fremlagt i en lille pjece, der bærer titlen »*Freedom, Justice and Responsibility*« med undertitlen »*Reports and Recommendations of the International conference of Christians and Jews*«, Oxford 1946. (*Frihed, retfærdighed og ansvar*. Rapporter og forslag fra den internationale konference af kristne og jøder, Oxford 1946). Jeg føler mig overbevist om, at konferencens arbejde ikke har været forgæves. Når den dag kommer, da hovedsagen bliver at bygge retssamfund op for folkene ud over jorden, vil de tanke om »frihed, retfærdighed og ansvar«, der er nedlagt i konferencens rapport, yde deres bidrag hertil.

Under konferencen lærte jeg den ægte rettroende jødedom at kende, som jeg aldrig havde gjort det før. Og den aftvang mig

beundring og respekt. Det er stærke folk. Jeg glemmer ikke den tale eller prædiken, en ung rabbiner holdt over profeten Esajas 1. kapitel. Han gik ikke udenom, men lige til sagen. Han tog de uhyre forfølgelser og lidelser, jøderne havde lidt i de nærmest foregående år som Guds dom og straf over hans folks synder. Men han holdt fast ved Gud. Han sluttede med at citere 1. mosebog 32, 26: »Vi siger som vor fader Jakob: Vi slipper dig ikke, før du velsigner os.« Det vil forstås, at den tale gjorde et dybt indtryk.

Når man er til møde sammen med jøder, har man den fordel, at ugen har »to søndage«, sabbathen og den følgende søndag. Fredag 2. august var jeg til sabbath, aftengudstjeneste i Oxford synagoge. Jeg havde med skam at melde ikke overværet gudstjenesten i en synagoge, siden jeg i min studentertid sammen med min gode ven, provst Kjærgaard, en aften var i synagogen i Krystalgade. Dr. Friediger havde indtrængende bedt mig beholde hatten på. Jeg gjorde det også under tjenesten. Men da den var endt, mente jeg at kunne tage den af. Det var en meget varm augustaften. Heldigvis opdagede han det og hindrede mig skyndsomt i at gøre det og derved vanære det hellige hus. Mandag 5. august om aftenen overværede jeg i synagogen den årlige sørgefest for templets ødelæggelse år 70. Gudstjenesten havde et ejendommeligt forløb. Jøderne tog sko og støvler af og satte sig på gulvet eller på trinene op til en platform, og så læste de på hebraisk i en klagende, messende tone de fem klagesange, der begynder sådan: »Hvor sidder hun ene den by (Jerusalem) så folkerig før, mægtig blandt folkene før, men nu som en enke! Fyrstinden blandt lande er nu sat til at trælle. Hun græder og græder om natten med tårer på kind, ingen af alle hendes elskere bringer hende trøst, alle vennerne sveg og blev hendes fjender.« Skønt jeg ikke kunne følge og forstå oplæsningen — mine begrænsede hebraiske sprogkundskaber gik desværre til under min skolevirk-somhed og min politiske periode — gjorde sørgegudstjenesten det stærkeste indtryk på mig. Da jeg i den mørke augustaften sammen med mine jødiske venner gik tilbage til Lady Margaret Hall, sagde jeg til dem, at hærføreren Titus, der lod Jerusalem og templet ødelægge, næppe havde tænkt sig, at hans krigshandling skulle

mindes ved sørgefester ca. 2000 år efter. Han anede næppe, hvad det var for et folk, han havde med at gøre.

Og sidst, men ikke mindst, bragte konferencen mig til Oxford. Min fader havde, da jeg var barn, fortalt mig om universitetsbyen, Gladstones og Asquiths studieby. Nu var jeg der selv og blev som tusinder før mig ganske betaget af den. Søndag 4. august, en herlig letskyet høstdag gik jeg over den store fælled ind til den gamle by. Jeg ville til gudstjeneste i domkirken, »Christ Church Cathedral«. Klokkerne ringede fra alle kirker. Det var en skøn oplevelse, jeg aldrig glemmer. Jeg forstod, jeg var i hjertet af gamle England og glædede mig. Samme aften overværede vi i Cathedralen en vidunderlig skøn koncert. Selve dr. Thomas Armstrong ledede koret.

31. juli var alle delegerede indbudt til reception i det skønne gamle Oriel College. Det var som bekendt her »The Oxford Movement« begyndte i 30'erne i forrige århundrede. Her boede Newman og hans venner. Jeg havde det held, at en professor ved Oriel College efter receptionen i den ganske overfyldte hal, viste mig rundt i bygningen, bl. a. de stuer, hvor Oxfordbevægelsens mænd havde færdedes, og hvor deres billeder nu hang.

Man må ikke forveksle gruppebevægelsen fra 20. århundrede med den kirkelige Oxfordbevægelse fra det 19. århundrede. Denne bevægelse havde længe øvet stærk tiltrækning på mig. Jeg var derfor lykkelig over at besøge dens hjemsted Oriel College.

I stedet for med mine egne ord at beskrive det betagende ved den gamle universitetsby vil jeg citere, hvad John Morley i sin store Gladstonebiografi har sat som motto over afsnittet, der fortæller om Gladstones studietid i Oxford. Han citerer M. Arnold, der har skrevet: »Steeped in sentiment as she lies, spreading her gardens to the moonlight, and whispering from her towns the last enchantments of the Middle Age, who will deny that Oxford, by her ineffable charm, keeps ever calling us nearer to the true goal of all of us, to the perfection — to beauty in a word, which is only truth seen from another side.« (Kun nødtvungent drister jeg mig til at oversætte M. Arnolds ord om Oxford: »Hvem vil nægte, at Oxford, som byen henligger der, nedsunken i sværmerisk romantik, bredende sine haver ud under månens lys, medens middelalder-

rens sidste fortryllelser hvisker fra dens tårne, ved sin udsigelige charme, stadig kalder os nærmere til det virkelige mål for hver af os, til idealet, til dygtiggørelse, til — med eet ord: skønhed, som kun er sandhed set fra en anden side.« — Smukkere og bedre kan det ikke siges. En ting lovede jeg mig selv, så snart det blev muligt atter at besøge Oxford. Det lod sig lykkeligvis gøre 1950, da jeg i selskab med min gode ven, højskolelærer Alfred Palludan tilbragte herlige dage i Oxford, men omtalen af dette besøg falder udenfor denne bogs ramme. 6. august sluttede konferencen. I den havde foruden dr. Friediger og jeg selv deltaget en tredje dansker, frk. Esther Heiberg. Sammen med hende og overrabbieren var jeg med i bestræbelserne for at få oprettet et dansk samarbejde mellem kristne og jøder. I disse bestræbelser fik vi udmærket hjælp fra England, navnlig af den engelske bevægelses generalsekretær, pastor W. W. Simpson, som det var en stor glæde at træffe og forhandle med. Desværre døde dr. Friediger få år efter konferencens afholdelse. Hans helbred var undergravet af indespærringen i koncentrationslejren Theresienstadt og tyskernes jødeforfølgelse. Jeg søgte at interessere afdøde professor Bentzen for sagen og havde også en samtale med overrabbiner Melchior om den. Det var imidlertid ubekvemt for mig, der boede i Odense, at samle en kreds i København. Sagen gled over på andre hænder. Senere har sygdom hindret mig i at følge den. Men jeg håber oprigtigt, det må lykkes at danne en dansk eller helst skandinavisk sammenslutning af kristne og jøder, der vil kæmpe for åndelig frihed og retfærdighed og bekæmpe fordom, intolerance og antisemitisme, der desværre har grobund indenfor de skandinaviske landemærker.

Rimeligvis vil adskillige, der hører om konferencen, skeptisk trække på skulderen og udbryde: »blåøjet idealisme«? Lad mig derfor slutte denne omtale af konferencen i Oxford 1946 med at fortælle følgende højst realistiske begivenhed, vi der blev bekendt med:

Den 4. februar 1943 blev troppeskibet »Dorchester« torpederet i Nordatlanten. Ombord var sammen med soldaterne fire feltpræster, to evangeliske præster, en katolsk præst og en jødisk rabbi. De fire præster havde hver sit redningsbælte, men de tog dem af og gav dem til soldater, som ingen redningsbælter havde. De fire

feltpræster stod så sammen på dækket og bad til den Gud, de alle tjente og elskede, da skibet gik til bunds.

Man glemme ikke, at de frihedsfjendske ideologers tid *ikke* er endt! Den tyske ånd, der affødte nazismen, lever endnu. Om mange lande og folk gælder det desværre, at »frø af ugræs er føget over hegnet.« — Frihedens forkæmpere bliver ikke arbejdsløse.

Efter konferencen tilbragte jeg et par indholdsrige dage i London. Jeg boede atter på det fortræffelige Kenilworth hotel. På mine ture rundt i byen så jeg nu det af bombardementer hærgede London og harmedes. Jeg glemmer ikke den glæde og stolthed, hvormed en af de fortræffelige Londonchauffører fortalte mig, at Nelson havde stået rank på sin søjle på Trafalgar Square under de værste bombardementer, medens røgen fra de talrige brande drev rundt omkring ham. Heller ikke glemmer jeg, hvorledes det fortaltes om førsteministeren Winston Churchill, at han morgenen efter de tyske luftangreb besøgte de hærgede bydele — det var ikke mindst arbejderkvarterer, der blev angrebet — og spurgte beboerne, som var fordrevet fra hus og hjem og måske havde mistet nogle af deres nærmeste: »Are you downhearted?« og fik svaret: »No«. — (»Er I modløse?« »Nej«).

Jeg så Sct. Paul ligge urørt midt i et af bomber udslettet kvarter og tænkte mit. Af British Museum var kun en mindre del åbnet. De mest værdifulde genstande var endnu ikke kommet tilbage fra de steder, hvor de havde været skjult under krigen. Dog genså jeg den skønne Portlandvase og frydede mig som før over den.

I London havde jeg den glæde at træffe to af mine konfirmander, Anne Bodil Christophersen, datter af guldsmed Christophersen, Odense, jeg havde fra hendes hjem haft et par strømper med til hende — betegnende for situationen 46! Den anden var Ingrid Larsen, datter af L. P. og Marie Larsen, Gimle i Nr. Vedby sogn på Falster. Jeg havde konfirmeret Ingrid, medens jeg var præst i Vålse. Hun var som ung rejst til England og blevet gift der med Jack Sexton. Jeg havde ikke set hende i mange år og var spændt på, om jeg kunne kende mrs. Sexton. Men det gik godt. Hun var forbleven falstring, vi fandt hurtigt hinanden. Siden har jeg holdt forbindelsen vedlige med hende og hendes fortræffelige mand, som jeg traf, da jeg 1950 besøgte dem i deres hyggelige hjem i Watford.

Vi mødtes bl. a. i kærlighed til den lille dejlige kirke, der ligger nær Trafalgar Square og bærer navnet St. Martin in the Fields, der fortæller om, at den ikke altid har ligget i millionbyens centrum. Ligesom jeg, holdt hun af at gå fra byens larm ind i kirkestilheden og finde hvile og fred der.

Så kom afrejsens dag. Flyvningen gik fint i smukt vejr. Jeg så udløbet fra Zuidersøen, Helgoland og derefter gik turen ind over Sydslesvig og Danmark. Jeg kom hjem taknemlig for, hvad jeg havde oplevet.

Kongebesøg i Odense.

Det var i trediveerne en så godt som fast regel, at Odense by sidst i september fik besøg af Kong Christian og Dronning Alexandrine. De kom sejlene på det smukke, hvide skib op ad Odense kanal. Ved modtagelsen på havnepladsen udfoldede sig i det skønne septembervejr, vi som oftest havde, et fuldstændigt H. C. Andersensk sceneri. Alle skulle være med, små og store. Børnene mødte med dannebrogflag i hånden. I spidsen for honoratiores stod stiftamtmand Neumann med den hvide fjerbusk ved siden af biskop Rud, der skulle hjælpe ham med at tælle de 9 hurraer, hvormed vi modtog kongen, når han gik i land. Arbejderne på havnens lagerhuse holdt frikvarter og tog opstilling i luger, vinduer og på taget. Og når det hvide skib majestætisk lagde til, svingede de alle med huerne og råbte hurra og — solen skinnede!

Så kom besættelsens mørke år, som afbrød denne årlige, festlige oplevelse. Efter befrielsen kom kongeparret igen. Denne gang var Kongen stærkt mærket af den sygdom, lidelse og sorg, han havde gået igennem. Alligevel mødte han os med det gamle smil. Da biskoppen var forhindret, måtte jeg, der som sædvanlig var mødt sammen med en kreds af præster, stå ved stiftamtmandens side. Jeg kom derved til blandt de første at hilse på Kongen, og jeg sagde da til Kongen, idet jeg bød ham hjertelig velkommen, at jeg mange gange i de mørke år havde glædet mig til den dag, Kongen og Dronningen igen kom til Odense, thi da vidste jeg, vi var fri. Desuden var vi dybt taknemlige for, at vi havde haft vort højt skattede kongepar som samlingsmærke i krigens vanskelige år. —

Det samme gælder vort nuværende kongepar, selv om forholdene er anderledes.

Kongemagten er for mig udtryk for folkets frihed og uafhængighed.

Vort forhold til tyskerne efter besættelsen.

Der var et spørgsmål, som efter krigen og besættelsen rejste sig for mig og sikkert for mange: Hvorledes skal vi fremtidig forholde os overfor tyskerne? Der var jo perioder, hvor man som dansker syntes, man ikke kunne være i stue med en tysker, sådan som de havde opført sig. Spørgsmålet løstes for mig på følgende måde: I året 1947 var Hitlers store modstander, Martin Niemöller og frue, på et lynbesøg i Danmark. De aflagde et kort besøg hos os på Filosofgangen. Niemöller skrev i vor fremmedbog 3. august:

Im Vorbeifahren ein herzliches Guten Tag
und Auf Wiedersehen, so Gott will!

Gensynet fandt sted allerede året efter. I december måned besøgte Martin Niemöller og frue atter Danmark. Han havde talt forskellige steder i Jylland og skulle nu på vejen til København standse i Odense og tale i domkirken, Sct. Knuds kirke. Planen var, at han og hans hustru skulle komme til vort hjem om eftermiddagen 8. december til kaffe, inden de skulle spise til middag i bispegården før mødet i Sct. Knud. Umiddelbart efter mødet skulle de med lyntog til København. Jeg husker, hvorledes jeg overvejede, om jeg skulle hejse flaget til ære for ham, og kunne ikke få mig til det. Men dette spørgsmål faldt bort af sig selv, da Niemöller blev forsinket i Askov, hvor man ikke ville give slip på ham, så han ikke kom til Odense før i mørkningen, da det var for sent at flage. Fru Else Niemöller skulle fortælle om forholdene i Tyskland for en kreds af præstekoner, som min kone havde indbudt. Og skønt Niemöller havde meget travlt, nåedes det dog. Medens han sad ved kaffebordet, bad jeg ham skrive sit navn i vor fremmedbog. Tilfældig var han kommen til at sidde ud for vort dækketøjsskab og på det stod en stueflagstang med flaget til tops — som man vil se på billedet. Han blev altså hilst med hæder, som han fortjente det. Inden middagen i bispegården nåede Nie-

möller at aflægge et besøg i radiostudiet på posthuset, medens fru Else Niemöller talte til damerne.

Skønt mødet i Sct. Knuds kirke af hensyn til afrejsen var sat til et tidligt tidspunkt, var kirken overfyldt. Min svoger, biskop Halfdan Høgsbro, der har gjort et meget fortjenstfuldt arbejde ved at knytte forbindelsen mellem den tyske bekendelseskirkes mænd og den danske kirke, var en fortrinlig tolk. Martin Niemöller og frues besøg var en rig og god oplevelse, som vi var meget glade for.

Imidlertid havde jeg mellem de to Niemöller-besøg haft et andet besøg fra Berlin. En dag i september standsede i mørkningen en lille bil med gråt stofovertræk udenfor Filosofgangen 10 og ud trådte en høj mager mand, der kom hen til mig, der stod i forhaven i samtale med en af mine konfirmander, og spurgte: »Ist es das evangelische Pfarramt?« Da jeg svarede ja, præsenterede

Besøg af Martin Niemöller.

han sig. Han var en teologisk docent og præst fra Berlin, Otto A. Dilschneider, der sammen med adskillige andre af provst Høgsbro og vistnok professor, dr. Skydsgaard, var indbudt til et ferieophold i Danmark. Han var imidlertid bleven forsinket af pasvanskeligheder. Jeg fortalte ham, at han var kommen til Høgsbros søster og bød ham velkommen. Han var sulten og dødtræt af den lange køretur og trængte kun til hvile. Han gik straks til ro. På tilbagevejen til Berlin var han atter vor gæst og holdt for en hurtig sammenkaldt kreds af præster og enkelte andre et fængslende foredrag om den åndelige situation i efterkrigstidens Tyskland. Han så vejen frem: en levende tro, der bekendte Jesus Kri-

stus som Herre. Det var ham et lyspunkt at se den tilslutning den kirkelige højskole, som han var knyttet til i Berlin, havde fået, og han fortalte overordentlig interessant om en ny kirkelig kunst, som midt under uvejret, der gik over den tyske kirke og det tyske folk, var kommen frem. Det var en sjælden oplevelse at træffe ham og tale med ham. Og sent vil jeg glemme de ord, han sagde, da han tog afsked med os: »Vi er brødre i Kristus.« De tre besøg og ikke mindst min deltagelse i den anden tyske kirkedag i Essen 1950, hjalp mig til at få den ny rette indstilling til det kristne Tyskland. Min svoger, biskop Halfdan Høgsbro, gjorde det muligt for mig at komme med, hvad jeg er meget taknemlig for.

Fyens stifts menighedsrådsforening.

Som præst i Vålse havde jeg været med til at oprette menighedsrådsforeningen for Lolland-Falsters stift og haft den glæde at se den få voksende tilslutning. 1939 blev jeg medlem af bestyrelsen for menighedsrådsforeningen for Fyens stift og året efter valgt til formand. Foreningen havde god og voksende tilslutning fra stiftets forskellige egne. I samarbejde med skiftende bestyrelser lagde jeg megen vægt på at indbyde landskendte, betydelige kvinder og mænd som talere ved foreningens to årlige møder. Af hensyn til beboerne på Sydfyn og Øerne besluttedes det at afholde efterårsmødet både i Odense og i Svendborg, hvad der viste sig at være en forstandig ordning, som øgede foreningens medlemstal. Menighedsrådsforeningerne, der jo er sammensluttede i en landsforening, har stor betydning ved at repræsentere folkekirkens *læge* medlemmer. Foreningerne er udtryk for menighedsrådsmedlemmernes levende interesse for folkekirkens anliggender, hvad enten de er af materiel eller åndelig art. Det er gået ganske som J. C. Christensen forudsagde, det ville gå, at oprettelsen af menighedsråd ville fremkalde og øge sognemenighedsmedlemmernes ansvarsfølelse for folkekirken.

Menighedspleje.

I Odense forefandt, da jeg i 31 kom til byen, et veludviklet og organiseret privat velgørenhedsarbejde ved siden af »menigheds-

plejen ved diakonisser« og ældre former for menighedspleje. Men der var ingen organiseret menighedspleje, som den, jeg havde arbejdet med i København. Det stod mig straks klart, at her var en kirkelig opgave at løse. I domsognet lykkedes det mig at få organiseret en sådan menighedspleje. Derved forstås, at sognet inddeltes i distrikter, som gør det muligt, at en distriktsleder ved hver anmodning om hjælp, kan undersøge forholdene, og at de beløb, som indkom i kirkens bøsser, i henhold til menighedsrådslovens § 27, 2. stk., blev givet til menighedsplejen. I løbet af nogle år indførtes denne ordning i samtlige byens sogne, og tanken opstod nu om et samarbejde mellem de forskellige sognemenighedsplejer. Anledningen til, at det blev gennemført, var et forslag fra pastor Ingerslev i Fredens sogn. 1943 dannedes da »De samvirkende Menighedsplejer« i Odense, hvis hovedopgave blev at skaffe midler til fordeling mellem sognemenighedsplejerne. En særlig opgave fik »De samvirkende Menighedsplejer« midt i fyrrerne, idet man efter opfordring fra København påtog sig at fremskaffe monterede spædbørnssenge på et tidspunkt — efter krigen — da det var næsten umuligt for mindrebemidlede at skaffe sådanne. Det lykkedes efterhånden at sætte 30 senge, de såkaldte »Margrethesenge« i cirkulation, og der er stadig megen brug for dem. I samarbejde med mødrehjælpen og sundhedsplejerskerne fandt man de hjem, som trængte mest til dem. I Sct. Knuds sogn samlede vi ved forårstid de enkelte personer og familier som menighedsplejen var kommet i berøring med, til en fest i K.F.U.M.'s store sal, hvor alvor og gammen vekslede. Bordene bugnede af lagkager og kaffen flød i strømme. Festen sluttede med at man gik over i domkirken, hvor der blev holdt en kort aftenandagt i den pragtfuldt oplyste kirke.

St. Knuds sogns menighedsråd.

Fra 1931 til 49, da jeg tog min afsked, var jeg formand for Sct. Knuds sogns menighedsråd. Dets hovedopgave var at være bestyrelse for og at værne om den skønne domkirke og afhjælpe dens mangler og brøst, hvor de måtte findes. Menighedsrådet havde her et ypperligt samarbejde med kirkeværgen, boghandler Johs. Weisshaupt, der under de yderst vanskelige forhold, som krigstiden

medførte, med mørklægning og brændselsmangel, i praksis gennemførte de nødvendige foranstaltninger. Af større arbejder, som her blev gennemført, skal nævnes: Fornyelse af den elektriske installation i kirken, orglets fornyelse og reparation, eftersyn og reparation af kirkens gyldne klenodie, Claus Bergs berømte altertavle, foretaget af konservatorerne Termansen, fader og søn. Dernæst blev det gamle, ikke tidssvarende varmeapparat fjernet og fjernvarme indlagt.

Et historisk øjeblik.

Ved de i den anledning nødvendige udgravninger skete det enestående, historisk interessante, at man under den nuværende kirke fandt fundamenterne til den første, store Sct. Knuds kirke, som menes påbegyndt af Knud den Hellige, men nedbrændt allerede 1247. Om denne kirkes beliggenhed havde man været uvidende, indtil vinteren 1946—47. Jeg husker tydeligt, hvordan vi under et af nationalmusæets kirkesyn stod nede i krypten og så på det sted i den vestre væg, hvor der var indmuret nogle tufsten. Jeg havde ofte peget på dem, når jeg viste folk kirken, hvilket altid har været mig en stor glæde. Nu sagde direktør, dr. Nørlund — og det skulle blive et historisk øjeblik: »Ja, vi burde vist egentlig grave her.« Til stede var foruden medlemmer af det store kirkesyn, medlemmer af menighedsrådet, kirkeværgen, kgl. bygningsinspektør Lehn-Petersen, der i alt hvad der angik Sct. Knuds kirke, ydede menighedsrådet og mig stor hjælp, og fhv. lektor, dr. Vilh. Lorenzen, der 1945 bl. a. overfor direktør Nørlund og mig havde rejst spørgsmålet om at grave i krypten og om at søge efter det »tværskib«, som nu er fundet.

Vi opfordrede alle kraftigt direktøren til at virkeliggøre tanken, og nogen tid efter begyndte arkitekt C. G. Schultz på udgravningen af krypten, der straks gav overraskende resultater. Da man 1/2 år efter skulle indlægge fjernvarme i kirken, fortsatte arkitekt Schultz i vinteren 46—47 med at udgrave og undersøge, hvad der fandtes af fundament under den nuværende kirke. Det blev konstateret, at Odense har haft en domkirke i romansk stil af betydelige dimensioner før den nuværende. Dens krypt var færdig

1095, da Knud den Helliges stensarkofag med stor højtidelighed blev indsat i den. Udgravningerne i 1946 viste, at det har været en 3-skibet krypt, — det ældste kryptanlæg i Danmark. Nu venter vi med længsel på den bog, arkitekt Schultz vil skrive om sine resultater af disse udgravninger.

Da arbejdet i kirken var færdigt, blev den kalket. Det var ikke sket i 25 år. Men nu blev den igen strålende hvid, og de fine gothiske linjer fra gulv til de højeste hvælvinger trådte tydeligt frem. Mere stilren kirke findes ikke i Danmark. Dette hørte jeg den kendte musæumsmand, Chr. Axel Jensen, udtale en dag, da han fremviste kirken for en kreds af besøgende.

Afslutning.

Fra jeg var ung havde det været min hovedinteresse at have med mennesker at gøre. Mit embede ved Sct. Knuds kirke gav mig rig lejlighed hertil og bragte mig i talløse forbindelser, ikke blot med sognets, men med byens beboere.

Med dyb taknemmelighed tænker jeg tilbage på dem, der hjalp mig i min præstegering. De ydede deres bedste for at søndagsgudstjenesten kunne blive, hvad jeg gerne ville, den skulle være. Intet kommer for mig op ved siden af gudstjenesterne i St. Knuds kirke. Hvad enten det var en højmesse, en festgudstjeneste, eller det var en aftensang 2. påskedag kl. 16. Det afgørende for mig var, at vi samledes i vor Herre Jesu Kristi navn, at han var midt iblandt os, virkede gennem sit ord og sin ånd. Derfor kom jeg også i mine senere præsteår til at sætte så megen pris på salme nr. 420: »Jesus Kristus er til stede.« Det var mig en virkelig glæde, når jeg mødte dem, der forstod, at den danske kirke er Jesu Kristi kirke, således som det finder udtryk i stiftsprovst, dr. Grønbæks bog »Er Folkekirken Guds Kirke?« Jeg arbejdede meget med mine prædikener, ofte læste jeg næste søndags tekst igennem søndag aften, så den levede i mit sind i ugens løb. Lørdag begyndte så det egentlige arbejde med den.

Under den daværende tilsynslov var det min embedspligt at føre tilsyn med religionsundervisningen i pastoratets skoler. Det drejede

sig om Mulernes Legatskole og Odense kommunale pige- og Realskole. Jeg aflagde besøg fra tid til anden og bad om lov til at overvære undervisningen og fik altid den bedste modtagelse på skolerne, hvad jeg var meget taknemmelig for. I årenes løb kom jeg til at stå i et særligt forhold til de to skoler, fulgte med i deres liv i hverdag og ved festlige lejligheder. Minderne fra min forbindelse med disse skoler er meget værd for mig. Da man ved en af skolerne skulle indføre ny bibelhistorie, blev jeg rådspurgt.

I sognet lå også de to store bygninger som rummede K.F.U.M.'s og K.'s værdifulde arbejde. Vi havde et godt samarbejde. I missionshuset »Tabor« blev jeg opfordret til at holde møder og børnegudstjenester.

Til mine største glæder hørte arbejdet med de unge. Jeg lagde megen vægt på konfirmandundervisningen. Tit er jeg mandag morgen gået træt til konsistoriesalen for at begynde undervisningen, men kom oplivet og opmuntret hjem. Ledetråden i min undervisning var fri benyttelse af Luthers lille katekismus. Om konfirmandundervisningen gælder det: Alle genrer er tilladt undtagen den kedelige. Det er et kæmpeprivilegium Danmarks præster nu har: at kunne tage imod de unge til konfirmationsforberedelse. Selve konfirmationshøjtideligheden var konfirmanderne og jeg enige om at gøre så smuk og alvorlig som mulig. Jeg beder Gud velsigne alle de unge og deres hjem.

En ikke uvæsentlig side ved præstegerningen i Odense var hospitalstjenesten. Vi havde den udmærkede ordning, at hver præst i byen var knyttet til en afdeling på det store Odense amts og bys sygehus. Ordningen skyldtes, så vidt jeg ved, et samarbejde mellem sygehusbestyrelsens daværende formand, pastor (senere biskop) Rud og overlæge, professor Møller, der måske kan betegnes som det store sygehus' fader. Efter aftale med afdelingssygeplejersken holdt præsten en kort gudstjeneste på sin afdeling hver 8. eller hver 14. dag. Præsten fik lejlighed til at lære patienterne på sin afdeling nærmere at kende. Særdeles værdifuldt var det, når der kom et godt samarbejde i stand mellem præsten og de ledende sygeplejersker på afdelingen. Lykkeligvis har vi stadig denne ordning i Odense. Lægerne har altid stillet og stiller sig overmåde velvilligt til den. Selvfølgelig er forudsætningen for præsternes

hospitalstjeneste, at de øver den med takt og forståelse. Det var stiftsprovstens ikke uinteressante opgave at bringe forbindelse i stand mellem præsterne og de enkelte sygehusafdelinger.

1949.

Så kom 1949. Uret faldt i slag. 23. november fyldte jeg 70. En kreds af mine bysbørn viste mig i den anledning en overstrømmende stor opmærksomhed. Man gav mig en betydelig pengesum til en rejse til Italien, ledsaget af en smuk adresse med givernes navne. Den indeholdt også nogle yndige akvareller af Niels Lindberg.

Menighedsrådet holdt afskedsfest for mig som afslutning på det gode samarbejde, vi havde haft. Det forærede mig en samling sjældne fotografier af felterne i altertavlens sidefløje, som giver Jesu lidelseshistorie.

Odense præstekonvent samledes til en smuk fest i bispegården, hvor man tog afsked med mig.

Vore gode venner, lensbaron og lensbaronesse Berner Schilden Holsten, hos hvem vi havde nydt så megen gæstfrihed, indbød mange af vore venner og pårørende til en middag i anledning af min 70-års dag. Vi var over 60. Det blev en strålende fest, som vi tænker tilbage på med stor taknemmelighed.

27. november holdt jeg afskedsprædiken og stod for sidste gang på Sct. Knuds prædikestol. Inden jeg forlod denne plads, måtte jeg af hele mit sind sige Gud tak for den store og rige gave, at jeg i 18 år havde fået lov at være præst ved denne kirke i Sct. Knuds sogn.

Stor er min taknemmelighed mod dem, som kom til gudstjenesterne i Sct. Knud.

Jeg sluttede med at sige: »Arbejderne falder fra eller træder tilbage, men arbejdet går videre. Det sørger kirkens Herre — den levende Kristus — for. Det mindes vi om i dag: 1. søndag i advent. Jeg er glad ved, at min sidste tjeneste som sognepræst, falder på denne søndag, da vi opmuntres til med forventning at se fremad og styrker hverandre i troen på Ham, der har sagt, at Han vil være med sine venner alle dage indtil verdens ende.«

Din kirke, gode Gud,
hvor ordet lyder,
det store julebud,
som hjertet fryder,
ophold du den hos os til verdens ende,
og mag det nådig så,
at vi til Jesus gå,
dit råd at kende!

Når vore dage brat
sig fra os snige,
lad verden os godnat
med glæde sige.
Som de, der ved, vi har i himlen hjemme.
Trods dødens skræk og brod
giv du for suk og gråd
os englestemme.

Kingo.

Otium i Vægtergaarden.

NAVNEREGISTER

- Aakjær, Jeppe 98, 101.
 Aastrup, H. P. (præst) 46.
 Abildtrup, Anton (redaktør) 148.
 Axelsen-Drejer (højskolelærer) 78.
 Alberti, P. A. 34, 51, 60, 93.
 Alexandrine, dronning 259.
 Ammundsen, John (biskop) 176, 217.
 — Valdemar (biskop) 176, 206, 207.
 Andersen, A. C. (købmand) 32.
 — Fridlev Aage (sognepræst) 41.
 — H. N. 133.
 — Jens (bygmester) 96.
 — J. Oskar (professor) 141, 185, 186.
 — J. H. (højskoleforstander) 84.
 — Th. (konsul, vinhandler) 215.
 — Vilh. (professor) 101.
 Andersen-Nexø, Martin 97.
 Appel, Erik (folketingsmand 53, 99, 201.
 — Ingeborg 78.
 — Jacob (kultusminister) 75, 76, 77, 78, 88, 94, 103, 113, 128, 141, 152, 153, 188.
 Arboe-Rasmussen (sognepræst) 128, 129, 161, 162, 172.
 Armstrong, Thomas, (dr.) (domorganist) 256.
- Arnold, M. 256.
 Askegaard (kirkegårdsinspektør) 240.
 Asmussen, frkn. 42.
 Asquith (engelsk politiker) 256.
 Aulén, Gustaf (svensk biskop) 246.
- Baagøe (højskolelærer) 58.
 Baeck, Leo (tysk overrabiner) 252.
 Bagge, Karen (overbestyrerinde) 99.
 — P. F. (konsul) 99.
 Balling, Christian (lærer) 28.
 Balslev, Sofus (sognepræst) 112.
 Bang (Haslev) (sognepræst) 172.
 — J. P. (professor) 55, 56, 103.
 Barbour, George F. (skotsk præst) 217.
 Barfoed (præst, forfatter) 245.
 Barsøe, P. (stiftsprovst) 187, 232.
 Barth, Karl (professor) 206, 219.
 Bartholdy, Georg (sognepræst) 164, 220.
 Baun, Chr. (biskop) 229.
 Beck, Vilh. (sognepræst) 202, 231, 248.
 Beckett, Francis (kunsthistoriker) 102.
 Begtrup, Holger (højskoleforstander) 74, 83, 88, 94, 102, 103, 201.
 Belling, Lars (gårdejer) 161.
 Bennike, Vagn (general) 244.

- Bentzen (professor) 257.
- Berg, Sigurd (indenrigsminister) 136.
- Berggrav, Eivind (biskop) 201, 223.
- Berntsen, Klaus (konsejlspræsident) 110, 114, 138, 141, 142.
- Bertelsen, Henrik (rektor, dr.) 141.
- Berthelsen (godsforvalter) 83.
- Beyer (sognepræst, Assens) 232.
- Bille Brahe, baron og baronesse 214.
- Birch-Olsen (præst) 197.
- Birck (professor) 93, 136, 154, 156.
- Birkedal, Uffe (præst) 82.
 - Vilhelm (valgmenighedspræst) 35, 36.
- Bismarck (tysk politiker) 30.
- Bjerre, Axel (sognepræst) 218.
- Bjergved, V (sognepræst, Slagelse) 245.
- Bjerring (jernbaneassistent) 113.
- Bjørnsen, Bjørn (handelsmedhjælper) 96.
- Bjørnson, Bjørn (skuespiller) 109.
 - Bergljot (sangerinde) 43.
 - Bjørnstjerne (norsk digter) 43, 58, 61, 62, 63, 106, 109, 193.
 - Caroline 62.
- Blake (Oxford-gruppebevægelsen) 220, 223.
- Blegvad, Niels R. (læge) 83.
- Blichfeld (præst) 196.
- Bluhme (kommandør) 60.
- Boe, Asta 120.
- Boesen, birkedommer, fru 102.
- Bojsen, Frede (politiker) 34, 132.
- Bojesen (læge) 182.
- Bondo, Anna Cathrine 11, 43.
 - Camilla 29.
 - Gumme Christian (købmand) 26.
 - Simon (maler) 29.
- Borgbjerg, Frederik (politiker) 60, 93, 143, 144, 153.
- Bundgaard Jensen (folketingsmand) 141.
- Bramsnæs, C. V. (nationalbankdirektør) 161.
- Brandt, C. J. (præst) 30.
 - Karen (børnehavbestyrerinde) 245.
- Brandes, Edvard (politiker) 90, 114, 123, 128, 135, 190.
 - Georg 36, 69, 97, 98, 180.
 - H. C. (grosserer) 66.
- Bredsdorff, Thomas (højskoleforstander) 74, 83, 110, 201.
- Brems (biskop) 130.
- Brorson (politiker) 238.
- Bruhn (oberst, garnisonschef i Odense) 243.
- Brundin (domprovst) 193.
- Brun (overretsassessor) 133.
- Bruun, Anne (kommunelærerinde) 63.
 - Georg (rektor) 141.
- Brücker (frimenighedspræst) 46, 48.
- Brüel, Erik (landsretssagfører, dr. jur.) 118.
- Brøndsted, Holger (højskoleforstander) 115.
- Brøns, Karen Vibeke (sekretær) 211.
 - Uffe (børnehjemsforstander) 120, 172.
- Buchman, Frank (Oxford-gruppebevægelsen) 219, 220, 221, 222.
- Buddige, H. J. (sognefoged) 160, 171.
- Buhl, Wilhelm (statsminister) 238.
- Butler, R. A. (fhv. engelsk undervisningsminister) 252.
- Bækhøj (forstander) 207.
- Bøgh, Erik (forfatter) 33.
- Børresen, Hans Peter (missionær) 35, 36.

- Christensen, frk. (sygeplejerske) (Islands Brygge) 181.
- (sagfører) 17, 18, 19, 43.
 - Alfred (politiker) 132.
 - Balthasar (politiker) 132.
 - Godfred (kunstmaler) 117.
 - J. C. (politiker) 49, 51, 60, 93, 95, 114, 124, 129, 132, 135, 136, 137, 140, 146, 150, 162, 170, 247, 262.
 - Valdemar (overingeniør) 19.
- Christian X, kong 132, 238, 244, 259.
- Christiansen, Ernst (redaktør) 153, 156.
- Holger (redaktør) 114.
- Christgau (konsul) 240.
- Christmas-Møller, J. (politiker) 157.
- Christophersen, Anne Bodil 258.
- Churchill, Winston (engelsk politiker) 237, 258.
- Claudi (handelslærer) 72, 83.
- Clausen (pastor, Hvedstrup) 61.
- H (gårdejer) 171.
 - H. V. (lektor) 152, 156.
 - Julius (bibliotekar) 101.
- Claussen, Sophus (forfatter) 128.
- Collin, Ionas (læge) 153.
- la Cour, Vilh. (historiker) 153, 237.
- Poul (professor) 107.
 - Jenny 77.
- Dael, Niels (frimenighedspræst) 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206.
- Dahlerup, Hans (herredsfoged) 37.
- Helga »Tante Helga« 39.
 - Nanna 37.
 - Verner (professor) 39.
- Dahlerup-Petersen, Alf (civilingeniør) 88.
- Bendt (konsulent) 88.
- Dahlerup-Petersen, Ellen (fuldmægtig) 88.
- Erik (højskoleforstander) 88.
 - Gudrun (registrator) 87.
 - Helge (civilingeniør) 87.
 - Ingeborg (overlærer) 88.
- Damkier (departementschef) 76, 162.
- Dass, Petter (præst) 9.
- Degn-Christensen (redaktør) 122.
- Degenkolw (provst) 176.
- Deissmann (professor, Berlin) 215.
- Deuntzer (konsejlspræsident) 110, 112.
- (ministeriet) 51.
- Dibelius, Otto (tysk biskop) 218, 219, 225.
- Dilschneider, Otto A (Berlin) (præst) 261.
- Drachmann, Holger 42.
- Dragsdahl (sognepræst) 196.
- Dreyfus 41.
- Dybwad, Johanne 59.
- Elgaard (politiker) 238.
- Ellekilde (arkivar) 102.
- Elmholt (redaktør) 110, 112.
- Elmquist, A. L. H. (justitsminister) 99.
- Emborg (pastor) 161, 177.
- M, frk. (børnehveleder) 182.
- Engberg, Gunner (præst) 55, 59, 83, 185.
- Harald (sognepræst) 11.
 - Poul (højskoleforstander) 71, 118.
- Eriksen, Helga, frk. (sygeplejerske) (Islands Brygge) 181.
- Eskesen, Morten 75.
- Esterhazy (fransk major) 41.
- Estrup, J. B. S. (konsejlspræsident) 34, 115.
- Ewald, Johannes (digter) 82, 102.

- Fabricius (sognepræst, dr. theol.) 196, 221, 225.
- Fangen, Ronald (norsk forfatter) 222.
- Fenger (højskolelærer) 77.
— H. M. (provst) 180.
— P. A. (præst) 37.
- Fibiger (sognepræst) 172.
- Flensborg, Ludvig (civilingeniør) 41.
- Fog, fru 22.
— Anna Susanne Cathrine 11, 26.
— Betty 28, 29, 44.
— Bruun Juul (biskop) 27, 29, 30, 37, 210, 231.
— Caspar David Wilhelm Munthe (sognepræst) 11, 26, 28, 44.
— Christiane 18, 21, 22, 26, 43.
— Fanny, »Tante Fanny« 30.
— Gumme Christian Wilhelm (sognepræst) 26, 27.
— Johs. (sognepræst) 180, 181.
— Reinhold Munthe (stabslæge) 28.
- Fog-Petersen, Carl (gårdejer) 120.
— Ellen 110, 120, 172.
— Frode (sognepræst) 14, 18, 27, 115.
— Gunnar (politiker) 14, 16, 21, 29, 37, 39, 52, 54, 62, 83, 95, 99, --0, 114, 119, 142, 148, 234.
— Johannes Aage 25.
— Povl (direktør) 14, 16.
— Svend (politimester) 14, 21.
- Foss, Alexander 133.
- Frederik den VIII, Kong 110.
- Frederiksen, Niels (direktør) 127.
— Valdemar 52.
- Friediger, dr. (overrabiner) 249, 251, 252, 255, 257.
- Friis, Aage (professor) 45.
- Frijs (greve) 132.
- Frimodt-Møller, Christian (lægemissionær) 46, 48, 50, 54, 55, 61, 83, 220.
- Fuglsang-Damgaard (biskop) 214, 216, 249.
- Funch (læge) 83.
- Gad, Fr. (forlagsboghandler) 192.
- Gadegaard (provst) 229.
- Ce:smar, Eduard (professor) 46, 185, 186, 206, 207.
— Oscar (præst) 96.
- Gelline, Arnljot 195.
- Georg V, konge af England 125.
- Germanos (biskop af Tyatira) 216.
- Gladstone (engelsk politiker) 256.
- Glarbo (landsdommer) 99.
- Golding (Oxford-gruppebevælgelsen) 223.
- Gotfredsen (pastor) 151.
- Grau, Andreas (redaktør) 156.
— Peter (gårdejer) 156.
- Grell (pastor) 55, 151, 174, 177, 178.
— Marie 151.
- Griff, Peter (grosserer) 41.
- Grundtvig, N. F. S. 104, 173, 243, 245, 248.
- Grønbech, Vilh. (professor) 202, 265.
- Grønvold (sognepræst) 197.
- Gude (domprovst) 35.
- Görnandt (dr., tysk præst i København) 219.
- Gøtzsche (skolebestyrer) 120.
- Hage, C. F. (politiker) 51, 128, 139.
- Hansen, Anders (gårdejer) 32.
— A. M. (statsrevisor) 175.
— Bodil 169.
— H. R. (sognepræst) 179.

- Hansen, H. P. (politiker) 141.
 — J. A. (politiker) 166.
 — John (sognepræst) 28.
 — Louis (grosserer) 103.
 — Markus (borgmester) 141.
 — Niels (justitsråd) 33, 34.
 — P. (gårdejer, Ulslev) 178.
 — R. P. (gårdejer) 160.
 — Vilhelm (møller) 168.
- Hansen-Jacobsen (billedhugger) 66, 206.
- Hanssen, H. P. (sønderjydsk politiker) 147, 148, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 200.
- Harbou (oberst) 101.
- Hartung, frk. (lærerinde) 83.
- Hassing (kapellan) 22.
- Hassing-Jørgensen (trafik- og handelsminister) 114.
- Hatt (realskolebestyrer) 141.
- Hauch, A. (rektor) 41, 43.
- Hauge (politiker) 135.
- Headlam, dr. (biskop af Gloucester) 216.
- Heckel (biskop, Tyskland) 216.
- Hegel, Jacob (forlagsboghandler) 62.
- Hegermann-Lindencrone, Cai (teaterchef) 41, 55, 57, 83, 99.
- Heiberg, Esther, frk. 257.
 — Johan Ludvig 72.
- Heilbuth (direktør) 118, 119, 127, 148, 153.
- Heiler, Friedrich (tysk professor) 226.
- Heje, N. I. (præst) 206, 207.
- Hellige, Olav den 195.
- Helweg, Axel (valgmenighedspræst) 77.
 — Thorvald (sognepræst) 150, 151, 201, 205.
- Henriksen, Hans (gårdejer, amtsrådsmedlem) 33.
- Henriques, Axel 190.
- Hertel (læge) 21.
 — August 41, 44.
- Hertz, Henrik 72.
- Hertzberg, Mikael (norsk præst) 191.
- Hey, F. (politiker) 132.
- Hjerl-Hansen (pastor) 220.
- Hoffmeyer (stiftsprovst) 225.
- Holbeck (rektor) 224.
- Holbek (pastor) 35.
- Holbøll (departementschef) 238.
- Holdgaard (overlærer) 229.
- Holm, Guldborg 50.
 — Harald (politiker) 47, 48, 50, 60.
- Holme, Svend (direktør) 50.
- Holmegaard, O. (provst) 164.
- Holsten, Berner Schilden (lensbaron) 216, 219, 223, 267.
- Holstein, Bent (greve) 153.
 — Holsteinborg (lensgreve) 205.
- Horstmann (stiftsprovst) 215.
- Hostrup, Helge (præst) 58, 62.
- Howitz (professor) 22.
- Hude (rektor) 101.
- Husoom, R. (præst) 197.
- Hvenegaard (landinspektør) 26.
- Høffding (professor) 155.
- Høgsbro, Svend (justitsminister) 49, 52, 60, 71, 93, 95, 108.
 — Erik (landsretssagfører) 54.
 — Halfdan (biskop) 54, 248, 261, 262.
 — Herdis 54, 64, 99.
 — Ingeborg 48, 54.
 — Louise 109.
 — Ragnhild 48, 54, 55, 59.
 — Sofus (politiker) 37, 46, 48, 60, 112.
 — Solvejg 49, 53, 64, 65, 90, 91, 92.
 — Tove 54, 99.

Høgsbro, Ædele, fr. 37, 40, 48, 53.
 Højberg-Christensen (undervisningsinspektør) 238.
 Hørup, Viggo (redaktør) 34, 40, 45, 51, 52.
 Ibsen, Henrik 192.

Ihmels (tysk landsbiskop) 195.
 Ingeborg Postkone 18.
 Ingemann, Bernhard Severin 175.
 Ingerslev (pastor) 263.
 Iwand, H. J. (dr., Göttingen) 214.

Jacobsen, J. C. (professor) 57, 61, 234.
 — J. P. 19, 42, 46.
 Jakobsen (friskolelærer) 112, 137.
 Jantzen (byskriver) 26.
 — Anna Susanne 26.
 Jensen, Chr. (præst) 75.
 — Chr. Axel (museumsinspektør) 265.
 — Frede (sognepræst) 174.
 — H. (førstelærer, Rejnstrup) 229.
 — Harald (direktør) 61.
 — J. A. (redaktør) 119, 121, 158.
 — Johs. V. 98, 101, 105.
 — Marie, fru (redaktør) 30.
 — Mikael (gårdejer) 161.
 — P. L. (sognepræst) 229.
 — Søren (malermester) 31.
 — Thyra 174.
 — Valeur (redaktør) 121.
 — Waldemar S. (direktør) 229.

Jensen-Sønderup (politiker) 142.
 Jeppe, Karen 182.
 Jeppesen (lærer) 171.
 Jerndorff, August (agl. skuespiller) 99.
 Jespersen (proprietær) 151.

Jespersen, Kathrine, frk. (forstanderinde) 151, 152, 174.
 Jessen (redaktør) 147.
 — N (sognepræst) 164.
 Jessen-Hansen, fru 47.
 Johansen (flyver) 158.
 Jonassen, fru 174.
 Jungersen, F. (valgmenighedspræst) 47, 64.
 — Regitze 44.
 Juul Rysensteen, baron 51.
 Jørgensen (lærer) 171.
 — (lærer) stifter af realskolen i Vålse 167.
 — (møller) 26.
 — (pastor, Sønderborg) 213.
 — Alfred Th. (dr. theol.) 228.
 — Johannes 98, 130.
 — Jørgen (politiker) 238.
 — Mads Samuel (K.F.U.M.-sekretær) 57, 58.

Kaalund-Jørgensen, F. C. (skolekonsulent) 228.
 Kall (stiftsprovst) 151, 175, 176.
 Kaila (ærkebiskop, Finland) 223.
 Kappel Bøcker (skoleinspektør) 63.
 Keiser-Nielsen (kultusminister) 114, 128, 130.
 Kelstrup (domorganist) 215, 239.
 — Valdemar (sognepræst) 50.
 Kemp (stiftsprovst) 151, 175.
 Kjer, Tage (sognepræst) 196, 225.
 Kierkegaard, P. C. (biskop) 28, 77.
 — Søren 187.
 Kingo, Thomas 214.
 Kjer-Petersen (læge) 65.
 Kjær Hansen, Max (professor) 118.
 Kjærgaard, Alfred (provst) 53, 54, 63, 255.
 — (redaktør) 141.
 Klausen, K. M. (politiker) 140.
 Kløvborg, Anders (provst, Bregninge) 232, 233.

Knudsen, Jakob (forfatter) 46, 47, 48, 98, 101.
 — Johan (godsejer) 137.
 — Lars (sadelmager) 32, 33, 35.
 — Thorvald (valgmenighedspræst) 77.

Knuth, komtesse 172.

Koch (retsformand) 103.
 — Carl (valgmenighedspræst) 80, 83, 103, 201.
 — Gabriel (biskop) 153.
 — Hans (provst) 56, 185, 191, 192, 206, 207.

Kofoed (departementschef) 238.

Koldborg (sagfører) 113.

Krag (dr. phil., politiker) 121, 149, 150.
 — (pastor) 35.

Krog, H. C. (præst) 160.

Krogh, Karoline 168.

Krarp (rektor) 41, 55.
 — F. C. (sognepræst, dr. theol.) 234.

Kristensen, Kristine 22, 25, 36.
 — Marius (dr. phil., højskolelærer) 75.

Kruse Vinding (pastor) 25.

Lagerlöf, Selma 57.

Lange, Julius (dr., professor) 36.
 — P. F. 45.

Langeland, Olaf (højskoleforstander) 193.

Larsen, Anders (købmand) 119.
 — Ed. (politiker) 97, 114.
 — Ingrid (gift Sexton) 258.
 — Jakob (skatterådsformand) 113.
 — Karl (professor) 101, 103, 197, 199.
 — Lars (gårdejer) 102.
 — L. P. (professor) 201.
 — L. P. (Gimle) (husejer) 258.

Larsen, Mimi 101.
 — Marie (Gimle) 258.
 — Morten (frimenighedspræst) 201, 204.
 — Ole (præst) 54.
 — P. M. (sognepræst) 232.
 — Rasmus (sognefoged, brygger) 31, 32.
 — Sigurd (redaktør) 41.

Lassen, Vilhelm (politiker) 52.

Lauridsen, Johannes (direktør) 66.

Lefolii, H. H. (rektor) 45.

Lehmann, senioratet 45.
 — Orla (politiker) 125.

Lehn-Petersen (kgl. bygningsinspektør) 264.

Lindberg, Niels (maler) 267.

Lemche (kredslæge) 81.
 — Gyrithe (forfatterinde) 81, 103.

Lerche (sognepræst) 182, 197.

Leuning Borch (arkitekt) 72, 78, 83, 102.

Lindgren, Johannes (sognepræst, Stockholm) 193.

Lindhardt (landinspektør) 113.

Linnemann, Andrea, frk. (korshærssøster) 220.

Linvald (rigsarkivar) 44.
 — (viceskoleinspektør) 44.

Lissner (pastor) 245.

Lloyd George, Henry (engelsk politiker) 87, 154.

Loft (lektor) 77.

Lohmann (kordegn) 240.

Lomholt-Thomsen (præst) 54.

Lorenzen, Vilh. (dr., fhv. lektor) 264.

Ludendorff (tysk general) 144.

Ludwigs, Christian (biskop) 44, 55, 56, 64, 80, 83, 104, 130, 131, 163, 164, 171, 186, 187.

Lunde (biskop, Norge) 214, 224.

Lundsgaard (præst) 196.

Lyder Brun (professor) 56, 234.
 Lützhöft, H. (stiftsprovst) 210,
 233, 234, 266.

 Mac Cracken, dr. (rektor) 253.
 Madsen, frk. (sygeplejerske) 159.
 — Mariane (husassistent) 22,
 25.
 — Oluf (præst) 47.
 — P. (professor) 11, 61, 76.
 Madvig (retsformand) 92.
 Malling, Vilhelm (præst) 201, 206.
 Magle, Hans (sognepræst) 210, 215,
 218.
 Marott (redaktør) 154.
 Martensen (biskop) 210, 231, 248.
 Martensen-Larsen (domprovst) 233.
 Melchior (overrabiner) 257.
 Meyer, Kirstine (dr. phil.) 141.
 Ménégoz (professor, Strassbourg)
 217.
 Michelet (professor) 193.
 Mikkelsen (overlærer) 42.
 Moesgaard-Kjeldsen (godsejer) 143.
 Moltesen, Laust (dr. phil., politi-
 ker) 48, 83, 236.
 Monrad (biskop) 208.
 — Johannes (sognepræst) 44,
 55, 56, 171.
 — J. H. (sognepræst) 11, 22,
 35, 37, 38, 44, 47, 49.
 Monrad-Hansen (redaktør) 119,
 121, 148.
 Moeslund (førstelærer) 229.
 Morley, John (engelsk politiker)
 256.
 Mortensen, Lars Peter (gårdejer)
 150, 151.
 Mott, John 55.
 Munk, Kaj 175.
 — M. (læge) 175, 177.
 Munch, Elna, fru (politiker) 141.
 — P. (dr. phil., politiker) 45,

52, 96, 113, 114 125, 126,
 128, 138.
 Munck, Chr. A. (grosserer) 103.
 Munch-Petersen (professor) 106.
 Müller, Carl (manufakturhandler)
 35.
 — H. C. D. (sognepræst) 46.
 — P. L. 47.
 — Sigurd (rektor) 47.
 Mynster (biskop) 231, 248.
 Möllerstedt, Esther 202, 204.
 Møller (forretningsfører) 134.
 — fru (dameskrædderinde)
 182.
 — (overlæge, professor) 266.
 Mørkeberg (læge) 159.

 Nansen, Betty (skuespillerinde) 59.
 — Peter (direktør) 62.
 Natvig (direktør) 192, 193.
 Neergaard, Niels (politiker) 95,
 113, 154, 158.
 Neiiendam, Sigrid (skuespiller-
 inde) 84.
 Neumann (stiftsamtmand) 259.
 Newman (cardinal) 256.
 Niebuhr, Reinhold (amerikansk
 teolog) 252.
 Nielsen, frk. (forskolelærerinde)
 171, 172.
 — (oberst, Odense) 242.
 — (pastor, Bøvling) 201.
 — Anders (gårdejer) 31.
 — Anna 10.
 — Carl (komponist) 99.
 — Christian (vognmand) 186.
 — F. (typograf) 121.
 — Falmer (pastor) 151.
 — Fredrik (biskop) 28, 75.
 — L. C. (forfatter) 98, 105,
 106.
 — Maren 31.
 — Marie (lærerinde) 143.
 — Niels (gartner) 74, 99, 100.

- Nielsen, Villiam (missionær, præst) 205.
- Niemöller, Martin (tysk kirkeleder) 260.
- Nietzsche, Friederich (tysk tænkerdigter) 97.
- Nissen, Nis (sønderjysk politiker) 152, 153.
- Nobel (ingeniør) 103.
- Nordentoft (provst) 46, 185.
- Norrild (lektor) 229.
- Nyegaard, Laurids (sognepræst, forfatter) 11.
- Nyrop, Martin (arkitekt) 77, 94.
- Nøhr (folketingsmand) 141.
- Nørgaard, Anders (valgmenighedspræst) 208.
- Nørgaard, Frederik (højskoleforstander) 53, 94, 99, 141.
- Nørlund (direktør, dr.) 264.
- Nørregaard (dr., højskoleforstander) 58, 59.
- Gunnar (cand. mag.) 156.
- Jens (professor) 215, 217.
- Oehlschlæger, Adam 173, 195.
- Sophie 173.
- Ohlsson (jernbaneassistent) 51.
- Okholm, Anders Lassen Nielsen (gårdejer) 13.
- Oldag (lærer) 14.
- Oldenburg, Paul (biskop) 188.
- Olsen (lærer) 23, 31.
- Nicolai (murermester) 88.
- Niels (gårdejer) 32.
- Peter (havemand) 168.
- Olesen, Søren (lægpredikant) 34.
- Olrik, Axel (professor) 102.
- Ostenfeld (biskop) 185, 188, 189.
- Ottosen, Johan (skoleinspektør) 77.
- Oxholm (stiftamtmand) 150.
- Palludan, Alfred (højskolelærer) 108, 257.
- Palludan, Ellen 108.
- Pedersen, Jørgen (redaktør) 141.
- Kristian (landbrugsminister) 114.
- Petersen (overlærer) 41.
- (proprietær) 139.
- Aksel (grosserer) 103.
- Carl (gårdejer) 178.
- Carl, fru 160.
- Dame (politiker) 132.
- Fredrik (professor) 56.
- Heinrich C. (papirhandler) 68, 103.
- J. Chr. (papirhandler) 66, 67.
- Jens (gårdejer) 33.
- Louis (papirhandler) 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 78, 79, 80, 81, 82, 91, 92, 102, 103, 105, 108, 118.
- Ludi, fru (højskoleforstanderinde) 65, 69, 70, 71, 72, 74, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 89, 93, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 111, 115, 116, 194.
- Maichen 92.
- Nis (gårdejer) 13, 145.
- Otto (grosserer) 68, 78, 79, 80, 83, 89, 93, 99, 102, 103.
- Otto, fru 80.
- P. (skoleinspektør) 101, 103.
- P. N. (sognepræst) 10, 14, 15, 201, 206.
- Peter (Hollegaard) 174.
- Karsten (uddeler) 145.
- Mathis (kolportør) 145.
- Nielsen, Peter (sognefoged) 10, 11.
- Piper, Otto (professor, Tyskland) 216.
- Plenge, Axel (realskolebestyrer) 59, 65.
- Pontoppidan, Morten (sognepræst,

- forfatter) 35, 80, 82, 83, 113, 169.
- Posselt (tømmerhandler) 113.
- Poulsen, A. S. (biskop) 42, 43, 130.
- frk. (Vålse) 174.
- frk. (børnehavestyrende) 184.
- Adam (skuespiller, teaterdirektør) 44.
- Emil (kgl. skuespiller) 39.
- Frederik (museumsdirektør) 75.
- Johannes (kgl. skuespiller) 44, 137.
- Kr. (professor) 109.
- O. H. (skomagemester) 19.
- Povlsen, Th. (kirkeminister) 128, 129, 130, 134, 161, 162.
- Prinsesse Marie 51.
- Prior (gårdejer) 168.
- (pastor) 176.
- Prip, Povl (præst) 197.
- Prip-Møller (arkitekt) 192.
- Puggaard, H. (præst, seminarieforstander) 245.
- Quistgaard, Axel Wright (sognepræst) 179.
- Raben Levetzau (lensgreve) 95.
- Ramm, Frederik (norsk redaktør, gruppebevægelsen) 221, 222.
- Rasmussen, Anny (diakonisse) 180, 182, 195.
- Christian (øjenlæge) 99.
- Hans (gårdejer) 167.
- Jens (overretssagfører) 114.
- Julius (gårdejer, Kettinge) 151, 160, 175.
- N. H. 59.
- Ole (tømremester) 160.
- Poul (gårdejer) 149.
- Svend (dr. phil.) 99.
- Vilhelm (forstander) 141.
- Rasmussen-Byskov (politiker) 141.
- Reading, markien af 252.
- Reedtz-Thott (konsejlspræsident) 40.
- Reichelt, Karl Ludvig (missionspræst) 191, 192, 193, 194, 196, 203.
- Rendrup (overlærer) 120.
- Ricard, Olfert (præst) 57, 58, 163.
- Richardt, Christian (præst, digter) 175.
- Riemann, P. (sognepræst) 11, 15.
- Ring, Oluf (komponist) 183.
- Riis (overlærer) 146.
- Jacob A. 110, 146.
- Rode, Helge (digter) 98, 202.
- Ove (politiker) 52, 60, 93, 96, 114, 124, 125, 126, 127, 137, 138, 139, 153, 199.
- Rodhe (biskop, Lund) 214.
- Roosevelt, Theodore (præsident, U.S.A.) 109.
- Roots (biskop, gruppebevægelsen) 221.
- Rosenberg, P. A. (forfatter) 49, 83.
- Rosendal, Hans (højskoleforstander) 36, 103.
- Rosleff (mejeriejer) 34.
- Rottbøll (minister) 132.
- Rud (biskop) 199, 208, 210, 214, 218, 223, 236, 245, 259.
- (bispede) fru 219.
- Rude (forretningsfører) 118, 120, 150, 151.
- Olaf (professor) 120.
- Torkild (gårdejer) 151.
- Rung-Keller (organist) 83.
- Rørdam, Thorkild (frimenighedspræst) 55, 234.
- Rørdam Clausen (valgmenighedspræst) 241.
- Sabroe, Peter (politiker) 115, 149.
- Povl (»Den Gyldenblonde«) 144, 149.

- Sadolin, J. Th. (provst) 162, 175, 176.
- Saugmann (professor) 64, 110.
- Scavenius, Erik (stats- og udenrigsminister) 114, 126, 128, 146, 237, 238.
- Schabert, Oscar (præst) 212, 213.
- Schack, Tage (præst) 206, 207.
- Scharling, C. I. (biskop) 196, 205, 208, 215, 225.
- Henrik (professor) 29.
- Scheel, greve 34.
- Schindler (pastor) 130.
- Schiøtz (kirurg) 21.
- Schousboe (præst, dr. theol.) 197.
- Schrøder, Frederik (sognepræst) 99.
- Ludvig (højskoleforstander) 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 106, 200.
- Schultz (præst) 177.
- C. G. (museumsinspektør) 264.
- Schultz-Lorentzen (provst) 196.
- Sehested, ministeriet 51.
- Sexton, Jack (engelsk forsikringsinspektør) 258.
- Sibbern (professor) 173.
- Sick, Ingeborg-Maria (forfatterinde) 182.
- Simpson, W. W. (engelsk pastor) 257.
- Singh, Sadhu Sundar (indisk evangelist) 204, 205.
- Skat Hoffmeyer (biskop) 196.
- Skat Rørdam, Thomas (biskop) 11, 30, 76.
- Skovgaard-Petersen (domprovst) 56, 185.
- Skovmand (redaktør) 72, 100.
- Skrumsager, Kloppenborg (sønderjysk politiker) 152, 153.
- Skydsgaard (dr., professor) 201, 261.
- Slebsager (politiker) 138.
- Slengerik, Carl (politiker) 114, 116, 124, 125, 138.
- Smidt, M. P. (højskoleforstander, valgmenighedspræst) 172, 174, 176, 177.
- Smith (konditor) 42.
- Solf (dr., tysk minister) 152.
- Sonne (forpagter) 121.
- Ståhl, Amélie, g. Dael 202.
- Stage (landinspektør) 94.
- Stauning, Th. (statsminister) 132, 228, 237.
- Steincke, K. K. (justitsminister) 133.
- Styhr, H. V. (biskop) 18.
- S. (grosserer) 103.
- Spur, Pauline (enke efter gårdejer Spur) 167.
- Sørensen, Enevold (kultusminister) 95.
- H. S. (biskop) 141.
- Jens (høker) 40.
- Trine (gift m. høker S.) 40.
- Taaning (nattevagt) 133.
- Tausen, Hans (dansk reformator) 224.
- Temple, W. (ærkebiskop af Canterbury) 215, 250.
- Termansen (konservator) 264.
- Thaning, Kaj (sognepræst) 207.
- Thelle (missionær i buddhistmissionen) 192, 193.
- Therchildsen (provst) 175, 176, 177, 178.
- Thomsen, Birgitte 131.
- Thorborg (overlæge) 54.
- Thorsen (faktor) 121.
- Thøgersen (syndikalistfører) 143.
- Tietgen, C. F. 104.
- Tobiesen (provst) 76.
- Tovborg-Jensen, Karen (journalist) 149.
- Kristen (gårdejer) 149.

- Trier, Ernst (højskoleforstander) 70.
 Truelsen, Jens (gårdejer) 169.
 — Lene 169.
 Tvede, Gotfred (arkitekt) 148.
 Ullmann (norsk amtmand) 58, 59.
 Undset, Sigrid (norsk forfatterinde) 167.
 Ussing, Henry (stiftsprovst) 172, 185, 188, 230.
 Valentiner (godsforvalter) 176.
 Vandman Jensen, Rasmus 161.
 Wagner, Eilif (sognepræst) 196.
 Warring (præst) 176.
 Vedcl (pastor) 44.
 — Anders (højskoleforstander) 44, 83.
 Villumsen, Birthe (Aagerup) 30.
 — Jens Peter (Aagerup) 30, 43, 44, 140.
 — Ludvig (købmand) 30, 31, 40.
 Vimtrup (præst) 177.
 Vinding, Andreas (forfatter) 42.
 Voigt (papirhandlerforeningens formand) 80.
- Weishaupt (boghandler, kirkeværge) 215, 263.
 Wegener (biskop) 128, 162, 163, 164, 165, 176, 187.
 Welding, Chr. (sognepræst) 129, 160.
 Wellejus (provst) 217.
 Wennerberg, Gunnar (svensk digter) 57.
- Wested, Martinus (lærer) 175.
 Westh (provst, Thy) 245.
 Westenholz, Mary B. (Folehavegård) 103.
 Westergaard, Harald (professor) 230.
 Wiberg (sognepræst) 196.
 Widding (præst) 177.
 Wied, Gustav (forfatter) 42.
 Wilhelm, kejser (Tyskland) 133.
 Wilkens (professor) 44.
 Wilson, Woodrow (præsident, U.S.A.) 146, 154.
 Winther, Chr. (provst) 197.
 With (politiasistent) 143.
- Zahle (skomagemester) 18, 19.
 — C. Th. (statsminister) 18, 52, 95, 109, 111, 114, 116, 123, 124, 125, 133, 134, 139, 154, 156, 157.
 — Nathalie, frk. (skolebestyrerinde) 37, 53.
- Zahrtmann, Kristian (maler) 69.
 Zoellner (generalsuperintendent) 216.
 Zola, Emile (fransk forfatter) 42.
- Øllgaard, Hans (biskop) 234, 236, 239, 241.
 — Poul (præst) 210.
 Ørsted, Anders Sandøe (professor) 173.

For opmuntring til udgivelsen af »Brogede erindringer«, for gode råd under bogens udarbejdelse og for fortrinlig hjælp med korrektoren bringer jeg provst C. Boserup, Koberup, en hjertelig tak.

Johs. Fog-Petersen.

INDHOLD

1. Barndom og ungdom	9
2. Højskoleforstander og folketingsmand	64
3. I kirkens tjeneste	159
4. Navneregister	269

